

A KÍSÉRTET

Válogatás Cholnoky Viktor publicisztikájából

**Összeállította és sajtó alá rendezte
Fábri Anna**

TARTALOM

HAZÁNK ÉS A KÜLFÖLD

HAZÁNK ÉS A KÜLFÖLD
TANÍTÁS
AZ ÉRETTSÉGI
A GYILKOS
A KONYHÁRÓL
A PIHENÉSRŐL
MUNKA UTÁN
SZENT PÉTER LIFTJE
HÁNYAN VAGYUNK?
ELFOGYÓ ORSZÁGOK
EZERMILLIÓ
KÉMEK
A VILÁGHÁBORÚ

AZ A BUDAPEST...

SAVANYÚ LELKEK
JÁTÉK A JÁTÉKKAL
A TAVASZI TÉMA
VÁROSRENDEZÉS
PANEM ET CIRCENSES
A TÍFUSZ
A GYÁMOLTALANOK VÁROSA
SOROKSÁR ELSIRATÁSA
AZ A BUDAPEST...

A KÖZELGŐ HOMUNKULUSZ

A RÁDIUM
A TELEFOTOGRÁFIA
AZ AUTOMOBIL
SZÖRNYETEGEK KÖZÖTT
A PATRIE
MILLIOMOSOK A LEVEGŐBEN
BLÉRIOT
A TORPÉDÓ
A TITANIC KATASZTRÓFÁJA
EVOLÚCIÓ A TÁPLÁLKOZÁSBAN
FELTÁMADÁS
A KÖZELGŐ HOMUNKULUSZ

A KÍSÉRTET

EGÉSZSÉG
AZ OFÉLIA-SZANATÓRIUM
BETEGSÉGDIVATOK
KI A BOLOND?
A RUAH
X.
EBÉD UTÁN
A KÍSÉRTET
A HALÁLÖSZTÖN
A KEGYES ÖLÉS
MELANKÓLIA

A POGÁNYSÁG DERŰJE

A POGÁNYSÁG DERŰJE
VÁNDORMADARAK
A TIZENEGYEDIK ESZTENDŐ
NYÁR
CANICULIS ORION...
A HALDOKLÓ VEZŰV
A FÖLDRENGÉSEKRŐL
A VÁR
A SZÉN
A HALOTTÉGETÉSRŐL
A BÁNYARÉM

A HOLLÓ ÉS A SÁRKÁNY

A HOLLÓ ÉS A SÁRKÁNY
BESZÉLŐ HEGYEK
HARMATTAN
A BALATON NYARA
LES DIEUX S'EN VONT
AZ ORTVEIN
PANNONIZMUS
ELVESZETT PARADICSOMOK

ÖRÖK FIATALSÁG

MIKES KELEMEN UTOLSÓ LEVELE
CSOKONAI
A NAPOLEON-MÍTOSZ
A REICHSTADTI HERCEG
A TISZA LÁTÓJA
ÖRÖK FIATALSÁG
TÜRR TÁBORNOK
JULES VERNE
VÁMBÉRY
CURIE PÉTER

HŐSCSINÁLÁS

HŐSCSINÁLÁS
HISTÓRIAI ANEKDOTÁK
AZ ASSZONY ÉS A PÉNZ
A NAGY IGNÁC
KACAGÓ SZÉLHÁMOSOK
TAKÁCS ZOLTÁN
A BESZTERCEI CSODARABBI
NEBOGATOV SAMU

HAZÁNK ÉS A KÜLFÖLD

HAZÁNK ÉS A KÜLFÖLD

A kínai embernek a sajátos, nem is évezredek, hanem évtizedes kultúrája kifejlesztett magában a csájni-menben egy olyan ösztönt, vagy tehetséget, vagy nem is tudom, minek nevezzem ezt a kvalitását, ami már magában megkülönbözteti a legendás „Szer” földjének a kultúráját minden más hasonlóan ősi műveltségtől is. Ez az egészen sajátos és egészen egyedülálló kvalitása a kínai embernek - és ebben már a fürgébb fajtársa, a japáni sem osztozik vele - az, hogy neki nincsen bal keze, és nincsen jobb keze, nincsen bal lába és jobb lába. Hanem van neki igenis déli keze, és van neki északi keze. Ez évezredek atavizmus agy-mechanizmusával a kínai gyermek szinte már kompasznak születik, mert még a sárkányeregető - igaz, hogy nem nagyon szilaj - játékaiban sem feledkeznek meg vehemens fordulókban sem arról, hogy most melyik keze lett északiból hirtelen délivé, Pé-ből Nan-ná, mert hiszen a kínai, a mágnestű első feltalálója, még a birodalmának is két fővárost adott, az északi Pékinget és a déli Nankinget. Ősöztöne a kínainak az észak és a dél minden helyzetben való megérezése.

Ellenben a szélrózsának nemcsak két iránya van, hanem négy, és nemcsak Kínában, hanem nálunk is vannak kinézerek. Azzal a különbséggel, hogy ezek a busszola jelölte két másik világtájékat érzik meg valami beléjük nevelődött vagy önnön magukban behizlalt ösztönnel: nem északot és délt, hanem keletet és nyugatot. És a kínai sárkányeregető vagy papírlámpást világosító gyermek nagyszerű bizonyosságával, szinte tiszteletreméltó, mert egészen naiv önhiúsággal érzi meg, hogy itt, nálunk, márhogy Magyarországon, itt kezdődik el a Kelet, az Ázsia, ellenben amint a vasút elhagyja Marchegget vagy Bruckot, ott mindjárt egészen bizonyosan a nagyszerű, a kultúrában telhetetlen Nyugat következik. Ezek a keresztbe fordított kinézerek, akik a jobbra és balra mutató nagy bőrszárnyukkal úgy mutatnak rá Kelet és Nyugat irányára, mint a kultúra szájszi titkú kapujára rászegezett denevérek, ezek tehát azt érzik, hogy nálunk kezdődik el a Kelet, az Ázsia, amire pedig rajtunk túl a másik bal kezük, akarom mondani bal szárnyuk mutat, az azután egészen szintiszta Európa, tehát cseppentett kultúra.

Sohasem tudtam valami igen nagy haragra gyulladni, amikor a magyar viszonyokat, a mi történéseinket „ázsiai állapot”-nak stigmatizálják, megfeledkezve arról, sőt talán nem is egészen bizonyosan tudva, hogy ez a szállóige egy nem egészen a szájuk íze szerint való forrásból származik, a nagyon konzervatív és kissé talán nagyon is keserűen arisztokratikus Sennyey Pál bárónak egyik parlamenti beszédéből. Ismétlem, akármilyen sötét gyanúba keveredjem is bele, az „ázsiai állapot” ellen, mint ironia vagy szatíra vagy szarkazmus ellen sohasem tudtam igazán nekidühödni. És most nagy valószínűséggel úgy érzem, hogy azért, mert nem éreztem ki belőle teljes tökéletességgel a gúnyt, a kicsinylést, azt a fogahíjas kis keserűséget, amivel új tendenciák óhajtsa az, hogy belepiszkoljanak a régi és egészen megbízható fészekbe.

Most valamelyest revelálódik bizonyára nálad is, olvasóm, ennek az iránytűkultúrának és világrész-skatulyázásnak az ártatlan és ügyetlen mivolta. Az „ilyen is csak nálunk történhetik” undorító csépelet sablonjának a gyatrasága, hazugsága, teljesen kongóvá vált frázisa.

Mi itt, Ázsiában még mindig zokogunk azon, hogy a betyárromantika ideje tulajdonképpen mégsem múlt el rólunk, csak formát változtatott, mert hiszen soha annyi akasztás nem volt, mint mostanában, a right honourable highwaymenek tehát csak technikát változtattak, nem pedig mesterséget is. Ők maguk maradtak los mismos perros, con otro collar - ugyanazok a

kutyák, csak a nyakukra tesznek újabb, divatosabb örveket. Ma már a magyar zsvivány nem fokossal dolgozik, hanem browninggal, ma már a haramia nem az erdők sűrűjében les rá az áldozatára, hanem rátöri Temesváron a zálogháznak, Pozsonyban a trafiknak az ajtaját. Nálunk ezen, itthon történvén a dolgok, természetesen megint zokognak az ájrópéerek, a külföldben telhetetlenek, akiknek még a kalotaszegi varrottas is csak akkor szép, ha Berlenben a Wertheimnél vehetik meg, és most valószínűen azon fogják kétségbeesetten csapni össze a kezüket, hogy a mi barbár rendőrségünk már megint útját állta, hogy megközelíthessük a Nyugatot, mikor már itt, Budán galléron csípte az első magyar automobil-apacsokat, akik Kaposvárra terveztek egy kis kultúrkirándulást à la Chantilly. Mert hiszen nekik a houdaini gyilkos táncmulatság is szebb és stílusosabb volt, mint az ököritői véres cécó, mert - ah, az is Franciaországban történt, tehát feltétlenül jobban hasonlít a Jean Goujon utcai katasztrófához, mint a mi nyomorult kis ázsiai stílusú katasztrófáink. De ha nem is, Houdain neve mindenesetre szebb név, mint Ököritó neve.

Nem tudom, érzed-e már, olvasó, azt az abszurdumot mind, ami csak ennek a két összehasonlításnak a révén is megderül. A képtelenségét ennek a saját becses ábrázatunk következetes és rosszhiszemű szidásának, amelyik ma már nem is sport, hanem annál is silányabb foglalkozás, mert a sportnak, akármilyen oktalan mesterkedés is, legalább nincsen alattomban értetődő tendenciája.

Hiszen az nem volna baj, hogy mi szidjuk önmagunkat. Valóban, Berzsenyi is szidta a magyart. De nézzetek bele az imádott külföld tükrebe, és akkor, ha sem vakok, sem rövidlátók nem vagytok, meglátjátok, hogy ugyanaz a kor vigyorog rátok, amit itthon értek.

TANÍTÁS

Hogy az augusztusi alkonyat kezd idétlenül borulni rá a városra, s a fény heve megcsökken, itt-ott a levegőben megcsillan a délibáb ellentéte, a fehéres, színeket elmosó nyirok, amely mintegy messze kengyelfutója az ősz párázatának: hej, hány nyelven nem csendül meg az ősi idézet, a közhellyé lapított ázatag ötlet, a megegyezéses hazugságok egyik legnagyobbja: *quem di odere*.

A szegény, elgyötrött pedagógusok végét látva két vagy harmadfél hónapi rekreációjuknak, búsan pakolnak, s térnek haza a fővárosba, hogy elkezdjenek vesződni újra a minden emberi foglalkozás leggyűlöletesebb, legellenszenvesebb, legvisszataszítóbb szubsztrátumával: a gyermekkel. S epekedve gondolnak más foglalkozásokra, talán megirigylük még a fogházfelügyelőt s a katonatisztet is, hisz az egyiknek csak gazemberekkel, a másiknak borjúnál baromabb rekrutákkal van dolga, neki meg - gyermekekkel.

Gyermekekkel. Akinek a hangját hallani vigasztalódás, az arcát végigsimítani üdülés és megifjúhódás, a szemébe nézni megtisztulás, az egész mivoltával foglalkozni pedig megértése a humanizmus nagy gondolatának: nem magunkért vagyunk, hanem egymásért, mint egy-egy szemé a nagy láncnak, amelynek emberiség a neve. Azt hiszem, embert szeretni nem is tud igazán az, aki nem a saját fiában szerette meg, nem annak a lelkén keresztül látja meg új perspektívában ezt a széles, de nem sivár életet.

És mégis: akit az istenek gyűlölnék, gyermeknevelővé teszik. Alig van professzor, aki ne vallaná e mondás igazságát, mégpedig nem csupán az általános önfoglalkozásgyűlölet ki-folyásaképpen, hanem valami bensőbb ösztönből is, jobban érezve a maga foglalkozása terhét, mint akár a falusi körorvos vagy az újságíró, hogy a két legnyomorultabb páriáját említsem fel

az ésszel dolgozó rabszolgák sok kategóriájának. Eltagadhatatlan, hogy a tanító jobban érzi és sínyli a maga kenyérkeresete terhét, mint akárki más, s kétségtelen, hogy nagyobb is a terhe, mert bár neki kijár még a falusi iskolában is az, ami a *csinn*-ben egyébként csak a - gondolom - hetedik rangosztálytól felfelé valóknak, a kéthónapi vakáció, mégis már a törvény is korábban rokkantnak tekinti őket; tíz teljes évet enged nekik a többihez mérten a nyugalompénz teljes élvezéséig. Vagyis a quem di odere hivatalosan is kodifikálva van; azok is, akiknek dolga az emberiség sorsának az intézése, elismerik, hogy a tanítás kínosabb minden más foglalkozásnál, hogy a tanító homlokáról rövidebb idő alatt csordul alá az a veritékmennyiség, amiből a hivatalos gondviselés aztán párnát vet a fejnek, amelynek - késő már a pihenés.

Ezt a dolgot így fennálló tényként könnyen hajlandók vagyunk igazságnak elfogadni, s bizonyára nem a tanítók iránt érzett kajánság vezeti azt az elmét sem, hanem csupán a fürkészés vágya, amelyik gondolkozóba esik ezen a kérdésen, s az okát is keresi annak, hogy miért nehezebb a tanító pályája, mint más emberé? Hogy igaz-e a quem di odere, vagy nem? S ha igaz, miért igaz, ha pedig nem igaz, miért van úgy belecsökönyösödve mindnyájunk tudatába?

Talán nem balgán hiszem, ha azt hiszem, hogy mind e kérdések szétkülönítője és rendezője, hogy úgy mondjam, vízvázasztója nem szélesebb csapás, mint amelyen elbandukolhat egy ártatlan s öntudatlan - szójáték.

A dolognak csak annyi a bökkenője, hogy hogyan fordítjuk le magyarra ezt a szót: paedagogus.

Megszólal az udvaron a kintorna, s a negyedfél éves fiam lelkendezve rohan be a folyosóról, s örvendő újságolja: „Apa, itt a verkli!” Örvend, mert *tudja*, hogy itt a verkli, s örvend, mert *tudathatja* velem ezt a tudását. Mert az ösztönös gyönyörűségek, a legprimordiálisabb örömök közé tartozik az emberi agyvelőben az, hogy megtudhat valamit, s az, ha a tudását továbbadhatja. A tudásközlés elementáris erejű s minden emberben benn lakó vágya egyike a leghatalmasabb oszlopoknak, amelyeken a társadalom nyugszik. A kultúrának, a civilizációnak a megindítója és megmagyarázója ez, a titka annak, hogy adott időben nagy embercsoportok együtt és egyetemesen tudnak érezni, gondolkozni és cselekedni.

A tanítás vágya az eszünk megnyilatkozásától kezdve egész az agyunk szerteomlásáig együtt él velünk; a híres „utolsó mondasok” is túlnyomó részükben tudásközlések, még a „mehr Licht”-et sem tudom úgy felfogni, hogy a haldokló több világosságot *kér*, hanem úgy, hogy most több világosságot *lát*, s ezt a tapasztalatát akarja tudatni. Hiszen ismeretes a haldoklók fényviziója.

A tanítás tehát, amely a tudásközlésnek a legfejlettebb s legmódszeresebb alakja, lelki szükséglete mindnyájunknak, s így nem lehet terhes, korlátok között nem lehet fársztó. Sőt gyönyörűségnek kell lennie, aminthogy gyönyörűség is, mert különben nem volna a világon pletyka, malom alatti politika, kávéházi elmésség és újságíró.

Vagyis a tanításban nem látom a quem di odere igazolását. Ha a paedagogust a „gyermek tanítója” szóval fordítom le, akkor a közmondás hátulja felrúgja az elejét, s összeomlik minden architektúrája. Pedig tudvalevő dolog, hogy a közmondásnak nem lényegtelen része az az architektúrája.

S a pedagógus, mint tanító, százszor boldog ember, mert a lelke szükségletét elégítheti ki mindennap, olyan földbe hintve a tudását, amely szomjazik rá, olyan hallgatónak mondván el a mondanivalóját, aki még csak a formával sem igen törődik, s távol van minden kritikától.

A tanító dolga a legszebb a világon, s ha a pedagógus csak tanítót jelentene, kitörülnék a nyugdíjtörvénynek azt a bizonyos paragrafusát, sőt talán még valami „kurtaksa”-félét is fizettetnének a tanítóval.

Csakhogya pedagógust így is fordíthatom: „gyermeknevelő”. Gyermeknevelés és egyáltalán nevelés pedig nincsen a világon. Aki nevelésre vállalkozik, lehetetlen feladatot vesz a nyakába, szélmalomharcnak indul neki, s érzi - öntudatlanul is érzi - mindazt a kínszenvedést, amivel marcangolja az agyunk s az idegrendszerünk önmagát, amikor ott állunk az előtt az irtózatoss, nem pokoli, mert a pokol meleg, hanem pólusi hidegségű kőfal előtt, amellyel szemben lehanyatlik mind a két karunk, amelyhez hozzáverjük a fejünket, úgy roskadunk össze, s amelynek a neve „lehetetlenség”.

Embort megtanítani valamire gyönyörű lehetőség, embert átformálni lehetetlen. Qui nasce rotondo, non muore quadro, s a kerekre született gyermeket nem formálja szögletessé sem Rousseau, sem Pestalozzi. Ahogya az apja meg az anyja idegrendszerének a körvonalai megadták a lelke méreteit, abból a dimenzióból ki nem rángatja semmi. Ha hirtelen haragú, ha irigy, ha szenvedélyes, az marad élete végéig, mint ahogya jószívű marad az emberevők között is, s nem veszi el a vele született zenei hallását, ha kairói utcamuzsikussá vált is. Nevelés nincs, természetes köröket mesterség meg nem változtathat, s subtitulo „rendezés” nem nyúlhat bele az agyba, mert zilálást csinál. Olyan a nevelő, mint az a sarlatán orvos, aki szervi bajnak a gyógyítására vállalkozik. Ha elégtelen a billentyűd, mehetsz százszor Nautheimba, mégis a szíved fog megölni.

Csakhogya...

A szívujajos is élélhet hetven esztendeig, ha *tudja*, hogya kell élnie, s a született gyilkos is meghalhat anélkül, hogya embervért ontott volna. A Lessing kéz nélkül született festőművészt a morális téren nem úgy lehet produkálni, hogya levágjuk mind a két kezét, hanem úgy, hogya megtanítjuk, hogya *ne használja* a kezét. Szennvedelmeket, indulatokat kiirtani nem lehet, de meg lehet tanítani a viselőjüket, hogya ne éljen velük. És ez nem nevelés, hanem tanítás. A katekizmus pedig meglehetősen istentelen, de teljes mértékben emberi.

Ha belenevelem a gyermekbe azt, hogya ne lopjon, mert azzal megsért valami felsőbb hatalmat, akár Juppiternek, akár jogrendnek hívják: az a fiú alkalomadtán mégis lopni fog, mert Juppitert ő nem látja, a jogrend pedig őt nem látja esetleg meg. De ha megtanítom arra, hogya „ne lopj, atyafi, mert bolondot cselekszel”, akkor nem lop, mert a bolondságtól mindenkit visszatart a szintén elementáris, primordiális ösztön: a szégyenkezés. Akármelyikünk, ha rossz fát tett a tűzre, szinte hihetetlenül kínos viaskodást vív végig a maga idegeivel, amit a „nevelők” lelkiismeretnek neveznek. Egy elmulasztott találkozás, két elpocsékolt óra és tíz feleslegesen kidobott forint szinte hihetetlen, de mindenesetre aránytalan kínokat szül a lelkünkben. A „bolondot tettem” gondolata vitustáncot jár a fejünkben.

Ezeket a kínokat a nevelés valami babonás hatalommal iparkodik felruházni, a tanítás azonban öntudatossá, előre érzetté teszi őket. S ezért a nevelés az eső után köpönyeg kár, a tanítás pedig az előrelátás. S az első a lehetetlenség, a második minden lehetőség.

Amint a gyermeki elme serkentésének a fogalmát tisztán csak ezzel az egy szóval fedjük be, hogya tanítás, és kiküszöböljük belőle a nevelés okatlan babonáját, rögtön összeomlik a quem di odere megegyezéses hazugsága is.

Ne akarjon a tanító az emberből más embert faragni, hanem tanítsa meg a maga megismerésére, a maga tehetségeivel - jó vagy rossz nincs itt - való ökonomizálásra, s akkor áldott és gyönyörűséggel teljes lesz a munkája.

Mert nincs emberi foglalkozás, amelynek szebb és jobb és tisztább és gyönyörűsebb volna a tárgya, mint a tanítóé, akit az istenek is gyűlölnék: a gyermek.

AZ ÉRETTSÉGI

Benső és igazán bizalmas ismeretségem van egy emberrel, egy kortársammal, egy konskolárisommal, aki az érettségi vizsgálaton elégséges, vagyis harmadrangú osztályzatot kapott a magyar nyelvből, és megbukott és pótvizsgára utasított a természettanból. Ez az ember ma középrendű újságíró, de amennyiben időm telik rá, hogy olvashassam az ő írásait is, kétségtelennek tartom, hogy ír csaknem olyan jó magyar nyelven, mint az Akadémia főtítkára, és elsősorban és nevezetesen természeti problémák érdeklik. Valószínű tehát, hogy már az iskolában is a magyar nyelv mibenléte, csodás, ijesztően gyönyörű kiaknázhatatlansága mellett a természeti dolgok megismerésére való vágyakozás bolygatta leginkább a zsendülő, irányt kereső lelkét. Elégséges volt tehát a klasszisa a magyar nyelvből, szekunda és szeptemberi pótvizsgálatra utaló a fizikából. Hogy ki volt, az mindegy; a neve mellékes, de a példája elrettentő. Mert sokkal jobb villamoskalauznak vagy pedig viceházmesternek lenni, mint újságírónak, és valóban azoknak a jelesen, „cum praeclare” érettségizett diákoknak van igazuk, akik ma már részben főerdőgondnokok Aknasugatagon, részben algimnáziumi igazgatók Csipkés-Szent-Tamáson, részben őrnagyok a 218. számú csukaszürke gyalogezredben, és ott viszik előbbre a magyar kultúrát.

Mert a baj sohasem a tanrendszerben vagy a vizsgálat intézményében van, hanem mindig a diákban. Legalábbis ez a tétel áll a legmegkövesedettebb és legmegcsontosodottabb merevségig igazságképpen a mai pedagógiában. Minden gyereket - akarom mondani, anyagot - egy kaptafára kell húzni, mindnek a bőrét egyformán cserezni ki, és mindből jó átlaghonpolgárt nevelni, „mit beschränktem Untertanenverstand”. Még a mai világnak legjobb és - kövezzon meg érte, akinek nem tetszik, vagy aki nem hiszi el - legszabadabb lelkű nevelői, a piaristák sem tehetnek másképpen, ők is alatta vannak a mai pedagógia kényszerének, és a klasszifikációban, a vizsgálat eredményének a mérlegelésében kénytelenek nem az egyéniséget, hanem a tansablont venni elsősorban tekintetbe.

Mindezeket a gondolatokat pedig most az hozza bele a krónikába, hogy Lipcsében az érettségi után - furcsa emberek ezek a szászok, hogy nekik már márciusban is van érettségi, és sokkal okosabbak a svábok, akik csak negyvenéves korukban okosodnak meg -, tehát Lipcsében és az érettségi után egy diák, névszerint valami Kugmayer József, agyonlőtte magát. Éspedig nem azért, mert megbukott az érettségin, hanem azért, mert - kitűnő sikerrel tette le a vizsgálatot. Ez a dolog illogikusnak, wilde-i avagy shaw-i paradoxonnak látszik így az első pillanatra, pedig dermesztően, shakespeare-ien, avagy schopenhauerien logikus, helyes és semmiféleképpen el nem ítélni cselekedet volt.

Mert a Kugmayer gyerek írást is hagyott hátra - csak ebben sablonos az öngyilkossága -, és abban azt mondja: „Ha minden sikerért annyit kell küzdeni, és olyan izgalmakat kell kiállni, mint az én mai sikeremért, akkor nem érdemes tovább küzdeni.” És ez az ember, aki ezt leírta a megfontolt halála előtt, még csak tizenkilenc esztendő volt, és a híradás, amely az öngyilkosságáról szólt, meg is jegyezte róla, hogy „tettét pillanatnyi elmezavarában követte el”. Pestalozzi pedig, gondolom, ma már hetvennégyezer esztendő volt, ha élne, s soha egy pillanatnyi elmezavar nem háborgatta, és azt hiszem, hogy Gönczy Pálnak, Névy Lászlónak, Barkóczy bárónak és Tóth Jánosnak sem zavarta meg soha egy pillanatra sem az elméjét az a gondolat, hogy a hiba tehát mégsem egészen magában a diákban van, hanem valamelyest az oktatásnak és főképpen a vizsgáztatásnak a mai rendszerében is.

Vegyük tréfára a dolgot. Gyönyörű dolog például az accusativus cum infinitivo, még szebb az ablativus absolutus, de legszebb a gyöngé aurisztus, amelyikről Pindárosz úgyse most sem tudom, hogy néha miért keményedik meg. Pedig négy évig tömték a fejemet azzal a nagy

igazsággal, hogy a *tüptő* igének a szenvedő múltban az infinitivusa éppen úgy hangzik, mintha magyarul egy kicsiny, szőlke és csípős állatnak a máj-át emlegetnék. Sőt ha tovább megyünk, még a fején is megfoghatjuk a dolgot, mert a tüptő-ből, ha sokáig dagasztják, végre kijön az is, hogy „*szeraszkir*”.

Nem szeretném, hogyha a doktor a receptet magyarul írná fel nekem, illetve a patikusnak, mert akkor még jobban megijednék tőle. Azt is jólesik hallanom - néha templomba is megyek, mert az ember semmiről sem lehet egészen bizonyos -, hogy „*Genitori genitoque*”, meg azt is, hogy „*hagiosz athanatosz*”. Jó az, hogy a liturgia meg a recept idegen nyelven szól, mert különben alighanem még kevesebben hinnének benne. De... érdemes ezért egy diáknak öngyilkossá lenni? Helyesebben: érdemes ezért már egy tizenkilenc esztendő Kugmayerrel felismertetni azt az igazságot, hogy „nem érdemes tovább küzdeni”? Hiszen negyvenesztendőskorunkban mindnyájan Kugmayerekké leszünk már, és belátjuk, hogy csakugyan nem érdemes tovább küzdeni, de akkorra már mégiscsak kifacsarodik a kezünkől a revolver, mert asszony, gyerek, kötelességtudás, igamegszokás, miegymás valami aranyfuttatást is ad a küzdelem rozsdás vasára. De azt a negyven esztendőt, azt a nyomorult kis arasznyi létet, amelyikben az élet idealizmusa, kiélhetése, illúziója tart, talán mégis kár meggyűlöltetni már az iskolában a kétlábú tollatlan állatokkal. Azt, hogy nem érdemes küzdeni semmiért sem, majd megmagyarázza azután az az első hajszál, amelyik kinek-kinek a homlokán egyszerre csak megfakul, megfehéredik.

Nem a lemondást, az unalmat, azt a rettenetes unalmat, amelyik még a Petőfi verseit is verkli-vé tudja örölni, amelyik Homérosz nagyszerűségeit is elkicsinyesíti, Tacitus márványát is kavicsra aprítja, kellene tanítani az iskolákban, hanem az életnek azt az igazi megismerését, ami ott kezdődik el, hogy: kétszer kettő = négy. És végződik azon, hogy: becsülj meg mindent, ami ezen a világon van, becsüld meg tehát a küzdelmet is, mert ki tudja, hogy ha haló porodból mint sírbeli féreg, vagy mint szomorú ciprusfa lombja, vagy mint televényföld fogsz feltámadni, lesz-e akkor is annyi öntudatod, mint most, embernek van, és meg tudod-e majd akkor is úgy becsülni az életedet?

...Messzire tévelyedtem. De a revolvergolyó olyan dolog, hogy az ember, ha foglalkozik vele, sohasem tudja, hogy hova jut végül. Vihet a mentőkocsiba csakúgy, mint az elüziumi mezőkre, vagy pedig még az oktatási agyagnak a jobb megfontolására is.

Igazán, valóban nem azért sajnálom szegény Kugmayer Józsefet, mert meghalt, nem is azért, mert a maga kezét emelte saját magára, még csak azért sem, hogy kitűnően érettségizett, hanem azért, mert már az élete nyomorult, embermilliárd koptatta küszöbén meg kellett tanulni neki azt, hogy semmiért sem érdemes küzdeni.

És tisztelem, mert konzekvens volt. Levonta a végső következtetést mindabból, amit ma az iskola tanít. Megmutatta a véres halántéka, hogy mi a mai iskola.

A GYILKOS

A viláért sem akarnék eléje vágni Visontai Somának, a gyilkos Liskay István védőügyvédjének, aki a védelem dolgát kétségtelenül egész tökéletesen fogja ellátni. Azért tehát az itt következő sorok egyáltalán nem mennek védőbeszéd számába, mint ahogyan szintén nem vehetem ki az ügyész szájából sem a szót. Feladatomban itt nekem tehát csak annyi marad, hogy vádbeszédet mondjak Liskay István mellett.

Ha visszafelé nyomozunk a Liszkay István életében, mindenekelőtt az az igazság ötlük a szemünkbe, hogy gyanús körülmény már magában véve az is, ha valaki sokgyermekes családból születik. Akinek öt testvére van, az hatszorta bizonyosabban tévedhet rá a züllés útjára, mint az, aki „egyké”-nek született a világra. Mert az apja csak egyhatod rész gondot és egyhatod rész költséget fordíthat a nevelésére. Ez a matematikai igazság, ebből tehát az következik, hogy az anyák iparkodjanak mentül kevesebbet szülni, az apák pedig bizonyos meghatározott gyermekmennyiségen túl nem jutalomban, hanem büntetésben részesítendőek. Ez tehát megcáfolja a mai társadalom gyermekvédő törekvéseit, és a Taigetosz hegyének ad igazat.

Liszkayt azonban az apja, akármilyen áldozatába került is neki, mégiscsak lehető gondosan neveltette, s azután jó, biztos és nyugalmas pályára szánta: papnak adta. Papnak lenni azonban ízlés és meggyőződés dolga, és ha valakiben - különösen olyan valakiben, aki félgyermek még, amikor pályára kényszerül - más meggyőződés támad időközben, az azért mégiscsak maradjon meg a pályáján, és nyelje le a meggyőződését. Liszkay István második számú becsstelensége tehát az volt, hogy nem bírt elég lelkierevével arra, hogy majdan igazságnak hirdesse mindazt, amiben ő maga nem hisz. Nem, ő inkább orvosnövendék lett, s hogy fenntarthassa magát, ügyvédi irodában keresett félnapos foglalkozást. S itt jön mindjárt a harmadik gazság. Azért a félnapos munkáért kapott havonta negyven korona fizetést. Hát nem volt becsstelenség Liszkaytól ennyi pénzt elfogadni, amikor jól tudhatta, hogy a lakás, a hús, a kenyér, a posztó, a leckepezs még talán külön-külön is mind többre kerül, mint amennyit keres? Nem tudta Liszkay azt, hogy az ifjú, aki havi negyven korona fizetésért dolgozik, már félig a züllés útjára jutott? Vagy tudta? Hát akkor miért dolgozott?

Lám, egyik bűn szüli a másikat. Mivel még élni is akart, tehát kénytelen volt elhanyagolni a tisztet, de sok tanulással járó, nagyon is időrabló orvosi pályát, és elmenni színésznövendéknek. Megint balfogás, mert ma már a színészek is tanulni kell. Ma már semmit sem adnak ingyen, csak éppen a munkáért nem fizetnek. Ezért volt oktalan góg és bűnös fennhéjzás Liszkaytól az is, hogy nem fogadta el azt a havi segítséget, amit a szülei kínáltak neki. Aki a mai könyörödomány-társadalomban él, az vagy maga is tartsa a markát, vagy pedig bűnbe fog esni.

Ezt az igazságot is későn látta be Liszkay, aki csak akkor kezdte el tartogatni a markát, amikor már a Szilasiától volt kénytelen kérni. Hiszen tudhatta, hogy az adni fog neki, mert ellenértéket kíván érte, miért nem ment tehát olyan helyre kérni, ahol biztosan tudhatta, hogy nem kap semmit? Akármelyik ismerőse mondhatott volna neki ilyen helyet, nem is egyet, hanem többet is. De Liszkay még mindig élni akart, és ebben a megálgalkodottságában elfelejtette, hogy amit Szilasi kívánni fog tőle, az beleütközik a büntető törvénykönyv valamelyik paragrafusába. Mert Szilasi beteg ember, és a betegség még ma is csak éppúgy büntetendő cselekmény, mint volt akkor, amikor a nyavalyatörőset megsütötték boszorkánynak.

Szilasi azonban, ha betegen is, már jelentékenyen okosabb ember volt Liszkaynál. Ő már tudta, hogy dolgozni marhaság, s azért abba hagyta a szőnyegkereskedést, és lóversenyzett, meg kártyán nyert, abból adta a kölcsöneit. És itt megint a Liszkay a bűnös. Miért nem született vagy futotta élete pályáját, teszem fel azt, Drontheimban vagy Reijkjavikban, ahol nincsen lóverseny, és ismeretlen fogalom a kávéház. Ha nem Budapesten, hanem Tromszöben járta volna a színésziskolát, soha össze nem akadt volna Szilasisival. Itt: tudhatta, hogy előbb-utóbb össze fog akadni a Szilasiékkal, mert minden nagy és soklakójú város megtermi ezt az embertípust.

Ekként előkészítvén tehát rafináltan a gyilkos terve minden részletét Liszkay már a születésével, most már azután csak az alkalmat leste. Csaknem éppen úgy vágyakozott a Szilasisal

négyszemközött való együttlétre, mint ahogy ez, valami bekövetkező csúnya dolog sejtelmétől gyötörve, csak tétova szóval hívta lakására a gyilkost. Erre vall legalább az a körülmény, hogy Liskay szerette volna a pénzét már ott a kávéházban megkapni, Szilasi ellenben azt mondta neki, hogy nincs nála az a százkoronás bankó, amit a rendőrség a tárcájában talált meg. Az alkalom megvolt, s a két együtt hazatérő közül az egyik kaján örömmel gondolta magában, hogy: „enfin seul!”

Megtörtént a merénylet, és már most meg kell vallanom, hogy a különben teljesen menthetetlen Liskay javára itt némi mentő körülményeket látok fennforogni. A legfőbb mentő körülménynek itt a gyilkosság ijesztően barbár voltát gondolom én, t. esküdt uraim. Mert önkénytelenül is felmerül itt az a gyanú, hogy számító, teljes öntudatánál lévő, hideg gyilkos lehet-e az, aki az áldozata torkát fülig áthatító első csapás után még kilencszer vágja bele a tört az összeomlott áldozata nyakába, hátába, mindenüvé, ahol csak éri? Örök rejtelve marad a gyilkos sötét lelkivilágának, hogy miért tette ezt. Azért-e, hogy jobban összefröcsölje vérrel saját magát, vagy pedig azért, mert azt hitte, hogy az öreg Szilasinak a bőre alatt is pénze van? Amint kizárjuk - mint ahogyan egy ilyen született gyilkosnál ki is kell zárunk - az undor, a düh, az ijedelem és bizonyosságtól való kétségbeesés lelki motívumait, azonnal elborzadunk a gyilkos barbarizmusán, és csak valami olyan lelki abnormitásra gondolhatunk, amelyet, t. esküdtszék, ma már, sajnos, a büntető igazságszolgáltatás gyakorlata is elfogad - enyhítő körülménynek.

A többi azután, ami történt, már mind megint a hidegen számító gyilkosra vall. Kocsira ül, hogy még a konfláló is tanúságot tehessen ellene, otthagya a százkoronást, de elviszi az aranykeretű cvikkert, mert arra egy negyvenet ad a zálogos, amikor pedig a detektívek rajtaütnek, valahogyan így védekezik: „azért vettem új kalapot, mert nem volt pénzem, és azért tettem zálogba a Szilasi aranyholmiját, mert véletlenül éppen tegnap kaptam hazulról pénzt...” Csak a m. kir. államrendőrség éleslátásának köszönhető, hogy ezt a védekezést tüstént el nem hitték neki.

Itt véget ér az én vádbeszédem, azt kérni nem merem, hogy ítéljen ki-ki a saját lelkiismerete szerint.

A KONYHÁRÓL

Akármilyen száraz is az a marhahús, amit a mi egyeduraink, a leereszkedő és rugalmas lépésű budapesti mézárosok mérnek: a vele való foglalkozás egyáltalán nem száraz téma, sőt annyira nedves, hogy nemsokára valószínűen a jó gazdaasszonyok könnyétől lesz még nedvesebb. Ennek ellenére be kell vallanom, hogy a magyar lapok mégis kissé szárazon tárgyalták az ügyet; semmi esetre sem olyan kedvesen précieux modorban, mint annak idején Brillat-Savarin beszélgetett a „Physiologie de goût”-ról.

Ezt a hibát valahogy helyre kell hozni, és meg kell magyarázni a legérdekeltebb feleknek is, asszonyoknak, leányoknak egyaránt, népszerű, sőt nőszerű stílusban, hogy mi is az a húskérés, amely most izgatja a kedélyeket a belgrádi Konaktól a pesti vásárcsarnokon keresztül egész a bécsi Ballplatzig.

Brillat-Savarin elméssége - sajnos - nem áll a rendelkezésemre. De a nők iránt való ismeretes hódolatom és nagyrebecsülésem mégis rákésztet arra, hogy ezúttal ezt a témát nőszerűen tárgyaljam. Végre is a női nem hálás, és talán csak kapok ajándékba érte valami körömfaládékot vagy egy pár hímzett papucsot. Mind a kettő rám férne.

Tehát: Hölgyeim! Tiszteletreméltó gentladies!

Önök tudják, hogy Magyarországon sok a nagyúr, és kevés a hízott ökör. Ez a látszólagos ellentét nyomban érthető igazsággá válik, amint felvilágosítom önöket arról, hogy a nagybirtokos a földjét nem állattenyésztésre használja, hanem arra, hogy búzát termesszen rajta. Nem a búzavirág és a pipacs ideális szeretete kedvéért, hanem először is azért, mert van elég befektetni való tőkéje a csak legelőnek való talaj gabonatermővé javítására, másodszer azért, mert a baromtenyésztés sokkal több munkával jár, mint a búza kimászatása a földből. A paraszt, a kisbirtokos dologra szorul, nemcsak a földjével, hanem a maga keze munkájával is keresi az évi betevőjét, tehát barmot is tenyészt. A nagybirtokos azonban, aki helyett maga a föld is eleget dolgozik, nem lát nagyobb hasznot abból, ha barmot nevel, mert azért újabb munkást, bérest, csordást, kondást kell neki tartani.

Eddig van, hölgyeim, a dolognak az úgynevezett elméleti része. Most jön a gyakorlati. És ez kétágú, mint az önök harciasan is békés trancsírozóvillája.

Az egyik ág lenyúlik Szerbiába. Miután Magyarországon nincs elég barom, tehát Szerbiából kell az eleven hús nagy részét hozatnunk. Ezt az eleven húst nevezik a napilapok közgazdasági rovatai „szerb marhá”-nak. Mármost: aki nem szerb és nem marha, az már májusban előre láthatta, hogy a nyárra képtelenül meg fog drágulni a hús nemcsak Budapesten, hanem egész Magyarországon. Mert már akkor előre látható volt, hogy talán már ki is tört a vámháború Szerbiával.

Hölgyeim! Tiszteletreméltó gentladies, önök nem tudják, hogy mi az a vámháború. De ez egypár szóval megmagyarázható. Figyeljenek csak ide. Ha a körorvosné szombaton olyan kalapot tesz fel, amelyiken három strucctoll leng, akkor egészen bizonyos, sőt természetes, hogy az adópénztárosné vasárnap délelőtt a tizenegy órai miséről olyan kalapban fog kijönni, amelyen négy szál strucctollat lebegtet a szél. Girem-górem a vámháború. Ha Szerbia a mi hozzájuk bevinni akart holminkra olyan vámot tűz, hogy fölér három strucctollal, akkor a mi adópénztárosnénk, akit Goluchowskinak hívnak, feltűzi a negyedik strucctollat is, és elrendeli a határozást, amelyen keresztül azután semmiféle vámmal nem lehet marhát keresztülhozni.

Goluchowski megmagyarázása alább következik majd, most még a vámháborúról kell felvilágosító szavakat adnom. A vámháború továbbá, hölgyeim, olyan háború, amelyben kettős igazsággá válik a német földrajzi könyvek emez egyszerűre tervezett igazsága: Die Sau fällt bei Belgrad in die Donau. Ha vámháború van, akkor mi itthon így fordítjuk magyarra ezt a geográfiai tényt: A Száva Belgrádnál ömlik bele a Dunába. Ellenben szerbül így értelmezik a mondást: a disznó Belgrádnál beleesett a Dunába. Mert nekünk a Száva mente tilalmi határrá lesz, a szerb disznókereskedő pedig, ha úgy kívánczik is a Sütő utcában levő megszokott kávéházba, mint az igazhívó Mohamed paradicsomába, akkor sem hozhatja keresztül eleven és rőfögő holmiját a Dunán. És nemcsak a disznó, hanem a vágómarha is beleesik Belgrádnál a Dunába.

Nagy körvonalakban és alapos közgazdasági ismereteim felhasználásával ez a vámháború.

És most térjünk át a dolog másik ágára. Ez a dolog Bécsbe nyúlik, és Goluchowski megmagyarázásával kezdődik. Hölgyeim, Goluchowski mindenekelőtt szép ember, de - elmúlt hatvanéves; azután jó ember is, de - külügyminiszter. Olyan ember, akinek már csak hivatalból kell szépnek lenni, és olyan miniszter, akinek néha hivatalból haragudni kell. Mert az egyik is, a másik is szükséges arra, hogy bebizonyítsa vele az energiája csökkenetlen voltát.

Mármost Goluchowski, a férfi minden reggel hódító mosolygással és brillantinnal keni be a csodásan ápolt szakállát, Goluchowski, a külügyminiszter ellenben minden reggel hódító homlokráncolással tekint körül Európában, hogy kit fenýítsen meg. Néha a gaz macedónoknak

mond oda néhány kemény igazságot, olykor-olykor a szultánt inti exposé formájában csendre, de most a szerbekre jött meg az étvágya. És kitűnő alkalma nyílt rá.

De itt megint egy kis kitérés kell, hölgyeim. El kell mondanom, hogy Szerbia most akar új ágyúkat vásárolni, és hogy két ágyútermelő műhely között tétovák, a francia Creuzot gyár és az osztrák Skoda gyár között, önök bizonyára tudják, hogy mi az ágyú. Az ágyú egy lyuk, amelyet ércel, leginkább bronzacéllal öntenek körül. Némely gyár az egyik alkotórészre, a másik a másikra fordítja a nagyobb gondot. Így például a Creuzot gyár az acéllal törődik inkább, Skodáéknak azonban a lyuk fontosabb.

A kiviteli ipar pártolása valóban elsőrendű feladata a külügyminiszternek, és így egészen érthető, hogy Goluchowski balkáni tekintélye minden súlyával az osztrák lyukat akarta ráparancsolni Szerbiára. És amikor Szerbia mégis inkább a francia acél mellé szegődött, akkor jupiteri homlokkal megizente neki a vámháborút. Amíg nem megy be a Skoda, addig nem jön ki a marha.

Hölgyeim, tiszteletreméltó gentleladies, ím ezekben magyaráztam meg a politika, konyha-kérdés, ágyúgyártás és közgazdaság összefüggését. Most már nincs egyéb feladatomban, mint hogy levonjam a dolgokból az önök számára való egyetlen tanulságot is. De még ezt sem kell tennem, mert megtette már helyettem a „Gasparone” örök életű podesztája:

- Fiam, tanuld meg, hogy ami egyszer ellopódik, az soha többet vissza nem adódik - így oktatja fiát a podeszta.

A húsarak a nyáron át a forráspontra felé fognak szállni, mert a mészáros nem bolond, hogy Szerbia, Goluchowski vagy a Skoda gyár miatt kisebb percentre dolgozzék. De a húsarak megmaradnak a forráspontra akkor is, amikor már rég megkötöttük a vámbékét Szerbiával. Mert a mészáros még kevésbé bolond, hogy ne dolgozzék nagyobb percentre, amikor ahhoz már hozzászoktatta a publikumot a külügyminiszter bölcsessége.

Hölgyeim, ami egyszer ellopódik, az soha többet vissza nem adódik. Aminek az ára egyszer felmászott, annak az ára nem bolond, hogy kezdjen megint lefelé mászni.

Köszönöm a szíves figyelmüket.

A PIHENÉSRŐL

Az emberi pihenés problémája csak látszik könnyűnek, a valóságban azonban alighanem megoldhatatlan. Ez a sánta lábú aforizma jutott az eszembe a húsvétra következő kedden. Mert vallásoknak is, szociológusoknak is, sőt talán orvosoknak is az a felfogása az ünnepről, hogy az a pihenés napja, az üdülés ideje.

A most elmúlt ünnepekre azonban ezt aligha lehet egész bizonyossággal rámondani. Mert Ökörítón ugyan megtalálta háromszáz ember tizenkét perc alatt az örök nyugalomát, csak-hogy egy kicsit nagyon is fényeskedett nekik; Kölnben a cirkusz kapujában ötezer kifelé törekvő ember szintén véres csatát vívott ötezer befelé nyomakodóval, és halálra taposott néhány asszonyt és gyermeket; Zágráb mellett egy faluban a csendörök kénytelenek voltak agyonlőni négy embert az ünnep tiszteletére; Budapesten pedig a kiütéses tífusz, amely hétköznaponként átlag két-három új beteget szerez, a húsvét alatt egyszerre huszonnégyre szöktette fel a megbetegedések számát, de ez még mind nem nevezhető igazi pihenésnek. Legalább az elpihenteknek maguknak aligha ez volna a véleménye. No, majd annak idején ne is felejtjük el megkérdezni tőlük.

Az ünneplésnek a mai rendszere tehát egyáltalán nem jelenti a pihenést. Akár az angol rendszerét, akár a francia rendszerét, akár a magyar rendszerét tekintem, sehol a pihenést nem látom. Angliára ünnepnaponként a Clyde torkolatának a ködénél is sűrűbb köd ereszkedik alá. Becsuknak mindent, börtönbe vetik az egész országot, és a halálos unalom napja köszönt rá mindarra az angol honpolgárra, akinek már szombaton nem volt annyi esze, hogy beszerezze a kellő mennyiségű stout ale-t vagy ginevert, és azoknak a segítségével verje el a sweet home négy fala között, amely neki tudvalevően a vára is, a vasárnapi idegbőszítő, agyvelőbutító kényszernyugalomát. Franciaországban nincs kötelező munkaszünet, ott ünnepnapon is csak a gazdája jóvoltából van kimenője a salariénak. Akinek tehát nincsen kimenője, az vasárnap is dolgozik, akinek ellenben kimenője van, az csakugyan kimegy. Nyáron a zöldbeli vendéglőkbe, a szomszédos falvakba, télen a különféle Moulin Rouge-okba, chantant-okba, tabarin-ekbe, vagy hogy hívják ezeket a francia „Blaue Katz”-okat, de mindenesetre valami erkölcsnemesítő és idegpihentető intézetbe. A magyar rendszer pedig - felesleges részletezni - vagy falusi bált, vagy kocsmai verekedést, vagy hajnalig tartó ferblipartit, vagy köbre emelt pálinkaporciót jelent az 1871-iki községi törvény értelmében aszerint, ahogyan az ünnepnap kisközségben, nagyközségben, rendezett tanácsú városban vagy pedig törvényhatósági joggal is felruházott, sőt fő- és székvárosban folyik le.

A vallásoknak mindegyike a bajra bizonyára tüstént és készségesen megvan a panaceája: ne menjenek az emberek ünnepnapon korcsmába, hanem templomba. Rettenetes vigyorgással felel erre a kiütéses tífusz: a túlszűfolt templom nagyobb veszedelem, mint a túlszűfolt vendéglő. Mert a templomi padokban egészen egymás mellé szorúlnak az emberek, válogatatlanul - ez persze a demokrácia diadala ebben a jelszóban, hogy „az én bacilusom a te bacilusod is” -, a korcsmában ellenben a székrendszer mégiscsak hagy valamelyes olyan távolságokat az emberek között, amelyeket a kevésbé fürge bacilusok nem tudnak átugrani. A vendéglőben úgyahogy mégiscsak kiöblítik a söröspoharakat, de a szenteltvíztartóba minden köröm válogatatlan egyszerűséggel nyúlhat bele, mert annak a tartalmát már dezinficiálta az áldás.

A szociológusok szintén tudják a baj gyógyításának a biztos módját: ünnepnap maradjon mindenki otthon, és szórakozzék, vagy családi körben, vagy a barátaival. Szép. Vagy legalábbis tetszetős. Hanem két megfigyelés hiányzik belőle. Az egyik az, hogy az olvasóköri ferbli kismiska ahhoz az ádáz pénzügyi harchoz, amely ünnepnaponként a szelíd, békés és hívogató külsejű udvarházak belsejében folyik le, a kaszinói makaó pedig csak ellenőrzés szelídítette fenevad a magánlakásokban folyó kártyativornyákhöz hasonlítva. A másik pedig ez: nem a korcsma neveli az alkoholistákat, hanem az otthon elfogyasztott ital. Nem az szokik rá az alkoholra, aki néha, ünnepnapon a korcsmában berúg, és másnap üdvös fogadalmakat tesz a mosdóedényének, hogy soha többé nem utánozza Noé apánk példáját, hanem az, aki észreveszi, hogy az ördögöt haza is lehet vinni, és hogy az alkohol cigánymuzsika nélkül is nagyon szépeket tud énekelni. Mert nem az az alkoholista, aki néha-néha istentelenül berúg, hanem az, aki nem képes már részeg lenni, és a megszokott alkoholméregetől csak a megszokott józanságát kapja vissza. A „solotrinker”, akit pedig nem a korcsma, hanem az otthon töltött ünnepnap bora nevel. És hiába mondanak akármit! Az emberek, ha vasárnapi elzárkózásra kényszerülnek, mégsem fogják sem Kempis Tamást, sem Smilest, sem Tolsztojt olvasni, hanem vagy kártyáznak, vagy isznak. Zárjátok be a kocsmákat vasárnapon, és alkoholistákat neveltek.

Úgy látszik tehát, hogy a hetednapos ünnepnek, a kényszerünnepnek a gondolata ma már nem válik be. Másképpen mondva: ma már felismertük róla, hogy nem válik be, és nem is vált be soha. Nem pihenőnap sem jobbra, sem balra fontolgatva, a dupla ünnep tétlenségben töltött negyvennyolc órája pedig egyenesen vagy elszoktatás a munkától, amihez karácsony után, húsvét után, pünkösöd után, valljuk csak meg, mindenki undorral fog újra hozzá, vagy pedig

kettős alkalom az emberi ostobaság, féltelenség vagy titkolt szenvedély garázdálkodására. Ki megy színházba ünnepnap? Akinek az ízlése a szardíniásskatulyába vagy a heringeshordóba irányul bele. Ki látogat képtárat, múzeumot ünnepnap? Aki szereti tudni azt, hogy milyen szaga van a szomszédjai lakásának.

Hanem - ha azt a negyvennyolc órát el lehetne osztani. Hiszen a matematika olyan okos mesterség. Ha például az emberek a mai konvenció helyett abban konveniálnának, hogy összeadják a mai ünnepnapok összes óraszámát, azután ezt az összeget elosztják az esztendő napjai szerint háromszázhatvanöt részre. Hozzávető számítás szerint ekkor jutna minden napra három óra ünnepnap. Így értem: nem lenne többé egyetlenegy ünnep sem a világon, mindennap kellene dolgozni egy kicsit, de mindennap kinek-kinek három órával kevesebbet a mai munkájánál. Három megnyert magunk órája minden áldott napon. A diák menne vasárnap is iskolába, de jutna neki hétfőn is idő a métára vagy a korcsolyára, a hivatalnok, a kereskedő végezhetné a munkáját nem a kimerültségig, hanem csak addig, amíg éppen még jólesik letenni a tollat meg a rőföt, nem pedig odavágni az illetőségi helyére, a fáradt három órával többet aludhatna - pedig az álom nem tolvaj, aki ellopja a fele életünket, hanem áldott tündér, aki mentül hosszabban időzik nálunk, annál inkább meghosszabbítja az életünket -, három órával többet foglalkozhatna mindenki a maga dolgával, a családjával, a békességével, az ekként nem undorítóan nagy koncnak odadobott, hanem minden napra biztos szabadságával. A szórakozóhelyek, a lélek felüdülésének a helyei mindennap egyenletesen telnének meg. A múzeumnak, képtárnak, könyvtárnak, színháznak minden napra egyenletesen jutna ki a publikuma, és Vampetics nem drukkolna többé a vasárnapi eső ellen, viszont a kávéházi pincérnek sem lógna ki hétfői hajnalhasadásra a fáradtságtól a nyelve. Mert a minden napra elosztott három ünnepórával szükségszerűen együtt járna a munkába állásnak és munkaabba-hagyásnak az a váltógazdasága is, amely mechanikusan, automaticce megakadályozná a mai nagy tömegtorlódásokat, azokat a csúnya és élvezetet éppen azért nem nyújtó összeröffenéseket, mert mindenki ilyenkor akar egyszerre mulatni.

Hallom az ellenvetést, hogy a mindennapi háromórás ünnep éppen ellenkezően mindennapi háromórás korcsmázásra szoktatná az embereket, a hamar jövő szabadulás tudata léhábbá tenné az ügyis rövid munkát. De ez nem igaz. És ha igaz volna is, akkor is itt van ellene az argumentumom, amit slágernek tartogattam idáig: a mai ünneprendszernek a legnagyobb kára és ártalma nem maga az ünnep, hanem először az ünnepre való készülődés, másodsor pedig a „Blaumontag”. Ami mind a kettőt kiküszöbölné az emberi fogalmak közül, az a rendszer, amely a kalendáriumban nem függőlegesen, hanem vízszintesen osztaná el az ünnepeket.

Lehet, hogy vad utópia, álomlátás ez mind, amit most elmondtam. De az ember még a mai világrend borsóján is álmodhatik szépeket, és csak az a szép ezen a keserves világon, amit az álmainkban látunk.

MUNKA UTÁN

Az elmúlt héten egy régi ismerősömmel találkoztam, öreg ember már, egészen közel a hetven-hez. Hajdan ismert nevű költő és író, ma, az ihlet múltán - mert kevés az olyan kivételes tünemény, mint Kiss József, aki még ma is mindig bír fölfelé menni a Parnasszuson -, tehát az ihlet korának múltán valami nyugalompénzből él, amit bizony megérdemelt, ami tehát bizony nagyon kevés. Kérdezősködtem a sorsáról, és ami feleletet ekkor kaptam tőle, az valami egészen új szenzációját adja a lateiner-nyomorúságnak. Elmondta, hogy ezelőtt húsz évvel, amikor nyugalomba ment, tökéletesen meg volt elégedve a sorsával. Pompásan be tudta

rendezni az életét, mindenre jutott a nyugdíjából, még valami kis superflue is, amiről Voltaire olyan bölcsen mondta, hogy *une chose très nécessaire*. De húsz év alatt minden megváltozott a világon, csak az ő nyugdíja maradt meg a régi, és meg is maradt vigasztalhatatlanul folyton a réginek. Pedig a hús ára már alig fog visszamászni valaha is a húsz évvel ezelőtt való paradicsomi szerénységre, és az sem valószínű, hogy a lakás olyan olcsó legyen, mint húsz esztendővel ezelőtt volt. De a nyugdíj az marad a régi.

Ezen tessék most már gondolkozóba esni, tisztelt szociológia. A még verekedni tudó emberek sorsa után a befejezett munka embereinek a sorsán. Mert hogy az öreg poéta nem is nagyon keserű, inkább csak rezignált szavait hallgattam, egyszerre azt az ijedelmet éreztem, mint a lázbeteg, aki kísérteties álomlátásaiban egyszerre önmagát látja, de - hetvenesztendősnék. Hiszen mindnyájunknak kötelessége arra gondolni, hogy egyszer csak elérkezik az idő, amikor nem kell már dolgozni, és az élet talán, Istenem, talán mégis lesz valaha olyan szép megint, mint gyermekkorunkban volt. Nem katona az, aki nem érzi a táskájában a marsallbotot, és nem tud igazán dolgozni az, aki nem reménykedik szentül az öregség nyugalomban. És van-e közöttünk valaki, aki nem azt hiszi magáról, hogy ha más senki sem, de ő megéri a nyolcvan esztendőt.

És mégis: örölük, a saját eljövendő magunkról megfélekedezik a világ. A befejezett munka embereiről, a nyugdíjasokról olyan könnyű vagy talán olyan jó megfélekedezni. Elfeledjük, amikor a velünk még együtt verekedő emberek fizetésjavításának, munkabéremelésének a követelése eget ver zajával, hogy vannak már csendes emberek is. A nyugdíjasok, a munka után lévő emberek, akik tehát nálunk feltétlenül nagyobb kényelmet érdemelnek. Pedig ők is drágábban kapják ma már a húst, tejet, a - hogy ideális penzionátus ételt mondjak - becsinált levesnek való tyúkot vagy libaprólékot, a szentet, de még a patikaszert is, amire pedig talán nekik van a legnagyobb szükségük. Drágább lett itt húsz esztendő alatt minden, hiszen ma már Budapesten a levegőt sem adják ingyen, mert a lélegzetvétellel egy csomó korom és bacillus lenyelésének a kötelessége is együtt jár, mint ellenszolgáltatás. És a nyugdíj marad a régi.

És a nyugdíjasok még csak nem is tudnak segíteni magukon. Mert a mankó, amit a penzió a hónuk alá dug, megfosztja őket a könyökük használatának a lehetőségétől. Pedig ma három feltétele van még a jogos kívánság érvényesítésének is. Hogy valaki ma érvényesülhessen, ehhez először is igen jó gyomor kell, úgy testi, mint lelki értelemben véve, másodsor kitűnő izmokra járó és lehetőleg hegyes könyök, harmadszor pedig valami olyan lelki szemérmelenség, amely a legkedvesebb gondolatát sem hagyja meg csupán a maga belső élete illatának, hanem prostituálja közhaszonra és a maga zsebének az érdekében. Elképzelhetetlen volna ma már például Scarron abbé, a „királyné betege”, aki nagy karosszékében ülve, már csupán csak beszélgetett, kontemplált, meg volt nyugodva, eltelt lassanként az áldott halálösztönnel. Ma legfeljebb „ex gratia specialis” kapna helyet valamelyik ispotályban, és kedves ételül nem a langusztát, hanem a csibelevest választhatná. A szép tétlenséget, a boldog nyugalmat megette ma már a - szomszédunk könyöke, amely untalan belefűrődik az oldalunkba, és ha nem bír előretaszigálni, akkor félrelök bennünket.

Ma már nem lehet kiérdemelni, nem lehet megszolgálni még a nyugalmat sem, ma már mindent úgy kell kicsikarni. Sztrájk, amerikázás, bojkott, de lockout is csupán csak különféle módjai és elnevezései a csikarásnak, és a nyugdíjas, szegény nyugdíjas, ő éppen az az ember, aki már nem képes többé semmiféle csikarásra, csak a hascsikarásra. Mit csináljon a maga érdeke kivívására? Sztrájkoljon? Ez annyit jelentene, mint beszüntetni a nem dolgozást. Amerikázzon? Ez valami olyan csodabogarat jelentene, hogy még lassabban nem tenné azt a semmit, aminek a tevésehez éppen a nyugdíjas volta miatt joga van. Vagy talán az éhség-sztrájk? Hohó! Éhezni csak a nagyon egészséges gyomor tud, és aki úgyis koplal, az nem

hajlandó még ráadásul böjtölni is. A nyugdíjasoktól bizony ne várja senki, hogy nem fogják fölvenni pontosan minden hónap másodikán - ez nekik az elseje - a penziójukat. Fizetésjavítás van, de a penziójavítás olyan abszurd fogalom, mint például a zöld ló.

És ez egyike a legirtózatossabb becstelenségeknek a társadalom mai berendezettségében. Ez az, amiért nem érdemes ma már megöregedni sem, mert akinek a hóna alá odadugták a mankót, annak a kezéből kiütötték ugyanakkor a fegyvert. Csak a még szállítható munkában van most érték, mert csak benne van még csikaróképesség. A befejezett munkának, a jól teljesített kötelességeknek a megbecsüléséről csak Horatius idejében dalolhattak az öregek. Ezek ma olyan gyorsan felejtetnek, és olyan meghonorálatlanok, mint az a bizonyos kutya, amelyik „da liegt begraben”.

Mert itt van eltemetve az a kutya, amelyiknek a hantjába belebotlik minden lateiner akkor, amikor az első dér megüti a halántékát. Ekkor révedünk el mindnyájan, hogy mi lesz velünk akkor, ha a munkánkkal többé nem tudunk már nemcsak hogy keresni nem, de csikarni sem. Mi lesz velünk akkor, amikor a legnagyobb szükségünk van az élet kicsinyesen nagy kényelmeire, a jól eltartottságra?

Oly tragikusan benne van a kérdésben a felelet: „Hund? Wird begraben.” Aki nem tud már dolgozni, az álljon odább, és ne vegye ki a dolgozni tudók szájából a kenyérnek még egy morzsáját sem.

De - tudod, hogy a te sorsod is ez?

SZENT PÉTER LIFTJE

Nem a Szent Péter esernyőjének valami pendantjáról lesz itt szó, sőt még magáról az öreg szentről sem, hanem az ő legnagyobb és legfelségesebb hajlékáról, a római San Pietro templomáról. A reneszánsznak erről a csodás kővirágáról, amelyen Michelangelóval és Bramantéval együtt száz fejedelmi lelkű művész keze dolgozott. Tökéletessé építették a katolikus világnak ezt a legfőbb templomát, és tökéletes volt az a merészen elgondolt csigalépcső is, amely felvezet a templom kupolájába, ahonnan belátható egész Róma, még szinte az idők perspektíváján keresztül is.

Ez a lépcső is tökéletes volt annak idején, nem túlságosan meredek fokú, s ha szűk is, csak annyira szűk, hogy az a köcső, amelyben felfelé kanyarog, meg ne bontsa az épület arányait. És alulról felfelé jobbra kanyarog. Mert az építés nagy idejében csupán jobbra kanyargó lépcsőt építettek a nagy művészek, az egyetlen Lionardo da Vinci kivételével, ő mindig balra kanyarodó lépcsőt épített. Hogy miért? Mert balkezes ember volt. És a művészetben soha le nem győzhető szubjektivitás ott is megnyilatkozik alkotásaiban, hogy el sem tudta képzelni, hogy felfelé való kapaszkodásában más is nem a bal kezével keresi a támasztékot.

A Szent Péter templomának ez a lépcsője is tökéletes alkotás volt tehát a maga idejében. De elmúlt a reneszánsz, múltak az idők, s a tudók kehecskébbé váltak, az agyvelők egyszerű fenség helyett különböző fufangosságokra differenciálódtak szét, s e két dekadenciajelenségnek az eredője megszülette sok minden más között a liftet is. És a lépcső avult intézménnyé vált, és most a San Pietro templomában is lebontották az ódon lépcsőt, és liftet építettek a helyébe. És ez egészen komolyan olyan nagy esemény, hogy érdemes róla beszélni.

Felesleges volna azon kezdeni a dolgot, amit úgymond mindenki, hogy minden vallás már a természete és létalapja szerint konzervatív. Hogy önfenntartási ösztönből ellensége minden új

gondolatnak, akár szóban, akár betűben, akár művészetben, akár tudományban, akár mester-ségbeli alkotásban fejeződjék ki az új gondolat. De talán nem egészen felesleges most, a Szent Péter templomának a liftje ötletéből megfigyelni azt, hogy - eppur si muove - akármilyen ridegen is elzárkózik az egyház az új gondolat elől, előbb-utóbb mégis kénytelen elfogadni. Alkalmazkodni hozzá, ha be nem vallja is, átformálni a tételeit, felfogását, igazságait az új gondolat parancsa szerint. És így történik meg az a természeti csoda, hogy ennek az új liftnek az ősei között valahogyan ott van Renan Ernő is.

Renan, amikor fellépett, és amikor először hallotta meg a világ a mondanivalóit, a legvesze-delmesebb forradalmárok közé tartozott, gyilkos, szentségtörő, indexre való, sőt máglyára való revolucionárius. Ma? Renan egy meglehetősen konzervatív öreg bácsi, akinek több tanít-ását a magáévá tette a katolikus egyház is, bár nem beismerten, de kimutathatóan. A világ teremtése körül való számításnak a mai hivatalos magyarázata már például tiszta renanizmus. De ott van annak a liftnek az ősei között Darwin és Spencer Herbert is. Az evolúció tanítása még tíz évvel ezelőtt is eretnokség volt, de ma már van egy német jezsuita atya, akinek a neve hirtelenében nem jut az eszembe, aki azonban, ha nem csalódom, Budapesten is járt fel-olvasásra, és aki nyíltan hirdeti és tudományos nagy apparátussal bizonyítja, hogy az evolúció tana egyáltalán nem ellenkezik a katolikus világfelfogással, sőt - éppen azt igazolja. És Székesfehérvár tudós püspöke, Prohászka Ottokár szintén a világgal együtt való haladásnak, az új gondolatok bizonyos mértékben való befogadásának a szükségét hirdeti.

Csodálatos, hogy mennyivel nehezebben megy a technikai új gondolatoknak a befogadása az egyház által. Ebben mostanában konzervatívabbak, mint hajdan voltak. Mert amikor Jan van Eyck 1430-ban feltalálta Brüggében az olajjal való festés mesterességét, ez az új technika tüstént és minden kifogás emelése nélkül helyet kapott az egyházi festészetben is. Viszont a csak tíz évvel fiatalabb könyvnyomtatás ellen - igaz, hogy a rotációs formájában - még most is anatómát mond pásztorlevelében a kalocsai érsek. Ugyanaz a XIII. Leó pápa pedig, akitől a keresztényszocializmusnak a hajdanhoz képest nagy és igen ügyesen megfontolt koncesszió-kat tévő gondolata származik, megtiltotta a papoknak azt, hogy biciklire üljenek. És hiába hozták eléje az argumentumokat: a nagybeteg előbb kaphatja a gyónás vigaszát, a haldokló gyorsabban az utolsó kenetet, s „in articulo mortis” meg kell ragadni minden módot, hogy a veszendő lélekhez mentül sebesebb szárnyon jusson oda a feloldozás. Hiába volt minden: a papnak Leó pápa idejében nem volt szabad biciklire ülni.

Ismeretes dolog, hogy IX. Pius pápa mennyire idegenkedett a vasúttól, pedig ő is belevitt a világba két határozottan forradalmi jellegű új gondolatot: az infallibilitást és a szeplőtelen fogantatás dogmáját. Az már talán kevésbé ismeretes, hogy annak idején súlyos aggodalmak merültek fel az iránt, hogy vajon megegyezik-e az egyház törvényeivel a templomok fűtése. És szintén aggodalmas viták támadtak azon, hogy szabad-e a templomot mással is világítani, nem csupán csak méhviaszból készült gyertyával. Ma pompásan fűtik a templomokat, és keve-sebb a köszvényes öregasszony, csodás fényhatásokat, misztikus pompát tudnak elérni a villamos láng hatalmával, és valóban nem az áhítat, nem a vallásos hangulat kárára.

És most már X. Pius pápa automobilon kocsikázik a Vatikán kertjének porondos útjain, és most beleépítették Szent Péter templomának falába a liftet. De mennyi tusakodás, mennyi küzdelem folyt mindezért, azt mi, laikusok csak úgy félig-meddig tudjuk. Mert e küzdelmek a konzisztóriumok termeiben, a kongregációk ülés-sarnokainak bolthajtásai alatt folytak le, és csak az eredményük lett nyilvánvalóvá akkor, amikor hol a modernizmus félig-meddig való elismerésében, hol egy-egy felvillanó templomi villámláng-fényben, hol pedig ódon lépcsők leomlásának a dübörgésében láttuk meg és hallottuk meg, hogy „és mégis mozog a föld”.

És mozogni fog tovább is, és az egyház továbbra is kénytelen lesz befogadni, ha beismeretlenül is, az új gondolatokat, mert nem vétkezhetik önmaga ellen, lévén a Szentlélek elleni bűnök negyedike „a megismert igazságok ellen való tusakodás”.

Ezekről beszél húsvétra az a lift, ami nálunk csak olyan közönséges, prózai dolgokat zúg ma már, ott, a Szent Péter templomában.

HÁNYAN VAGYUNK?

A jövő héten aktuálissá válik már a kérdés, hogy hányan is vagyunk tehát tulajdonképpen? Még csak a kérdés válik aktuálissá a jövő héten, a rá való felelet aktualitását még hosszabb idő, nagy és keservesen izzadságos munka választja el a kíváncsi publikumtól. Mert könnyűnek látszik szépen rubrikákra szedni bennünket, azután, Linie geht unter és Null von Null bleibt Null - de nehéz lesz ezeket a rubrikákat azután majd olyan veszedelmesen beszélő számhadseregekké szedni össze, amelyek részben a közigazgatás, részben a politika tudománytalanságának, részben pedig a szociológia és statisztika tudományának - ámbár hogy Eötvös Károly szerint ez sem tudomány bizony - álljanak majd a korlátlan és a kétszer kettő négy nagy hatalmú vezénylete alatt álló szolgálatára.

Nehéz lesz ráncba szedegetni ezeket a számsorokat, arról már most bizonyosságot tesz az a sok különféle litera a), litera b), litera c) stb. nyomtatvány, amivel be fog állítani hozzád, felebarátom, ezen a héten a házmaster, azután pedig még egyszer be fog állítani velük a népszámláló biztos, hogy egyesült erővel tudják meg, hogy az országnak melyik zugában születél, hány esztendő vagy, nincs-e valami érzéki vagy értelmi fogyatkozásod, így például nem vagy-e mindkét szemedre vak, vagy siketnéma, vagy hülye, avagy elmebeteg? Súlyos és többrendbeli és nagyon is cifrára faragott rubrikák nyomtatványai lesznek majd még a felelet a kérdésre, amely pedig így röviden feltéve olyan egyszerűen szól: hányan is vagyunk tulajdonképpen?

Ezek a sajtóságosan megcifrázott számlálólapok teszik-e, vagy pedig más, valami mélyebb lélektani ok, de kétségtelen, hogy most, a népszámlálás kezdetén mindnyájan valami olyasfélét érzünk feltámadni félig mérgező, félig aggodalmas gondolattal a lelkünkben, hogy a népszámlálás tulajdonképpen nem egyéb, mint középarányos a bejelentőcédula kitöltésének a kötelessége és az adóvégrehajtás között. Mondom, vagy ezek a rubrikázott papirosok teszik, hogy ez a gondolat támad benned, vagy pedig tényleg valami freudi Unterbewusstsein ébred benned, de bizonyos, hogy elfog ugyanaz az érzés, mint amikor az új cselédről kell kiállítanod a bejelentőcédulát, vagy pedig amikor a világ legudvariasabb embere, az adóvégrehajtó jelenik meg nálad, és felírja, hogy van egy felesleges díványod meg egy még feleslegesebb mosdószerszámod.

Talán nem olyan haragosan kétségbeejtő ez a gondolat ezúttal, mint a bejelentőlap kitöltésekor, és talán nem is olyan tragikomikus mellékízű, mint az adóvégrehajtó nyájas jelenlétében, de azért kétségtelenül megvan. Hogy nem bosszankodol annyira emiatt, mint a bejelentőlap miatt, ez érthető is. Hiszen elvégre is valóban, ha már egyszer azért születél kultúrállamban és jogrendvilágban, hogy időközönként apró kockára osztott papirosdarabokat kelljen kitöltened, mégiscsak érthetőbb dolog, hogy ezekbe a rubrikákba inkább a saját provenienciádat, saját életkörülményeidet, hogy úgy mondjam, a saját egyéni státusodat írd bele, mint azt, hogy a cselédednek ki volt az anyja, és hogy ez a tiszteletreméltó nő Inárckakucson vagy pedig Karakószöröcsökön született-e. És az is érthető dolog, hogy az ügy nem olyan tragikomikus, mint ama bizonyos adóügyekben, mert elvégre is megvan az a bizonyosságod, hogy papiros,

léces papiros, rubrikás papiros van ugyan a kezdedben, hogy hatósági személyiség nyomta most is a kezdedbe, de ezúttal a dologból, akármennyi is a kocka azon a papiroson, mégsem lesz fizetés, az ügynek ez a bús vége.

De azért az érthető kényelmetlenség és kellemetlenség érzése bizony feltámad mindnyájunkban, és ezeket a legártatlanabb rubrikákat is csak a bizonyos belső bosszankodással töltjük ki, mint egyáltalán mindenféle olyan papirost, amit a köz, az átkos köz, a társadalom, amelyről csak ilyenkor érzed, hogy szintén tagjául tekint, csempészett oda a csupán magán-irkafirkákra szánt és rendeltetett íróasztalodra. A barátságos népszámláló biztosra csakúgy tompa dühvel tekintünk fel, mint a még barátságosabb adóvégrehajtóra, és a számlálólap látása csakúgy a papírkosár gondolatát idézi fel benned az első pillanatban, mint a cselédbejelentő cédulának a megpillantása. És megint eljön a pillanat, amelyben bosszankodnod kell, hogy állampolgár vagy, és ez a pillanat annál keservesebb, mert nem is percekig, hanem negyed-órákig tart, és kétszer is visszatér: először mint házmester, másodszor mint népszámláló biztos.

De bosszankodol, tehát állampolgár vagy, így variárod a magad vigasztalgatására a Descartes gondolatát, amelyből a modern államelmélet cartesianus örököst tudott fabrikálni. Bosszankodol, tehát állampolgár vagy. És ez vigasztaló. Mert elvégre is az adófizetés lehet nagyon szép és nemes polgári feladat, de mégsem csupáncsak öncél, hanem egyéb kötelezettségeket is involvál magával, és az én házam nem azért várom is nekem, hogy mindig csupáncsak az adóvégrehajtó meg a bejelentőhivatal kiküldötte kopogtathassa meg a felvonóhídjait. Nem. Még bosszankodásodon keresztül is kezded érezni polgári méltóságod teljességét abban a tényben, hogy neked is van jogod, sőt van kötelességed felelni arra a kérdésre, hogy hat elemi osztályt végeztél, és hogy voltál-e már Velencében avagy Bukarestben. És a kérdések tömegéből lassankint kibontakozik eléd az a megnyugtató tudat, hogy éppen azért, mert számon tartanak mindenestől együtt, tehát csakugyan vagy, és mivel még arra is kíváncsiak a népszámlálók, hogy csakugyan nem lakol-e barlangban, vagy dunai hajón, avagy elhagyott telek deszkapalánkjá mögött, tehát csakugyan polgári tudatára ébredsz a lakásodnak is, és egyszerre kezdesz még a házbéred miatt is vigasztalódni. És feltámad benned az öntudat, hogy mégsem olyan rossz dolog kultúrállamban élni, mert például mit ér a szuahéli szerencsének az egész élete, ha arra még csak egy árva kis népszámláló biztos sem kíváncsi, és ugyan miért is született a világra az a szerencsétlen félmaláji filippinó, mikor senki sem kérdezi meg tőle, hogy mennyi az utódja évente, és hogy a lakásába be van-e vezetve csakugyan az elektromos világítás, és ha igen, akkor mire használja vajon?

Nem. Csak éld bele magadat, polgártársam, ezekbe a rubrikákba öntudatosan és kultúrfőlényednek a tudatával, és tüstént meg fogod érezni, hogy belőlük nem bosszúság, nem oktalan háborgás és nyugalomzavar int feléd, hanem a saját magad jobb megismerése, az öntudatod meggyarapodása.

Hányan vagyunk? Mindenesetre kissé többen, mint amennyinek kellene lennünk ezen a keservesen szűkre szabott világon. De a kezdedbe nyomott és most már bizonyos diadalérzéssel ott szorongatott rubrikarendszer adja neked azt a megnyugvást, hogy nem te vagy az, aki felesleges vagy, mert lám, hiszen az állam tégedet rendben tart, számon kér, tehát mindenestre érzékeny csapás lenne reá nézve, ha éppen te nem volnál, és helyetted a szomszédod vagy akárki más töltené ki a tarka rubrikákat.

Okos ember tehát nem haragszik a népszámlálás miatt. Hanem úgy tesz, mint például akkor, amikor a tyúkszeme fáj. Együgyűség ezért haragudni. A bölcs ember ennek is ki fogja élvezni a gyönyörűségeit, és nem azon esik kétségbe, hogy fáj a tyúkjá szeme, hanem annak örül,

hogy miután fáj, tehát kétségtelenül meg is fog szűnni, de maga a tyúkszem azért megmaradhat továbbra is.

Hogy az államhatalom csakúgy jelentkezik, mint a tyúkszemfájás, ez sem alterálhatja nyugal-mában a bölcsét. Hiszen tudjuk, hogy jedes Thierchen hat sein Plaisirchen, a tyúkszemmutat-kozásnak az a módja, hogy fáj, az államhatalom jelenlétének pedig az a tanúbizonysága, hogy időközönként megléniázott papirosokat küld a nyakadra. Egyik se jó, a másik is rossz, de azért mind a kettőben ott rejlik a vigasztalásod, hogy hála Istennek, fáj a tyúkszemed, tehát még van érzőidegzet a lábaddban is, és hála Istennek beérkeztek megint a kis rubrikák, tehát van állam-hatalom is, amely gondot visel reád, és számon tart, és még arra is kíváncsi, hogy mióta vagy pesti lakos, sőt arra is, hogy mennyi az útdadó, amit fizetsz.

És háládatlan ember az, akiben ez a dolog bizonyos megnyugvásérzést, bizonyos jólétöntuda-tot, mert összességérzést nem kelt.

ELFOGYÓ ORSZÁGOK

Meglepő az, hogy sok embert meglep a népszámlálásnak malthusi komorságú eredménye nemcsak Magyarországon, hanem szerte egész Európában is. Igaz, hogy ha csak tízesztendőn-kint egyszer nézünk bele a tükörbe, akkor onnan meglepetés, mégpedig rendesen kellemetlen meglepetés szokott ránk visszakacsintani, de azért okos ember bizony mégiscsak el van készülve rá, hogy idő múltán nem a hajdani sima ábrázatunk vagy pedig az abból képzeletben gyönyörűen érettebbé vált arculatunk jelenik meg előttünk a tükörben, hanem valami olyan embermás, amelyre minden egyes évet, minden egyes hibát, minden megcselekvést és minden elmulasztást egy-egy újabb ránc ró fel eltörülhetetlen, örökké megmaradó jel gyanánt. Mégis most, hogy a statisztikai hivatal elénk tárja a tükröt a népszámlálás eredményében, megije-dünk, és kétségtelenül valami olyasmiféle jut az eszünkbe, hogy milyen nagy gazemberek is voltunk mi tulajdonképpen egyenkint is, egyetemesen is az elmúlt tíz esztendő leforgása alatt. Igen, belenézve a népszámlálás tükrébe, egyszerre mély barázdának látjuk mindazokat a mély táncokat, amelyek - ha kiabáltunk vagy sóhajtoztunk is miattuk - szinte észrevétlenül lopódz-kodtak fel az ábrázatunkra. És nemcsak Magyarország, hanem egész Európa búsan sóhajt fel egyetlen, de nagyon keserű szóval: megöregedtünk.

Mert az idejű népszámlálásnak az eredménye tulajdonképpen és gyökérig érő szóval ki-fejezve semmi egyebet mást nem jelent, csak Európa előregedését. Kivénülő, kiégő, ereje vesztetté váló kontinenssé lett Európa, belefulladva vagy belesavanyodva a saját maga hiper-kultúrájába, és csüggeteg módon - a számok erejével - kénytelen beismerni, hogy szerepe az emberiség történetében kezd véget érni, az Ázsiából és Afrikából ide átszállt kultúra, erő és fiatalság siet tovább, új világok, fiatal földek felé. Talán még csak egy dologra hivatott ez az egész megöregedett világrész. Még megmaradt erejével, rugalmasságával és hatóenergiájával eleurópaiasította máris Észak-Amerikát és ez az európeizmus-folyamat még megy most is tovább, sőt talán éppen most, ezekben a napokban kulminál, de azután egyszerre kilobbanik Amerikában is. Európa istenasszony, akit a bikává vált Zeusz diadalmasan hozott át Afrikából a Földközi-tengeren, bele fog fulladni az Atlaszi-óceán vízszivata-gába. És a jövő nem a miénk többé, de nem is Észak-Amerikáé, hanem Argentínáé, amely szinte szédítő gyorsasággal kezd úrrá válni mint gazdasági faktor a világpiacon, és Ausztráliáé, amely nem véletlenül, nem ötletszerűen - a világ fejlődésében nincs véletlen és ötletszerűség -, hanem kényszerítő törvé-nyek hatása alatt határozta el, hogy új és a világon eddig páratlan fővárost épít magának. Csak egy kicsit lovald fel a geográfiai fantáziádat, olvasóm, és előtted áll szinte egészen novellisz-

tikus formában a jelen zökkenésszerű változása és a jövő képe. Íme: a földgömb északi sapkája kiégett, kimunkálta magát, befejezte a kötelelességeit. Ez az igazi és hogy úgy mondjam, metageografikus oka annak, hogy sem Cook, sem Peary nem tudták elérni az Északi-sarkot, ők maguk sokkal kisebb okokkal hozakodnak elő, de hiszen ki nem rövidlátó közlelő? A jövő a déli félgömbé. Ezért és meg hat nem másért vette észre Shackleton, hogy a Déli-sarkvidéken egyszerre megszűnik minden olyan betegség, amit Európából vittek oda magukkal az expedíció emberei. Ez a magyarázata Brazília vérforró nyughatatlanságának, Argentína már említett szédítően gyors világszínre való lépésének és Ausztrália új jelentőségének. Sőt talán az sem véletlenség, hogy a dél-afrikai háborúban a spionskopi csatatér futóárkait ezrével töltötték meg az északi angolság legjobb fiainak a holttesteit. Az Észak kereste ott is a Delet, és temérdek vér árán mégis a jövő, a Dél vált diadalmassá Északon, bár úgy látszik, hogy Anglia diadalmaskodott a búr köztársaságon. Ami azonban csak optikai csalódás, mert a valóság, az igazi valóság az, hogy Anglia érezte meg a vér árán is szükséges voltát annak, hogy átköltözködjék Északról Déltre.

Mind ezek a dolgok, ugye, nagyon távolállónak fognak látszani a népszámlálás témájától? Igaz. Hiszen a végső eredmény mindig kietlenül távolnak tetszik az első felismerések bizonytalan ingatag világosságától. Pedig az igazság, az igazi igazság mégiscsak ez. A többi, ami közbeesik, az csupán pártos megvitatásokra, véleménykülönbségek megköszörülésére alkalmas átmeneti igazság, vagyis nem igaz dolog, mert még csak ma az, holnap már nem lesz az. De beszélni mégis ezekről is kellene.

Mindenekelőtt a legmulatságosabb dolog az azon való elszomorodás, hogy Budapest népessége még nem érte el az egymilliót, sőt még a kilencszázezret sem. Ez részben kabalisztikus számbabona, amely a kerek egymilliótól várta, hogy Budapest világvárossá legyen, nem pedig attól, hogy valóban világvárosi intézményekkel legalább az a nyolcszázezer ember azután csakugyan világvárosban érezhesse magát, mint ahogyan érzi magát alig egypár százezredmagával a drezdai vagy a müncheni vagy akár a hannoveri és frankfurti ember is. Azonkívül lehet együgyűség ez az elszomorodás azért is, mert megfelelnek arról, hogy éppen ennek a népszámlálásnak az eredménye tanúskodik arról, hogy Budapest valóban a többi, igazán nagyvárosnak - gyűlöletes a „világváros” szó - a törvényei szerint fejlődött az elmúlt tíz esztendőben. A külföld nagyvárosai is a cottage-rendszer szerint növekednek ma már, és éppen az a vigasztalóan felöltő dolog a budapesti népszámlálás eredményében - hacsak nem háziúr az ember -, hogy a magyar főváros is tökéletesen cottage-ra fejlődik. Ez a magyarázata a szomszédos községek enormis, amerikai méretű fejlődésének, és itt van a titka annak, hogy Buda, főképpen pedig az első kerület képtelenül jobban fejlődött ki népességben, mint a városnak kötenger-részei. Tíz évvel ezelőtt Budapest lakosságának alig egyhatod része lakott a külterken, ma már huszonkét százaléka külterki lakos. És ez nemhogy elszomorító dolog volna, hanem egyenesen a jobb, egészségesebb fejlődés jele.

Ami Magyarország vidéki városainak a megcsökkenő vagy stagnáló lakosságát illeti, itt persze könnyű az okok megtalálása. Az egyike meg a kivándorlás. És természetesen ezeknek is akadnak okai, kinek-kinek a saját szája íze szerint. A latifundium meg a tejhamisítás, a húszsora meg a kötött föld - tessék válogatni.

De akárhogy válogatunk is, ezek is csak közbeeső okok, azért magyarázhatók jobbra is, balra is, a végső ok ez: Európa kiégett, nemsokára befejezi egészen a kötelelességét, ami reá várt.

EZERMILLIÓ

A pénz bizony nemcsak kapitalisztikus fogalom, hanem hierarchikus valami is. Arisztokrata nemcsak kifelé, hanem befelé, „in sich” is. És úgy tartja a ranglétrát saját maga körül, mint az orosz csinovníkok vagy a kínai mandarinok, avagy az óhindu kasztrendszer büszke nemesei, a kszátriák. Mert egészen bizonyos, hogy az angol font, amely már a melléknevében, az easterlingben is az aranyos napkeltét jelenti, gögösen lenézi a hozzá képest nyomorult kis westerlinget, a Johannesthalerből dollárrá kivándorolt tallért, sőt a Demidovok platinakincséből először vert orosz rubelt is. Mert mind a kettő nagy úr ugyan, de azért mégiscsak kicsiny kis törtje az ő fejedelmi méltóságának, amelynek a rokonsága a középkor aranypénzeiben található csak. A ducato, a zecchino, a scudo d'oro, a doublon és a Mediciek legszebb virága, a florino d'oro az ő lelkének a legközelebbi rokonsága, bár ezek is 11-12 koronás értékükkel csak a feléig érnek fel az ő méltóságának és nagyon tekintetes mivoltának. Hol marad azután ezek között a többi kis aprópénz? A forint meg a márka, amelyik utóbbi bizonyos germán göggel még mindig visz ugyan magában valami felsőbbes tudatot, de azért már átmenet a pénz nagy, forradalmi demokratizálódására, a frankra. Amit a latin egység nevében hívnak ugyan baninak is, dinárnak is, ámbár a líra ideje ma már kezd egészen lejárni. Én legalább nem adnék Füst Milán lírájáért száz centesimit még akkor sem, ha volna.

Azonban most mégiscsak lírákról kell beszélünk, mégpedig sok líráról, egészen sok líráról, tömérdek líráról: ezermillió líráról. Nem én tehetek róla, ezért is csakúgy az olasz kormány a felelős, mint a tripoliszi háborúért, mert ő tette közzé most az elszámolását jó három esztendő után arról, hogy mibe kerül Olaszországnak az édes anyaföld ama hevesebb szíve dobbanása, amellyel még jobban magához ölelte legszebb leányát, Messinát. Pont ezermillió lírába. Egy-milliárd lírába. (Itt nagyon szépen kérem úgy a szedőt, mint a korrektort, hogy ne javítsa ki a milliárdot billiárdra, mert én nem vagyok Sztanov mester tanítványa, és a biliárdot egy l-lel szoktam írni.) Tehát egymilliárd lírába. Ezermillióba magának az olasz államnak, mert akár tudvalevő dolog, akár pedig nem tudvalevő, de bizonyos, hogy a külföldön gyűjtött segítőpénzek cigányutcára szaladtak, nem érkeztek meg a Tírrén-tenger gyönyörű partvidékére, ahová csak a földrengés szokott beérkezni csonkítatlanul és pontosan. Ellenben maga az olasz kormány kiadott kétszázmilliót rögtönös segítségre, ötszázmilliót romba dőlt épületek újjáépítésére, háromszázmilliót pedig „a közlekedő útvonalakon okozott kár kijavítására”.

Hát tudja, effendim, hogy mi ez a legutóbbi cím, egészen magyarra és egészen kurtára lefordítva mit jelent? Nem. Azt, hogy: kulimász. Mert ahogyan az egyszere ispán kalapjának az ára benne volt a kulimászban, úgy van benne a közlekedő útvonalakon okozott károk kijavításának a háromszázmilliójában viszont az a kulimász, amivel az olasz közigazgatás tengelyét és tenyerét kellett megkenni, hogy még jobban fogjon, akarom mondani: forogjon.

Nagyszerű tétel tehát ez a háromszázmillió líra. Ha az olasz közigazgatásnak mondják, akkor az összes talján coeur-jegyzők hanyatt esnek a sikkaszthatás örömétől, ha azonban Carnegienek mondják, akkor ő - bizonyára tekintettel arra, hogy a világ második legnagyobb magyar városa Cleveland - magyar nótával felel. Belenyúl a kislajblija zsebébe, előkotorássza belőle azt a háromszáz vörös kis rézmilliót, és épített belőle csillagvizsgálót a Rocky Mountain leghavasabb tetejére dafkének a mellé a Lick-obszervatórium mellé.

Mert ilyen soklábú skolopendrum a pénz, mynheer. Amire Amerikából átmászik ide Európába a milliárdnak még csak a fogalma is, hát már azt is elsikkasztják. És itt nálunk, a szomszédságban, Znaimban, az uborkájáról nevezetes Znaimban döglött macskát eszik farsangi pecsenyének a morva napszámos, és a halálvonaglásában agyonnyomja az ágyban mellette alvó gyermekét, odaát meg, túl ezen a nagy pököládán, amit Átlászi-óceánnak is mondanak, még a

vasból és betonból harminc emeletre épített meidingert is alulfűtőre készítik, és értékpapírokkal gyűjtják be.

Szóval: fene dolog a pénz, nem is merném úgy definiálni, hogy ő az általános értékmérő, de mivel unom már a témát, tehát ráfordulok a pénzek két koldusára. Az egyik az orosz muzsik pénze: a kopek, a másik a spanyol koldusé: a maravédi. Ezek a szegénylegényei a pénz hierarchiájának.

És nem gondolja-e, tiszteletreméltó rádzsa, vagy ha önnek jobban tetszik, gekvár, hogy abból még baj is lehet, ha a kopek meg a maravédi egyszer csak fellázad a dollár meg a sterling ellen? A legkisebb pénzről, a török paráról ma nem beszélek, mert nekem nincsen egy piaszterem sem, hogy megmérhetném vele a török kházné kincsének az értékét. Ellenben holnap fizethet még egy pohár zöldszilvánit, és akkor majd beszélek Pröhle nyomán a törökökről, mi több, a karacsaji tatárokról is.

KÉMEK

1912

Megvallom, hogy jogász koromban sehogyan sem akart belemenni a fejembe az a meghatározás, amit jogbölcseleti órán (illetve akkor bizony még csak észjognak hívtuk) Pulszky Ágost adott a forradalomról. Az ő véleménye ugyanis a revolúcióról ez volt: minden forradalom jogosult, amely diadalmaskodik, egy olyan forradalomnak sincsen igaza, amelyet levernek. Félgyermeki naiv ideáлизmusomnak egyik skatulyájába sem akart beleférni ez az okoskodás, a gondolkodásnak ez a rendje. Nem tudnám megmondani, hogy túlságosan cinikusnak találtam-e, vagy pedig valami égre kiáltó szent hevület tagadását éreztem-e benne, de annyi bizonyos, hogy sem ki nem elégített az igazságvágyamban, sem meg nem nyugtatott a morális sóvárgásaimban.

Hanem azután, amikor az ember az egyetemről kikopik, és elkezd magától az élettől tanulni, akkor egyszerre csak valóban azt kellett észrevennem, hogy a Pulszky tétele tökéletesen és megdönthetetlenül igaz. Mert íme, az életben, még akkor is, ha nem éppen forradalom a megnyilvánulása neve, mindig annak a jelentkezésnek van igaza, amelyik erősebbnek bizonyul a másiknál, és annak van nemigaza, amelyik gyengébbnek mutatkozik. Szóval: éppen az észjog tanított meg későbbi visszakérődzéseim során arra, hogy csak egy valóban hathatós és örök értékű jog van a világon - az ököljog.

Aki bírja, az marja - ez a végső konzekvenciája nemcsak a parasztlogikának, hanem a legcsavarosabbra járó és legkidolgozottabb, legagyongondolkozottabb és legnagyobb iskolázottságú jogászi észjárásnak is. Az ultima ratio mindig csak az ágyú marad, mégpedig a jobbik ágyú.

Ezt az ágyút azután hívhatják a valóságban akár hadseregnek, akár diplomáciának, akár nyers testi erőnek, akár felsőbbbséges fufangnak, mindenképpen csak szinonimája az erőnek, a felsőbbbségbírásnak, tehát annak a valaminek, ami a tulajdonképpen való és végső igazságot osztogatja ezen a világon. Mindig annak van igaza, akinek - sikerül. És soha sincsen igaza az elbukottnak.

És valahányszor kémeK dolgáról van szó, akkor is mindig a Pulszky-féle tétel jut az eszembe. Mi a kém? Alávaló, utolsó gazember, embersöpredék, akinek csak kegyelemből jár akasztófa helyett golyó vagy éppen börtön akkor, ha olyan ügyetlen, tehát olyan gyenge, hogy tetten érik. Ellenben mi a kém? Nemzeti, politikai és katonai hős, ünnepeltje a lelkesülő közvélemény-

nek, és jól megfizetettje, sőt arannyal felmértje (persze ma már nem a Bajazid szultán gyilkos szójátéka értelmében) azoknak, akiknek hasznot hozott, abban az esetben, ha ezt a hasznot csakugyan meg is hozza. Az elcsípett, tehát ügyetlen kém legelőször és legkerekebben a saját gazdája tagadja meg, az izlandi leprás betegől nem fél úgy a vele közös levegőt szívó, mint ahogyan rohan diplomáciai szublimátos vízért minden kormány kézmosásra, amint a kémjét fülön fogták. Viszont: a dolgát jól végzett, tehát ügyes, tehát a maga szakmájában a másíknál erősebb kém hazatérten nemzeti hőssé lesz, ordót és aranyat kap. És a nevét még hőskölteményekbe is belefoglalják.

A negyvenesztendő fegyveres béke - mert hiszen Szedán óta nem volt igazi európai háború, csak a balkáni összecsapások - többi áldott eredménye mellett azt is szülte, hogy ma már a rendszeres, hogy úgy mondjam, félhivatalosan elismert kémkedést tette hallgatólagos nemzeti szokássá. Már negyven év óta minden európai államnak a katonasága egy képtelenül paradox helyzetben van. Az ellenpólusán a régi, becsületesen üzletszerű condottiere-rendszernek. A condottiere azért volt katona, mert neki a háború eleme volt, pénzkereső alkalmatossága, üzlete, Colleoninak és Sforzának tehát érdeke volt, hogy háború legyen. A condottiere - ha óvatosan is, és inkább taktikázva, mint nyílt ütközetben - csakugyan verekedett, vagy legalábbis mérkőzött az ellenséggel. Ellenben ma, a képtelenségig túlfejlesztett hadseregek idején azzal hipnotizálják a hatalmasok a világot, és talán a világ is önmagát, hogy a katona éppen arra való, hogy békesség legyen. Tehát szörnyen véres milliárdos fikciót magasztosult a régi, klasszikus közmondás: *si vis pacem, para bellum*. Ma már - nemzeteket gyilkoló paradoxon - azért tartunk harcosokat, hogy *ne* legyen háború. És addig egyensúlyozzuk ki az európai nyugalom komponáját, amíg a két serpenyő súlya alatt össze nem roskadnak a nemzetek.

Ez az állapot, amely páratlan az egész világtörténelemben, szöktette azután szárba a kémkedés divatját. Amióta a riválisok nem a csatamezőn mérik össze az erejüket, azóta a háború nem nyíltan, hanem csak nyílt titokban folyik. Részben azokban a srófoláslehetőségekben, amelyeknek a neve már nem „impuesto de guerra”, hanem rövidesen ötvenszerese a kultúrküldésnek, részben pedig abban a kémrendszerben, amely már szinte officiózus, és például a katonai attasék intézményében csak akkor csattan skandalummá, amikor Marcsenko ezredes, a bécsi orosz katonai attasé már olyan igazi muszka esetlenséggel és vastagsággal csinálta dolgát, hogy a mi külügyminisztériumunk kénytelen volt sürgősen visszahívatni a pétervári külügyminisztériummal.

Minden hatalmasság tudja, és arra is van berendezkedve, hogy a területét, különösen persze annak a sebezhető részeit, elárasztsák a barátságos és békében telhetetlen szomszédnak a kémjei. És - egyik paradoxon szüli a másikat - ma már nem is infámia a hajdan oly infámis spionirozás, még csak nem is diffamáló dolog, mert ma már az elcsípett kémnek is úgynevezett tiszt fogság jár. Németországban például várfogság, ami körülbelül azonos a mai államfogházunkkal. Lux kapitányt is, a francia kém meg melléje a szomszédos kóterbe Trench századost, az angol spiont is Glatz várába zárták be a németek. Szinte minden harag nélkül, szinte magától értődően, hogy a nagy békesség és a baráti szomszédosság minden hatalmasságot ráutal már arra, hogy a szomszédban kereskedjék. A kémkedés éppen olyan tiszt bűnválójává lett, mint akár a párbaj, akár a sajtó útján elkövetett becsületsértés. Valahogyan így: a párbaj a magunk becsületének a dolga, becsületsértés a közbecsület dolga, a kémkedés a nemzeti becsület dolga.

Idáig bukfencezvén fejtetőre a dolgok, Lux kapitány mégis azt látta be, hogy szép a tiszt fogság mindaddig, amíg a más bőrére megy, de amint a magunk bőréről van szó, mégiscsak tanácsosabb, ha lehet, megszökni előle. És nem mondván karsamadinert, egy éjszaka, a kará-

csonyi ünnepek tiszteletére elhagyta Glatz várát. Az ablakon keresztül. És eljutott haza ép bőrrel Franciaországba.

Belfortban, a szülőhelyén még csak a testvérei fogadták boldog meghatottsággal és valóban érthető és igazolható örömmel. De Lux sietett tovább Párizsba, és itt kezdődik azután ennek a finom komédiának a legfinomabban megszerkesztett ötödik felvonása. A kapitányt hadbírótság elé fogják állítani, mert másfél esztendeig vagy két esztendeig, vagy mit tudom én, meddig, de pontosan annyi ideig, amennyit Glatz várában töltött, nem jelentkezett az ezredénél. Lux kapitány természetesen készséggel fog megjelenni a tárgyaláson, már el is készítette a tömör, bár nem bombaszt nélkül való és majdan szállóigévé válandó frázist, amelyben kijelenti, hogy hazája érdekében volt távol. És erre jön az elítélés helyett az ünnepi felmentés, a tábornoki kézszorítás, a chamade, a zászló megcsóválása a felmentett vádlott feje felett, a becsületrend és a rangemelés...

Mert abban a pillanatban, amikor Lux volt olyan ügyes, tehát erős, hogy meg tudott szökni a német fogságból, egyszerre átalakult spicliből nemzeti hőssé. Akit ünnepelni kell, nem deza-
vuálni, akinek nemcsak vagyon, hanem tisztesség is kijár. Mert a siker az igazság szerecsen-
szappana. És szép ez a suba alatt viselt háború, de azért mégis Pulszkynek van igaza.

A VILÁGHÁBORÚ

Elvéhdedt megint a világ. Ezernyolcszáznegyvennyolc óta, amikor Európa-szerte útnak in-
dult a modern liberalizmus - amely minden ma már, csak modern nem -, máig elkorhadtak a
régie keretek, széthullottak hajdan örökösnek vélt kapcsok, lassan, de a világ legerősebb
logikája szerint, a szerint, amelyet előre nem képes emberi agy kifundálni, de utólag ámulva
kénytelen beismerni, mondom, a világ e legerősebb logikája szerint bomlott meg az az ügy-
nevezett európai egyensúly, amelyet a Kaunitz- és Talleyrand-iskolából még teljesen szaba-
dulni nem tudó diplomaták súlyoztak ki Európa komponáin, de amelynek az összeomlását
Bismarck, a világ e leghatalmasabb és talán csak Cromwellben párját találó politikai láng-
elméje előre látta.

Elvéhdedt megint a világ, mert megifjúhódás, változásszükség feszeng a széthulló keretek
között. A ma megfásult tojásából az eleven élet erejével akar kikelni a holnap majdnem
szintén elvénuendő csirkéje.

A nap gyors kezű krónikásai, az eseményeknek órákról órákra való regisztrálói fűgén jegyzik
fel az okokat, amelyek most, ebben a „kizökent idő”-ben tépnek szét minden régi szálát. És
alig látják, inkább csak sejtik, hogy ezek az úgynevezett okok nem is okok tulajdonképpen,
hanem csak tünetek és következmények. A hármass szövetség bomlásának Olaszország maga-
tartása nem oka, csak tünete, az angol-német feszültségnek Vilmos császár flottapolitikája
szintén nem oka, csak koordinált jelensége magának ennek a feszültségnek.

Az oka a már nyakunkon lévő világfelfordulásnak, a föld új arculatöltésének mindennél sok-
kal egyszerűbb, tehát sokkal nehezebb és történelmibb. A népek harmincöt esztendei világ-
háború nélkül élésükben belátták, hogy a hadsereg: holt tőke. A tudatára ébredtek annak, hogy
a katona nem arra való, hogy békét csináljon, hanem arra, hogy háborút kezdjen. S hogy a *si
vis pacem* közmondása, mint a legtöbb közmondás, nem egyéb olyan babonánál, amely a mai
tudásunk mikroszkópja alatt már hazugsággá vedlett át. A nem tudatos nem igazból tudott, de
leplezett nem igazgá.

Így következett el a ma, amikor az egész emberiség érzi már, hogy exploizálni kell a legnagyobb holt tőkét, a hadsereget is. Azokban a napokban, amikor a tudósok a legcsekélyebb energia mozgóvá tételét is a tudomány legfontosabb feladatául tekintik, amikor örültnek látszó bölcsek azon gondolkoznak, hogy Keleti-Turkesztánt valami képtelen nagy és vakmerő csatornahálózattal kell újra belefogni az embernek termésgabona-ontó rabszolgaságába: nem lehet többé, hogy a munka termelésének horribilis mennyisége Jusson halott és improduktív intézményekre. Ha lúd, legyen kövér, ha katona, menjen bele a puskatüzbe. A földesúr nem azért tartja a napszámot, hogy *ne* kapáljon, a népek nem azért tartják a hadseregeket, hogy ne verekedjenek. Ezért *kell* meglenni a világháborúnak, és ezért is lesz meg.

A kérdés csak az, hogy kiknek kell kezdeni. Sőt még ez sem kérdés, mert még a falusi csap-
székben is mindig a két legerősebb legény verekszik össze elsőben - azután jön a többinek a dulakodása.

Mert a közérzés minden országban tudja ma már, hogy az egész világ, az egész élet nem más, de semmi sem más, csupán csak egyetlen nagy és meglehetősen kellemetlen gazdasági kérdés. Ma már - ámbár harsogva zengenek még ilyen jelszavak - tudjuk, hogy nincs politika, nincs vallás, nincs művészet pour l'art, nincs úgynevezett társadalmi kérdés, csak egy van: gazdasági probléma. És nem is volt soha más. Az őskor „Sammelmensch”-e gazdasági okból verte agyon nemcsak a saját társát, hanem az ursus spelaeust meg az óriáslajhárt is, Kleon gazdasági okból ordított Athén piacain, Arbuez Péter gazdasági okból pörkölte az eretnekeket, Borgia Cézár éppúgy, mint Kolumbus, Galilei éppúgy, mint Guy Fawkes azért cselekedtek azt, amit cselekedtek, mert az életösztön azt parancsolja az embernek, hogy élni kell, hogy élni lehetőleg jól kell, hogy enni kell, lakni kell, kényelem kell, és az elérhető legnagyobb jólét kell.

Anglia és Németország a mágnespatkónak az a két sarka, amely, mivel közös törzsön függ, azért taszítja egymást a legjobban. Köztük fog kilobbanni a legnagyobb világháború üszke, amely aztán lángra lobbantja a ma elkorhadt Európáját. Németországban ezt ma már tudják. Angliában beszélnek is. Sőt illusztrálják. A *Daily Telegraph* az elmúlt héten hozta az angol-német háborúnak azt a meglehetősen pesszimisztikus térképét, amellyel 1910-re jövendőli meg a háborút, és úgy fogja fel, hogy Németország teljes diadalt arat majd Anglián.

Két nagy tengeri csatát jósol ez a térkép, az egyiket Skócia keleti partjai mellett, a másikat délebbre, Scarborough kikötővel szemben, mert a németeknek, ha partra akarnak szállni Angliában, először ezt a fontos hadikikötőt kell a hatalmukba ejteni.

Úgy jövendőli az angol lap, hogy a hatalmukba is fogják ejteni, mert azt jósolja, hogy Kings Lynnél, Yarmouthnál, Colchesternél és Lowestoftnál a németek partra tudnak szállni.

Ezután következnek, az angol lap jövendőmondása szerint, London ostroma, amelyet Leicester mellett nagy ütközet, Cambridge-nél pedig rémes, gyilkos csata előz meg. De mindkettőben az angolok lesznek a vesztesek, mert elvesztik Londont, és a parlament előbb Bristolban gyűl össze, majd pedig Manchesterben - utolsó ülésre.

Szóval a térkép a teljes vereséget jósolja Angliának. Amiben hinni nemigen lehet, bár az angol lap csaknem ökölnyi betűkkel írja oda a mappa mellé: „Keep this map for reference, it will be valuable.”

- Őrizzétek meg ezt a térképet, be fog válni.

A háborúk sorsát nem újságok intézik előre, az elkövetkező nagy világháborúnak bizonyára nem lesz mozgatórugója semmiképpen e *Daily Telegraph*, mert történeti szükségességek és gazdasági determinizmus igazgatják a világot. De mint tünet, mint előjel, ez a térkép elsőrendűen érdekes.

És gyászos, fekete fecskéje annak a nagy vértavasznak, amely Európára rá fog borulni belátható időn belül. Mert a világháború meglesz, és - talán jó lesz, hogy meglesz.

AZ A BUDAPEST...

SAVANYÚ LELKEK

Ilyenkor, amikor a kezdődő tél köde, nyirka, szele már csaknem állandóan a villamoskocsin való járásra kényszeríti az embert, két meglehetősen komplikált és egymástól is, a villamostól is látszóan nagyon távol eső gondolat szokott felbukkanni bennem, a kocsi sarkába odaszórtottban.

Az egyik gondolat, vagy ha úgy tetszik, aforizma így szól: a beretvát a guillotine-tól csak egy lépés választja el, és ez a lépés a fotografálógépet. Ez a három kellemetlen szerkezet, ami lehetővé teszi idegen embereknek azt, hogy büntetlenül foglalkozhassanak a fejünkkel. És a negyedik ilyen szerkezet a budapesti villamoskocsi. Nem azt a szélső esetet értem itt persze, amikor már a kocsinak a kereke foglalkozik az ember fejével, hanem azt, ahogyan a kocsi ülők foglalkoznak az egymás fejével. Az a hegyes, kellemetlen nézés, amellyel a kocsi utasai egymást méregetik, azok a bökök pillantások, amelyek szinte hangosan mondják, hogy: „ejnye, ennek is éppen ide, velem szemközt kellett ülni azért a rongyos hat krajcárjáért?” (mintha az ő hat krajcárja most készült volna Paquinnél), azok a különösen női orrfintorok, amelyek egész komolyan azért látszanak haragudni, hogy a villamostársaságoktól csúnya indolencia, hogy nem adnak minden egyes utasuk alá külön kocsit, mondom, mindezek a savanyúságok azután eszembe juttatnak másvalamit is.

Azt, hogy milyen nagy szerencse, hogy Shakespeare az Avon vize mellett született hattyúnak, nem pedig a városligeti tavon. Mert hogyha ez a malőr történt volna meg vele, akkor a világ is szegényebb marad két örökre csodálatos alkotással, a Julius Caesar és a Coriolanus tragédiáival. A tömegnek, az együtt lévő és érző embersokaságnak, hívják azt akár agórának, akár fórumnak, akár pedig egy rakomány villamoskocsinak, ezzel a két hatalmas meglátásával.

Mert senki olyasvalamit elképzelni nem tud, amit még nem látott. A legszertelenebbül, shakespeare-i erővel csapongó képzelet is csak előbb már tapasztalt dolgokból rakhatja össze a maga újságait, és újat csak a *meglátás* és az összerakás eredetiségével produkálhat. Ebből azután az következik, hogy ha Shakespeare Budapesten születik, és itt él, akkor nem lett volna képes megírni a tömegmozgásnak, az együttgondolkozásnak és közösségérzésnek azokat a csodáit, amelyeket megalkotott a két nagy római tragédiában.

Mert Budapesten nincs utca és nincs tér, csak házközök vannak, és a magyar fővárosban nincs *1. Polg.* és *2. Polg.*, csak fogpiszkálók vannak. A fogpiszkáló lévén az a társas lény, amely mindig többedmagával jelentkezik, de azért mindig mereven zárt egyéniség marad. Merev, hegyes, használat előtt meg kell vakarni, használat után pedig el kell dobni. Fából van, de feje nincs, mint a másik társas fának, a gyújtónak, tehát semmiért sem tud hevülni, fellobbanni, semmiért sem emészti a maga egyéniségét, mert semmi más nem érdekli, csak a saját becses énje.

A pesti publikumnak ezt a fogpiszkálószerűségét, ezt a ridegségét leginkább akkor lehet tapasztalni, ha valami történik az utcán. Az elmúlt kedden ért az a kellemes meglepetés, hogy a pótkocsi, amelyikben ültem, elgázolt egy tizennégy-tizenöt éves suhancot. A legényke az első kocsirol ugrott le, amikor még éppen a legjobb futópályán, a József körútnak a Rákóczi tér felé eső részén haladtunk sebesen, természetesen elcsúszott, és a pótkocsi olyan zökkenéssel vágta keresztül a lábát, hogy mindnyájunkat kilelt tőle a hideg. A fiú fekve maradt az utca pepitáján, és ekkor kellett megnézni, hogy mi történik körülötte. Egyszerre összeverődött a

sűrű embertömeg, és körülállta a látnivalót. De olyan merev egyenességgel, olyan részvét vagy szánakozás meg nem hajlított derékkal, hogy nézve ezt a csődületet, okvetlenül a fogpiszkálótartó merev képének kellett felrívulni a szemed elé.

Elgázolt valakit a villamos? Magánügy. Csak annyiban van közöm hozzá, mert kíváncsi is vagyok, és a kíváncsiság meg az én magánügyem. És a fiú ott fetrengett a vörös - majd azt mondtam, paprikában -, sós vérében, és a sok fogpiszkáló felülről, zsebre dugott kezű kíváncsisággal nézte. Végre a közeli szálló portásában és háziszolgájában volt annyi emberség, hogy felvették, és bevitték a kapu alá, hogy legalább pokrőcon feküdjön.

És ahogyan ott a véres félgyermeknél sem támadt semmiféle közös érzés a pesti utca csődületében, csupán magánügyben, a saját kíváncsiságáért sereglett össze minden egyes ember a látnivalóra, úgy magánügy azokban a házközökben, amiket a székesfőváros magisztrátusa pléhtáblás makacssággal utcáknak nevez, minden. Közérzés, együttérzés itt sincs. Az ország különböző vidékeiről alig harminc esztendő alatt összeverődött budapesti lakosság, ez a múlttalan és nem történetileg kialakult társadalom még mindig idegen egymástól, egyáltalán nem érez együtt. Ez az egységtelen és még mindig falusi vagy kisvárosi publikum a más szerezésként is csak a nagyváros szenzációját érzi meg, mert nem testvére egymásnak, mint a párizsi a párizsinak, a nápolyi a nápolyinak.

Ez a partikulárizmus csodálatosan észlelhető Budapestnek minden olyan helyén, ahol sok ember van együtt, tehát az utcán is. Az angol frakkot vesz magára, amikor otthon a családjával ebédel, de simulékony ruhát és lelket ölt, amint kilép az utcára. Mi otthon ingujjban ebédelünk, de azonnal testi és lelki kivasaltságot öltünk magunkra, amint az utcára lépünk, vagy a kávéházba megyünk, vagy pláne ha hatért felülünk a villamosra. Valami egészen tótágast álló gondolkozáshiba révén ingujjra vetkőzött demokraták vagyunk a világ legjogosultabban arisztokratikus helyén, a családjában, de tüstént Montmorencyakká és Stubbenbergekké alakulunk át, amint kilépünk a demokrácia legjogosultabb helyére, az utcára. Otthon a hajmafélék különféle alfajaitól csuklunk hangosakat, az utcán az osztrigától jóllakott Brillat-Savarinek brómos tengervízillatát leheljük magunk köré saját és exkluzív légkörnek. Bent a lakásunkban bejelentőlap és adóvégrehajtás szerint számolható emberanyag vagyunk, az utcán, ott rögtön ráébredünk a saját külön emberi méltóságunk tudatára.

Ezért ül peckesen és a szomszédjától lehetőleg elhúzódottan a pesti ember a villamoskocsi padján. Savanyúan és fogpiszkálószerűen. A Párizsból Meudonba vagy Auteuilbe baktató omnibusz kebelében, a nápolyi funiculin, a londoni földalatti vasúton érdeklődő beszélgetés fejlődik ki vadidegen emberek között, és közvélemény alakul ki. Nálunk próbálj beszélgető társat keresni a villamoskocsin! Még ha az ismerősöddel beszélgetsz, azért is savanyúan néz rád a szomszédod, nemhogy még ő állna szóba veled.

A savanyúság és fogpiszkálószerűség városa vagyunk, és ez a ma még nem amalgamálódott, az utcán arisztokrata és osztálygöggös publikum az oka annak, hogy Budapest nem igazi nagyváros, hanem csak nagyon sok házból összeépített kökolosszus.

JÁTÉK A JÁTÉKKAL

Beszéljünk... ne a Margitszigetről és Deák Ferenc puritán felfogásáról, ne is a magunk szégyenségéről, hanem... ejh, szeretném a tollamat földhöz vágni, mert folyton gonoszra csábít, és félre-félre akarja ráncigálni a kezemet. Pedig mégis: úgy érzem, hogy kénytelen leszek engedni ennek a kezemben pöndörgő pálcikának, amely - be kell vallanom róla, nem azért,

mintha szegény, bánatosan örök emlékezetű Tóth Bélát akarnám utánozni, hanem pusztán az elkövetkezendő párbeszédés forma miatt -, amely tehát nem is toll, hanem ceruza, amelynek Kohinoor a neve, és 6B a disztinkciója. Amikor az írással foglalkozó ember magára marad, vagyis akkor, amikor Isten és ember egyaránt elhagyja, tehát azokban a rettenetes pillanatokban, amikor személye szerint kell gyakorolnia az emberiségnek állítólagos legnagyobb áldását, a munkát: akkor ez a magánosság három különböző individuummá alakul szét. Az egyik vagyok *én*, a másik vagyok *magam*, a harmadik a *Kohinoor*. Én kigondolok valamit, a Kohinoor leír a kezében valami egészen mást, és Magam ítélkezik a gondolat és a szöveg hasonlatosságai vagy felütköző ellentétei és különbözőségei felett. És ebben az individuális hármásban mindig a Kohinoor a *diabolus rotae*, mert - őreá lehet ráfogni a legbüntetlenebbül minden gonoszságot.

Tehát beszéljünk:

ÉN (*diktálom*): Valóban igaz, hogy az olyan játékbank, amelyet maga az állam is elnéz, a legnagyobb erkölcstelenség, amelynek nem szabad megkegyelmezni.

KOHINOOR (*írja*): Valóban igaz, hogy olyan kevesen vagyunk, hogy nálunk még az apagyilkosoknak is meg kell kegyelmezni, de olyan szegények is vagyunk, hogy...

ÉN (*ijedten röffenek rá*): Hallgass, számár!

KOHINOOR (*írja*): Hallgass, számár!

MAGAM: Mind a kettőnek igaza van.

ÉN: Írd csak tovább. Hm. Tökéletes igazság, hogy játékbankkal csalogatni idegeneket az országba és itt kikopasztani őket, erkölcsi romlást jelent, a saját népünknek is a demoralizálását és elvesztését sokkal nagyobb javaknak a morál révén, mint aminőket összeharácsolunk aranyban az idegenforgalom, az itt maradó hitvány pénz és innen elvitt országmegismerés vámján.

KOHINOOR (*írja*): Tökéletes igazság, hogy tízezer frank kibocsátási árú részvény után nyolcezer frank évi osztalék egészen elfogadható dividenda, és hogy az idegenek Monte-Carlóba meg Ostendébe nem sertés-közvágóhidat meg promontori sörpincéket - ámbátor hogy azok sem kutyák - bámulni mennek, hanem azért, mert ott kártyázhatnak, ruletkezhetnek és trente et quarante-ozhatnak.

ÉN: A morál és a játékszenvedély összeférhetetlenek...

KOHINOOR: És az első nálunk már nincs meg, a második ellenben már megvan.

ÉN: Olvasom a lapokban, hogy a belgiumi rendőrség az elmúlt héten rátört Ostendében a Marquet úr játékbankjára, és lefoglalta.

KOHINOOR: Én ugyan nem szoktam olvasni, de azért tudom, hogy Belgiumban már 1902-ben betiltották a játékbankokat törvényhozás útján, de azért Marquet úr vidáman pörgette tovább a rulettet, és osztotta tovább az ötvenkét levelű lóherét Ostendében is, Blankenberghében is.

ÉN (*kijövök a textusból*): Igen, mert tökéletlen volt a törvény!

KOHINOOR (*felkacsint rám*): Hát hiszen, tudod... ha csak tökéletlen törvényről van szó, azt talán még nálunk is lehetne csak valahogyan hozni...

ÉN (*a papiroshoz vágom*): Hallgass! Csak nem vágyakozol Belgium vagy Monte-Carlo dicsőségére?

KOHINOOR: Nem én. Hanem a pénzük, az nem volna rossz.

ÉN: Nem a játékbank miatt gazdag a belga nép!

KOHINOOR: Nem ám; hanem azért, mert nem lovagias.

MAGAM: Csitt! Hagyjátok abba a veszekedést! Te diktálj neki, te, másik, pedig írd!

ÉN: Jó. *(Diktál)*: Tehát: a játékbank...

KOHINOOR *(írja)*: A lóverseny...

ÉN: ...Magyarországon meg nem volna tűrhető. Különösen a Margitszigeten nem, ahogy ezt már Deák Ferenc is megmondta, és ahol a természet áldását, a víz és a levegő gyógyító erejét kell kihasználnunk, ahova tisztán az ős Anyaföld bőkezű adományaival kell odacsábítanunk az idegeneket. Ha egyszer a Margitszigetet majd a külföld is felfedezi...

KOHINOOR *(írja)*: A játékbank Magyarországon belga mintára meg nem volna tűrhető, mert akkor saját magunk ki volnánk zárva belőle, és csak az a pénz maradhatna itt nálunk, ami így Riminiben meg San Sebastianban marad ott, és amit az angol spleen, az amerikai izgalomvágy, a francia gazdagságfőlönség, az orosz nyakig jóllakottság mulhatatlanul ott akar hagyni valahol, mert ha ott nem hagyhatná, hát belebetegedne, mint ahogy belebetegszik a túllakott gyomor a maga embarras de richesse-ébe. Ami pedig a Margitszigetet illeti, annak a vize kénköszagú, amittől elszalad az ember, nem odacsábul hozzá, a levegője pedig szűnyog, amelyik megharapja az embert. És végül a természet? A jó öreg természet a mai ember számára már olyan kemény falat, hogy meg kell sózni, hogy emészthető legyen. És a só olyan sokféle, mint ahányféle a megsózandó dolog. A hollandus nem tud jó kenyeret sütni, mert a nyirkos klímájában minden tészta degetté válik, tehát még a kenyerét is reszelt sajttal sózza meg, a lengyel ellenben, ha jól akar élni, a kontusufkáját egy kis alcohol rectificatisszal sózza meg. A természet sója pedig ma vagy a tüdővész - de ki spekulál betegekre? -, vagy pedig a játék. És ez az utóbbi az attikai.

ÉN: A túlgazdagodott, a pénzüket mohó vágyakozással szóró gazdagok - ez igaz. De a sikkasztók is!

KOHINOOR *(leteszi önmagát a papirosra)*: Hallod-e, ezt már nem írom le! Ha te nekem Magyarországon sikkasztókról kezdesz beszélni, akkor vége a barátságoknak. Inkább kopjon ki a hegyem...

MAGAM: Ejnye! Már megint civakodtok! Ez mégiscsak borzasztó! Melyikteknek van hát igaza?

ÉN: Nekem!

KOHINOOR *(írja)*: Nekem.

ÉN: Hallgass, mert most mindjárt megint az asztalhoz váglak! Azt írd, amit én gondolok!

KOHINOOR *(siránkan nyikorog a papiroson)*: De hiszen folyton azt írom!

ÉN *(szigorúan)*: Nem igaz! Sőt még azt sem írod, amit magad gondolsz. Mert én ismerlek, és tudom, hogy te is ellensége vagy mindenféle játéknak. Még egy valamirevaló szójátékot sem tudtál csinálni sohasem.

KOHINOOR *(bámulva)*: A játéknak? Tehát te eddig a játékról beszéltél? Bocsáss meg, akkor csakugyan az enyém a hiba, mert folyton azt hittem, hogy te a játékbankokról beszélsz!

ÉN: No igen, játékbankokról vagy játékról! Hiszen a kettő tökéletesen mindegy!

KOHINOOR: Óriási tévedés az Athenaeum Nyomdában! Kérem szedő úr, ki ne szedje az előttem mondott badarságot!

ÉN: Badarság?! Megtiltom, hogy így beszélj!

KOHINOOR: És mégis badarság tőled, ha azt hiszed, hogy a játék és a játékbank: az mindegy. És mégis beszélek! Sőt nem is dühösen, pedig megérdemlenéd. Hanem szokratikusan, amit igazán nem érdemelsz meg. Mondd csak meg nekem, hogy mi a te véleményed az alkoholizmusról.

ÉN: Sötét szörnyeteg. Az emberiség gyilkosa, alattomos féreg, assommoir!

KOHINOOR: Helyes. És mi a véleményed a szeszkontingensről?

ÉN: Az, az... Majd megkérdezem Zselenszki grófot.

KOHINOOR: Jól teszed. De mi a véleményed a szeszmonopóliumról?

ÉN: Hahaha! Naiv kérdés! Lázár Páltól egész Smith Ádámgig minden közgazda bebizonyítja azt neked, hogy a szeszmonopólium szükséges, mert nélküle felbillenne az államháztartás egyensúlya. Ostoba beszéd! Az alkoholizmus és a szeszmonopólium egymástól egészen különböző két dolog. Az egyik kárhóztatos, a másik szükséges.

KOHINOOR: Szóval már írhatom? Tehát írom. *(Írja.)* A játék szenvedélye és a játékbank egymástól két egészen különböző fogalom... Így?

ÉN: Ne...em. Ne egészen így. Valahogyan másképpen kellene.

KOHINOOR: Tehát írom így. *(Írja.)* A szenvedély az emberi életnek egy olyan koefficiense, amely soha ki nem írtható. Egészen kétségtelenül kártékony, romboló hatású, de le nem győzhető. Még aszkézissel sem, mert akkor az aszkézis válik szenvedéllyé. De minden kárból lehet hasznot húzni, és számolva a múlhatatlan bizonyosságokkal, ezt a hasznot le is kell húzni belőle. Visszafordítani a vámot a révre, a feltartóztathatatlan kárt haszonra. - No, jó lesz így?

ÉN: Így sincs egészen jól...

KOHINOOR: Akkor tehát egészen bizonyos, hogy a valóságban, az életben így van. És hogy bolond ember az, aki a megismert igazság ellen tusakodik.

ÉN: Ejh, Marquet azért mégis erkölcstelen ember, és a belga államügyésznek igaza volt, amikor pört akasztott a nyakába.

KOHINOOR: Miért is gazember Marquet? Azért, mert nem úgy szerzett százmilliókat Belgiumnak is, Monte-Carlónak is, mint ahogy Cortez szerezte Spanyolországnak, Nagy Péter cár Oroszországnak vagy az amerikai trösztök önmaguknak?

MAGAM: Ejh, most már nagyon bolondokat beszéltek! Takarodjatok aludni!

ÉN: Megyek már! De a szenvedély... *(Exeo.)*

KOHINOOR: Én is megyek! De a szenvedély okos kihasználása... *(Elkopik.)*

A TAVASZI TÉMA

Meg vagyok róla győződve, hogy a főváros valamelyik ügyosztályában eldugva, suttymban működik valami „gondolkozóba eső hivatal”. Afféle titkos, de kifordított cabinet noir, amelynek a feladata, ahelyett hogy eszméket elfogdosson, éppen ellenkezően az, hogy eszméket szállítson az összes többi ügyosztály számára. Ez a hivatal azután éppen olyan pontosan és lelkiismeretesen végzi a dolgát, s csakúgy restancia nélkül dolgozik, mint a főváros többi

része. Így például valahányszor illusztris idegen látogatja meg Budapestet, a gondolkozóba eső hivatal tüstént beszállítja a polgármesteri hivatalhoz az új és ragyogó eszmét: „meg kell neki mutatni a vágóhidat”. Valahányszor az Erzsébetvárosban választás van, akár városi, akár parlamenti, és Ehrlich G.-ék dolga görbén áll, az én hivatalom tüstént kiadja a honmentő eszmét: „ki fogjuk építeni az Erzsébet sugárutat”. De van ennek a hivatalnak minden eszménytől függetlenül egy előjegyzési naptára is, amelyre az év szakasza, sőt esetleg szakaszai szerint feljegyzzi magának a visszatérésre alkalmas eszméket. Így például tél végén és nyár derekán fel van jegyezve e naptárban: „felvetendő a Rudas fürdő megépítésének az eszméje”. Vagy például körülbelül minden három hónapban egyszer: „Siklós Gellért holnap délig jelentkezék. Ha nem jelentkeznek, megóvatolandó.” Az évnek abban a szakaszában, amikor a talpfa virít, ez a feljegyzés olvasható a kalendáriumon: „a pályaudvarok kihelyezésének kérdése felszínre hozandó”. De néha szigorú is ez a kalendárium, és ilyenkor, ilyenkor, olvasóm, póttadó-előkészítési szándéklatot rejt a méhe. Így kiált fel például: „Mi lesz az Andrássy út új burkolatával?” Vagy: „Miért nem szedték fel már másfél hónap óta a József körút kövezetét?”

Ezek után alig kell még meg is mondanom a fővárosi ügyekben tapasztaltabb olvasónak, hogy mi a gondolkozóba esők kalendáriumának a rendes tavaszi témája. A tavaszi eszme. Mi volna más, mint hogy - a Margitszigetből világfürdőt fogunk csinálni. Sok olyan tavaszt értünk meg már, amelyen nem jött el a Halley-üstökös, de nem értünk meg még egy olyan tavaszt sem, amelyen meg nem szólalt volna a pacsirta, és nem dalolt volna a szerelemről, s amelyen meg nem szólaltak volna a gondolkozóba esők, és el nem dalolták volna dalukat a Margitszigetről, mint világfürdőről.

Régi, kedves eszméje ez a gondolkozóba esőknek. Megvolt már akkor, amikor még nem volt meg a Margitsziget, és megvan most is, hogy megvan már a Margitsziget is, és nincs meg a hozzá szükséges pénz sem. Még a nádorcsaládé volt a Duna gyöngye, amikor a fővárosiak már kéjes álmodozással ábrándoztak el azon, hogy milyen pompás világfürdőt lehetne csinálni ebből a gyönyörű szigetből. És milyen jövedelmező volna akkor.

Azután megkaptuk a Margitszigetet, de miután a fenntartásához nincs egy krajcár forgótőkénk sem, tehát a régi édes ábrándból savanyú szükségszerűség lett, ha hajdan csak áhítottunk, ma már kénytelenek vagyunk világfürdőt csinálni a Margitszigetből, mert különben beléje bukunk. Nem bírjuk a költségét, ha nem tudunk rajta igazi nagy idegenforgalmat csinálni. Ezért azután az ideai tavaszra kidolgozták már a részletes terveit is annak, hogy hogyan lesz a Margitszigetből világfürdő.

A tervnek vannak hibái, de vannak jó oldalai is. Így például, amikor a mai lóvasutat villamos-sá akarják átalakítani, kétségtelenül abból a hibás felfogásból indulnak ki, amelyen minden turflátogató mosolyog, hogy: lóval nem lehet szamarat fogni. Ellenben nagyszerű eszme a tengeri fürdő gondolata. Az alsó sziget budai oldalán feltöltetnek harminc holdat, s itt a part szelíd lejtéssel fog a vízbe nyúlni. Kész a tengeri fürdő, hacsak a Dunának egy szép tavaszi hóolvadás napján eszébe nem jut elhordani mind a harminc hold Lidót digue-stól, plage-ostól együtt. A kellő hullámverést az újpesti vontatógőzösök szolgáltatják, a cápákat pedig Brázaynál szerzik be, s mivel ott csak beszózott állapotban kaphatók, tehát a víz kellő sótartalmáról is gondoskodva van.

Pompás eszme a botanikus kert gondolata is. Erre majd csak úgy dül ide a sok idegen, valeriana officinalist meg tussilago farfarát gyűjteni. No, a nyári jégpalota eszméjéről nem is beszélünk, mert az olyan jövedelmező gondolat, hogy maga a természetes jégpalota, Dobsina is abba bukott bele. Ezt nem eléggé méltányolható óvatossággal szeretné is magánvállalkozó nyakába bízni a világterv.

Szóval a kigondolok ez idén a szokottnál sokkal jobban megerőltették magukat, és most már még a tavalyinál is nagyobb a bizonyosság, hogy ilyen módon, ilyen naiv nagyszerűségekkel még csak gimplit sem lehet fogni, nemhogy idegent, különösen olyant, aki a tollat is itthagyná. A Margitszigetből tehát nem lesz világfürdő az idén sem, jövőre sem, és mindaddig nem, amíg...

A francia azt mondja, hogy il y a des choses, qui se font, mais ne se disent pas. Azért tehát én most itt a világerért sem írnám le azt a szót, hogy: játékbank. Én is vagyok olyan igazságszerető és puritán férfiú, mint akármelyikünk, azért tehát én is jogot formálok magamnak arra, hogy amint a játékbanknak még csak a gondolatáról is van szó, rögtön felüljek a hipokrizis lovára, és nagy, szent, megdönthetetlen igazságokat mondjak bele a levegőbe.

Fogok tehát nagy, szent, megdönthetetlen igazságokat mondani bele a levegőbe anélkül, hogy a margitszigeti játékbank kérdését még csak emlegetném is.

Ilyen igazság az, hogy Monte-Carlo is, Rimini is, San Sebastian is gyönyörű helyek, ideális telelők, de nyáron mindegyikükben, mint egyáltalán az északi szélesség negyvenötödik fokán alul, mindenütt pokoli hőség uralkodik, úgyhogy még a kártya is elolvad az emberek kezében. Ellenben a negyvenötödik és ötvenedik fok között nyáron is eltűrhető a klíma, különösen nagy folyók mentén vagy dombvidék közelében. Ahol meg ez a kettő egyesül, ott még júliusban sem fagy le a ripperguszta.

Ilyen másik igazság az, hogy Budapesten óriási nagyban folyik a hazardjáték nemcsak a lóversenyen, hanem számos kaszinóban is. És a rendőrség tehetetlen a megakadályozásában, mert a törvényeink olyan jól vannak megtalpalva, hogy eltiltják és büntetik ugyan a hazardjátékot, viszont nem engedik meg a rendőrségnek, nagyon helyesen, hogy kaszinókba és egyéb zárt magánkörökbe, ha csak alapszabállyal bírnak, betegye a lábát. Így tehát előáll az a furcsa kis helyzet, hogy ámbár a rendőrség szinte az utolsó krajcárig tudja mindig, hogy melyik nap kit és hol vetköztettek le az utolsó tízezer forintjáig, mégsem tehet semmit, és faut de mieux összefogdossa a kültelki krajcáros ferblistákat.

Ilyen harmadik igazság az, hogy törekszünk minden tiltott dologra - különösen ha ilyen édesen van körülcirkalmazva a tilalom -, ellenben nem kell az, ami meg van engedve. S büntetőjogi meg policiális tapasztalat, hogy ahol szabad a hazardjáték, ott az emberek egyszerre elkezdnek durákozni. Mert belátják, hogy alapjában véve sokkal ötletesebb és fordulatosabb játék, mint a baccarat. Ostende és Monte-Carlo kávéházaiban még csak nem is tartanak kártyát, mert úgysem kell az ördögnek sem. Mikor eszik a cukrász tejszínhabot?

Ilyen negyedik igazság az, hogy egy csomó pénz mindig a levegőben lebeg, és ott is fog lebegni mindig, akármilyen erkölcsös ember volt is Deák Ferenc. Ez a pénz az unalom, a szórakozásvágy, a játék kiírthatatlan ösztöne révén mindig a mások zsebébe kívánczik, és nem túlságosan erkölcsös dolog ugyan az osztálysorsjátékon játszani, de ha én tudnám, hogy valahol a Duna közepén van egy olyan osztálysorsjeggy, amit bizonyosan ki fognak húzni a főnyereménnyel, hát bizony én azt a sorsjegyet, ha csak tehetném, magamhoz váltanám.

Ilyen ötödik igazság az, hogy nem tanácsos túlságosan sokat beszélni az erkölcsről ott, ahol a pálinkából és a tót napszámos delíriumából készülnek új iskolák, visszafutó csövík meg egyéb hasznos közintézmények. És amíg az állam mérget árul, addig képmutatás tőlem is, hogy azt kívánom: bárcsak még szürkébb csukák úszkálhatnának a Duna vizében, de - egy kicsit a mások pénzén is.

Több igazságot nem mondok már el, mert most azután már mindjárt kiszalad a szájamon a hazugság is, amit eddig vitézül magamba fojtottam.

Nem, a játékbank csúnya fogalom, és a Margitsziget majd csak világfürdővé lesz valahogyan a botanikus kert meg a besózott cápa segítségével is.

VÁROSRENDEZÉS

A Margitsziget-kérdés jutott végre dűlőre a képviselőház múlt hétfői ülésén. A főváros tehát csakugyan megkapja a Duna ezüst karperecének smaragdkövé, és lesz a csend tanyájából, a drüádok berkéből vagy ha úgy tetszik: a poézis oázisából részben fűvészkert, részben sporttelep, részben pedig ingyenes népliget.

Felesleges mondanom is, hogy mind a három új minősége aggodalmat keltő. Mert a sporttelep, azt hiszem, minden hosszabb megokolás nélkül jellemezhető így, hogy: brr! Az ingyenes népliget karakterizálása még kevesebb megokolásra szorul, amikor ebben foglalhatjuk össze, hogy: brr! brr! Maradna tehát a fűvészkert. Ámde ha kelletlen a sporttelep, és kelletlen a népliget, aggodalmas a fűvészkert is, mint nálunk minden, a közönség oktatására, felvilágosítására való intézmény. A múzeumaink csak akkor vannak nyitva, amikor legfőjebb a melegedni vágyók és az a bizonyos öt vidéki ember ér rá belemenni, a könyvtáraink menetrendjén el nem igazodik maga Heltai Ferenc sem, aki pedig a legfőbb menetrendcsináló, s végül egyéb „közhasznú” látnivalóink úgy el vannak dugdosva szanaszét, és olyan salamoni hét pecséttel, de még hetebb borraivalóval lecsukva, hogy csak rébuszamatőrök meg jól felszerelt zsebek juthatnak el beléjük. Az Állatkertről nem is beszélek, mert arról már igazán nem illik beszélni. Nem alaptalan tehát az aggodalom, hogy mi lesz a fűvészkerttel? Vajon ez is csak délelőttönként lesz-e nyitva a közönség számára, mint a múzeum, vajon itt is kalapnak, botnak és kabátnak a hátrahagyásával lehet-e majd belépőjegyet kapni, mint valami könyvtárba, és végül vajon nyáron zárva lesz-e a fűvészkert is, mert akkor súrolják és takarítják?

Az aggodalomnak mindezek a vajonjai azonban csak utólagos keserves felsikoltásai annak az alapján véve arisztokratikus léleknek, amely minden Budapest-szerető és Margitsziget-imádó emberben él. Veteres migrate coloni, éneklí az egyik fél; öröködbe, uram, pogányok jöttek, zengi a másik felekezet. És elhagyjuk mindnyájan bús képpel, borús lélekkel a Buen Retirót, az aranjúezi szép napok földjét, amelyből labdarúgó kannibálok, tenniszsmokkok és golfbarbárok Thrákiája lesz, amely átalakul Vitéz László és a Barokaldi Abdérájává, s amelynek közepén csöndesen fognak szunyadozni a drüádok között, a műberkekben és mesterbokrokban azok a derék katonák, akik részben negyvennyolcban, részben hatvanhatban vitézül harcoltak ugyan, de akiknek a fél lába most rendszerint fából való, s a kert, a csalit, a pagony és a liget fogalmához legfeljebb mint karó illik hozzá.

Mondom, ezek a vajonok már csak utókeservek, amelyeken segíteni többé nem lehet, mert maga a megfellebbezhetetlen törvényhozás, tehát a szuverén nép száműzte a kiváltságosokat a Margitszigetről. De a sziget átvétele kapcsán a városrendezésnek egyéb nagy „vajon”-jai is felmerültek a képviselőházi vita során. Mint ahogyan illet is, mert hiszen a törvényjavaslat nem pusztán a Margitsziget átvételéről, hanem általában városrendezésről beszél.

E vajonok közül a legkevésbé tartjuk aggasztónak a hídkérdést. Nem vagyunk ugyan azon az állásponton, hogy „ha eddig bírta a Lánchíd, ezentúl is fogja bírni”, de azért érthetőnek tartjuk a budaiak aggodalmát a híd elzárásáért, és egyik képviselőjünknek azt a követelését, hogy az új hidat a Batthyány térre kell átépíteni, a másiknak pedig azt az óhajtását, hogy a Dunát a Boráros térnél nyergeljék meg híddal. Valószínű, hogy előbb-utóbb mind a két hídra szükségünk lesz, ámbar egyáltalán nem valóság az, amit egyik budai képviselő talált kiszalajtani nagy lokálpatriotizmusában a száján, hogy: egyik hidunk sincs jó helyre építve. És az igazság itt Wekerlénél volt megint, mert ő nyugtatta meg a budai lelkeket, hogy meglesz az új híd, meglesz, csak hogy hol, annak a megmondását tiltja a - telekspekuláció.

Ez is rendben volna, de itt van, megjött megint, felbukkant és áhítatos hívókra talált újból a spíszburgeri módon kicsiny gondolatot magába rejtő nagyhangú szó: „egységes városrendezési terv”. Németh Imre, a budaiak egyik képviselője ejtette ki megint ezt a szörnyűséges abszurdumot.

Ha a város igazán város, akkor nem egymásra rakott, tót malterozta kockákból áll, hanem élő organizmus, amelyre nem lehet ráparancsolni marsrutát, amelyet nem lehet uniformisba öltöztetni. Mert hiszen az uniformis éppen csak arra való, hogy az eleven szervezetből, teszem fel azt, az emberből, holt matériát, teszem fel azt: bakát csináljon. Ezek a városbakák pedig csak Amerikába valók, ahol boldogan nem ismeretes semmiféle más baka, ahol természet-szerűen hiányzik a történeti érzék, és ahol az élet nem kaszárnya, hanem - magazin. Ott megteheti az indzellér, hogy kihal a Far West vadonjának valamelyik részéből egy-egy darabot, felosztja kockákra, megszámozza az utcáit, s megállapítja, hogy egy esztendő múlva félmillió lakosa lesz. És ha véletlenül több lenne félmilliónál, az sem baj, mert akkor egyszerűen és „egységes szabályozási terv szerint” tovább raggatják az utcanégyezőket egymáshoz, addig, mindaddig, amíg csak bele nem fér a még beléje özönlő ember, s amíg el nem szédül a legerősebb, tengeribetegségben legedzettebb koponya is a folytonos derékszögekbe, a szakadatlanul ugyanabba, a kétségbeesésig való matematikai pontosságba.

Tessék csak végigmenni csak egyszer is a mi Csikágónkon, itt a Keleti pályaudvar oldalán. Az már egységes terv szerint készült, de a hátába is áll tőle minden jó léleknek a borzongás. Nem, itt Európában, különösen akkor, amikor viszont hiúk vagyunk arra, hogy a fő- és székváros, avagy Simkó szerint székesfőváros történeti múlttal is bír, történeti módon fejlődött ki: akkor az egységes városrendezés követelése egyenlő a székesfővárosnak fészkesfővárossá való tételével. Mert minden igazán, az emberi életmegnyilvánulások minden követelményének megfelelően, nem pedig pusztán csak az egy rideg üzleti nézőpontból épült város úgy raggatódik lassankint és történetesen egybe. És éppen azok az értékes részei, amelyek nem paradéra készültek, hanem a valóságban előállított szükség követelményeképpen. Párizst sem rendezték egységesen, amikor a régi vársáncait lerombolták, hogy a helyükre kiépítsék a boulevardot, sőt Bécsnek a Ringje is csak szakaszterv, amely nem akadályozza meg a város természetes továbbfejlődését.

Mesterséges város csak egyetlenegy sikerült a világon: München. Ha ugyan sikernek lehet nevezni azt, hogy a konflisom lova papucsot húz, amikor a Maximilian Strassén kocog, helyesebben totyog végig, és hogy a Miasszonyunk templomában akkorát ijeszt rajtam a vasvitéz, hogy ott nem marad a zsebemben még az az utolsó pfennig sem, amit a Fremdenführer még ki nem halászott belőle. Csakhogy egy München megalkotásához egy Wittelsbachnak a szédületig menő medicizmusa és államkincstárral, privátchatouille-lal nem törődő mecénási transza kell. Azonkívül pedig olyan aprólékos méret, mint amilyen Münchené, a volt kis bajor parasztvárosé.

Nekünk a magunk emberségéből kell tovább fejlődünk, s ebben a „magunk emberségé”-ben van benne a mi históriánk és a mi Budapestünk is.

Nem lesz az baj, ha csak úgy lassankint, darabonként raggatjuk is össze: ez a természetes fejlődés, nem az egységes szabályozási terv, amely másra sem jó, csak a telekspekulációra meg házbéremelésre. Ebből a kettőből éppen eleget látunk, de várost, azt éppen ott nem látunk, ahol „csinálni” kezdték el városatyák, közmunkatanács és egyéb aggasztó intézmények.

PANEM ET CIRCENSES

A világért sem akarnék semmiféle sértést vagy rossz tréfálkozást követni el mindnyájunk közös és kedves ismerősével, Beketow Mátyással, a cirkuszigazgatóval, de azért most mégis kénytelen vagyok kapcsolatba hozni a nevét a - hatósági próbavágásokkal. Mert íme, hogy hivatalosan nem is, de náthaszerű bizonyossággal megkezdődött az ősz, befejeződik a cirkusz szezonja, és megkezdődik a marhahúsprobléma szezonja: a cirkuszigazgató vidáman sodor-gatja a bajuszát, a magisztrátus pedig búsan vakargatja a füle tövét. Beketow Mátyás egyszerre azt az igazságot látja, hogy „Extra Hungariam non est vita”, és leteszi a polgármester kezébe a magyar honpolgári esküt, a magisztrátus ellenben a „vándoroljatok ki” igazságára bukkanik rá, amikor a próbavágások nyomán búsan konstatálja, hogy bizony ő sem adhatja vagy adhatná olcsóbban a marhahúst, mint ahogyan a mészárosok adják. Pedig öneki nincs is gyereke, azazhogy csak nyolcszázezer mostohagyereke van neki, akiről nem kell gondoskodni, s akik a pótló révén a polgári haszon keresésének a gondja alól is felmentik.

De ne szidjuk a magisztrátust, mert ez először is kopott dolog már, másodszor pedig a magisztrátus a kenyérgyár kitűnően bevált intézményével megmutatta, hogy ahol csakugyan lehetséges valami felülről jövő segítség, ott tud is segíteni. Ahol azonban reteszt vet minden hónalj alá való nyúlásra iparkodó törekvés, ott maga a magisztrátus sem mondhat egyebet, mint hogy azt az ajánlatot teszi: segíts magadon, akkor talán az Isten is megsegít. Rövid összefoglalásban: néha-néha talán bizony mi magunk is segíthetnénk magunkon. Mert a felülről jövő segítségnek a várása az az ősrégi magyar betegség, amely pozitív módon kataszteri becslő-biztosságok, útbiztosságok, tanulmányúti költségek formájában nyilatkozik meg, negatív dühvel pedig annak a parasztnak a kezét vezette, aki segített az Úristennek csépelni, amikor a jégeső elverte a búzáját. A felülről jövő segítség nagy áldás, de a magunk keze és esze munkája mégis alighanem többet ér valamivel. Ha a sejtelmem nem csal, valószínűen reálisabb és megbízhatóbb forrása a jövedelemnek, mint ama titokzatos és problematikus valami, amit a Halotti Beszédben még „miloszt”-nak írt a tót íróbarát.

Nem éppen a magyar irodalomnak ama legprimordiálisabb termékéről jut most az eszembe, hogy a magyar irodalom kincsei közé fel van jegyezve ez a mondás is: „a statisztika az a tudomány, amivel mindent be lehet bizonyítani”. Hasonló hozzáértéssel és szakavatottsággal, mint ennek az axiómának a szerzője ment neki a statisztikának, támadom én most meg a nemzetgazdaságtant, állítván, hogy: a nemzetgazdaságtan az a tudomány, amivel semmit sem lehet bebizonyítani. Ha nagy az export, az is jó, de akkor nekünk magunknak nem marad semmi. Ha nincsen export, az sem rossz, de akkor belefulladunk a saját zsírunkba. Ha közös a vámterület, az nagyszerű, mert akkor olcsó a brünni posztó meg a cseh üveg, de ha külön a vámterület, az is nagyszerű, mert akkor föllendül a magyar ipar. Szóval a nemzetgazdaságtan igazságai között is mindenki úgy válogathat, mint a tótok az ázott körtében. És igazi igazsága csak egy van. Ezt sem ő mondja, hanem mindnyájan érezzük, és lehető szabatosággal megfogalmazva így szól:

a pénz akkor semmit sem ér, amikor a zsebemben van, igazi értéke és gyönyörűsége csak akkor van, amikor a zsebembe belejön, meg akkor, amikor kimegy belőle.

...Csak egy percig szabad mosolyogni, avagy pedig szánakozni ezen a kis axiómán. A második percben már komolyan kell venni, mert ha hazugság vagy pedig ostobaság, annál komolyabb és ijesztőbb az az igazság, hogy a budapesti emberek irtózatosan túlnyomó részének a gazdasági élete erre az axiómára van felépítve. Sőt egyáltalán a magyar és egyéb kizsákmányolt országbeli emberé is. A pénznek csak akkor érzi az értékét, amikor a zsebébe teheti, meg akkor, amikor kidobhatja belőle. Ez a magyarázata a mészárosbúnak csakúgy, mint a Beketow-

örömmel. Megtartásra, a meglévőnek a megbecsülésére nem is gondolhatunk, azért nincsen a budapesti átlagpolgárnak, különösen a saláriének semmiféle érzéke arra, hogy a pénznek helyzeti energiája is van - mégpedig irtózatossal -, mi a pénznek csak a mozgásbeli energiáját ismerjük.

És most tessék tovább nevetni, mert én tovább magyarázok az axiómámmal. Ez a csupán mozgópénzbe vetett gazdasági hitelsivárodottság az oka, hogy például a magyar fürdők képtelenül drágábbak, mint a külföldi üdülőhelyek. Ez az oka annak, hogy a pék szemetet dagaszt, a sváb a tehénistálló levéllel teszi még bukolikusabb zamatúvá a tejet, ez vezeti rá a bolgárkertészt arra a zseniálisan egyszerű gondolatra, hogy saláta helyett keserűlaput is lehet árulni, és ez fedezteteti fel a kávémérőkkel, hogy a kávé nem muszáj éppen a faba arabica című növény babjának a levéből szűrni, jó erre a célra az elhasznált barna glasszékesztyűnek a főzete is. De ne tessék optikai csalódásban lenni: ez mind nem az „enrichissez vous” gondolata vagy vezérmotívuma, hanem csupáncsak az éhes gyomornak és léleknek az a logikája, amely mentül gyorsabb anyagcserét kíván. Mert mi olyan szegények vagyunk, hogy még a meggazdagodás akarata és vágya is csak valami groteszkül, csökevényesen él bennünk, úgy, mint ahogyan az egyszeri szakácsné is azon ábrándozott, hogy ha megnyerné a nagylutrit, akkor mosogatás után mindig aludna egy órát.

Ez az egyórai alvás azután az, ami az axiómából Beketow Mátyásra vonatkozik. A viláért sem a szórakozásra szánt helyekben van a hiba. Azok nem okok, hanem csupáncsak okozatok, posztulátumok. Mert hogy reggel a végrehajtó kiráncigálja és transzferálja a fejed alól a vánkost, ennek egészen logikus és egészen emberi következménye az, hogy este a zenés kávéházba vagy a zenés mulatóba mégysz. A húst, a kenyeret? Egye meg a fene, hiszen tényleg annak való koszt. De a circenses, akármilyen formájában is, megadja, amit vársz tőle, hol felsőbbrendű, hol egészen alsóbbrendű szórakozást, de szórakozást, amit azért nem lehet hamisítani, mert akkor a vállalkozó bukik bele.

Panem et circenses. Legalábbis furcsa világ, amikor a kenyeret - tudniillik a legtágabb értelemben vett kenyeret - is mindenki felülről várja, de a mulatásra, az elme elszóródására úgy dobja ki a pénzt, mintha tudatában is volna annak, ami pedig csak „Unterbewusstsein”-ja, hogy a szegény ember pénze manapság csak haszontalanságra való. Valami pénzügyi travesztíája ez annak a bölcsességnek, hogy az ember a bárónál kezdődik el. Itt mindenki báró akar lenni, mert mindenki azt érzi, hogy financialiter csak elkezdődni érdemes, hogy aztán hamar vége is lehessen a dolognak. Kenyeret enni nem érdemes, de a cirkusz műsora jó.

Mindezeket azonban nem érdemes kétségbeesni. Sőt talán örvendezni is lehet rajta. Mert az egész teljességében elrothadt római világrend is akkor omlott össze, amikor már azután az égis hangossá lett a populé kiáltása: panem et circenses.

A TÍFUSZ

Megijedni sohasem szabad, de félni mindig tanácsos. Mert csak a hősök kiváltsága az, hogy sohasem félnek, de azután az életük fordulópontján halálosan megijednek. Tankréd a klostrom kapujánál felbukkanó csontváztól, Richárd a mécsnek kísértetjárást jelentő kék fényétől, Macbeth a Banquótól, mert nem volt rajta Pranger úrnak az aláírása. A hősi póz nem illik hozzánk, hétköznapi földi halandókhöz, azért tehát a kiütéses tífusztól, amely most már csakugyan abdéri mértékben kezd uralkodni Budapesten, megijedni semmi esetre sem szabad, de

félni tőle tanácsos lesz. Aki bölcsen él, azt megkíméli az oktalan ijedelem, és nem a vitézség, hanem az óvatosság a bátorságnak az igazi öregapja.

Ez a bölcs félelem azonban ezúttal, úgy látszik, éppen ott maradt el, ahol a legnagyobb szükség lett volna rá. Mert a különféle neveken nevezett földi gondviselésnek nem pusztán csak az a feladata, hogy aktákat intézzen el, ügyfeleket várakoztassanak meg az előszobákban, stemplit ragasszanak, és nemzetiszínű spagátból kössenek vitézkötést a jó, finom osztrák írópapiros bordáira, hanem az is, hogy magukra vegyék a félelem feladatát a polgárságról, amely nem hős, hogy ijedelmeknek állítsák elébe a sorsintézők, és amelynek az ijedelmé - lévén tömeg - már nem is rémületet, hanem pánikot jelent. Az egyszerű prókátor ilyen három tételt is beleírt az expenznótájába: „a hétszemélyes táblánál jártam informálni, 20 ft.; a szeptemvir rám röffent, 10 ft.; bosszúságomat lenyeltem, 10 ft”. Ez, ugye, prókátorfurfang? Mert hiszen a kliens nemcsak azért fizeti az ügyvédet, hogy a blankettákat kitöltse, vagy a keresetlevél sablonját megírja, hanem éppen azért, hogy helyette a fiskálisára röffenjenek rá, és ő kímélje meg a lenyelni való bosszúságtól. Ezeknek a dolgoknak az ára már benne van a kulimászbán, vagyis a perköltségben, és ezeket a maga idején való kellemetlenségelhárítá-
sokat joggal megvárhatja az adófizető vagy pedig adóhátralékos polgár a tisztviselőitől is.

Mindezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a kiütéses tífuszt ki kellett volna osztani a főváros különböző ügyosztályai között, azzal, hogy: ebben az ügyosztályban ennyi ember betegszik meg, ebből ennyi kerül megfigyelés alá, emeből pedig ennyi bocsáttatik el gyógyultán, emennyi pedig kap díszsírhelyet, hanem csupán csak azt, hogy amit ma már minden laikus tud, azt hivatalból eggyel előbb kellett volna tudni. Tudniillik a magisztrátusnak mindent előbb illik tudni, mint a gondjára bízottaknak. Ezzel azután most már megint nem arra a pfälzi közmondásra akarok kilyukadni, ami így szól: „Gott weesz viel, doch mehr en Professor, Gott weesz Alles, doch en Professor Alles besser”. A magisztrátusnak nem kell mindent *jobban* tudni, mert attól terem meg a vaskalap, de előrelátást, régen meglévő tények ismeretét, okok és okozatok ha nem is bölcs, de legalább higgadt egybevetését mindenki joggal megvárhatja tőle.

A kiütéses tífusz, a patikai nevén „typhus exanthematicus” régi és nem is nagyon titokban tartott tapasztalatok szerint a nagy nyomorúságok, nagy csatavesztések, nagy kipusztítások nyomán kullog. Mint csatamezőn a farkas vagy a dögkeselyű, hogy végérvényesen is kivágja a koponyájából a szemet és kirágja a csizmájából a lábszárcsontot azoknak, akik már úgymint elesettek. A nagy elnyomorodásokat kísérteties pontossággal követi nyomon a kiütéses tífusz, vagy pedig az unokaöccse, az éhtífusz. A magyarországi török uralomnak is ez volt a végső kihangzása, talán a legnagyobb átka. Mert amikor a felszabadított Budavára alól a külföld minden nemzetségéből összesereglett had megint szerteszéledt, nemcsak dicsőséget és prédát vitt magával haza, hanem a letarolt ország átkát, a kiütéses tífuszt is. Ezért is nevezték el azután akkor Európaszerte „morbus hungaricus”-nak, magyar betegségnek. És még Berlinben is csaknem úgy félték tőle, mint Hadik generálistól vagy Lengyel Menyhérttől. Mert ez volt az exportunk, amiben semmi külföld velünk konkurrálni nem tudott.

Ezek tehát innen-onnan kétszázötven esztendőes megismerések és tapasztalatok lesznek. És kétszázötven esztendőnek, sőt - miután már koronaértékben beszélünk, és kétszer olyan gyorsan öregszünk, mint az elődeink - ötszáz esztendőnek a tapasztalatai és nagy szomorúságai sem voltak elégségesek arra, hogy megtanítsák a félelemre és óvatosságra mindazokat, akiket illet az előrelátás.

Így történhetett meg azután az a dolog, hogy a nagy csatavesztések és nagy lenyomorodások réme lecsapott Budapestre. Csoda-e? Éppen annyira nem csoda, mint ahogyan egészen természetes dolog, hogy a mai magyar irodalomnak a legőszintébb hangja a satíra, és hogy a tót

napszámos hús helyett a sokkal olcsóbb pálinkával fűti a gyomrát. Mert a nyomorúság kitör nemcsak az irodalomban, nemcsak a delíriumban, hanem előbb-utóbb - és ezt nem tudták azok, akiknek rég a hajukat kellett volna tépni a gondtól? - járvány, pestis, dögvész alakjában is. Most szaladnak a kiütéses tífusz forró lábnyomát ütni, amikor az már szárnyra kapott? És azt hiszik, hogy a förtelmes nyomorúságnak ez a kórsága az Alföldi utca 6-8. számú menedékhelyén kezdődött el? „Óriási tévedés a Városházán!” - kiabálhatnak a szenzációlapok rikkancsai. A kiütéses tífusz a csomádi tejfölnél meg a tejhamisításokra ötven korona bírságot szabó törvény paragrafusánál meg a téglakartellnél meg a tizenhét személyre berendezett - majd azt mondtam, tizenhét lövetű - pinceszobáknál kezdődik el. Meg ott, hogy mivel még nem is kell jég, mert csak most kezdődik el majd az a jó magyar tavasz, amelyik mindig meghozza a fagyot, tehát a jéghiány miatt a húsvágók - ti. a mi húsunkat vágók - már most, jövő vasárnapra felemelik nyolc fillérrel a hús árát. No meg ott, hogy köszönet ma már Budapesten a szegény ember - és ki nem szegény? - valóban csak lopva kap, úgyhogy kétségbeeshetik azon a minden Wilde-ot és Shaw-t megcsúfoló paradoxonon, hogy mi hát itt a drágább: a szén vagy a jég? A fekete vagy a fehér? A meleg vagy a hideg?

És az orvosságot, a prophylaxist - hahaha, prophylaxis! - keresik a karbolsavban, lizofórmában, szublimátban. Kapkodva fertőtlenítenek, és a szegény, csupán a természet rendelte jogukkal élni akaró baktériumokat fogják fülön, ahelyett hogy a svábbogarakat dagasztó péket szegeznék oda a fülénél fogva a boltja ajtajához, a tej gyanánt a sziktól lemállott fal avult meszével fehérített vizet áruló sváb banyát raknák kalodába, ahelyett hogy az angyalföldi véres hurkást akasztanák hurokra, s a metilalkoholt mérő gazembert öntenék tele a saját patkánymérgével.

Kissé középkoriaknak látszanak ezek a fertőtlenítőeszközök, amelyeket itt ajánlok, de középkori helyzeteken csak középkori eszközökkel lehet segíteni, akármit mondott is Kálmán király. *Neki* már nem volt boszorkány, de nekünk itt van a nyakunkon a strix is meg a striga is. És olyasféle modern eszközt ajánlani, hogy például ingyenfürdőket, ingyenyógyszert adjanak, az utcák keresztezőjénél mindenkinek rendelkezésére álló mosakodóhelyeket állítsanak fel (nem írván ki bennük azt a minden barbarizmust eláruló tilalmat, ami úgy végződik, hogy „...a lábakkal lépni tilos”), valóban ábrándos törekvés. Arról azután még csak beszélni sem lehet, hogy például minden egyes lakásnak a hetenként egyszer vacuum cleanerrel való tisztogatását éppen olyan kötelezővé tegyék, mint teszem azt, a cselédbejelentő lapot vagy a házmesterpénzt.

Ezek bizony nem nagyon kellemes dolgok, amik itt elmondódtak. De az igazság rendesen kellemetlen formában jelentkezik, és ahogy ma a közegészség dolga áll Budapesten, az embernek feltétlenül Petőfinek az a kellemetlen verse jut az eszébe, ami így kezdődik: „Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?” Mert most már nemcsak az Alföldi utcában meg az örömvölgy utcában kezdenek viszketni a nyakak, hanem városszerte mindenfelé kezdünk vakaródnizni - igaz, hogy egyelőre csak a fülünk tövébenél.

De mindennek ellenére, amint mondtam, megijedni felesleges. Hanem végre egyszer becsületesen és okosan félni már mégis tanácsos volna. Mert különben, Szent Gellért uccse, baj lesz.

A GYÁMOLTALANOK VÁROSA

Be kell vallani, hogy az a felhőszakadás, amely múlt szerdán délután csinált vízözönt Budapesten, valóban nem volt közönséges méretű, nem volt csak olyan zivatar, aminőre Budapest rendes meteorológiai viszonyai között előre el lehet készülni az ember. Kivételes esemény volt ez, de azt hiszem, minden bölcs berendezkedésnek elsősorban kell számolni a kivételes

lehetőségekkel is. Legalábbis kétségbeejtő számár volna az a mérnök, aki az új hidat a feltehető teher maximumának a kétszeresére nem próbálja ki, mielőtt átadná a forgalomnak.

Ismétlem, minden okos berendezkedésnek a szélső eshetőségek beálltával is kell számolnia, és nem csupán a normális viszonyokat venni tekintetbe, hanem éppen az azon túl esőket is. Hiszen a normális viszonyok között majd csak eligazodunk mi magunk, hétköznapi polgárok is, arra éppen mi vagyunk berendezkedve, és azokkal szemben nincsen szükségünk sem intézményes, sem pedig berendezkedésbeli gyámolításokra. Itt legyen okosabb nálunk, akinek gondoskodni kell rólunk, és itt fungáljon minden intézményünk, a katonaságtól le egészen a konfliskocsis becsülettudásáig úgy, hogy valóban hasznát is láthatjuk.

Ezt a letagadhatatlan igazságú állításomat azonban Budapesten egyszerre csúffá tette múlt szerdán délután az alázuhanó víztömeg. Nem az elemek katasztrófája játszódott le itt, hanem rettenetes fekete szerdája Budapest berendezettségének. Nem elemi katasztrófa, intézmények katasztrófája volt ez, és még az ököritói tömeghalálban is többet lehet írni a pusztító tűz rovására mentségül az emberi hanyagságnak, mint ebben a vízözönben, ami hogy itt-ott - ha nem is olyan brutális mértékben, mint Ököritón - katasztrófaszerűvé nőtt, annak elsősorban nem az elem az oka, hanem az emberi hanyagságok.

Százezrekre rúg anyagiakban, de vesztett munkát és vesztett időt is számítva kétségtelenül több mint millióra az a kár, amit a felhőszakadás okozott. Nem a víz erejével, nem is a villámcsapás hatalmával, egyszerűen azért, mert egészen kicsinyes és egészen haszonleső okokból tehetetlenek voltunk vele szemben. Egy gyorsan érkezett nagyobb szabású zápor egyszerre bebizonyította, hogy Budapest a gyámoltalan emberek városa. Mert az szinte képtelenség, amit itt szerdán délután ki kellett állani a publikumnak. Az utca járókelői a víztömeg elől legelőbb is természetesen a kapuk alá menekültek, abban a reményben, hogy a májusi zivatar hamar véget ér. De ekkor megjelent Budapest kitűnő intézményei közül az első: a házmaster, mint potentát. Ő már tudta, hogy ez nem futó zivatar, ez ellen védekezni kell az ősi fegyverrel, a seprűvel. Természetesen úgy, hogy a kapu alá tóduló vizet bele kell seprni egyenesen a szintén kapu alá csődült publikumba. Hogy valakit - asszonyokat, gyermekeket - előbb fel-eresszenek a lépcsőház biztosabb magaslataira, arról még csak beszélni sem lehet. És a publikum, a gyáva, gyámoltalan pesti publikum tűrte ezt, és ha visongatva is, rohant ki megint a felhőszakadásba.

Következett persze a roham a villamoskocsikra. És ekkor egy perc alatt nyilvánvaló lett a budapesti közlekedés teljes és tökéletes csődje. Ugyanazok a kocsik, amelyek napvilágos délutánon heringeshordóvá zsúfolva hordják ki a publikum tízezreit a budai hegyek közé, a jegyárakat pedig be az esti leszámolásra, most egyszerre megdőglöttek. Mert igazán szükség lett volna rájuk, mert nem lóversenyre, sem pedig a Zugligetbe akart menni a publikum, tehát végig a Rákóczi úton, a Múzeum körúton és másutt, a legforgalmasabb helyeken egyszerre sorba álltak, és nem mozdultak többé egy tapodtat sem odább. A rohanó víz ellepte a vágányuk galádul épített, szűk lefolyású aknáit, és a hajó, a sokat emlegetett elektromos hajó - amelyik rendes körülmények között a réses áram tűzijátékával pukkanasztja a közönséget - most megcsúfolta a nevét, és egyszerűen belefulladt a vízbe.

Mi sem természetesebb, mint hogy ezt a finom kis technikai berendezést legelőször is a fiakkerek és a komfortáblík vették észre. Márhogy a kocsisaik. És a feljűk rohanó szerencsétlen ázott ürgék felé olyan képtelen, olyan mesés összegeket ordítottak már eleve, hogy azokon ijedtükben még a facsaróra vált ing is megszáradt. És itt egy jó tanácsot adhatok a tapasztaltabb budapestinek: csak az utolsó kétségbeesésben állj szóba az olyan bérkocsissal, aki nem ül a bakján, hanem áll, és úgy kergeti a lovát. Mert ez a helyzetváltozás annyit jelent, hogy a kocsis, felhasználva a szakadó esőt, elindult kalózkodásra - jön is most rendőr! -, nekivágott

blindre az állomásáról az esőnek baleket fogni, de annyi fizikai sejtése már van, hogy az esővel úgy boldogul legjobban, ha mentül kisebb felületet nyújt a paskolásának. Az álló embert pedig kevesebb és gyorsabban aláfutó esőszál éri, mint az ülőt. De a kocsisnak ezt a hidrofizikai ismeretét te fizeted meg megint csak, gyáva és gyámoltalan budapesti publikum.

De ez még csak az utca képe. Hol vannak még az előntött pincék és földszintes szegénylakások? Hirtelenében hatvan vagy hetven helyről jelentették a tűzoltóságnak, hogy baj van, úszunk, tessék segíteni. És erre kiderül, hogy a hatvan, uszkve hetven veszedelemmel szemben van a mi tűzoltóságunknak tizenöt tömlője és 3 egész és 14 századrész legénysége. A katonaság pedig dehogy ér rá. Nem azért fizeti őket a hadügyminiszter milliárdokkal, hogy itt a pincébe szorult vasalóleányokat húzkodják elő, hanem azért, hogy még a pionír is vagy a Cserebogárban verekedjék, vagy pedig készülődjék a dreadnoughttal való gyakorlatozásra. A tűzoltók tehát beteggé dolgozták magukat, a mentőknek egyszerre száz helyen kellene ott lenni, a rendőrség is talpon van, és máris elfog egy - végre nem gyámoltalan, hanem élelmes - polgártársat, aki tüstént beállít az előntött pincéjű háziurakhoz, és ott harminc koronákat szed fel tőlük a tűzoltói segítségért...

És kudarcot vall itt minden, egyetlenegy nagyobb szabású záporral, vagy ha jobban tetszik, valóban felhőszakadással szemben. Mi lenne a gyámoltalanok e városában egy igazi katasztrófa esetén? Megfelel rá az ítéletidő egyetlen boldog embere, a tejkereskedő, aki kiáll a boltja elé, összedörzsöli a kezét, s vidáman konstatálja:

- Hullik az áldás!

SOROKSÁR ELSIRATÁSA

Bizony, engem semmiféle kellemes emlék nem köt Soroksárhoz. Azt sem tudom, rendezett tanácsú város-e, avagy csak nagyközség, soha a határát sem láttam, és most mégis siratom. Sőt: a soroksári kenyér kellemesnek nevezett savanyúságától mindig kettedszénsavas szódáért üvöltő gyomorégést kaptam, és a soroksári német dialektus tanított meg arra, hogy a „Klinge süßes Frühlinglied” ezüstcsilingelését is transzportálni lehet a hazatérő gulya kolompjának a rekedt hangjára. És mégis, siratni jöttem Soroksárt, nem temetni, akárcsak ha kifordított Antoniusz volnék.

Mert Soroksár él, és Soroksár mégis meghalt. Otthon, a saját maga „Weichbild”-jén belül bizonyára él, és süti tovább a savanyú és Karlszbádot nagymértékben előmozdító kenyeret, de itt Pesten - meghalt. Mint valaha Magyarország medencéjéről a tenger, úgy húzódott vissza Budapestről Soroksár.

Rossz a hasonlatom. Mert a tengert nem lehetett kirúgni a magyar Alföldről, magától ment el, ellenben Soroksárt a székesfőváros tanácsának nem tudom, miféle ügyosztálya vagy mi a manója egyszerűen kilakoltatta Budapest területéről. Nincs többé Soroksári utca, mától fogva Ráday utcának hívják. Más szóval az oktalan és idomtalan névkultusz smokksággal vegyes barbarizmusa megint letörült az amúgy is históriátlan Budapest térképéről egy kevés, de mindenkinek jóleső és senkinek sem ártó múltat. A bürokrácia karon fogta valamelyik Ráday Gedeont - minden valamirevaló Rádaynak Gedeon a keresztneve -, és így szólt hozzá:

- Méltóztassék besétálni ide, ahol hajdan a Két kék bakokhoz címzett vendéglő volt: innen egészen ki a vágóhídig mától fogva öné a terület. A Soroksári utca meghalt, éljen a Ráday utca.

Én pedig elámulok, mint ahogy eltöprenkedem minden utcaelkeresztelésnél, hogy micsoda skorpió vágta logika vezeti a főváros utcanév-gondolkozóbaesőit (azt hiszem, erre külön és jól megfizetett ügyosztály van valamelyik legújabb városházában), amikor konok kitartással arra törekszenek, hogy kiküszöböljenek nemcsak minden hisztorikumot, hanem minden eligazodásbeli kényelmet is Budapest utcahálózatából.

Azt hiszem, hogy az utcák elnevezésének az első és önként és nem hivatalos észből született célja az, hogy eligazítsa a járókelőket. Lehet, hogy nincs igazam. Lehet, hogy kisvárosból felkerült ésszel gondolkozom, amikor azt vélem, hogy a Szent István napjára feltévedő és oly számtalanszor már megforgatott idegen jobban el tudna igazodni a Széna tér meg a Nagyvásártér utca irányában, mint ahogy eligazodik a Kálvin tér meg a Luther utca távolságai között. Elvégre a reformáció történetét még a pürkereci főváros-látogató is ismeri.

Ellenben abban már tökéletesen nekem van igazam, hogy a váltóóvatolást pont tizenkettőig rendezni siető embertől senki sem követelheti, hogy önmagának feleljen jelesre a magyar történelemből, és akkor, amikor a bútorai Bolváry István utolsó hajszálán függenek, mommseni nyugalommal állapítsa meg, hogy Bocskay élt-e előbb, vagy Báthory. És hogy melyiknek az utcája található előbb és hogy melyiknek az utcájában tartják ma az alperesek CLXXIV. számú meetingjüket. Valamint az is felesleges, hogy Klauzál Gábor emlékét úgy őrizgesse nekem a főváros, hogy e szó hallatára minden főkapitányi szigor ellenére a következő gondolat nyilalljon az agyamon keresztül:

- Klauzál? Ühüm. Ez az a bácsi, akin este nem lehet keresztülmenni, ha a feleséggel indulok útnak.

Mindez azonban még gyerekjáték és csak apró dühöngésre érdemes dolog a Horánszky utca történetéhez képest. Horánszky Nándor tudvalevően a Józsefváros egyik legjellemzőbb utcájában, a csendes, tökéletes városlogika szerint fejlett Zerge utcában lakott évtizedeken keresztül. Amikor váratlanul és tragikusan meghalt, a város gondolkozóba esői gondolkozóba estek, és meg akarták örökíteni az emlékét. De két pártra szakadtak. Az egyik párt így argumentált:

- Itt van az öreg Karpfenstein. Ez vagy hetven évvel ezelőtt sok telket hagyott a fővárosra, és akkor hálából a külső Józsefvárosban elneveztünk róla egy utcát. De azóta a főváros szerencsétlen telekspekulációkba ment bele, a Karpfenstein-telkek eloszlottak, mint a buborék, és mivel az utcáját úgysem nevezhetjük el Pontykövi utcának, nevezzük el Horánszky utcának.

Az ellenpárt visszafelelt:

- Mi az? Csak nem lakoltathatjuk ki az öreg Karpfensteint? Az ügyet úgy kell elintézni, hogy a pontykő is megmaradjon, és a zerge is jóllakjék.

És elnevezték a Zerge utcát Horánszky utcának. A fővárosnak ugyanazok a kitűnő műfordítói, akik például a Frühlingsfeld nevű pesti háziúrról elnevezett utcát Tavaszmező utcává magyaríták, megfordították a sírjában boldogult Horánszky Nándort is azzal az ízléstelenséggel, hogy az ő évtizedeken át megszokott csendes, nyugalmas Zerge utcáját, ha mással nem, hát legalább a nevével kiforgatták az igaz valóságából.

Ezek azonban még mindig csak szimpla esetek. De most jönnek a duplikátumok, sőt triplikátumok. Például az Arany János utca vagy a Vasvári-Kovács Pál utca, sőt a legújabb Veres Pálné utca is. Nem kívánom Blahánénak, hogy száz esztendeig éljen, hiszen úgyis örökké él, de egészen bizonyos, hogy a fővárosi gondolkozóba esők számára el fog jönni a nap, amikor elneveznek egy utcát Reindl-Kölesi-Blaháné-Soldosné-báró Splényiné-Lujza utcának. Mert ezek a kultúrbarbárok egy darab ihletett márvány vagy becsületes bronz helyett

bádogtáblákkal meg az utca sáros köveivel akarnak históriát és megörökítést hozni bele a történettelen és rendszertelenül fejlődött Budapest utcahálózatába.

Másutt szinte féltve őrzik a történetet, a múltat, ami szent jogú a város köveiben. A Szajna Új-Hídja ma is Pont-Neuf, pedig IV. Henrik építtette, London utcái a Plantagenet-korból kapták a nevüket, Marseille-ben a régi kenderáztató nyomán támadt csodás esplanade-nak a neve ma is Cannebière, Nürnbergben, Aachenben, Frankfurtban védik, féltik, óvják mindazt, ami visszaint a múltba.

Valami egészen logikus bolondság tehát tőlünk, hogy mi még azt a piciny kis fejlődésemléket is ki akarjuk irtani Budapestből, ami eddig benne volt. Mit nekünk Soroksár, mikor itt van Washington, akihez bizonyára több közünk van; mit nekem Kossuth Lajos szobra, amikor megállhatok a Kossuth utcán, és kedvemre bámulhatom a Hatvani-kaput...

AZ A BUDAPEST...

A lövőpetri, drámának is nevezett, de bizony csak pletykának, falusi szórakozásnak bizonyult eset során egy szó, egy feljajduló szó kétségtelenül megütötte a törvényszéki tárgyalás minden figyelmesebb olvasójának a fülét. Nem a megkínzott terheltnek az ajkáról hangzott el ez a jajdulás, még csak nem is a tárgyalás valamely közvetlenül érdekelt szereplőjének a szájából. Nem egy mellékszereplő szívéből fakadt fel. Amikor Minich dr., a Budapestről kiküldött szakértő a véleménymondások során hajba kapott Donáth dr. törvényszéki orvossal a kérdésben forgó karbolnak a tömény vagy nem tömény mivolta miatt, ez az utóbbi végre is fájdalmas-gúnyosan sóhajtott fel: „Hja, Budapesten mindent jobban tudnak!”

Egyáltalán nincs szándékomban beleavatkozni a két orvos vitájába, és nem a tömény karbol-savnak a tekintetében óhajtok ítéletet mondani jobbra vagy babra. Ehhez semmi közünk, el-intézték a doktor urak maguk közt a dolgot ad personam is, tudományosan is úgy, hogy a véleményük támasztékot adhatott az esküdteknek a verdikt megfontolt és igazságos kimondásához. Ehhez semmi közünk, a lövőpetri eset a múlté, és a krónikás számára nem hangzik ki belőle többé más, csak az a sóhajtás, az a gúnyosan is fájdalmas: „Hja, Budapesten mindent jobban tudnak.”

Régi dolog, és szinte egészen természetesnek látszik is, hogy a kisvárosi ember gyűlöli a nagyvárosit. A falusi, pusztai ember még nem érez semmiféle ellenséges indulatot vagy egyáltalán akármiféle megkülönböztetett érzést a nagyvárosi iránt, de amint a faluból kisváros lesz, lakóiban is felébred tüstént a nagyváros gyűlölete. Szinte szeretném ezt a tételt állítani fel: „A faluból akkor lesz kisváros, amikor a lakói elkezdik gyűlölni a nagyvárosiakat.”

Ennek a gyűlölségnek az okai, amint fentebb már mondtam, egészen közelfekvőnek látszanak. Egy kis irigykedés a nagyváros látszólagos nagyobb kényelmére, bosszankodás a világvárosi élet forгатagában kicsiszolódott modor és felsősége miatt, bizonyos elhagyottságérzés a nagyvárosban, viszont gyanú, amely a lapok rendőrségi rovatán nőtt meg, és az egy kalap alá való vevésnek oly könnyű mesterségével legalábbis sviháknak néz minden olyan embert, akire európai módon van reá szabva a ruha: egyebek mellett körülbelül ezekből az elementumokból alakul ki a kisvárosi ember gyűlölete a nagyvárosi iránt. Vagy legalábbis ezekből látszik kialakulni. Mert a gyökere, az más, az nagyobb dolog, és abban az immár harmadszor idézett felsóhajtásban rejlik benne, hogy: „Budapesten mindent jobban tudnak.”

A kisvárosi ember ösztönszerű védekezésében a nagyvárosi ellen leggyakoribb fegyverül az úgynevezett jókedvű dolgokat használja: csúfolódást, lóvátételt, megréfalást, félvállról bevét, iróniát, szatírárt, szóval azokat az eszközöket, amelyek mögé mint a régi görög komédiák nagy nevető álarcá mögé rejtheti el a foga csikorgatását. Kock Pál, akit nem kell olyan nagyon félvállról venni, mert egyike a legjobb megfigyelőknek, kitűnő képeket rajzol egyik-másik regényében erről a tréfálkozásba fulladt haragról, Sardou-nak pedig a Grinchu alakjában szinte klasszikus mintát ad a nagyvárosi embert „megréfaló” vidékiről, úgyhogy bámulni lehetne, hol vette ez az írómesterember a molière-i jellemzőerőt, ha nem tudnánk, hogy Sardounak Párizs közelében valamelyik kisvárosban, ahol villát vett, rengeteg bosszúsága volt a paraszttal, hogy tehát lírát írt.

Persze ezeket a sorokat mindenhol és mindenkinek úgy kell olvasni, hogy el ne felejtse a közmondást: „les présents sont toujours excépte”, a jelenlevők mindig kivételnek. Nem szól ez egyenkint senkire, csak olyan általános elmélkedés, amelynek a megállapításai lehetnek általában igazak, de egyenkint a viláért sem szólnak ám senkire sem. Íme, hiszen már a nevét is elfelejtem annak a törvényszéki orvosnak, aki a most már negyedszer nem fogom leírni sóhajtást hallatta, valamikor régen, olyan régen, hogy talán nem is igaz az egész história. Ő is a régi fegyverek egyikét használta, az úgynevezett tréfás eszközök egyikét, az iróniát. Ironikusan jelentette ki, hogy azok a fránya pestiek mindent jobban tudnak, a szavából olyasvalami érzett ki, hogy a pestiek elég gögösek azt hinni, hogy nekik nemcsak a csillag ragyog más-képpen, mint a vidékinek, hanem még a karból is más-képpen szaglik. Ironikusan, kifordítottan volt mindez értve, de mit tesz Isten? - már hogy az a külön, speciális pesti Isten - visszafordítja a vidéki panaszhang értelmét, még a kifordítottat is a feje tetejére állítja, és így jön ki belőle azután többé nem is csúfolódó tódítás, hanem mint valóságos, név szerint való igazság: „Budapesten mindent jobban tudnak.” Valóban így és egészen így áll a dolog. Nem az a vidéken elképzelt pesti gög, ami tulajdonképpen nincsen is, mondatja ezt velem - hiszen magam is legszívesebben vidékinek érzem magamat, ha a nagyvároshoz köt is a mesterségem -, hanem maguk a tények, a levitathatatlan valóságok. Hiába minden tudományos önérzete a legjobb vidéki orvosnak is: mégis maga is kénytelen bevallani magának, hogy a nagyváros specialistája, akinek szakadatlanul ugyanabban az irányban gyarapodhatik mindig a tudása, az a maga szakmáját bizonyosan jobban fogja tudni. Hiábavaló ez ellen minden hivatkozás arra, hogy a magyar vidék is művelt, hogy városaink kulturáltak, s benne az emberek tanultak és újabb tudásra törekvők is. Ez mind igaz. Hála légyen érte, ez ma már csakugyan mind igaz. Nem a Tissot Viktor országában élünk többé, kisvárosaink sem Mokány Berciket teremnek ma már, hanem európai gondolkodású, előkelően művelt embereket, akik együtt élnek a ma világgal, sem elzárkózva, sem elmaradva nincsenek tőle.

Ez mind igaz. Hanem azért mégis igaz az is, hogy „Budapesten mindent jobban tudnak”. És ezért nem szabad haragudni, ezért nem kell orrolni, ezt nem kell gögnek venni, s ezt nem kell kicsúfolni. Hanem ezért inkább hálát illik adni annak a rendje és módja szerint, mert megköszönni és megbecsülni való dolog az, ha egy országnak olyan a közepe, hogy nem csupán csak a helyénél, az iderakott hivataloknál s a nagyságánál fogva metropolis, hanem a szellemi felsőbbségénél fogva is, amellyel mintegy neveli, magához emeli fel és szakadatlan haladásra kényszeríti a vidéket is.

Budapesten mindent jobban tudnak. Mert a nagyváros szertedifferenciálódott foglalkozás-módjai, a nehezebb megélhetésért való küzdelem sarkallása, az egymással való szakadatlan és mégis örökké változatos érintkezés, a külfölddel való közvetlen kapcsolat, a verseny kietlenül nagy volta és még egy csomó ok feltétlenül azt eredményezik itt, hogy a budapesti ember kénytelen a maga dolgát mindig jobban tudni, mint a vidéki. Nem is volna jó, ha más-képpen volna, mert minden természeti és társadalmi szabály ellen való lenne.

Haragudni meg egyáltalán nem szabad érte, de nem is illik, mert ezt a több tudást - ami pedig közöttünk pestiek között még szakok szerint is megoszlik - keserves munkával, idegsorvasztó folytonos dolgozással szerzi meg magának a szerencsétlen nagyvárosi ember.

A KÖZELGŐ HOMUNKULUSZ

A RÁDIUM

Az anyag örökkévaló. A test mindig megmarad, csak a formájában változik meg; abból az anyagösszességből, amiből a világ meg van építve, nem kallódik el soha egy szemernyi sem, csak máshova helyezkedik át. S a világegyetemhez mérten még ennek az áthelyezkedésnek a határai is igen szűkek, mert például egyik csillagról a másikra nemigen kerül át anyag, legfeljebb meteor vagy kozmikus por alakjában. Ez pedig olyan csekélység, hogy számításon kívül hagyhatjuk, s így szűkebb világunkra, a földre is elmondhatjuk, hogy rajta az anyag mennyisége örökké mindig csak egy. Soha meg nem fogyatkozik, soha meg nem szaporodik. Csak az alakját változtatja. Egy csomó szén, mész, vas, foszfor, nitrogén s a többi úgy találkozik össze, hogy szerves mikrokozmoszá tud alakulni, s megszületik az ember. De a szén, a mész, a vas meg a többi csakhamar szertekívánkozik, siet folytatni örökké körben forgó útját, és

*Hatalmas Cézár meghalt, por leve
S a rozzant falat tapasztják vele.*

Csak hogy a földön nemcsak testek vannak, hanem tünemények is. S amik ezeket a testeket előidézik, azok az erők. A test a világ látható része, az erő a láthatatlan. Ahol a láthatatlan megnyilvánul a láthatóban, ott keletkezik a tünemény.

Az ember, ha az abszolút tudományos fellendülés magaslataiból megtér a valóságba, nem képes a természetet sem másképpen látni, mint a maga szűk kis nézőpontjából, amelynek kukucskáló lyukja: a haszon. Klasszifikálja tehát a tüneményeket is hasznosakra és haszontalanokra, sőt károsakra. A hő tüneménye, ha a házam tetején folyik le, tűzvész, de a gőzgép kazánjában a vizet változtatja gőzzé, hasznos, mert dolgozik helyettem. S elnevezzük azokat a tüneményeket, amelyek az emberre hasznosak: munkának. A testeknek azt a képességét pedig, hogy munkát tudnak végezni, energiának hívjuk.

Hogy az anyag örökkévaló, ezt a gondolkozás rögtön ki tudja spekulálni, amint a természet ismeretéről lefoszlott az alkímia köde, s megkezdődött az okos és logikus természetbúvárlás. Nyilvánvaló az is, hogy amint a természet törvényeinek az ismerete annyira előrehaladt, hogy az emberek az energiáról szóló tanítást fel tudták állítani, rögtön felbukkant a kérdés, hogy vajon az energia, a világnak a láthatatlan része is olyan állandó-e, mint a látható, az anyag.

S a nagy elmék rögtön hozzáláttak ennek a kérdésnek a kifürkésztéséhez. *Galilei* volt az első, aki - igaz, hogy tisztán csak mechanikai viszonylatokban - észrevette és félig már kimondta, hogy *az energia örök*. Az ő nyomán *Huyghens* felállította az energiamegmaradásnak a matematikai képletét, *Bernouilli* Dániel pedig 1738-ban teljesen megfogalmazta az energia örök voltának a törvényét, amely így szól: valami erő átalakulhat más erővé, tehát megfogyatkozhatik, sőt egészen el is enyészhetik, de ilyenkor helyette vele teljesen egyenlő értékű erő keletkezik úgy, hogy az erők összessége az egész világra nézve állandó mennyiség; erőt tehát sem teremteni, sem megsemmisíteni nem lehet.

Ez az alapvető törvény, amelyre ma egész fizikai világnézetünk fel van építve. Ez irányítja mai mechanikai tudásunkat, amely főfeladatául azt tekinti, hogy erőt mentül olcsóbban tudjon más erővé átalakítani, ennek köszönhető mindaz a haladás, amit másfél évszázad alatt a találmányok terén elértünk.

S ez a törvény most igen komoly veszedelemben forog.

Elvont okoskodás, tapasztalás, kísérletezés, megfigyelés, sikerek, mind az mutatják, hogy az erőmegmaradás törvénye szentigaz, és mégis: hatalmas próféta támadt Nyugaton, s azt hirdeti, hogy a régi igazságok nem igazságok, s hogy az igazi igazság őbenne rejtőzik, őt iparkodják megérteni az ember.

Ennek a prófétának a neve rádium.

... Pár évvel ezelőtt történt, hogy *Becquerel* új elemet fedezett fel, s elnevezte uránnak. Valami véletlen folytán a laboratóriumában megesett, hogy skatulyába zárt urán csukott tokban levő, érzékeny fotografálólemez közelébe jutott. Mikor a lemezzel fotografálni akartak, azt vették észre, hogy hasznavehetetlen, mert világosság érte, s az ezüstsó már szét van bomolva rajta. Az ilyen eset megtörténhetik száz laboratóriumban anélkül, hogy ügyet vetnének rá; Becquerelnek szeget ütött a fejébe, nyomozni kezdett. S amit kisütött, az a megdöbbenésig érdekes volt. Kiderült, hogy a fényképezőlemezen az elváltozást az urán okozta. A nyomozást követő kísérletezéssel megállapították, hogy az urán, ha fényképezőlemez közelébe teszik, a lemezen elváltozásokat okoz még akkor is, ha nemcsak ez, hanem maga az urán is zárt skatulyában van. Itt tehát valami titokzatos kisugárzásról volt szó, olyan ismeretlen minéműségű sugarakról, amelyeket az urán lövell ki magából, s amelyeknek fényhatása vagy kémiai hatása van, mert az érzékeny lemezt éppúgy elváltoztatja, mint a napsugár. Elnevezték a hipotetikus sugarakat Becquerel-sugaraknak.

Természetes, hogy a tudományos világ érdeklődése a legnagyobb hévvel fordult a Becquerel-sugarak felé. Megkezdődött a kutatás, keresés, fürkészás, egyelőre azzal a sovány eredménnyel, hogy nemcsak az urán, hanem egy másik elem, a tórium is bocsát magából sugarakat. Gyakorlati értéke nem sok ígérkezett a dolognak.

1898-ban egy nagyon érdekes házaspár, Curie párizsi tudós és a felesége, aki lengyel születésű nő, és Szklodovszki a leányneve, a joachimsthalai bányából való szurokfénylével kezdett kísérletezni. Rettenetesen fáradságos és hosszadalmas munka után két új elemet vontak ki a szurokfényléből. Az egyiket Curie-né hazája után elnevezték polóniumnak, a másikat, amelyen az uránhoz és a tóriumhoz hasonló viselkedést vettek észre: rádiumnak.

S attól a naptól fogva, hogy a rádium fel volt fedezve, megkezdődtek a csodák.

Kiderült, hogy a rádium sugárzóereje, amit a tudósok radioaktivitásnak neveznek, százezerszer akkora, mint például az uráné.

S kiderült, hogy a rádium nemcsak fénysugarakat, hanem kémiai sugarakat is lövell magából, kiderült, hogy nemcsak maga radioaktív, hanem más testeket is képes sugárzásra bírni.

Amiket eddig a rádiumról megállapítottak, s amik a *mai* tudomány törvényeivel mérve vagy megfejthetetlen titkok, vagy csodák, azok így foglalhatók össze:

A rádium, amikor kivonták a szurokfényléből, egy ideig erősen foszforeszkál, vagyis olyan fényt áraszt magából, mint a sötétben megdörzsölt gyújtó. Ez a tulajdonsága azonban nem sokáig tart, valószínűen a levegő nedvességének a hatása alatt elveszik. De ha felolvasztják, s újra megmerevedik, megint visszanyeri a fényét.

Ha fénye a szemnek már nem is látható, azért tart tovább is, és keresztülhatol sugaraival papíron, fán és sok ércen is, mert ezeken keresztül is elváltoztatja a fényképezőlemezt.

Az úgynevezett fluoreszkáló anyagok, ha a közelükbe rádium jut, egyszerre elkezdnek csodálatos, kísérteties fénnel világolni, s fényüket mindaddig megtartják, amíg a rádium a közelükben van. Ez a képessége különösen nagy mértékben megvan a cinkszulfidnak és a

báriumplatinocianidnak. S ezeket a sugarakat az emberi szem papíron, fán, érclemezen keresztül is meglátja, sőt meglátja őket az a vak ember is, akinek csak a szeme hiányzik, de a látóidegei épek. Az egyik rádiummal kísérletező tudós, gondolom, *Loudon* professzor báriumplatinocianid lemezt készített, rádiumot tett rá, s a világítani kezdő lemezre ónból kivágott betűket rakott. Az a vak ember, akivel kísérleteit végezte, e betűket meglátta, és el tudta olvasni. A Curie házaspár csinálta meg a következő kísérletet: olyan üvegcsövet vett, amelyiknek mindkét végén egy-egy gömb volt. Az egyik gömbbe rádiumot, a másikba cinkszulfidot tett; rövid idő múlva a cinkszulfid elkezdett világítani, s fényét megtartotta akkor is, amikor a rádiumot elvették mellőle. Csak egy hónap múlva aludt ki.

De nemcsak ilyen, fényhatást előidéző sugarakat lövell ki magából a rádium, hanem kémiai hatású sugarakat. Hatása alatt az oxigén ózonná változik át, az üveg elbarnul, vagy lila színűvé lesz. A szerves lények szervezetére szintén erősen hat a rádium; csak nemrég történt, hogy egy tudós pár egeret megölt azzal, hogy a kalitkájukra rádiumot tett. Az egerek testén égett sebhez hasonló sebek támadtak, s mindjobban terjedtek mindaddig, amíg az állatkák belepusztultak. A legnevezetesebb ennél a kísérletnél az, hogy míg egyes helyeken az egerek szőre egészen elpusztult a rádium hatása alatt, addig más helyeken sokkal bujábban nőtt. A rádium tehát ugyanegy időben s ugyanegy helyen kétféleképpen hatott.

Végül, hogy elektromos hatása is van a rádiumnak, azt mutatja az, hogy közelében az elektroszkóp kisül, tehát a rádium a levegőt jó villamvezetővé teszi.

... És most tessék szabadjára eresztieni a fantáziát, és elképzelni egy kicsit, hogy mi lesz. Mi lesz, ha már a rádiumot nagyban, tömegesen tudjuk előállítani? Ha rádiummal aktivitásra bírt cinkszulfiddal üzhetjük el az éjszaka sötétjét, ha rádium keltette ózonnal szellőztethetjük ki a nagyvárosok utcáit, ha a rádium segítségével oda vezethetjük el a villámló ég haragját, ahova akarjuk. Ha a vakok látni fognak, ha az orvos belelát a betege belsejébe, ha a rádiummal sebet gyógyítunk, és baktériumot irtunk. Mi lesz, ha az ellenségem megölhet azzal, hogy a szobámba rádiumot csempész, ha a hadviselő felek rádiummal fogják egymást pusztítani?

És mi lesz, ha megindul az első rádiummotor? A motor, amelyet nem kell fűteni, nem kell árammal átjártatni, amelyben nem kell benzint robbantani, amelynek a súlya nevetségesen semmi? És a repülés! A víz alatt járás, az egész föld meghódítása.

Tessék nekiereszteni a fantáziát, és elképzelni mindent, még azt is, ami el sem képzelhető. Mert ami perspektívát a rádium megnyit, azt még az emberi képzelem szeme sem képes végig bejárni. Tessék nekiereszteni a fantáziát, és cserbenhagyni a hideg okoskodást, mert a rádiummal szemben megbukott minden eddigi tudásunk, elméletünk és hipotézisünk. Egészen új s még eddig nem ismert alapokra kell fektetnünk a jövő fizikáját és mechanikáját, mert a mai nap a két legerősebb oszlopát döntötte ki a rádium: az energia megmaradásáról és az éterrezgésről szóló tanítást.

Mert a rádium sugározza magából az erőt anélkül, hogy bárhonnan is venne új erőt, és olyan erőt támaszt más anyagokban, amely lassankint kiveszik belőlük.

Vagyis látjuk, hogy van erő, amely születik a rádiumban, és meghal a cinkszulfidban, tehát az erő nem örökkévaló és nem egy.

Ezeket az igazságokat hirdeti az új próféta, aki Nyugaton támadt.

A TELEFOTOGRAFIA

Idegen, görögös hangzású szó, amely csak nemrégiben keletkezett. Keletkezése azonban egybefügg a modern technika egyik legújabb felfedezésével, a képeknek távolba való továbbításával. A találmány Korn Arthur müncheni tanártól származik, aki a villamosság segítségével megoldotta a kérdést, hogy miként lehet egy képet néhány pillanat alatt több ezer kilométerre is eljuttatni.

A kérdés különben nem új. Mióta a múlt században Morse feltalálta a távirógépet, Edison pedig a fonográfot, amely az írást, illetve a hangot közvetíti két egymástól távol fekvő hely között, sokan foglalkoztak a távolba való fényképezés kérdésével is. A megoldás Korn tanárnak sikerült, aki készülékét nemrégiben mutatta be Berlinben a birodalmi postaigazgatóságnak is. Találmánya olyan nagy jelentőségű, hogy néhány sorban érdemes vele foglalkozni.

Ami a készüléket illeti, lényeges részét úgy a feladó, mint az elfogadó állomáson két henger teszi, amelyek egy irányban teljesen egyenlő gyorsasággal forognak. Ezeket a hengereket mindkét állomáson villamos motorok mozgatják, amelyeknek mozgása már magában is meg egyező. Ezenkívül azonban egy szabályozókészülék is be van kapcsolva, amely megakadályozza, hogy a két henger forgása a legcsekélyebb mértékben is eltérjen egymástól.

A feladó állomás hengere üvegből van, amelyre ráerősítik az áttetsző filmre felvett fényképet. Mögötte sötétkamrában egy úgynevezett Nernst-féle lámpa van elhelyezve, amelynek fénye mindig csak a hengernek egy bizonyos pontjára vetődik. A filmfényképek egyes részei természetesen sötétek vagy világosak. Amint tehát a fény sötét vagy világos foltra esik, több vagy kevesebb fénysugár jut be a henger belsejébe. Megjegyzendő, hogy a hengernek forgásán kívül oldalforgása is van, úgyhogy a fényképnek minden pontja átvonul a fényfolt előtt. Így tehát a képen át változó erejű sugarak jutnak be az üveghenger belsejébe, ahol egy szeléntekercs van elhelyezve. Erre vetődnek a sugarak.

A szelén a kénhez hasonló anyag, és az a tulajdonsága van, hogy a változó világosság befolyása alatt villamos vezetőképessége is változik. Ez a készülék titka. A szeléntekercs egy villamosvezeték útján a másik állomással van összeköttetésben.

Ha tehát a továbbítandó fényképnek éppen egy sötét része esik a fénypont elé, akkor a feladó állomás üveghengerébe nem hatol be sugár, és a szeléntekercs erről a helyről semmit sem vezet át az elfogadó állomásra. Viszont minél világosabb helyek vonulnak el a Nernst-lámpa fénye előtt, annál több sugár jut a szeléntekercsre és a vezeték közvetítésével az elfogadó állomásra.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy miként veszi fel az elfogadó állomás a kép világossága szerint változó, de nagyon is gyenge áramokat. Míg például az izzólámpa körülbelül egy-negyed Ampère erősségű áram van főlhalmozva, addig a táviróvezeték fényképarama alig tesz ki egytized Ampère-t. Egyenesen ezzel tehát az új képet nem lehet előidézni, hanem csak más áramok kiválasztására lehet használni, amelyek a képet tényleg létrehozzák. Olyan közvetítés ez például, mint a fegyver ravaszának elhúzása. Maga a ravasz alig néhány lépésre dobna el a golyót, de az általa előidézett hatás több ezer lépésre veti ki. Az elektrotechnikában ezt relais-hatásnak nevezzük.

Az elfogadó állomáson, mint már említettük, a feladó állomáséhoz teljesen hasonló és meg egyező mozgású üveghenger van elhelyezve. Ez a henger fényérzékeny papirossal van bevonva, amelyet világító Tesla-hullámok hatásának tesznek ki. A hengert a fény itt is mindig csak egy ponton éri. Maguk a Tesla-hullámok azonban a fényérzékeny papirost csak egyenlően szürkére festenek, de képet nem adnának. Itt kezdenek a feladó állomásról jövő fényképhullá-

mok működni. Hatásuk alatt egy galvanométer kezd működni, amelynek túje a bekapcsolt Teslaféle készülékre hat, mégpedig olyanformán, hogy a belőle kiáradó hullámok erősebbek és gyöngébbek. Így a fényérzékeny papír a feladó állomás képét teljes pontossággal meg rögzíti.

Ezt az eljárást használják kézírások továbbításánál is. Az írásnál olyan tintát használnak, amelynek nincs vezetőképessége. A továbbítás éppúgy történik, mint a fénykép megtelegrafálásánál. Így egy órán belül 500-600 szót lehet telefotografálni, míg gyorsírással 2000 szónál is többet lehet közvetíteni.

Egészen a Korn-féle készülék nagy haladást jelent a távolba való fényképezés terén. További tökéletesítése már az elektromos távolbalátó készülék volna, amely például a telefonnal kapcsolatban a beszélők képét is mutatná egymásnak. Korn tanár reméli, hogy ezt is sikerül neki megoldani. Ez esetben több száz kilométer távolságról is a szó szoros értelmében személyesen beszélhetünk egymással.

AZ AUTOMOBIL

Az idei szezon két nagy automobilversenye csütörtököt mondott. Az egyik vérbe fulladt bele, a másik az érdeklődés hiányába. A páris-madridi automobilverseny olyan gyilkos örület volt, hogy szétrúgta a napilapok sportrovatának a keretét, és behöhömpölyödött a szörnyűségek riportrovatába. Viszont a Gordon-Bennet-díjért Irlandban befutott verseny olyan circumspektus óvóintézkedések s oly szélsőségig vitt rendőrségi szabályozottság között folyt le, hogy egészen elvesztette versenykarakterét, a rajta elért eredmények nem eredmények, a rekordok, amelyeket lefolyása alatt ütöttek, nem rekordok, s így sem a sport, sem a tudomány és a technika tekintetében nem hozott semmi újat. S nemcsak az automobil smokkjai vannak elkedvetlenedve, hanem a nagyközönség is azt hiszi, hogy az automobilversenyeknek örökre vége van. Mert annyi bizonyos, hogy többé nem fog akadni ország, amely megengedje, hogy versenyzés örve alatt véres szalagot húzzanak végig a térképen, de az is bizonyos, hogy afféle Gordon-Bennet-szerű nem-versenyben nem fog részt venni egy automobilista sem. Szóval, a kérdés, az automobilversenyek kérdése, hacsak meg nem találják a megoldásnak valami középső módozatát, úgy látszik, most már végképpen el van intézve. Nem lesz többé verseny. S az így elintéződött kérdés nyomán rögtön felbukkanik a második kérdés: jól van-e ez így?

A circumspektusok kétségtelenül rögtön készen vannak a felelettel, hogy: nagyon jó! De ha a technikai tudomány nézőpontjára helyezkedünk, amely arisztokratikus fensőbbségében nem tekinti az egyes ember érdekét akkor, amikor az összemberiség haladásáról van szó, nem elégedhetünk meg ezzel a felelettel, hanem azt kell mondanunk, amit már Herakleitosz mondott: a versengés mindennek a szülőapja.

Ha az automobil mindössze tizennyolc esztendő történetén végigtekintünk, azt a bizonyosságot fogjuk kapni, hogy az óránként 140 kilométeres haladás utópisztikus elábrándulásnak tűnne fel az emberek előtt még ma is, ha a versengés ki nem fejlesztette volna az automobil.

Az automobil tudvalevően *szabályozott robbanás* mozgatója. Izzóra hevített kis kazánba, amelybe dugattyú csövének a szádja torkollik, cseppenkint benzin hull alá. A benzin az izzó ércre cseppelve felrobbanik, vagyis cseppfolyós mivoltából légneművé, benzingázzá alakul át. Mivel pedig a benzin légnemű alakban a cseppfolyós térfogatának nem tudom, hány százszorosát foglalja el, természetesen túltelik vele az egész kazán, aminek az lesz a következése, hogy a gáz kikívánkozva, a dugattyút iszonyú gyorsasággal előrelódítja. A dugattyún levő rúd

vízszintes mozgását azután, csuklók és fogaskerekek segítségével, már könnyű mesterség az automobil kerekén kör alakú mozgássá változtatni át.

Ez az automobil váza, s ennél a - hogy úgy mondjam - matematikai automobilnál nem sokkal komplikáltabb volt annak a legelső robbanómotornak a szerkezete, amelyet 1885-ben épített és szabadalmaztatott Benz Károly. Ennek a járóműnek a motorja mindössze háromnegyed lóerővel dolgozott, s mégis körülbelül olyan nehéz volt, mint egy társzekér. Tessék elképzelni egy társzekeret, amelyet olyan konflisló hűz, amelyiknek egyik lába le van vágva. Ebből a csigakésziségből fejlődött ki az a szörnyeteg, amely ma 140 kilométert képes végigrohanni egy óra alatt.

A legelső javítás, amit az automobilon csináltak, az volt, hogy megváltoztatták a motorjának a taktusát. A dugattyú eredetileg két taktust csinált. A gáz kilökte, egy ütem, egy csukló visszatalta, két ütem. Ezt az ütemszámot felemelték négyre, s ma már nem készítenek mást, mint négytaktusos automobil. Ennek a vázlatos szerkezete a következő. Érchengerben dugattyú jár fel s alá, és benzingőznek és levegőnek a keverékét szíja be. Amikor a szellentyű, amelyen át a keverék beomlott, bezárul, a dugattyú elindul visszafelé, s összenyomja a keverék. Abban a pillanatban, amikor el akar indulni visszafelé, a motor gyújtókészüléke tüzel, s a benzingöz félrobbanik, nagy erővel taszítva ki a dugattyút. Amikor ez megint visszatér, a szellentyű már nyitva van, s rajta kiszorul a gáz a szabad levegőre. Ez után a négy taktus után újra kezdődik a munka előlről.

Ez a motor olyan egyszerű, tehát olyan tökéletes, hogy már nem lehet rajta sokat tökéletesíteni. Hogy az alkotórészei lehetőleg könnyűek legyenek, és mégis elég szilárdak, legfeljebb ez lehet a további töprenkedés tárgya. Ehhez pedig nem kell automobilverseny, ezt a műhelyben is ki lehet, sőt papiroson is ki lehet számítani.

Miért szükséges tehát mégis technikai tekintetből is a verseny?

Mert nem álló motorokról, hanem mozgókról van szó. Mert olyan mozgatókészüléknek, amely a megmozgatott tárggyal együtt halad, egészen más a szolgálóképessége, mint annak, amely egy helyben áll. Ha például robbanómotorral akarok vizet merni a kutamból, kétségtelen, hogy 30 lóerejű motorral (nem számítva valami nagyon csekély töredéket) egy óra alatt éppen kétszer annyi vizet fogok kimerni, mint 15 lóerejűvel. Mert stabil motorral dolgoztam.

S ebből természetesen az következnek, hogy ha ötven lóerejű motorral például egy óra alatt érek el Szolnokra, akkor huszonöt lóerejűvel éppen két óra kell erre az útra. Ez azonban nem áll.

Éppen az automobilversenyek mutatják, hogy a motornak nemcsak az erőssége teszi ki a gyorsaságot, hanem egyéb feltételek is. Különben nem volna lehetséges, hogy egy versenyben vegye fel a küzdelmet a nyolcvan lóerejű automobil a százhusz lóerejűvel, és esetleg diadal-maskodjék is.

Nem a legerősebb motor nyeri meg a versenyt, hanem az, amelyik a legnagyobb erőt egyesíti a legkisebb súllyal, azonkívül pedig - s ez a legfontosabb - a legjobban kiállja a száz kilométeren felül való órányi sebességet, ami már nem is rohanás, hanem gyalogrepülés. Mert nyilvánvaló, hogy ha az egyik gyáros olyan motort tud készíteni, amely lóerőnkint tíz kilogrammot nyom, s a másik gyáros szintén ilyen súlyú gépet fabrikál, és az egyik negyven lóerejű, a másik meg százötven lóerejű géppel áll a starthoz: a célt mind a ketten ugyanabban a pillanatban érik el. Mert az egyik csak négyszáz kilót visz, a másik meg ezerötszázat cipel.

Szóval, nyilvánvaló, hogy az automobil sebességének a kérdése csak gyakorlati úton oldható meg, vagyis versenyek útján. Mégpedig nem is egyszerű gyorsasági versenyek útján, hanem olyan versenyekkel, amelyek az automobil munkaképességét minden oldalról megvilágítják.

Ilyen versenyeket is tartottak már. Ilyen például az Angliában szokásos *Non stop trial*, amelyen a versenyzőknek semmi szín alatt sem szabad megállni. Mehetnek olyan lassan, ahogy akarnak, de aki csak egy pillanatra is megáll, az kiesett a versenyből. Ez a kísérlet a motor szolgáloképessége állandóságának és a hibaigazítás könnyű voltának a kitapasztalására jó.

Franciaországban rendeztek olyan versenyeket, amelyekben az a versenyző győzött, aki a kocsija súlya arányában a legkevesebb benzint fogyasztotta el. Itt a gyorsaság megválasztása a fő fontosságú, mert mindenfajta automobilnak van bizonyos gyorsaságtempója, amely mellett a legkevesebb tüzelő kell neki. S természetes az is, hogy a jobb szerkezet kevesebbet fogyaszt.

Hogy mind e versenyek mellett szükség van a gyorsaságversenyekre is, az kétségtelenné válik, ha eszünkbe jut, hogy az automobilnak is van - életkora. Mint minden e világon, az automobil is születik s meghal. S az élet - pláne az automobil élete - nem egyéb rohanásnál, a bölcsőtől a sírig. S az az értékesebb ember, akinek a szervezete ezt a rohanást jobban kiállja. Nincs tehát semmi kétség az iránt, hogy az automobilversenyekre szükség van. S az is bizonyos, hogy ha a páris-madridi félbeszakadt versenyen a legnagyobb rekord, amit elértek, száznegyven kilométer volt, a következő versenyen - mert lesz még verseny! - százhatvan vagy százhetven kilométer, azután meg száznyolcvan vagy kétszáz lesz.

S itt aztán elvigorodik a kérdés, amellyel a filiszteusi gúny akar rendesen gáncsot verni a meg nem értett törekvésnek:

- De hát van-e szüksége az embernek arra, hogy óránként kétszáz kilométer sebességgel változtathassa a helyét?

Van. Nem a földön, hanem például a vízen. Vagy a víz alatt. Avagy pedig a levegőben. Mert, ne tessék elfelejteni, hogy az emberiségnek joga van a levegőhöz. Ma már kétszer kettő négy, hogy a repülőgép meglesz. Csak idő kérdése az egész. S ezt az időt az automobil és az automobilverseny nagyon megrövidíti.

SZÖRNYETEGEK KÖZÖTT

Aki legjobban ráér, az akar leginkább sietni. A dolgát kereső napszámos vegyesvonaton dőcög, Nizzába villámvonat szállítja a lebzselőket. A kubikos a taligáját javítgatja, a milliomos, ha már ráunt asszonyra, kártyára, lóra, repülőgépre adja a fejét. Talán nem is annyira a dicsőségért, talán nem is egészen a veszedelem ingeréért, hanem inkább áldozva öntudatlanul is annak a minden túlfinomult idegzetben ott zakatoló ösztönnek, amelynek a jelszava ez: „hamar”.

A kigondolásra való ráérésnek ezt a gyakorlatban gyorsaságvágyra történő fordulását ma ábrándokból és papír - számításból valóságra váltotta át az automobil. A nagy ráérőknek, a gazdagoknak ez az ördögsekere, amely azért tud úgy sietni, mert nem a szükség hajtja, hanem a kényelemvágy kergeti. A „money is time” kifordított közmondásának ez a gumitalpú, vasderekú, benzinlelkű és üvegkoronájú szobra.

Amint megállsz a városligeti Iparcsarnok nagy és nem túlságosan szerencsés struktúrájú üvegekupolája alatt, körülbelül ilyen vagy efféle gondolatok támadnak a fejedben, mert ott vagy a modern álmvilágnak a csodaszörnyetegei között, az automobilkiállításon. És ha ama

bizonyos „egy csepp szociális olaj” megkente a te agyad kerekét is, akkor tovább is fűzheted a gondolataidat, elábrándulván azon, hogy íme: a világon mindennek van haszna, még a kényelemszeretetnek is, még a luxusnak is, mi több, még a sok pénznek is. Mert hogy az autók itt nagyúri elzárkózottságukból, benzinködős exkluzivitásukból és surranó tüményszerűségükből kivetköztek, és engedelmes, bár artisztikus formákat tartó csoportokba sorakoztak kiállítási objektumul: nem jelent egyebet, mint azt, hogy Coriolan is keresi már a nép kegyét, azt, hogy népszerűsége, eláltalánosodásra, közkinccsé való létre vágyik már az autók is, mint hajdan fullajtárja, a bicikli. Mindnyájunknak kínálgatik, mindnyájunknak mutogatja, kelletti magát, a tudomány és a fényűzés versenyteréről legördült a szabad verseny, az üzleti versenyfutás hasznosabb pályájára is. Minden drágul, de az autók napról napra olcsóbb lesz, ezt jelenti a tény, hogy már kiállításra hordják.

És nekünk, poros gyalogmadaraknak bizonyos meglepés, sőt győzelemérzés fogja el a lelkünket, amikor szabadon és a „töff-töff” riadalánál féltel nélkül járhatunk itt a mai mitológia Fafnerei, Lindwurmjai, lidércei, garabonciás kocsjai között. Hohó, modern Leviathánok! Hát íme, titeket is csak az emberi elme alkotott, a *mi* fantáziánk hozott létre, mint minden más csodaszörnyeteget. Csakhogy ti nem csupán mesében, dalban, álomban és ijedelemben éltek, hanem reális, való a voltotok, vasbordátok, gumitoppantyútok, rézormányotok itt van, megfogható módon itt van előttünk. És felmérjük az értéketeket legrégebb barátunknak, a lónak az erejével, a *horse power* modern abrakdabrájával, a titokzatos jellel, amit HP-nek ír a nemzetközi kabbalisztika, de *ecspi*-nek mond az angol, melyből született.

Drapériák között, deszkadobogókon, amely ezúttal nekik is a világot jelenti, ott állanak néma ragyogásban a jövő hírhozói, a repülésnek - hogy nagyon szépen fejezzem ki magamat - előrevetett árnyékai. Csillognak, ragyognak és beszélnek, százféle a szavuk, bár nem zeng most máskor oly harsány torkuk. A legbeszédeesebbek közöttük azok, amelyek külsőre legkevésbé tetszetősek, a bőrködment, posztóruhát még nem öltött mezítelen „chassis”-k, azok a vázak, amelyeknek ezer csavarja, fortélyos dugattyúrendszere, kanyargós bele, kronométer finomságú szerkezete eltűnik majd a carrossier-munka finomságai, eleganciája alatt.

Ha mégoly laikus is a szemlélő, okvetlenül fel fog tűnni neki ezeken a vázakon, hogy tulajdonképpen és alapjában véve, sőt még a részletekben is, minden autónak, akármilyen gyártmányú legyen is, egy és ugyanaz a szerkezete. Nem pusztán maga az elv, hogy úgy mondjam: a matematika egy és azonos valamennyin, hanem az aprólékosság is, a kicsiny részlet, a mellékkérdés. Ennek a feltűnő dolognak a magyarázata az a korlátot nem ismerő és, vagyis tehát, egészen becsületes szabad verseny, amely úr az autóképítés technikájában. Itt nincs semmi titok, itt nincs semmi rejtettség, nincs semmi pátenst: ha tetszik konkurrálni, az csak az anyag mivoltával és a munka precíz voltával lehetséges. Annak azután megint nagyon érdekes a magyarázata, hogy miért van ez így. Axiómába foglalva ez a magyarázat így szól: az emberek ma már olyan gazemberek, hogy kénytelenek becsületesek lenni. A glossza pedig ehhez a következő: az autón nem lehet semmit sem szabadalmaztatni, mert akármekkora pátenst váltson is a feltaláló, tüstént utánacsinálják a találmányát. Csak bizonyos okossággal. Így például, ha kitalálja valaki, hogy a hátsó kereket nem láncsal kell mozgatni, hanem csavarkerékkel: tüstént elkészül a másik gyár új mozgatója is, csak hogy két csavarmenettel több van rajta. Ha X. kitalál új szellőztetőt, amelyet felülről erősít oda az autók falához, Y. utánacsinálja ugyanazt a ventilátort, de alulról erősíti meg. S a szabadalmi hivatal kénytelen volna megadni mindnek a pátenst.

A korlátatlan versengésnek ez a lehetősége teszi azután, hogy tulajdonképpen minden autók a „legjobb”, mert mindre oda van alkalmazva a javításnak, tökéletesítésnek minden új momentuma. Akár Renault, akár Raf, akár Phönix, mind egyformán tökéletes a szerkezetében,

és konkurenciára mód csak az anyag megválogatásában meg a carosse, a felszerelés gyakorlatiasságában vagy pompájában van. Ezért, amennyire egyhangúak, egyszabásúak a laikus előtt a châssis-k, annyira káprázatos változatot, néznivalóban annyi sokféleséget mutatnak a teljesen felszerelt automobilon. Ebben a kiállítás elsőrangúan érdekes látnivaló mindenkinek, ízlés, kényelemszeretet, gyakorlatiasság, pompakedv, iparművészet, raffinement: mind összefognak, hogy egy-egy automobil csodájává legyen a mai mesterembségnek. Van a kiállításon a magyar postának egy óriási nagy járóműve, amely arra való, hogy a vidéken támadó távíró- vagy telefonzavarok megszüntetésére siessen: ez szinte csodaszámba megy. A szürke posztóval, vert sárgarézzel, kristályüveggel kis palotává épített kocsiiban a sofőr munkahelye és az utasok díványa mellett teljes távíró- és telefonhivatal van, úgyhogy a néző az első pillanatban nem tudja, hogyan klasszifikáljon: mozgó palota vagy repülő hivatal-e ez a kocsi? Ha Jules Verne ezt látná, hova izgatódna fel a fantáziája!

A nyugodt eleganciájú batárok és súlyos voltukban sem vaskos phaetonok, a graciózus apróbb szerkezetek mind arról beszélnek, hogy az emberi mesterkedés talált új objektumot, amelyen a virtuózságig viheti mindazt, amit kigondolni képes a munka, haszon, kényelem, ízlés és céltudatosság egyesítésében. Köztük szanaszét, néhol szinte piramisra rakva láthatóak azok a karikák, amelyek megint bőséges anyagot adnak a gondolkozásra. Azok a gumitömlők, amelyek nélkül lehetetlen volna az automobil, amelyek ha nem lennének, ma is a gyorsvonat volna a helyváltoztatás ideálja és emblémája. Az automobil kerekeinek a gumitömlői ezek, amelyek százféle változatban törekednek a tökéletesség felé. Az egyik gyár vasszögekkel veri ki a gumi talpát, hogy tartósabb legyen, a másik magát a gumit munkálja rovátkásra, a harmadik, negyedik vászonból készít védőburkot az automobil legkényesebb, legsebezhetőbb részére. Lámpásoknak, tülköknek, gyújtókészülékeknek a sokasága teszi tarkává a kiállítást, amely ha nem is olyan gazdag, mint lehetne az automobiltechnika mai fejlettsége mellett, mégis teljes képét adja a gyalogrepülés modern tudományának.

A szörnyetegek némán, mozdulatlanul és - last not least - szagtalanul állnak bent a nagycsarnokban, amely előtt egész automobil-hadosztály táboroz és sűrög-forog. Némán, de csendjükben is imponálóan. És aki odamegy közéjük, hogy megismerkedjék velük, először mulhatatlanul azt az érzést érzi, hogy ősvilági szörnyek közé került. És csak mikor felocsúdott kissé, akkor látja: nem mitológia ez, nem a szörnyek barlangja, hanem az ember diadalának a panteonja. Az emberé, aki tör előre, szélnél hatalmasabb szárnyon a jövő felé.

A PATRIE

Lassan, a világesemények megértetlenségének csöndjében elkészült Franciaországban az álmok álma, a fantasztikus agyvelőktől hajszott, tudósoktól vágyott, költő lelkétől megsejtett csoda: a kormányozható léghajó. És ugyanaz a jó párizsi nép, amely vagy másfél évszázaddal ezelőtt tízezerrel tódult ki a Mars-mezőre, hogy megnézze a két Montgolfiér meleg levegővel töltött, otromba gömbjének az égre szállását: most, július tizennegyedikén, a Bastille lerombolásának évfordulós nemzeti ünnepén, a díszszemle zajában, a fegyverek villogásában alighogy észrevette azt a fekete, felkantározott szivart, amely Meudon felől szállt fel az égre, cirkált egy darabig a csapatok feje fölött, aztán megfordulva, határozott vonalban, céljatuodán tűnt el megint pontosan ott, ahonnan fölemelkedett.

Az az égi szivar a Lebaudy léghajója volt, a *Patrie*, és az ünneplő franciák nem tudták, hogy abban az órában az igazi gloire nem a katonák panganétjának a hegyén csillog, hanem ott lebeg fenn a fejük felett, és óriási ívútjával megkoronázza Párist és egész Franciaországot.

Csaknem matematikai bizonyosság, hogy a Lebaudy léghajója valóban úrrá lett a levegőben, és vele az ember majdnem ugyanannyi cselekvőképességgel mozoghat fenn a légkörben, mint a propeller segítségével a tenger hullámain. Július tizennegyediké óta Clémenceau miniszterelnök is felszállt a *Patrie*-ra, és a levegőég e legújabb, diadalmas vándora akkor is úgy engedelmeskedett Lebaudy kezének, mint a szilaj automobil a sofőr mozdulatainak. Még talán simábban, alázatosabban.

És ezzel az emberi repülés problémájának megoldása egyelőre a léghajó dicsősége, nem a repülőgépe. Ez annyit jelent, hogy ezúttal megint az utolsó lett elsővé, mert tudvalevően a tudósok, hozzáértők és velük együtt az egész világ az úgynevezett dinamikus repülőgéptől várták a sikert, nem a nehézkes, nagy térfogatú, különyszerű léghajótól.

Nem volt igazuk. Ellenére annak, hogy a dinamikus repülés hívei két különböző és matematikailag igazolható, csak még fizikailag meg nem oldott irányban is dolgoznak: az első diadalt az úgynevezett statikai repülés hívei aratták. A statikai repülés jelenti a léghajóval való szállást, amely a levegőben való mozgás függőleges részét úgy intézi el, hogy a levegőnél könnyebb anyaggal, hidrogénnel vagy világítógázzal töltött zsák alá köti a járóművét.

A másik felekezett a függőleges felszállást is gépmunkával, motorral erőlteti, és erre a törekvésre, amelyben mindmostanáig jobban hittek a tudósok és hozzáértők, az első csapást Helmholtz mérte. Ő élettani kísérletekkel mutatta ki, hogy tisztán emberi izomerővel repülőgépet mozgatni lehetetlenség. Az ő kísérletei vetették végét annak a fantazmagóriának, amely minden idegen erő segítségével vétele nélkül mintegy madárrá akarta tenni az embert, és azóta bizonyos, hogy a dinamikus repülés csupán motor segítségével lehető.

Itt két iskola alakult ki.

Elvetette mind a kettő a madárszárny utánzását, és az egyik propellercsavarokkal akar belefúródni a levegőbe, úgy felfelé, mint előre, a másik pedig a sárkányelmélet híve, és a lég ellen feszített ferde, sík felülettel dolgozik.

Az előbbieket eddig sikert csak - regényben értek el. Jules Verne hódító Roburja ilyen, a gyermekjátékokból is ismeretes négyszárnyú csavarral emelte a levegőbe a repülőgépét. Ellenben a sárkányelmélet hívei, akik szintén propellercsavarral feszítik neki harántsíkjukat a levegőnek, már mutathatnak eredményeket. Négy évvel ezelőtt a Wright testvérek ilyen szerkezetű géppel huszonhárom percig lebegtek a levegőben, s másodpercenként tizenkét méter sebességgel tudtak előrehaladni, ami óránként több volna negyvenhárom kilométernél, tehát a tehervonat, sőt a vicinális személyvonat sebességével felérne.

Azonban minden dinamikus elven készült repülőgépnek van egy óriási hibája. A magasba való emelkedés feladatát is kétségtelenül meg lehet oldani velük, az előrehaladás lehetősége is kétszer kettő, de a dinamikus repülőgép teljesen tehetetlen az oldalról jövő légáramlatokkal szemben, amelyek menthetetlenül felbillenthetik. Ilyen katasztrófának lett az áldozatává vagy tíz évvel ezelőtt a zseniális berlini mérnök, Lilienthal.

A felborulással szemben az egyetlen biztosságot a léggömb adja, amelynek a hajója nem úszik a levegő különböző rétegein, hanem fel van függesztve a levegőben. Lóg kötélén, tehát nem borulhat föl.

Az már elintézett kérdés, hogy a léghajót nem lehet célszerűen másképpen mozgatni a levegőben, mint csavarszárnyak segítségével. A problémának itt két része maradt megoldatlanul egészen Lebaudyig. Az egyik az a nagy ellenállás, amelyiket éppen a levegőben lebegő óriási test, a motort és hajót emelő léggömb fejt ki a levegővel szemben. Ez a nagy felület mintegy ellenvitorla, akasztja, nehezíti a mozgást.

A biciklista, amikor nagyon gyorsan akar haladni, előrehajol, leszegi a fejét, hogy a melle párhuzamos legyen a földdel, és ne adjon támasztékot a levegő ellenállásának. Ugyanez a megismerés vezette rá a hajdan árkolájnak, ma tüzértudománynak nevezett mesterséget arra, hogy többé ne gömbölyű golyót öntsenek, hanem henger alakút, hegyben végződőt, amely könnyebben szeli a levegőt. És ugyanez az elv szülte meg a hajdan csakugyan gömb vagy körte alakú léggömbök helyett a modern „gömb”-öket, a levegőben sikló britannikákat és trabukkókat. A mai léggömb szivar alakú.

Ezzel magának a ballonnak a kérdése meg is oldódott már. A levegő ellenállása a lehető legkisebbre van redukálva. Maradt még csak egy probléma, a legnagyobb, a legnehezebb, a repülés Száisa: a motornak, a mozgatóerőnek a kérdése. Vagy tizenöt évvel ezelőtt két francia, Renard és Krebs még a villamos motorokkal kísérleteztek, és olyan motort szerkesztettek, amely ötven kiló súlyú volt, és egy lóerőt tudott kifejteni. Miután a HP-ből, a lóerőben kifejezett erőegységből százaknak kell a rendelkezésünkre állani arra a célra, hogy a levegőben csak meg is mozdulhassunk, tehát természetes, hogy a kísérletezésük kudarcot vallott. Mert a kellő erejű motort nem bírta volna levegőbe emelni sem hidrogén, sem világítógáz. Amennyit pedig fel bír emelni, az nem volt elég a léghajó előre vagy hátra való mozgására.

A kudarcairól híres Zeppelin gróf volt tudtommal az első, aki a legmodernebb mozgatószámmal, a robbanómotorral kezdett el kísérletezni. Az akaratosan és hasznos korlátok között felrobbantott benzin már megadta a lehetőséget a gyalogrepülésre, vagyis az automobilra, de azok a Daimler-motorok, amelyekkel Zeppelin dolgozott, még mindig csak úgy tudtak kiadni magukból egy lóerőt, hogy maradtak mellette húsz kiló súlyúak.

Ma azonban vannak már olyan robbanómotorok, amelyek mindössze hat kiló súlyúak, és mégis kidolgozzák az egy lóerőt. Nem tudom - a titkok titka ez -, hogy Lebaudy ilyen motorokkal dolgozik-e a léghajóján, és a levegő ellenállását tudta valami új furfanggal még diadalmasabban legyőzni, vagy pedig fölfedezte azt a motort, amely még hat kilónál is kisebb súlyú, és mégis kiadja magából a lóerő egységét. De az bizonyos, hogy a sikerének matematikára fejtett magyarázata ez: megtalálta azt a lehetőséget, amely szerint a motor súlya olyan viszonyban van az erejével, mint amilyen viszonyban áll a motor ereje és a léggömb térfogata között lévő arány a levegő ellenállásával. Ez magyarrá fordítva annyit jelent, hogy Lebaudy valószínűleg megtalálta azt a motort, amely olyan könnyű, hogy megengedi a léggömbnek olyan kicsiny formáját is, ami még igen nagy ellenállással - szélllel - szemben is keresztül-erőszakolható a levegőn.

Nem tudjuk, csak úgy spekulációval közelíthetjük meg a Lebaudy mérhetetlen következtetésű sikerének a titkát. De annyi bizonyosnak látszik, hogy az ember ma már valóban képes a repülésre.

És ez a gloire. Nem a Napóleon dicsősége.

MILLIOMOSOK A LEVEGŐBEN

Valahol a hajdani Far-West egyik pontján, ahol még száz évvel ezelőtt is, de talán még ötvennel is, Bret Harte-i alakok irtották az őserdőket, vagy keresték az aranyat, tehát valahol Kaliforniában, nem messze San Franciscótól, Oakland környékén lezuhant egy léghajó. Mármost: a lég katasztrófái, a levegő hajótörései szenzációk, világszenzációk voltak ugyan minden időben, de ma aligha rezonálnak már nagyobb, vagy - mondjuk úgy - alig keltenek exotikusabb hatást a publikumban, mint egy-egy vasúti szerencsétlenség avagy a tenger haragjának vala-

melyik embergyilkos megnyilvánulása. A levegő, mint közlekedőút, kezd olyan megszokottá válni a számunkra, akár a víz vagy a szárazföld.

És mégis, ezt az oaklandi katasztrófát ki kell ragadni a csupán napi feljegyzés múlandóságából, és valamivel nagyobb gondolkozóba eséssel kezelni, mint amennyit a pusztá riport kötelességszerűen ad. Hármaskörből. Először azért, mert ez az első tömegkatasztrófa a levegőben, másodszer azért, mert megdöbbentően igaz jellemzője az amerikai észjárásnak, harmadszor pedig azért, mert nemcsak a tömeges voltában, hanem másvalamiben is - majd megmondjuk később, hogy miben - szintén az „első”.

Akármilyen kíváncsi is az olvasó ezek után magára a katasztrófára, kénytelen vagyok itt vargabetűt kanyarintani, és elkezdni a dolgot a „Feketé”-nek is nevezett Anklicen Bertold nevű barátnál, aki feltalálta a puskaport. A reklámfeltalálókön, az üzletből újat mondókon kívül ő volt az egyetlen ember, akinek a találmányát sikerült nagy éklat-val hozni a világ tudomására. Minden más feltaláló csendben dolgozott, igen sok maga sem tudta, hogy mit keres, a legtöbb egészen mást talált meg, mint amit keresett. És névhez meg dátumhoz a találmányokat mindig csak utólag köti az ember, elméjének ama kilométerkő-szükségérzetével, amelynek a következése például, hogy mindnyájan komolyan hisszük, hogy az újkor csakugyan 1492-ben kezdődött, a legújabb kor pedig 1814-ben. A korszakváltások a gondolatparányoknak kitathatatlan megmozdulásaival kezdődnek el, a találmányok pedig szintén valósággal úgy lopózkodnak bele a köztudatba apró, jelentéktelennek látszó momentumok után, és csak utólag - sokszor nagyon későre - vevődnek észre, konstatálódnak, és néha honoráltatnak is. Bell munkájának a tejfölét Edison szedte le, az Újvilágnak nevét pedig nem Kolumbus adta, hanem Amerigo Vespucci. Elménk paripáját mindig akkor kötjük hozzá egy-egy karóhoz, amikor már mindnyájan rájöttünk, hogy „nini, itt valami új dolog van”!

Tessék meggyőződve lenni, hogy így vagyunk a kormányozható léghajóval is, amely már fel van találva egypár esztendő óta, de még nem tudjuk, pedig az ördög sem tartja titokban előttünk. És lehet, hogy az oaklandi katasztrófa lesz az a pont, ahonnan kezdve már mégis tudnunk kell azt, amit most láthatnánk a legközelebről, tehát - csak tíz év múlva fogunk majd igazságnak meglátni. Itt valahogyan a „lucus a non lucendo” ismeretes mondása érvényesül, mert az oaklandi esetben egy teljes kormányozhatatlannak bizonyult léghajó már fel van találva.

Mert itt a következő dolog történt. Valami mérnök vagy gépész vagy talán gépgyáros óriási nagyságú, eddig példátlan méretű léggömböt szerkesztett, applikált rá mindent, ami eddig hasznosnak bizonyult, elszedte rá a Renard-ék, de Meurthe-ék, Zeppelinék, Lebaudyék minden találmányát - hiszen semmi sem titok -, és miután ekként európai ésszel megcsinálta kolosszusát, elővette az amerikai esztét és: részvénytársaságot csinált. Nem a szerkezet tökéletesítésére, a további kísérletezésre vagy más ilyen elaggott célra, ó nem: az első állandó léghajójáratok berendezésére. Egyelőre San Francisco és New York között, később New York és talán Southampton között, esetleg San Francisco és Melbourne vagy Fokváros között.

Európában mindenre akad bolond, Amerikában mindenre akad milliomos. Ez a mérnök is talált szám szerint tizenöt milliomost, akik hajlandónak mutatkoztak a részvénytársaság megalakítására. Az üzlet kezdett a megvalósulás stádiumába lépni. Hanem aki üzletet akar csinálni, az menjen utána maga, mert ha mást küld, akkor vagy megcsalják, vagy meglopják. A tizenöt milliomos is elhatározta, hogy együttesen fognak megtenni a mérnökkel egy próbautat, és ha a dolog beválik, akkor majd lehet beszélni a részvényekről. Mert ők blindre nem kockáztatják a pénzüket.

Megkezdődött a próba, a mérnök is, a milliomosok is beleültek a léghajóba, és elindultak. Felemelkedtek háromszáz méter magasságra, akkor felrobbant az egyik kazán, utána megrepedt a léggömb, és a következő pillanatban az egész alakuló közgyűlés úgy zuhant alá a földre, hogy egy sem törte ki még csak véletlenül sem a kezét vagy a lábát, hanem mind pontosan a nyakát törte. Ilyen baisse-t még nem látott a világnak semmiféle boszorkányszombatja.

Ezek után mi, kortársak, természetesen azt mondjuk, hogy a tizenöt milliomos tizenöt számár volt, akik nem kockáztatták a pénzüket, de rátették a rizikóra a nyakukat. Az utánunk következő nemzedék fogja belátni, hogy nekik volt igazuk, nem nekünk, és hogy ők teljes üzleti okossággal és becsületes emberi körültekintéssel cselekedtek. Hogy mégis ott fehérlik most a foguk Kalifornia kavicsos földjén, annak csupán egy kicsiny kis számításbeli hiba volt az oka. Vagy még az sem, mert üzletembereknek szabad számolni a gépek precíziójával, munkaerejével, jövedelmezőségi koefficienseivel s több effélével, de eggyel nem szabad számolni soha: a babonával.

A boldogult tizenöt tehát teljes emberi okosság szerint feledkezett meg arról a babonás igazságról, amit mi, üzlet nélkül való emberek mindnyájan tudunk: amikor valaki valamit produkálni akar, akkor múlhatatlanul kudarcot vall vele. Egészen bizonyos, hogy amikor a fiad először el tudja mondani, hogy „tete”, te elszaladsz a szomszédhoz vagy a barátodhoz, és meghívod, hogy hallgassa meg, hogy „tete”. És egészen bizonyos, hogy akkor a gyerek, ha megpukkadsz sem fogja azt mondani, hogy „tete”. Egész nap azt sivalkodja, egész nap azzal bőszi, de akkor, a produkció pillanatában elhallgat, és nem mutatja a tudományát. Éppúgy egészen bizonyos volt, hogy a Stephenson legelső lokomotívja a legelső útján el fogja gázolni a legelső állomásfőnököt. El is gázolta. És mivel a gyerek a kellő pillanatban nem mondja, hogy „tete”, és mivel a Rockett a harmadik kerékfordulásra elgázolta Pillcoxot (nem tudom biztosan, ez volt-e a neve), tehát a lucus a non lucendo szent igazságával bizonyos, hogy a gyerek tudja már mondani a „teté”-t, s hogy a Rockett nem embergázolásra született. Annak az oaklandi mérnöknek a léghajója lehet, hogy nem volt kormányozható, de a kormányozhatatlanságának semmiképpen sem bizonyítéka az, hogy kormányozhatatlannak mutatkozott. Az igazság éppen ellenkezően áll: a lezuhanás csak annak a jele, hogy a gépezet egy pillanatra felmondta a szolgálatot; de hogy ennek a lezuhanásnak tizenhat nagyon kemény és bizonyára igen okos nyúltagyat rejtegető nyak lett a hajótöröttjévé, az szinte döntő bizonyíték az elpusztult léghajó kormányozhatósága mellett. Ezek a milliomosok kétségtelenül komikusak egy kissé, de hát tulajdonképpen minden vértanú biztosan hisz az igazában, és meghal érte, ahelyett hogy kívárná az eljöttét.

Az oaklandi katasztrófa bizony bizonyíték a léghajó kormányozhatósága mellett. Alighanem éppen akkora, mint amikor a *Patrie* (no persze hogy a *Patrie*) tavaly július 14-én (no persze hogy a nemzeti ünnepen) megjelent a Marsmező felett, és gyönyörű ívet csinált a levegőben. A különbség csak az, hogy az egyik eset franciául beszélt, a másik meg amerikai nyelven.

BLÉRIOT

Mit szólna ön, t. kortársam, ahhoz az emberhez, aki miután elhatározta, hogy úrrá fog lenni a levegőben, egyúttal arra is eltökélné magát, hogy a repülést pedig nem a sástól, nem is a fecskétől, hanem a tyúktól tanulja meg? Legalábbis elmosolyodna rajta, ha nem csalódom. Pedig, higgye el nekem, legalábbis egyetlen volna ez a mosolygás, mert - feltéve, hogy hisz az emberi törekvések közösségében - ha ön ifjú ember, akkor a saját apját nevetné ki, ha pedig életének úgynevezett delén jár, akkor önnönmagának a b. képébe vigyorogna bele. Fél ember-

öltővel ezelőtt az emberek még a tyúkot akarták utánozni, mert mindig csak a sast nézték, és csak akkor jöttek rá a sas igazára, amikor észrevették a tyúkot is. Nem a pozitívumok vezetnek rá a találmányokra, hanem a negatívumok. Így bukkant rá egy német tudós a porcelánra, ezért sült meg előbb Berthold a saját salétromos keverékétől, s így találta ki egy magyar gyógyszerész a szerény, de a puszkapornál mindenestre hasznosabb purgót.

Csak ha tudjuk, hogy miért gyalogmadár a tyúk, akkor értjük meg, hogy miért ura a sas, az albatrosz, a gólya, a fecske a levegőnek. Mert úgy van berendezve az emberi agyvelő, hogy mindig a tökéletességet keresi, pedig - vagy talán éppen azért - mindig a tökéletlenségeket látja meg legelőbb és legpontosabban. Hanem ezekből átalálja levonni a következtetéseit mindaddig, amíg amannak a fonák utánzásával kudarcot nem vallott. A repülőgép középkorának a kitalálói meg akarták csinálni a mesterséges sast, és - mindig csak tyúkot csináltak. Azok a régi, verdeső szárnyú repülőgépek, amelyekhez csaknem minden reményüket hozzáfűzték a tíz évvel ezelőtt való töprenkedés emberei, s amelyeket itt-ott, ábrándozva még most is gyárt egy-egy makacs feltaláló a környégszögítők és perpetuummobiliták fajtájából, a mesterséges madárvilág tyúkjai még a mai, csaknem tökéletes motor korszakában is. A sast azok találták meg, akik *mozdulatlan* szárnyat szegtek neki a levegőnek.

Riasszatok meg egy tyúkot, és mindjárt meglátjátok, hogy mi az igazság. A tyúk a szárnyával verdesve elkezd futni, végre összesűrűsíti annyira a levegőt maga alatt, hogy felemelkedik belé, de ekkor is szakadatlanul paskol, le-fel, le-fel mozog a szárnya, csaknem függőlegesen, és éppen azért, mert folyton ver, párméternyivel odább lepottyanik a földre. Kifáradt, mert a szárnya mozgatóizmait szakadatlanul használta, s mert a helytelen irányú szárnyverése csaknem ugyanannyit nyomja *alá* a levegőből, mint amennyit fel bírt kapaszkodnia belé. Impraktikus, gazdaságtalan mechanikai munkát végzett tehát. Ellenben a fecske lendít egyet magán, aztán tüstént mozdulatlanná tárja szét a szárnyát. Sokszor nem is szárnyveréssel indul, hanem csak úgy ledobja magát a fáról, a falról, a fészekből, és azután tüstént szétnyitja a szárnyát, úgy csúszik tovább a levegőn. És csak amikor már a teste súlya kezdi legyőzni a levegő ellenállását, akkor szárnyal egyet, de akkor sem függőlegesen veri meg a levegőt, hanem valóságosan belesrófolja magát a szárnya verésével. A repülő fecske pillanatnyi fényképe bámulatosan a propeller csavarjához hasonlatos alakúnak mutatja a két szárnyat. A fecskének a szárnya tehát nagyon fontos mint mozgató is, az összecsapás pillanatában, de még fontosabb mint fenntartó, a szétterjesztettség állapotában.

Egészen hasonlóan mozog a sas is. Csak annyi levegőt gyűr maga alá, hogy aztán csúszhassék rajta. És amint csúszhatik, már övé a levegő, mert akkor egy szárnycsapás már feljebb viszi, a tüstént megint kiterjesztett szárnyán pedig csúszik tovább előre. Így ér el a mozgásával kietlen magasságokat, de a mozdulatlanságával mesés távolságokat. A lég korcsolyása - mondanám, ha ez a hasonlat nem zavarná nagyon össze a képet, amelyet adni szeretnék.

A sas, ha sziklaoromról vagy fáról nem dobhatja alá magát, hanem a földről indul, kénytelen előbb szaladni, hogy kiterjesztett szárnya alá legalább annyi levegő gyülemeljék oda, amelyben az első szárnycsapást megteheti. A dél-amerikai indiánok úgy fogják a kondorkeselyűt, hogy körülpalánkolt területre csalják alá, s a palánk méternél nem magasabb cölöpjei rabbá teszik a madarat, amely tízezer méter magasságokat járt. Mert nincs elég helye, hogy neki-fusson a levegőnek. A hajófedélzetre aláhulló albatrosz - mily szép a Baudelaire költeménye! - matrózok csúfjává lesz, mert a kötélcsomók és vitorlák között csetlik-botlik: indulásra képtelen.

Hanem ha annak a rab keselyűnek a mellére valami csintalan gyerek kötelet kötne, és annál fogva elkezdene húzni, ráncigálni: a madár tüstént kiterjesztené a szárnyát, nekifeszülne a levegőnek, és felsiklana rajta, felszállana, mint a - papírsárkány.

És ezzel a szóval azután tüstént át is térhetünk a természetes repülőgépekről a mesterséges madarakra, az aeroplánokra. Ahogyan az igazán repülő madár nem egyéb, mint eleven papírsárkány, úgy az aeroplán sem más, mint az a játékszer, amivel talán már Kodrosz király idejében is mulattak az athéni gyerekek. Léggömb, szárnyal csapkodó repülőgép, a helikopter, vagyis vízszintesen pergő propellerrendszere mind csak tökéletlen emberi csinálmány, mind csak gyerekjáték. Hanem a gyerekeknek az az ősjátéka, a sárkány: ez a komoly dolog. Ez az igazi madár, mert ez találta meg a madár szárnyának az igazi jelentőségét. És ősi mivoltával egyszersmind bizonyosága annak is, hogy azokat az igazságokat a legnehezebb megtalálni, amelyek már réges-régen megvannak.

A madárnak azonban elől nincsen kereke, és mégis repül - gondolod most, olvasóm, és most megint kár mosolyogni. Mert a repülésprobléma megoldásában az emberi elme munkájának a legfényesebb eredménye éppen az, hogy a madárszárny kettős feladatát fel tudta bontani két részre, és két mechanikummal helyettesítette. A plan, a nagy sík, a Blériot, Latham, Wright és a többiek repülőgépének legfeltűnőbb alkotórésze a kiterjesztett, mozdulatlan madárszárny, az elől berregő propellerkerék pedig az összecsapó, mozgó szárny. Az egyik a másikat nekifeszíti a levegőnek, s miután, mint az induló sas, az aeroplán is szalad előbb biciklikereklábán egyet: megkezdődik az emelkedés. Az elméletben szétanalizált madármunka fizikai szintézise megszüli a biztos repülést. Mindez oly Kolumbusz tojása, hogy az athéni gyerkőc, mint mondtam, már Kodrosz király idejében sárkányt eregetett, de azért Dedalosz mégis madártollakból ragasztott magának szárnyat.

Blériot tehát a jövő vasárnap itt a nagy magyar Alföld kezdődő síkján nem a Tatrangi Dávid csodáját fogja mutogatni, nem is a Hódító Robur fantasztikumát produkálja, nem a Robida vagy Wells szörnyetegeit mutatja be szelídítve, hanem egyszerűen sárkányt ereget. De ez a sárkány hatalmasabb, mint Fafner, és talán borzalmasabb is, mert a tűz, amelyet a lelkekbe lehel, Prometeusz szikrájának a lángjából fakadt.

A TORPÉDÓ

A torpédó, ez a szivar formájába öltözködött szörnyeteg, nemcsak azóta népszerű nálunk, amióta a japániak tönkretettek vele egypár orosz hajót. Éppen nálunk, Magyarországon nagy és állandó a hírneve azóta, amióta tudjuk, hogy a kétségtelenül legharciasabb magyar ember, Zubovics Fedor kapitány újabb találmányaival és javításaival tökéletesítette ezt a víz alatt járó és spanyol nevű robbantószerszámot.

De éppen azért, mert a *neve* nálunk népszerű, a valódi mivolta a köztudatban kissé elhomályosodott. Ez rendesen együtt jár a népszerűséggel. Hogy csak egy példát idézzek: a Duna-parti villámvonal kiépülése előtt a budapesti publikum az Akadémiát sokkal inkább mint végállomást fogta fel, semmint tudományos intézetet - talán nem egészen oktanul. Ma pedig már az Akadémia még csak végállomás sem. A népszerűsége teljesen porba esett.

Nem így a torpédóé. Annak a közkedvelt voltát a Japán-szimpatiánk csak megöregbítette, ahhoz azonban egy cseppet sem járult hozzá, hogy a szerkezetét, természetét s ún. „hasznát” jobban megismerjük. Hiszen csak a minap hallottam, éppen a Japán kávéházban - ott legharciasabb a hangulat mostanában - a csodálkozó felkiáltást: „Hogy lehet, hogy a torpédó a tenger alá süllyed, és mégsem folyik be a kéményén a víz?”

Ennek pedig nagyon egyszerű a magyarázata. Ti. a torpédónak nincsen kéménye. Mert a torpédó nem valami hajóféleség, hanem olyan lövedék, amely megindítva (kilöve), a maga erejéből halad bizonyos meghatározott mélységben a víz alatt, hogy céljához, az ellenséges hajóhoz érve az ahhoz való hozzáütközés által felrobbanjon, s mentül nagyobb kárt okozzon.

1866-ban készítette *Whitehead* az első torpédót, mely azonban csak nagyon tökéletlen kis játékszer volt a maiakhoz képest, amelyeket joggal neveztek el „emberi ésszel bíró hálnak”.

A külsejében csakugyan a hálnak az alakját mímeli a torpédó, de a belsejében olyan bonyolult és finom szerkezetkomplexum van, aminőt csak emberi agyvelő képes kitalálni. Ez a szerkezetösszeg pedig három részre oszlik fel. Az első a robbanás okozására való, a második a hajtómű, a harmadik és legelméesebb pedig az irányító és egyensúlyozó.

A robbanó részt a legkönnyebb leírni. A torpédó hegyébe szög van beleillesztve, elég lazán arra, hogy ütközéskor beleszaladjon a torpédó testébe, s megüsse a mögötte elhelyezett kapszlit. A kapszli mögött és körül van az úgynevezett *pisztolytöltés*, száraz lögyapot, amely a kapszli tüzetől felrobbanik, s meggyújtja az igazi robbanótöltést, amely modern torpédónál ötven, sőt száz kilogramm nedves lögyapotból áll. Ha tudjuk, hogy az a nihilistabomba, amely Sándor cárt megölte, mindössze két kilót nyomott, tudunk magunknak valami fogalmat alkotni arról, hogy mi az, amikor száz kiló lögyapot változik át gázzá, vagyis robbanik fel.

A hajtószerkezetnek kívül is látható része a torpédó farka: egy egyszerű csavar, olyan, aminő a propellereket is hajtja. Ez fürja bele magát a vízbe, s tolja maga előtt a torpédót. Működésbe abban a pillanatban jön, amikor a torpédót a kilövőcsőből beletaszítják a vízbe, műkifejezéssel: lanszirozzák. Ekkor a belsejében lévő, komprimált levegőt magába foglaló kamarán automatikusan megnyílik egy rés, s a kiáradó levegő rááradva szél alakjában a csavar kelepelőjére, megindítja, elevenné teszi a vashalat, amely megy mindaddig, amíg a levegőben tart. A sebessége, amellyel halad, tizenöt-húsz méter másodpercenként, tehát véghetetlenül kevesebb az ágyúgolyóénál, amely nyolcszáz-ezer métert halad ugyanannyi idő alatt. Kevesebb ennél azért nem lehet a torpédó sebessége, mert akkor előállhatna az a körülmény, hogy a naszád, amelyről kilőtték, s amely rendkívül gyorsan járó, fürge szerszám, s amelyet nem lehet egy pillanat alatt megállítani, túlszaladna rajta, s esetleg az útját állva, önmagát lőné agyon.

A legelméesebb része a torpédónak, mint már említettem, az a szerkezet, amely az irányítására és a vízben való helyes egyensúlyozására szolgál. A legfontosabb dolog a torpédónál az, hogy az irányt, amelyben kilőtték, egész futása alatt megtartsa, el ne térjen tőle se balra, se jobbra, se lefelé, se felfelé. Mert ha oldalt kitér, akkor a célba vett hajó orra vagy fara mellett fog elhaladni, ha pedig a vízszintes irányát változtatja meg, akkor vagy felbukkanik a víz színére, és láthatóvá, tehát kikerülhetővé lesz, vagy pedig ártalmatlanul keresztülbújik a hajó feneké alatt. Vagyis semmit sem ér, ha nem a kellő mélységben s a megszabott irányban halad.

A kellő mélységben való tartásra alkalmas készüléket már maga *Whitehead* megkonstruálta. A torpédó farkán, a csavar felett van két vasból készült kormánylap, amelyet szintén a kiáramló levegő szabályoz. Ha a torpédó a kelletténél feljebb emelkedik a vízben, a levegő, kevesebb nyomása alatt lévén, gyorsabban áramlik, s felfelé fordítja a vaslapokat, amelyek így (a lejtő törvényénél fogva) lefelé kormányozzák a vashalat. Ha a torpédó túlságos mélyre kezd süllyedni, az ellenkező eset áll be, s a lefelé hajló lapok felfelé igazítják. A kellő mélység megtartásának a problémája ezzel tehát meg van oldva.

Sokkal nehezebb volt kitalálni a biztos módját annak, hogy a torpédót a hullámverés, a saját mozgása, esetleg a saját részaránytalansága ki ne vesse az egyenes irányból. Ezt a feladatot csak akkor tudták megoldani, amikor rájöttek, hogy a torpédót komplikálni lehet a biciklivel.

A bicikli, amikor megy, akkor áll, de amikor áll, rögtön lefekszik. Tetszik tudni, hogy ez a groteszk módon elmondott igazság nem csoda, hanem egy fizikai törvénynek a megnyilvánulása. A szabad tengely törvényéé. Ha a kereket vagy más olyan tárgyat veszek a kezembe, amelynek a tömege tengely köré sorakozik, mozgathatom ide-oda anélkül, hogy valami ellenállásra találjak nála. De ha ugyanazt a tárgyat megperdítem, és a tengelyénél fogva oldalra akarom fordítani, azt veszem észre, hogy makacskodik. Nem akar elfordulni, iparkodik megtartani azt az irányt, amelyet a megindításkor kapott. A pörgettyűvel vagy a bűgőcsigával mindenki hamarosan meggyőződhetik erről az igazságról, amely egyébként közkeletű, amióta tudjuk, hogy a bicikli szinte megingathatatlan erővel csúfolja ki a nehézkedés törvényét, s talpra áll, amint forgatják.

Tehát egy ilyen biciklikerek - helyesebben monocikli - tartja benne a torpédót is a helyes irányban. Véghetetlen gyorsasággal pergő nehéz kerék van a torpédó gyomrában, s amint kilőtték, megindul, a szabad tengely makacsságával kényszerítve bele a lövedéket a nyílegyenes irányba. Annyira megbízható ez a genális szerkezet, hogy még nagy hullámjárásban is megtartja irányát a torpédó két kilométer, sőt nagyobb távolságon keresztül is. Pedig amikor még nem találták fel, csak négy-hatszáz méternyi távolságra lehetett a találás reményével elküldeni a torpédót.

Ez a mai torpédó szerkezete.

S ismerve ezt a bonyolult és kényes konstrukciót, nyilvánvalóvá válik előttünk, hogy a torpédóval való bánás valóságos művészet. Hullámzó tengeren, legtöbbször éjjel, apró, táncoló és sebes haladásban levő naszádokról kilőni a víz alá úgy, hogy sikeresen ütközzék bele a másfél, két kilométer távolságban levő és szintén mozgó és örökös célba: olyan feladat, amelynek a megoldásához nemcsak gyakorlat, gyorsaság, pontosság, nemcsak aritmetika, mértan, haditudomány kell, hanem higgadság, lélekjelenlét s már-már a genialitásig menő magafeltalálás és önállóság is. Valóságos divinatív erő.

Azért meg is válogatják az embereket, akikre rábízzák. Meg azért is, mert a torpédónak darabja kereken 12 000 koronába kerül. Igaz azonban, hogy húszmilliót tesz tönkre, ha oldalba talál egy páncélos csatahajót.

A TITANIC KATASZTRÓFÁJA

Valóban úgy látszik, hogy új hőskort élünk. Nem az embernek ember ellen való nekiveselkedéseknek ama hőskorát, amelynek azután a „dalban elbeszéléséből” hol Iliász lett, hol pedig nibelungi ének, hanem nagyobb és igazabb hősiesség korszakát. Az ember többé nem az emberrel küzd, nem úgy marakodik, mint a pleisztocén vagy talán már az oligocén korszakok prehisztorikus embere is verekedett már egymással, hanem felvette a rettenetes, teljes harcot a Természet ereje és hatalma és ravaszsága ellen. Mert a Természet nemcsak erős és hatalmas, hanem furfangos is. És csak irtózatot viaskodások, rettenetes áldozathozatalok árán adja oda a titkának egy-egy misztériumfoszlányát. Új hőskor ez, amikor itt a levegőben felettébb berreg - még nincs jó és igaz szó a repülőgép motorja hangjának a kifejezésére -, amikor az automobil minden expresszvonatot skartba tévő sebességgel szalad a „nem kötött” pályán is, és amikor a tengerre várakat és kastélyokat építettünk. Dreadnoughtokat és Titanicokat.

*

Új hősikor ez, nem aprólékos vallási vagy politikai villongásoknak a küzdőkora, hanem szinte visszatérés a mitologikus korra, amikor az ember az Istennel viaskodott, amikor Prometheusz a lángot lopta el a halhatatlanoktól. Ez a küzdelem az, ami azután igazán vérre megy: - az Ember nagyszerű küzdelme a Természettel, de többé nem naiv mitológiai allegóriák kifejezésén, hanem a legpozitívabb „c'est la guerre” jelszóval mind a két küzdő ellenfél részéről. Talán utolsó, talán mindenben diadalmas hadjárata lesz ez az embernek az istenek ellen.

*

Hogy irtózatot kíván az áldozatok, annak nagyszerű és diadalmas tragikus emlékei vannak ma már. Csak a páris-madrídi vérbe fulladt automobilversenyre kell visszaemlékezni, ami kilenc évvel ezelőtt világfelháborodást okozott a tömeggyilkolásaival, vagy a Chavez fejedelmi halálára az Alpesek jégrégiójában, és már érezzük, hogy nem precedens nélkül való az Embernek és a Természettnek e gigászi küzdelmében a valóság, hogy még mindig a Természet erősebb, de - az ember immár az utolsó csapásokat méri rá az erejére.

Kihúzza minden „Tükké”-jének a méregfogát, rájön a legrejtettebb titkaira is, hívják őket akár Röntgen-sugárnak, akár rádiumnak, akár marconigrammnak, akár hideg fénynek. De ez a küzdelem azután rettenetes áldozatokat kíván az embertől is, és íme most, szinte ünnepi alkalomra vette el szimbolikus áldozatul a leghatalmasabbat, amit idáig az ember a tenger leigázására alkothatott: népek ezreit és kincsek milliárdjait ragadta el egyetlen akaratkifejezésével...

*

Sunt certi denique fines. A fák nem nőhetnek az égbe, és a *Titanic* katasztrófaóriásának az oka éppen magának a hajónak az óriási mivolta volt.

Képzeld el a hajót, amely akkora, hogy ha az orra a New York kávéház előtt állna, akkor a kormányosa még valahol a Spolarits kávéház körül dolgozna azzal a kerékkel, amellyel - immár bebizonyult - nem lehet Leviathánokat kormányozni. Képzeld el, ha van fantáziátok akkora, hogy ez a hajó harminchárom méter széles, tehát becsületesebb szélességre épült, mint akár az Andrassy út, akár a Nagykörút. És vessétek hozzá, hogy annyi ember utazott ezen a hajón, mint két magyar nagyközség lakossága. Vagy - mit mondjak? - egy rendezett tanácsú város, amely a tengeren úszik. És amelynek nincsen szegény lakosa, amely még a fedélközén is csak java emberek számára készült, és amelynek a megmozdulása is katasztrófát jelent a hozzá közel merészkedett kisebb hajók számára.

Mert ez volt talán az igazi oka, és nem az az úszó jéghegy a *Titanic* katasztrófájának: az a számításhiba, hogy ekkora irtózatot úszó tömeg kormányozhatatlan éppen a miatt a rettenetes vízmennyiség miatt, amelyet a helyéből kiszorít, és amelyet a megmozdulásakor az arkimédeszi törvény végső vonatkozásaként szintén megmozgat, apróbb jároművek - és mi nem dióhéj a *Titanic* mellett? - végzetére, embergyilkosan nagy hullámverésére. Ezeknek a hajóóriásoknak az elindulása mindig egy-egy kisebb katasztrófát jelent a velük egy kikötőben álló hajók számára, mert behemóti testük mozdítása mindig tengerháborgást, szinte eleméntáris erejű hullámverést idéz elő. A másik óriás, a *Titanic* szintén mitológiai hangzású testvére, az *Olimpic* csaknem maga is áldozatává lett annak, hogy elindulásakor a felkavart víz egy kisebb hajót - no, például olyant, mint az a bécsi hajó, ami itt a görög templom előtt köt ki - az útjába vetett, úgyhogy csaknem a saját maga áldozatán lett áldozattá.

*

A *Titanic*-kal az elemek, vagy a Természet, vagy nem bánom, akárhogy nevezzék is ezeket a titkos erőket, alattomosabban is, impozánsabban is bánt el. Sweet to the sweet - mondja Gertrud királyné virágot hintve Ofélia koporsójára -, monstrumot a monstrumnak, mondta a

tenger, és a nyakára jött nagy rabigára nem is az igazi vitézeit küldte el, a hullámverést vagy a passzátszelet, hanem az alattomos, titkolt tartalék erejét, a tengervíznek ama természet adta ellengóliátját, a jéghegyet, amely kietlen, ország nagyságú mivolta ellenére is alattomosan támad, mint a torpédó vagy a víz alá rejtett akna. Hogy emberi küszködésről vegyek példát emberek és elemek összecsapásának a megértésére.

*

Ezeröttszáz ember pusztult bele a jegedző óceánnak abba a mélységébe, amely a legtöbb hajót követeli bele a maga harminchat csomó mélységű gyomrába. Ahol elpusztult a *Cimbria*, a *Bourgogne* - a Rockalltól Labradorig és Új-Foundlandig, ott Grönland alatt, a megoldódó jéghegyek tengerében rettenetesen a víznek a furfangjai. És a leghatalmasabbnak, leggőgösebbnek, legmegbízhatóbbnak épített ellenfelét is ott ölte meg a tenger. Úgy látszik, hogy ott, a jég-határon, ahol az emberi élet melege, a jövő forrósága találkozik össze a jégrideg anyatengerrel, csak ott történhetnek ilyen szimbolisztikus jelentőségű katasztrófák, a tömegtragédiának ez a szomorú tökéletessége, amelyhez képest a klasszikus tragédiaírás azzal a pár nyomorult kis halottal és Shakespeare azzal, hogy a tömegtragédia után még a sűgőt is megöli ott a saját lyukjában, egyszerűen Kóczán-díjként jelentkeznek. Száz, kétszáz esztendő múlva érti meg csak az ember azt, hogy mi volt a *Titanic* tragikumának az egész jelentősége, és hogy mennyire sorsfordulat ez az emberek történetében.

*

...És mégis ...Smith kapitány, ha pénzért is, hős volt, az angol matrózok normann erővel álltak ott mind a helyükön, és viking halálmegvetéssel hullogattak bele az elomló kolosszus föld-rengésnél erősebb ropogásába... És mégis nekem most a *Petropavlovszk* pusztulása jut az eszembe. Azé a másik hajóé, amelyik az orosz-japán háború idején Port Arthur előtt repült bele a levegőbe, hogy azután lassan leszálljon a tenger mélyére, a korállok és holoturiák közé.

A *Petropavlovszk*-on ott Makarov pusztult el, és vele együtt Verescsagin. A *Titanic* katasztrófája emésztette áldozatul Astort és Stead Vilmost... És most már itt azután egészen elfog a kísértetlátás... a Sipka-szorosban minden csendes, akár Verescsagin festette is, akár Stead akarta hirdetni a csendességét...

Mert az egyik mellett ott volt Makarov, a katona, a másik mellett Astor, a milliárdos. Most már pihennek együtt mind, és a tengerfenék iszapja nem válogat közöttük...

EVOLÚCIÓ A TÁPLÁLKOZÁSBAN

A geológusok azt mondják, hogy minden harminchármezer esztendőben nagy, világirtó tél köszönt be a földre. A hó elborítja az egész felszínét, a vizek még az egyenlítő alatt is megdermednek, s kihál, elpusztul minden élő organizmus. Azután lassan felenged a fagy, megolvad a hó, s a víz elárasztja a földet, rettentő rombolást végezve, míg rendes medrekre nem talál, s mikor a szerves világ így a dermedésből megint valami egyensúlyba helyezkedett, akkor megindul valami csodálatos folyamat (csak tudnánk, hogy mi!), mozogni kezdenek titkos természeti erők (csak tudnánk, hogy milyenek!), az első szervezet, az a lény, amely más lényt képes létrehozni, akár oszlás, akár szülés révén. Így kezdődik meg az élet.

... Az emberiség léte két ilyen nagy őslét közé van beékelve. A bibliai vízözön ma is őrzi a nagy olvadás emlékét, de csak azt tudjuk róla, hogy volt. Hogy mikor volt, azt nem tudjuk, s azért azt sem tudjuk, hogy a harminchárom évezredből hány ezer vagy hány száz van még a számunkra hátra.

Amikor a bennünket szülő tavasz ráköszöntött a földre, hatalmas erdőségek terültek el már mindenfelé. Csodálatos lombosított fák, fantasztikus alakú cserjék, álomnagyságú páfrányok, nagy, kövér levelek, amelyek egyenesen a földből nőttek ki, mérhetetlen rengetegeket alkottak. Sűrűjűkben jó rejtekhelye volt a mammutnak, a bölénynek, az iramszarvasnak és az embernek.

Mert annak a kornak az embere nagyon csekély jelentőségű földlakó volt a többi állat között. Nem volt még sem fegyvere, sem szerszáma, látta a folyóban a halat, az erdőben a vadat, de zsákmányul ejteni nem tudta. Evett tehát azt, amivel meg tudott birkózni: füvet, bogyót, sáskát és cserebogarat. Az őseMBER entomofág volt, rovaréVő.

Talán évezredek múltak el, amíg rájött, hogy a hajításra felkapott követ vagy az ütésre felvett faágat használat után is magával hordhatja, vagyis fegyvert viselhet. S megint nagy idő múlt el, míg az egyszerű kődarabból kialakult a fejsze és a bárd, a faágból a dárda és a nyárs. Ekkor voltak már szerszámai is.

S ekkor az ember, aki már urává lett az állatnak, kezdett csoportokba is verődni. Nem kellett többé elrejtőznie, nem kellett barlangban laknia, növényi öltözék helyett állatbőrt hordott, sátorban lakott, csapatokban élt, s húst evett. Az első gazdasági periódus be volt fejezve, a szétszórtan élő emberiségből kialakultak a vadásznépek. S megkezdődött a történelem.

A történelmen már belül levő időkben eltűntek a föld felszínéről az őserdők. Az ember a földre is rányomta ittléte látható jeleit. A vadászást felváltotta a baromtenyésztés és a földmívelés. Szanaszét szántóföldekre süt a nap, a réteken gulyák, csordák legelnek. A gazdasági élet harmadik periódusa ez, a földmívelés korszaka. Az ember jóléte már nem véletlenül talált eledeltől, nem is szerencse hozta zsákmánytól függ, hanem a földnek tervszerűen nevelt gyümölcseitől, a módszeresen tenyésztett baromtól. S az emberiség a megélhetés könnyebbé válásával egyenes arányban szaporodik. Azon a földterületen, amelyet a rómaiak Germaniának neveztek, Julius Caesar idejében csak kétmillió főnyi vadásznép kóborolt, a XV. században pedig már negyvenmillió ember lakott.

Az újkor kezdetével kezdődik meg a gazdaság negyedik periódusa is. Az ember ismerte már a váltógazdaságot, később, már a mi korunkban, Liebig Justus felfedezte a műtrágyát is, a földmívelés mégsem képes többé eltartani az emberiséget. Ami azelőtt csak a város és a körülötte levő falvak és majorok közt folyt le, a csereberélés, most nagyban folyik Európa, Amerika, Ausztrália és a többi világrészek között. Eljött a világkereskedelem korszaka.

Európa felhagyott azzal, hogy a saját földjének a terméséből lássa el a lakosságot. Az ipar szorgalmasan dolgozik, hogy olyan holmit állítson elő, miért máshonnan vehet húst és kenyeret. Az évezredek át sivatag óceánok nagy közlekedőúttá lettek, húszezer tonnás hajószörnyetek szállítják hátán a nyersterméket s az iparcikkeket. Afrikába bányászteszkőzt, Indiába varrótűt, Ausztráliába cséplőgépet, Amerikába a művészet és az iparművészet termékeit szállítják. S Amerikából meg Ausztráliából hozzák a húst és a lisztet.

De a népesség egyre szaporodik. A negyvenmillióból ma már százhuszmillió lett, s kezd az ipar is elégtelenné lenni a nép seregeinek az eltartására.

Ez alatt a kényszerítő nyomás alatt fog bekövetkezni az ötödik gazdasági periódus, amelynek a mi korunk a hajnala. Az az idő lesz ez, amikor már a kémia lesz képes húst és kenyeret produkálni.

Csodálatos dolog, de szentigaz, hogy igen sok olyan találmány, ami később óriási gyakorlati fontosságúnak bizonyult, kezdetben játéknak látszott csak. Afféle érdekes, de haszontalan fizikai szórakozásnak. Elég itt felemlíteni a gyantalepényt és a róka farkat, amelyből a mai elektronika fejlődött ki, s a Montgolfièr-k léggömbjét, a repülőgép őregapját.

Így a kémiának az az ága is, amely az élelmiszerek mesterséges előállítását csapázza, mostanában még csak afféle luxusdolgokat tud előállítani. Ilyen például a művanília, amelyet fenyőfából állítanak elő, vagy az a narancsszörp, amely kátrányból készül.

Ma már azonban egy lépéssel itt is előbbre vagyunk. A levegőből ki tudjuk vonni a nitrogént, és ha nem is közvetlenül, de közvetve, mint műtrágyát, kenyérré tudjuk átalakítani. Hogy ez mit jelent, az akkor lesz világossá, ha megmondjuk, hogy minden négyszög méter szélességű és vastagságú légoszlopban hétezeröttszáz kiló nitrogén van, aminek az értéke kilencvenezer korona. A nitrogént eddig nehéz, csaknem lehetetlen volt kiválasztani a levegőből, mert nem szívesen társul; de most kitalálták a módját, hogy elektromos kemencében hogyan kell összekötni calciumcarbiddal. Ezt a vegyületet nevezik cianamidnak, amely egyike a leghatalmasabb műtrágyáknak.

Azonban bármilyen nagy jelentősége legyen is a cianamidnak, a földre mégiscsak szükségünk van, hogy kenyeret ehessünk. Az igazi nagy változás akkor fog beállni, ha magát a lisztet tudjuk majd kémiai úton előállítani. Ettől a pillanattól fogva a mezőgazdaság egészen el fogja veszíteni a jelentőségét, s a föld képe megváltozik. Nagy gyárak fognak alakulni, amelyek ellátják a szükséges szénhidrátokkal, vagyis keményítővel, kenyérral és cukorral Európát.

S akkor már csak az lesz hátra, hogy a nitrogéntartalmú eledeleket is, a húst és a fehérjét elő tudjuk állítani a kémia segítségével. Amint az első mesterséges úton készült rostélyoskonzerv kikerül a vegyész laboratóriumából, a megélhetés rögtön egyszerűen csak térdkérdéssé válik: hányan férünk el a földön?

S eltűnnek a szántóföldek, a mezők, a legelő, a földet megint erdőség fogja borítani, de nem őserdő, hanem végeláthatatlan park, amelynek boldog lakói nem kőkaszányákban, hanem magának a természetnek az ölében laknak.

A tudomány pedig haladni fog tovább, és foglalkozik a planéták gyarmatosításának a kérdésével. Lehet, hogy azt is megoldja. Azután pedig jön az őstél.

FELTÁMADÁS

A salernói orvosiskola hatlábú leoninusversekbe foglalt sok badarsága, a „post mensam stabis, aut passus mille meabis”, a „mensibus erraris caneros non commedatis” s több efféle bölcsesség között van egy, amely most hirtelen nem jut eszembe, de arról szól, hogy az ember legfőbb életjelensége a lélegzés. És valóban, nem is csoda, hogy a régi orvosi kutatás eszközei, amelyek igazi mélységekre nem bírtak aláhatolni, ilyen nagy fontosságot tulajdonítottak a lélegzésnek, a legprimitívebb, legszakadatlanabb és az élet felszínes jelenségeiből legtovább megmaradó biológiai funkciónak. „Dum spiro spero” - mondja a régi közmondás, és az „utolsó lélegzetvétel” szomorú kifejezésével szoktuk megjelölni az élet megszűnését.

A haladó tudomány azonban a régi feltevésekből és megállapodásokból sokat lomtárba helyezett, és e tudományos padlásra került holmik között van a lélegzés is. Már tudniillik a lélegzés mint legfőbb fontosságú életfunkció, aminek a régiek tekintették. Ma a tüdő már másodsorba jutott, s átvette jogos uralmát az egyetlen törvényes királya a testnek: a szív. Valamint az

intellektuális élet egyetlen kormányosa az agy, és csak segédei az idegek, akként vegetatív létünk egyetlen uralkodója a szív, s csak segédei a tüdő meg a gyomor meg a többi harmadrangú szerv.

Egészen mellékes annak a megbírálása nézőpontjából, hogy él-e még valami felsőbbrendű szervezet, hogy lélegzik-e vagy nem. A halált ma az orvosok a szívverés megszűntének a pillanatától számítják. És ha ábrándozik az orvostudomány halottak felélesztéséről, feltámadásáról - pedig mindig ábrándozott -, ennek a törekvésének az arkimédeszi pontjául többé nem a tüdőt tekinti, hanem a szívet. Mesterséges lélegzéssel újra feléleszteni a vízbefúltakat, villámsújtottakat ma már az utolsó falusi kirurgusnak is gyerekjáték, sőt a bábák tudnivalói közé is bele van foglalva ez a mesterség; a nagy kérdés most az, hogy meg lehet-e újból indítani a szívet, amely egyszer megállt?

Évszázados fiziológiai tapasztalat, hogy a hideg vérű állatoknak, különösen a békáknak a szíve a testükből kivágva is sokáig tovább dobog. A teknősbéka szíve napokig dobog, s lassan hagyja abba a verést, mint a lejáró óra. De még ha megállt is, újra elindítható, újból „fel lehet húzni” azzal, hogy megtöltjük valami, a vért pótoló, tápláló folyadékkal.

Legújabban sikerült az a kísérlet is, hogy emlősállatok kivágott szívet is tovább dobogtassák. Langendorff nyúlszívet töltött meg oxigénnel telített s 37 fokra felmelegített vérrel, s így tartotta hosszú ideig mozgásban, tehát életben, az angol Locke pedig az úgynevezett Ringer-féle folyadékkal csinált hasonló csodát. A legizgatóbban érdekes, mindnyájunkat a szenzáció erejével érintő kísérletek és eredmények ezek, mert szorosban kapcsolatos velük az a nagy titok, hogy hol megy át a szervetlen test a szervessé való válásba, hol van a határ, amelyen át lépve az anyag az élettelenségből élővé változik. Mert a Ringer-féle folyadék szervetlen anyagokból áll, sóból, káliumkloridból és kalciumkloridból; ha tehát vele el tudjuk érni azt, amit Langendorff elért a szerves folyadékkal, a vérrel, akkor a szemünk előtt megy végbe a csoda, hogy a szervetlen anyagorganizmust megmozdítva, életet keltve, maga is élővé válik. A feltámadás egyik csodája.

Természetesen ennek a titoknak a megfejtésétől még nagyon messze állunk. De már megközelítettük két oldalról is. Locke kísérletei mutatják, hogy az izommozgás tekintetében - a szív mozgása sem más, mint izommozgás - milyen nagy jelentősége van a kalciumnak, a mész elemnek. Ha a Ringer-féle folyadékból egészen kivonta a kalciumot, a kivágott állati szív nem volt képes megmozdulni, ha pedig lassankint fokozta a mennyiségét, a szív mind hevesebben vert, míg végre görcsösen összehúzódva megállt. Egészen ellenkezően viselkedett a kálium, amely fokozottabb mennyiségben mind petyhüdtébbé tette a szívet, míg végre egészen elernyesztette.

Kétségtelen tehát, hogy a kalcium és a kálium két fontos regulátora az organikus életnek. Herlitzka turini egyetemi professzor fedezte fel, hogy a harmadik - hogy úgy mondjam - mozgatóereje a szerves világnak a szénsav, amelyet ő szőlőcukor alakjában használt. Herlitzka nyulak szívet vette ki, és két órával a kivágásuk után kezdte táplálni őket Ringer-féle folyadékkal. A szívek megindultak, de körülbelül háromnegyed óra múlva megállt a verésük, és a folyadékra nem reagáltak többé. Ekkor Herlitzka egyezred rész arányban szőlőcukrot vegyített a folyadékhoz, mire újból megkezdődött a szívek mozgása, órákon keresztül vertek tovább erősen.

Egészen a feltámasztás határán van azután az az eredmény, amelyet Kulabko ért el a Herlitzka által javított Ringer-féle folyadékkal: egy kétoldali tüdőgyulladásban és bélkatarrusban elhalt gyermeknek, húsz órával a halál beállta után, teljesen újra felélesztette a szívet, úgyhogy a gyermek feleszmélt, és tovább élt.

Más irányban, mechanikus úton kísérletezett a szív felélesztésére Halluin. Kuttyát zsineggel megfojtott, s pár perccel a vonaglásainak a megszűnése után felvágta a mellét, hogy hozzáférhessen a szívéhez. Miközben segédje mesterséges légzést alkalmazott a kuttyánál, ő maga ritmikus nyomásokkal elkezdte masszírozni a szívet. Néhány ilyen esetben már maga a mesterséges lélegeztetés és a masszázs elég volt a kutya teljes feltámasztására, sokszor azonban megtörtént, hogy a szív a nyomásra elkezdett úgynevezett fibrill-mozgásokat végezni, vagyis olyan vonaglást, amelynek folytán a szívmok rángottak ugyan, de nem bírták teljes komplexumában dobogásra indítani a szívet. Ha ez az eset állt be, akkor Halluin először is azon iparkodott, hogy megszüntesse a fibrillmozgásokat. Ezt el is érte azzal, hogy kis mennyiségben káliumkloridot fecskendezett a kutya szívébe, amely, mint fentebb volt olvasható, megakasztója az izommozgásnak. Azután újra elkezdte a masszázst, s erre a szív megindult, de nagyon halkán, gyengén. Kis adag kalciumklorid befecskendezésével és a masszázs folytatásával sikerült a dobogást mind élénkebbé tenni, s amikor végre a kutya egyik ütőerébe konyhasóoldatot fecskendeztek bele: a szív teljes erőre kapott, a kutya újra élt. Halluinnek most is van több ilyen „feltámasztott”, élő kuttyája.

Míndezekből a tapasztalatokból és eredményekből a tudomány természetesen elsősorban az ember számára akarja a hasznot levonni. Eddig a pozitív haszon nagyon kevésnek ígérkezik, mindössze annyinak, hogy vízbefűltakat, akasztottakat, esetleg világító- vagy pedig kályhából kiömlő széngáztól megmérgezeteket életre fogunk kelthetni olyan esetekben is, amelyekben ma még „az előhítt orvos csak a beállott halált konstatálhatja”.

De nem is a közvetlen haszon a fontos e kísérletekben, hanem az új igazság megtalálása s a kiszélesedése az útnak, amely jóvoltunk felé vezet.

Mert az elmúlásba soha belenyugodni nem tudó emberi elme ezekkel a kísérletekkel megint jókora darabot hozzászakított az örökkévalóságból a maga múlandóságához. Az élet határait megint küljebb toltá, a halált megint jóval visszaszorította. És a jövő orvosa olyan esetekben, amelyekkel szemben a mai csak a tehetetlenségét konstatálja csüggedten, a tudás erejére támaszkodva mint valami új húsvét igéjét fogja mondani: „Nem kell félni. Feltámadunk.”

A KÖZELGŐ HOMUNKULUSZ

A homunkulusz, vagyis a mesterségesen előállított ember, amelyet a laikus olvasó leginkább Goethe Fausztjából ismer, ahol azonban inkább humorosan, mint komolyan van kezelve: a híres-neves hohenheimi Bombasztusz Teofrasztusz Paracelzus találta fel. Azaz dehogyis találta fel, hiszen ha feltalálta volna, akkor már egészen jól volnánk, és az emberiség ráérne sokkal derűsebb és sokkal kevésbé komoly dolgokkal foglalkozni, mint aminő a szerelem.

Paracelzus tehát nem találta fel a homunkuluszt, de az ő agyában kelt életre először a mesterséges ember lehetőségének a gondolata. És ezzel a szegény Paracelzusszal nagyon mostohán bánt a világ. Életében kinevették a meg nem lévő homunkulusza miatt, amely a legolcsóbb viccek gyártására adott alkalmat az akkori kor útszéli humoristáinak, halála után pedig elfelejtették, s csak a szó szoros értelmében bombasztikus hangzású neve maradt fenn. Pedig, bár nem tudott szabadulni korának nagy és világot domináló babonájától, az alkímiától, egyike volt a legkiválóbb lelkeknek és a humanizmus meg a tudásszükség felismerése első képviselőinek. Mint orvos faluról falura járt, és ingyen gyógyította a parasztokat, akik ezért hálából kuruzslónak meg boszorkánymesternek kiáltották ki. Mint tudós pedig egész tanítványcsereget gyűjtött maga köré, akiknek szinte mániákus rajongással prédikálta a tudomány

jövőjét, s akik eltanulva kézbeli, diagnosztikus és orvosságkeverő ügyességét, pénzt csináltak belőle, a háta mögött meg kinevették a tudatlanság, a nem értés röhejével.

Annyit azonban Paracelsusz nem szenvedett semmiért, mint a homunkuluszáért. Azért egyenesen bolondnak mondták, és évszázadoknak kellett eltelnie, amíg íme, Paracelsusz kezd rehabilitálódni. Mert ma már egészen tudományos bizonyosság, hogy rövid időn belül képesek leszünk mesterséges életet idézni elő a holt szervesen világából.

Az alkímia tudvalevően még ezelőtt nem is egészen kétszáz esztendővel komoly tudomány számába ment, és Lavoisier nevéhez fűződik a nagy átalakulás, amely a babonából tudományt csinált. No, Lavoisier-hez is elég hálásak voltak a kortársai; ezerhét-hétszáz - azt hiszem - kilencvenháromban kettévágták, mert akkor arisztokratának számított mindenki, aki nem ordított együtt az ordítókkal.

Lavoisier után a kémia legnagyobb munkása, sőt a modern vegytudomány megalapítója Liebig Justus volt, aki a szerves kémiát alapította meg. Akkorra és abban az időben a biológia is haladt már annyira előre, hogy a tudósok felismerjék a szoros kapcsolatot, amely szerves és szervesen világ között van. Malpighi és Spallanzani élettani kutatásai, a mikroszkóp és sok más körülmény a *sejt* fogalmát teljesen körülhatárolták, és úgy domborították ki, mint *élet-egységet*. A sejt az a legkisebb érzékelhető egység, amelyből az élet, még ha olyan komplikált tünet is, mint például az ember élete, összeáll, és... és szóval él.

A sejt tehát, mint az élet legalsóbb határa, mint a szó szoros értelmében való „létminimum”, amint megvoltak az eszközeink arra, hogy megközelíthessük, és belehatolhassunk a lényegébe, természetesen a legnagyobb mértékben elkezdte érdekelni az egész tudományos világot. És ekkor bámulatos dolgokra jöttek rá.

Roux Vilmos például lassú, szinte emberfeletti türelmet kívánó kísérletezéssel elérte azt, hogy a békapete sejtjeiből, amelyekből rendes körülmények között csak egy állat fejlődik, két állatot fejlesztett ki (amelyek néha összenöve jöttek a világra, mint valóságos sziámi békák), Loeb Jakab pedig arra jött rá, hogy bizonyos sókkal való kezelés után a békahölgyek egészen normális fejlődésű utódokat tudnak létrehozni anélkül is, hogy kolostori zárkózottságukat ott a laboratórium üvegedényében gavallérok jelenléte megzavarná. Delage és Boveri még szenzációsabb eredményekre jutottak, amelyek azonban olyan bonyolult biológiai kísérletek kapcsán álltak elő, hogy csak a szakértőt érdeklik a fázisai. Elég annyit említeni, hogy Delage például tisztán hőhatásokkal dolgozva partenogenezisre tudott készíteni gyenge nemhez tartozó békákat.

Az olvasó észreveszi, hogy ezek a kísérletek nagyon közel járnak ahhoz a határhoz, amelyen túl a homunkulusz lehetősége már megvan. De ezek a mesterséges élőlények még csak a fejlődéstani lehetőségei, és a tudománynak ma már vannak kémiai bizonyosságai is arra, hogy a műember lehetséges.

Tudvalevő dolog, hogy a szerves vegyületek legkomplikáltabb fajtát a fejtényanyagok alkotják, tehát éppen azok, amelyekből minden eleven organizmus összeáll. A fejtényeket tisztán csak a növények termelik, s a természet másik nagy szervezetcsoportja, az állatok s köztük az ember is, úgy építi fel a saját szervezetét belőle, hogy megeszi. Sőt a gyomrában meg sem emészti, a fejténye csak a beleiben hull szét alkotórészeire.

Liebig Justustól kezdve, aki a növények fejténytartalma megszorításának elvét állapította meg akkor, amikor feltalálta a műtrágyát, szakadatlanul feladatnak tűzte maga elé a kémia, hogy mesterséges úton tudja előállítani ezt a világfelépítő anyagot. És ma már azon a ponton vagyunk, hogy tudományos bizonyosság a fejténye mesterséges előállításának lehetősége is.

A hírneves heidelbergi fiziológus, Kossel állapította meg először, hogy a fejrnyé igen sokféle nitrogénsavaknak az összetételéből áll, és hogy bizonyos hatások alatt, amilyen például az emésztés is, a nitrogénsavak e valóságos labirintusa egyszerűbb összetételekre, peptonokra esik szét. Ezeknek a kutatásoknak nyomán Fischer Emilnek és Herlitzka Amadeónak sikerült nitrogéntartalmú savakból - úgynevezett *amidosavakból* - peptont állítani össze, illetve olyan nitrogénsavakat, amelyeket Fischer polipeptideknek nevezett el. És végül a múlt év júliusában Spiegelnek sikerült az, hogy formaldehid segítségével ezekből a polipeptidekből *valóságos fejrnyét* állítson elő.

Ezzel el van érve az, amire eddig csak a növény rostjaiban dolgozó természet volt képes.

És megvan a kémiai előfeltétele is annak, hogy szervezetet bírjunk mesterséges úton előállítani.

Rövid idő kérdése már csak, hogy az első mesterségesen, emberi kifundálás nyomán s emberi kézzel megszerkesztett élőlény létrejőjön. Mert úgy a biológiai, mint a kémiai lehetőségek megvannak már az első emberi *csoda* megtörténésére.

A tudás nemsokára átlépi a lét vagy nemlét kérdésének határát, s a homunkulusz közeleg.

A KÍSÉRTET

EGÉSZSÉG

Természetesen tetszik ismerni és kellő értéke szerint méltányolni a régi közmondások bölcsességét: „az egészség a legfőbb kincs”, „ha egészség van, minden van”, „mens sana in corpore sano” s a többi, hiszen egész sereg bölcs mondás dicséri az egészséget s a reá való törekvést. És a Siralomvölgyéből égre törő egyetemes panaszkórusnak is a betegség a vezető motívuma, a szegénység csak sötétebb hangszínt adó mellézköngye benne; a kettő, mint a végső fogalom, egybeesik: szegénység = betegség, gazdagság = egészség.

Pedig hát...

Mi is az az egészség? A test teljes egyensúlya, minden szervnek, a szervezet legapróbb kis sejtjeinek is kifogástalan működése, e működések pontos egybevágása és akadálytalan egymásra hatása. Vagyis ideális állapot, amely a természetben ilyenképpen nincs meg, mert nem lehet meg. Tehát a legelső dolog, amire az egészség mivoltának a kutatásában rábukkanunk, az a nagy negatívum, hogy teljes egészség tulajdonképpen nincsen is a világon. Mert, abszolút mértékkel mérve, úgy áll a dolog, hogy a gazdatiszt arcának a napégette barna színe csakúgy betegség tünete, mint a sorvadó ember tüdejének a hörgése - elhalt sejtek bizonyosága mind a kettő. S mégis az egyik az egészségnek a szimbóluma, a másik a betegség fogalmának a megtestesítője képzelünk előtt.

Abszolút egészség tehát nincsen a világon. A relatív egészségnek azonban óriásiak a fokozatai. S a mértéke bizonyára az, hogy miféle fontossággal bír az a szervünk, amely az egész emberiség által még nem érzett hatás - betegség - következtében többé-kevésbé meg van akadályozva a funkciója rendes végzésében. A hangsúly ebben a mondatban, ezen a kifejezésen van: „az egész emberiség által még nem érzett hatás”. Mert azokat a betegségeket, amelyekben már mindnyájan szenvedünk, nem tudjuk többé betegségnek. Bizonyára nagy tökéletlenség tőlünk, hogy csak két szemmel látunk, a harmadikat már elveszítettük, csak egy tétlenül heverő sejtömeg tanúskodik a testünkben arról, hogy valaha megvolt: mégsem jut eszébe senkinek arról panaszkodni, hogy egyharmad részben vak, a hajdani látóképességünknek csak kétharmad részével lát. Sőt az egészség = betegség fogalmának a meghatározásában ez a relativitás megtalálható nemcsak akkor, ha az egész emberiséget vesszük tekintetbe, hanem minden nagyobb embercsoportban is. Nálunk a morfiumevőt szanatóriumba csukják, az Alpeselek között az arzenikumevés nem betegség. A veszprémi ispotályban nem boncolnak halottat, akinek tüdőtágulása ne volna, a Bakony vidékén tehát az emfizéma kiesett a betegség-fogalmak közül a köztudatban.

Visszatérve a relatív egészség fogalmára, a következő definíciófélével szolgálhatunk tehát: annál egészségesebb az ember, mentül kevésbé fontos a teste életműködésére az a szerve, amely a rendes működésben akadályozva van. Vagyis a kerges kezű, kopasz, fogatlan embert nem tekintjük betegnek, mert a bőr (apróbb részeiben), a haj, és a fog nem olyan fontos szerveink, hogy a hiányuk okozta zavar nagyobb bajokat okozhatna a test életműködésében.

A nagyobb, fontosabb életszervek zavartalan működése teszi ki előttünk az egészség fogalmát, és mint csodálatosan egészséges embert bámuljuk azt, akinek a fő életszervei, a gyomra, a szíve, a tüdije, az idegei és az agya zavartalanul működnek egyenként és együttesen.

Ez az *együttesen*, ez a veleje a dolognak. Ez az összeműködés az, ami az egészségnek az esszenciája, amelyre mindnyájan törekszünk, s amely rettenetesen szürke és hétköznapi rabigába hajtja a szegény, szánandó egészséges embert.

Mert míg egyrészt bizonyos, hogy az egészséges agyvelő rakoncába tartja a gyomrot, az egészséges szív pedig ellátja elegendő vérrel a tüdőt az infekció ellen való védekezésre, addig másrészt kétségtelen az, hogy az egészséges gyomor megköveteli az agyvelőtől, hogy a gondja jelentékeny részét neki szentelje, az egészséges tüdő pedig olyan pontosan fogja oxidálni az elhasznált vért, hogy a szív pontosan láthassa el vele az egész testet, ne juttasson egy cseppel sem kevesebbet a gyomornak, mint amennyi kell a jó emésztéshez, és egy cseppel sem többet az agyvelőnek, mint amennyi a hétköznapi gondolatmennyiségének a megtermeléséhez szükséges.

A tüdő, szív, gyomor, agyvelő és idegek egymásra való pontos hatásának, együttműködésének a rettenetes circulus vitiosusában él az egészséges ember. Aki, ha elrontja a gyomrát, először is arról veszi észre, hogy álmot lát, s - megijed, mert a gyomrától visszautasított vér véletlenül az agyába jutott, megmozgatva ott a fantázia szundikáló göbeit, hogy - ha csak álmában is - képeket fessenek eléje.

Az egészséges ember! Ez egyensúlyos, a jó honpolgár, a szervezete sablonjára gondolkozó, a tömegpszichológia eleven magyarázata, a magában is tömeg, aki konzerválta a világot úgy, ahogy van, megbecsül minden meglévő intézményt, ragaszkodik minden már megszületett gondolathoz, lát hátrafelé, de nem néz előre, el nem ejt semmit, de nem is szerez meg semmit.

Mert az egészségeseké a világ, de nem az egészségesek viszik előre a világot. A gondolatnak ára van, s ezt az árt az egészséges szervezet a maga zárt s önmagával szemben mindig fizetés-képes mivoltában, demokratikus csak magával való törődésében nem képes megfizetni, ő a tőkét mindig saját magában tudja legjobban elhelyezni.

Hanem a lázban égő agyvelő, a vonagló idegrendszer az, amely megtermi az új gondolatot. Az egyensúlytalan, eltolódott, beteg szervezet az, amely nem önmagának ökonomizál, hanem a világ számára termel. A beteg test az a nagy pazarló, amely magával nem gondolva szórja szét kincseit. Az az erőforrás, amely nem önmagába folyik vissza, hanem, folyton fogyva, szerte-árasztja hullámain.

Mindezekben természetesen „beteg szervezet” alatt azt a szervezetet értem, amelyben az egészségességtől való eltorzulás az agyvelő javára történt meg. Ahol az aggyal az idegszálak kapcsán összeköttetésben levő szervek kevesebb munkát, felügyeletet kívánnak, s több módot hagynak az agyvelőnek, hogy csak önmagára gondoljon. S ezzel természetesen együtt jár magának az agynak az elrészaránytalánodása, „megbetegedése” is. Egyes részei, amelyek a legtöbb munkát végzik, túlfejlődnek azoknak a rovására, amelyek az egészséges emberben végzik a nagyobb munkát. Scott Walter maga beismeri, hogy sohasem lett volna íróvá, ha sántán nem születik. De mint sánta gyermek, az ugrálás korában nem ugrálhatott, agya velejének tehát az a része, amely ép gyermeknél ebben a korban fejlődik - talán a testi ügyessége -, fejletlen maradt, de kifejlődött a rovására másik része - talán a kontemplatív hajlandóságé.

És itt van a magyarázata a lángelme szertelenségeinek is. Az egyes túlfejlődött agyrészek mellett parlagon marad a többi, ezer a példa rá, hogy legtöbbször az erkölcsi érzéké, a mértékletességé, az önfegyelmességé, de mindenesetre azoké, amelyeket mint „polgári erényeket” dicsérünk az egészséges halandókban.

Levonva most már az elmondottakból a konzekvenciákat, a következők lesznek kétségtelenné:

A viszonylag legegészségesebb ember éli a legprimordiálisabb, leghétköznapibb életet. A vágyai, ösztönei, kívánságai mind kezdőrendűek, elsősek, mert önnönmagát kitűnően szabályzó szervezete nem engedi, hogy a kezdő szükségleteken túlemelkedjék. Nem ad ki magából semmit, de nem is vesz fel, csak primitív külső hatásokat. Mentül jobban eltér azonban a szervezet a normálistól, annál inkább elváltozik az agy is. Kifejlődnek benne a felsőbbrendű szükségletekhez kellő részek, és abban a fokban, ahogy az anyagi kívánságoktól elfordul, hajlamossá lesz a lelki vágyakra: művészi gyönyörködés, esztétikai kielégülés, tudományos szomjúságoltás kell neki, ha pedig alkotóerővel bír, ezeknek a gyakorlása is.

Viszont: az egészség szoros összefüggésben van a renddel, moralitással, sőt a nyárspolgársággal is. A betegség pedig magyarázója a szertelenségnek, a világrend ellen való lázongásnak és az úgynevezett bűnnek is.

Szóval a „mens sana in corpore sano” közmondása igaz, de nem ér egy hajítófát sem. Mert a mens sana a legjobb esetben is csak az a jó háziasszony, aki meg tudja tartani, ami már van, de újat szerezni nem tud hozzá. A „mens aegrota” a szerző, a termelő, a teremtő. De vele mindig együtt jár a „corpus aegrotum” is. Még a legnagyobbaknál is. Homér, Julius Caesar, Tasso, Rousseau, Mohammed, Newton, Beethoven, Napoleon, Széchenyi, Lenau, Musset s a többi elég példa erre.

Azért tisztelet adassék a beteg embernek. Mert ahol a beteg lélek egészséges testbe tudott beleköltözöködni, ott mindig csoda történt. Ilyen csodát pedig én csak ötöt tudok: Mózes, Aiszkülosz, Michelangelo, Shakespeare és Goethe. Ezek a nagy betegek egészségesek voltak teljes életükben.

AZ OFÉLIA-SZANATÓRIUM

(Falusi háznak a barátságos, vadszörlővel befuttatott tornáca. Középen egypár lépcső a feljáró, előtte balra a fal mellett hosszú, vaskarú fapad, jobbra egyszerű X-lábú asztal, mellette három szék. Az asztal mellett ül a Körorvos, és lassan, nagy deliciával szívogatja a papírszipkába dugott ötös kubáját. Középtermű, kissé hízásnak induló, barna szakállú, ötvenéves ember, nem nagyon falusi külsővel. A szeme mosolygós, világos, de tud haragosat is villámlani. Előtte az asztalon borosüveg és savanyúvíz áll. Szelíd, kedves, nyár eleji estidő van, a nap már kezdi lefelé hajtani a fejét a hegyek zöld vánkosára. Az urasági kastély odalátszik a tornácra, de csak mint fekete sziluett válik el az alkonyati égtől. Középen a konyhaajtó, régimódi, kettős nyílású ajtó, olyan, aminek a felső felét is meg az alsó felét is külön-külön ki lehet nyitni. Most csak a felső van nyitva, s bent látszik, hogy a venyigeláng ég már, készülnek a vacsorához.)

KÖRORVOS *(magában morfondírozva)*: Kitekerem a gazembernek a nyakát, ha orvos akar lenni... Hm... *(Hangosan a konyha felé)*: Ilona!

A KÖRORVOSNÉ *(megjelenik az ajtó keretében, és kihajol rajta)*: Itt vagyok, Dénes.

KÖRORVOS: Hm. Nem izentek ide napközben a Kerekeséktől?

A KÖRORVOSNÉ: De igen. Megküldték a pénzt is. Itt van, egy forint huszonnyolc. Annyi járt.

KÖRORVOS: Igaz, annyi járt... Hm, kitekerem a gazembernek a nyakát, ha orvos akar lenni... Hol a Sándor?

A KÖRORVOSNÉ: Hol volna? Az ispánéknál. Tudod, hogy mindig a Mariska körül hűti a levet. Nem nagyon szeretem ezt a dolgot...

KÖRORVOS: Ugyan hagyd el. Az érettségi után mindnyájan ilyen éretlenségeket követtünk el. *(Iszik egy kortyot, és nagyot szí a szivarja füstjéből.)* Nagyobb baj az, hogy mindenáron doktor akar lenni az a számár... de ki is tekerem a nyakát... egy forint huszonnyolc, hm... A vacsorával hogy leszünk?

A KÖRORVOSNÉ: Rántott csirke uborkasalátával, aztán omlett baracklekvárral. *(Félénken.)* Gondolom, csak elég lesz a méltóságos úrnak is.

KÖRORVOS: Hogyne. Nagyon mértékletes ember. *(Az óráját nézi.)* Nemsokára itt lesz. Mindazáltal egy üveg nyolcvanhatos tagyonit is tégy majd az asztalra.

A KÖRORVOSNÉ: Igen. *(Eltűnik a konyhaajtóban, egy ideig csend, egyszerre csak az udvar felől a porond ropogása hallatszik, s a legalsó lépcsőfokon megjelenik a Professor.)*

KÖRORVOS *(felkel a helyéről, és eléje megy)*: Alázatos szolgálja méltóságodnak. Nos remélem jó hírt hoz?

PROFESSZOR *(magas, karcsú, elegáns, borotvált képű ember. Egyáltalán nem smokk, de azért bizonyos fölényességgel beszél)*: A lehető legrosszabbat. Egészen biztos a diagnózisom, a fiatal grófnak tabes dorsalisa van. Hátgerincsorvadása, mégpedig már meglehetősen kifejlett mértékben. Már verseket is ír. *(Leülnek.)*

KÖRORVOS: Hát persze... bizony, az öreg fiatalságában nem élt valami példás életet... Nem csoda hát, hogy a fia... De nem parancsol méltóságod egy pohárkával ebből a kis fősörсібől?

PROFESSZOR *(némi gúnnyal elmosolyodik)*: Nem, valóban nem kérek. *(Komolyan.)* És nagyon csodálkozom, hogy ön, kedves kollégám, aki pedig, úgy éreztem ki a délelőtti beszélgetésünkben, egyáltalán nem vidékiesedett el, és au fait van a modern orvostudomány minden haladásával, még mindig hódol ennek a középkori, barbár szokásnak, és még most is él ezzel az italáldozattal, ezzel a *(kezébe veszi a Körorvos poharát, és megvetően lötyölgeti benne a tartalmát)* libamen Satanisszal. Hiszen ma már tudjuk, hogy az alkohol...

KÖRORVOS *(szelíden és udvariasan kiveszi a Professor kezéből a poharat, és kiissza a tartalmát)*: ...méreg. *(A torkát köszörüli.)* De jó méreg. És, kérem alássan *(nagyon szerényen)*, én ismerem az új rendszereket és új elméleteket, de nemigen akarnak a fejembe menni. *(Igazi vidéki anekdotázó hangon.)* Tudja méltóságos uram, nekünk is megvannak itt a magunk tapasztalatai. A minap például az Árbókékhoz hívtattak. Maga az öreg paraszt volt beteg. Azaz-hogy beteg most is. Köszvény... hippurinsav-lerakódások a lábízületben, sőt már rendtelenségek a vesében és a szív működésben is. Diétát rendeltem neki. Kedves barátom, mondtam, magának csak könnyű ételeket szabad enni. Semmi hús, de sok spenót meg sárgarépa, az könnyű. A paraszt erre fordult egyet az ágyán, rám nézett, és azt felelte, hogy „Spenót, sárgarépa? Az könnyű? Könnyű ám mondani, de nehéz megenni.”

PROFESSZOR *(elmosolyodik)*.

KÖRORVOS: Én is éppen így mosolyodtam el. De másnap aztán elment a kedvem a mosolygástól, mert meghallottam a hírét, hogy az Árbók helyettem az öreg Hamarnét hívatta el, aki nem spenóttal, hanem diófalevél-lábvízzel kezdte el kúrálni a fájós lábát. Az pedig nekem napi harminc krajcár veszteséget jelent, mert az Árbók jómódú ember, és mivelhogy sváb, pontosan fizet is.

PROFESSZOR *(egy kissé fontoskodva)*: Lássá, kérem, kolléga úr, ez a vidék elmaradottsága. Ez az a szörnyű átok, ami megöli ezt az országot. Még mindig a javasasszonyhoz fordul a paraszt, és még mindig nem érti meg a gondolkozóbb vidéki orvos sem, hogy a modern tudománynak mik a céljai és a feladatai.

(A nap egészen nyugovóra hajlott, a vadszőlő levelei között rézsút beeső sugár megvilágítja az asztalt, a konyhából a venyigeláng fénye kezd erősebben csillanni ki a tornácra, és ez a kettős világítás valami különös, újszerű fényt vet a Professzor arcára. A szemében mintha valami jövőbe látó csillogás jelenne meg. Folytatja.)

PROFESSZOR: Pedig látja, kollégám, nem vetek neki három emberöltőt a mi nemzedékünk kihalása után, hogy eljön az idő, amikor a világ tökéletesen egészségessé válik. Érti? Az egész világ! Legyőzzük tökéletesen - hiszen már ma is a diadal útján vagyunk e tekintetben - a fertőzéseket, a baktérium okozta betegségeket. De legyőzünk más emberpusztító kórságokat is. A vérbaj legyőzésével elmúlnak annak ivadékbeli idegkövetkezményei is, a paralízis, a tabes. Az alkohol kipusztításával vége lesz minden neuraszténiának, gyomorkatarrusnak, sorvadásnak és egyéb nyomorúságnak. A főlöleges húsevés korlátozása végét veti köszvénynek, reumának, ütőér-elmeszesedésnek. A tüdővészről már nem is beszélek, mert azon kacagva győztünk... *(A nap egészen lehanyatlik, a Professzor arcát most már csak a konyhából kilobogó rőzseláng világítja meg.)* És látom a jövőt, látom azt a boldog kort, látom, amikor mindenki egészséges lesz már, végig kiélheti az életét... a Mecsnikov fagocitózái pontosan megteszik a kötelességüket... a csecsemőnek a vakbeléről éppoly kötelezően leoperálják mindjárt a születés után a féregnyúlványt, mint amilyen kötelező már ma is a himlőoltás, és... *(nagy elragadtottsággal idézi Forelt)* az orvosnak nem lesz más feladata, csak éppen az, hogy főlölegessé tegye az orvost.

KÖRORVOS: Ezt mostanában a Hamarné csinálja. *(A Professzor megütközve néz rá.)* No igen. Mert mostanában a vajákosasszonyok teszik még főlölegessé az orvost. De...

(Kis csend. Egészen bealkonyult, a szolgáló kijön a konyhából, és szélfogó üveggel ellátott gyertyatartókat tesz az asztalra. A szín egyszerre egészen más megvilágítást kap. A Professzor borotvált arca kőmereknek, megcsontosodottnak látszik, a Körorvos homloka megnől, a szegény kis ötös kubájának a parazsa is jobb világosságra kap.)

PROFESSZOR: De?

KÖRORVOS: De akkor én mégiscsak doktort fogok csinálni a fiamból. Pedig az előbb még ki akartam tekerni a nyakát.

PROFESSZOR: De most, ugye, ugye, felismeri a mi hivatásunk nagyszerűségét, látja a feladatainkat, és látja a jövőjét! Az egészséges, teljesen ép emberek jövőjét, azért a nemzedékét, amely mind csupa izom, fényesen fejlődött csontrendszer, tökéletes gyomor és teljesen egyen súlyos agyvelő meg idegrendszer lesz. Milyen gyönyörű társadalom, milyen világ!...

KÖRORVOS *(egy vacsoravesztő pillangót fog el a bal kezével a gyertyaláng fölött)*: Ühüm. Nagyon szép lesz. És mit gondol méltóságod, hogy ezt a gyönyörű, önmagával tökéletesen megelégedett világot azután ki fogja majd előbbre vinni?

PROFESSZOR *(megütközve néz rá)*: Mit? Mi az, hogy előbbre vinni? A tudomány és a le-higgadt művészet fogja előbbre vinni.

KÖRORVOS: Annak a tudománynak iskolapor lesz a neve, és azt a művészetet majd ha beadják a kutyának, akkor megveszik tőle. Mert gondolom, hogy az ön filantrópiája nem terjed ki a kutyákra is, és nem akarja lyssa caniumot is kiirtani a világból. Vagy akkor már a kutyák sem veszhetnek meg?

PROFESSZOR: Nem lesznek többé kutyák!

KÖRORVOS: Csak nyárspolgárok. Dárdás világ az, méltóságos uram, aminek a körvonalait most elém rajzolta. Szörnyen szürke, és kétségbeejtően megelégedett. Ki viszi majd akkor előbbre a világot? Melyik megelégedett, melyik egészséges? *(A gyertya lángja nagyot lobban, muslinca röpült beléje.)* Nem mi, egészségesek visszük előbbre a világot, hanem a lázban égő agyvelők, a rángatózó idegrendszerek, a testi-lelki nyughatatlanságok, azok a fájdalmak, amelyek a mikrokozmosznak az egyéni szenvedéseire ott kényszerítik a balzsamkeresést a makrokozmosz mássá való tételében. A nyavalyatörős Julius Caesar hódította meg Európát, a köszvénytől féloldalúvá bénult Hannibál igazta le az Alpeseket, és Ázsia urát, Nagy Sándort harminckét esztendőskorában ölte meg a bor...

PROFESSZOR *(téveteg hangon)*: De Newton és Pascal és Pasteur...

KÖRORVOS: Newton annyira... hahaha, mondjuk, neuraszténiás volt, hogy nem mert kocsira ülni, Pascalt, aki tizennégy éves korában megcsinálta a számok új rendszerét, ma dementia praecox címén szanatóriumba vinnék, Pasteur pedig nem tudom, hogy a méltóságod jövőjében nem jutna-e monómánia kifogásával valamelyik Bicêtre-be. Ki csinál nagyot, ki csinál újat? A megelégedett ember? Hiszen annak már semmi sem kell! A megállás a megöregedés és az elégedettség, a jólét, az egészség halála mindennek, ami új. *(Iszik.)* Ejh, nem szeretném megérni ezt az új társadalmat, ezt a teljesen egészségeset és rendezettet.

PROFESSZOR *(zavartan)*: De gondolja meg, kérem... kolléga úr... a nagy szociális visszahatásokat... Nemcsak beteg nem lesz többé, hanem koldus és gyilkos sem lesz...

KÖRORVOS: Tehát nem lesz Gringoire, nem lesz Verlaine és nem lesz Cellini.

(Egészen besötétedik, a konyhaajtóban megjelenik megint a Körorvosné. Néma, nyájas fejbőlintással üdvözli a Professzort, aztán az urához szól.)

A KÖRORVOSNÉ: Hazajött a Sándor. A kert sövényén mászott keresztül, hogy ne vedd észre, és össze ne szidd. Mert te azt a gyereket mindig csak szidod. Mindjárt készen lesz a vacsora.

KÖRORVOS: Most nem fogom szidni. Küldd csak ide. *(A konyhaajtóban félénk mozdulattal megjelenik Sándor, a most érettségizett diák. Sovány képű, nyurga fiú, típusa a kamasznak.)*

SÁNDOR *(félénken)*: Jó estét kívánok...

PROFESSZOR: A fia?

KÖRORVOS: Igen. A Sándor. Orvos akar lenni, de én mindmáig nem szerettem volna, hogy az legyen. Sőt ki akartam tekerni a nyakát... De ma... Sándor, még mindig orvos akarsz lenni?

SÁNDOR: Ha te nem akarod, apa...

KÖRORVOS: De most már akarom. Orvos leszel. *(Feláll, és a fia vállára teszi a kezét.)* Orvos leszel, és mivel faluhelyen még az egy forint huszonnyolc krajcárókból is meg lehet valamelyest takarítani, és mivel az anyádról is néz reád egypár ezer forint örökség, tehát... *(Hirtelen a Professzor felé fordul, attól kérdi)* Méltóságos uram, biztos a higiéniének a jövője, amit elmondott?

PROFESSZOR *(nagy meggyőződéssel)*: Az egészen bizonyos.

KÖRORVOS *(megint a fiához)*. Tehát te akkor orvos leszel, és meg fogod alapítani az Ofélia-szanatóriumot. *(Végigsimítja a fia fejét.)* Tudod, barátom uram, azt a menedékhelyet, ahova a majdan eljövendő egészséges világból oda menekülhetnek az emberek, ahol végre meg is betegedhetnek. Abból a világból, ahol az egészség lesz már ragadóssá, elmenekülhetnek oda a te szanatóriumodba, ahol megismerik a betegség áldásait. Egy kis beoltás a vérbe, és meg

fognak születni ott, a te szanatóriumodban az új Schopenhauerek és Nietzschek; ha majd jól tudod trepanálni már a koponyacsontot, és az agyvelőhöz is hozzáférsz, új Mohammedet, új Napoleont produkálhatsz; ha a tabes vírusának a fioláját okosan kezeled, Heine és Grabbe hagyja el az intézeted küszöbét; ha az alkoholt okosan adagolod, Bismarckot, Kemény Zsigmondot, Munkácsyt, Poe-t, Musset-t, Haendelt gyógyíthatsz majd bele abba a keservesen egészséges világba. Orvos leszel, és megcsinálod az Ofélia-szanatóriumot. És *(elmosolyodik)* talán még meg is gazdagodol.

PROFESSZOR: Szertelenségek. Lássá *(a borosüvegre mutat)*, ez már az alkohol hatása. Ha nem inna alkoholt, meglátja, hogy mindjárt egészen más ember volna.

KÖRORVOS: Hm. Persze. Csakhogy én jobban szeretek éppen ilyen ember lenni, mint amilyen vagyok...

A KÖRORVOSNÉ *(kidugja a fejét a konyhaajtón)*: Méltóztassanak vacsorára jönni. A rántott csirke már az asztalon van.

KÖRORVOS *(betessékeli a Professzort)*: Méltóztassék. Egy kis csirkehús meg egy kis uborkasaláta... *(Bemennek, a konyhaajtó becsukódik, és a tornácon egészen bizonytalan sötétség lesz.)*

BETEGSÉGDIVATOK

Gimnazistakoromban bibliai óráról kijövet sokszor eltöprenkedtem azon, hogy miért nincsenek ma már bélpoklosok és inaszakadtak. S a tűnődésem mindig bizonyos elszomorodással járt, mert a jövőnek még ki nem tárult s csak a múltban csapongani tudó gyermekfantázia megaranyozta előttem ezeket a krisztusi betegségeket, éles ellentétbe helyezve őket a hétköznapi náthával s gyomorfájással. Mély megvetéssel gondoltam a klórkálira, amivel a torokomat kellett gargalizálni, s őszintén szántam a szomszédék Kálmánját, akinek ahelyett, hogy a lepra lepte volna el a testét, a mumpsz szalajtott a daganatra a füle alját.

Szóval öntudatlanul konstatáltam azt az igazságot, hogy vannak a világon „érdekes” betegségek, s vannak hétköznapi módon érdektelenek.

Valamely dolognak az *érdekessége* többé-kevésbé mindig a titokzatosságával, az egészen fel nem tárt mivoltával függ össze, s viszont valamely dolognak a *divatosságát* többé-kevésbé mindig az érdekessége szabja meg.

El lehetne itt mondani egy s más kultúrhistoriai dolgot, teszem fel azt, a női divatról, ahol a titokzatosság s az érdekesség szab mindig irányt. Csakhogy ez kényes tartomány, amelyről legfeljebb annyit lehetne mondani, hogy míg az indus nő a térde fölé köti a kösöntyűt, addig a Gretchenek és Lotték a keblükre tűzték a virágot, míg a realizmus ébredése megszülte a turnürt, addig a modern lady esti öltözéke Heltai Jenő szerint az asztal alatt kezdődik. Vagyis grafikusán kifejezve: a női divat nem egyenes vonal szerint igazodik, hanem villámvonalra, mindig olyan fokú szög szerint, amilyen fokon az érdekességet meglátó ízlés s a titokzatosságot kereső kíváncsiság áll. Idevág valahogyan a két legnagyobb Vénusz mivolta is, a milóié és a kapitóliumié, két egymástól nagyon különböző kor szülte, mind a kettő mezítelen, de míg a milói szent tisztaságú *nue*, addig a kapitóliumi feltétlenül a *déshabillé* hatását kelti.

Mindennek azonban legfeljebb az anatómia révén van valamelyes köze az orvostudományhoz, mi pedig most a betegségekről akartunk beszélni. Érdekes mindaz, ami titokzatos, divatos pedig mindaz, ami érdekes. Mivel pedig az orvostudomány a Molière előtti századokban is

haladt, s Molière óta is fejlődött valamelyest, folyton oldott meg titkokat, s foszlatott szét érdekességeket, tehát nyilvánvaló, hogy a betegségeknek is van ősidők óta váltakozó divatja.

A bibliabeli és őskori szörnyűségektől, az akkori divatos betegségekből csak a lepra és az Antiókhus király betegsége maradt ránk, de mind a kettő divatjamúlt lim-lom, mert a bél-poklosokat elkülönítjük, s ezzel lassankint egészen kiirtjuk ezt a nyavalyát, a bélcsavarodást pedig mechanikus úton, olajnak a bélbe való szivattyúzásával csaknem biztosan gyógyítja az orvos.

A középkor rettenetes csapása s amellett egyik fő érdekessége volt a pestis. Az emberek nem tudták, honnan kerekedik, a levegőre, a kutakra - nem a vízre, hanem a kutakra - gyanakodtak, s hogy a titokzatossága milyen érdekessé tette ezt a betegséget, annak a bizonyítására elég, ha Boccaccióra hivatkozunk. Ma ismerjük a pestis bacilusát, a terjedését preventive meg tudjuk akadályozni, mint ahogy megakadályozták Bécsben egy kórház közepén pár évvel ezelőtt, amikor Müller dr. megmérgezte magát véletlenül a pestiskultúrával, nemsokára felfedezzük a szérumát is: a pestis tehát ma már nem érdekes betegség.

Ahogy a történelem századaiban mind előbbre haladunk, ahogy mind szélesebb vonalakban látjuk egy-egy kornak a részleteit is, lassankint szertekülönülnek a csupán érdekes betegségek azoktól, amelyek az érdekes voltuknál fogva divatosakká is váltak. Mert amilyen kétségtelen, hogy csak az lehet divatos, ami érdekes, olyan bizonyos az is, hogy nem lesz minden, ami érdekes, divatossá is. A XVIII. században kezdődik meg igazán a divatos betegségek korszaka.

Az első ezek közül kétségtelenül a tüdővész volt. Csakhogy akkor még sorvadásnak hívták, s nem a pincelakónak meg a pálinkaivó napszámosnak, hanem a költőnek s az epekedő leánynak volt a betegsége. Nem élő szöveteken való baciluskultúra förtelme, hanem beteg léleknek, akkori szóval mondva „kedély”-nek az anyagi megnyilvánulása. A világfájdalom betegsége. Mert akkor a „köpet” még kocsmai gorombálkodás volt, nem pedig orvosi mesterszó, s a gombát árnyas pagony húsén ibolyával együtt szedte a leány és a legény, nem pedig beteg tüdőben kereste az orvos. A tüdővész tehát, amelytől ma rettegünk, amely ellen karbolla és szublimáttal védekezünk, akkor érdekes, szép és divatos volt, mert titokzatos.

A napóleoni hadjáratok két érdekes betegséggel ajándékozták meg Európát, de divatossá egyik sem vált: az egyiptomi szembetegséggel s az influenzával. Az előbbi irtózatot pusztításokat végzett, a betegeit, akiknek az egész arcát rettenetesen eltorzította, elkülönítették, valóságos középkori barbarizmussal lökték ki a társadalomból, az utóbbi pedig két-három nap alatt végzett az áldozataival, úgyhogy aki elprüsszentette magát, az sietett megcsinálni a végrendeletét. Ma az egyiptomi szembetegségtől még az Egyiptom romanticizmusát is elvettük, prózai módon trachomának nevezzük, kékgáliccal vagy pokolkővel pár nap alatt meggyógyítjuk.

Az influenza azonban megmaradt érdekes betegségnek, s részben még ma is az, mert az orvostudomány ma sincs egészen tisztában a mivoltával.

A múlt század harmincas és negyvenes éveinek a divatos betegsége a mellhártyagyulladás volt. Ha az orvos nem tudta kidiagnosztizálni a páciense baját, a mellhártyagyulladásra folyamodott, ez az oka, hogy abban az időben olyan embereket is megölt ez a betegség, akik ma tüdőtágulásban, hörghurutban, esetleg hashártyagyulladásban halnának meg.

Amint a baktériumelmélet egészen kiépült, s a betegségek túlnyomóan nagy részének az oka egyszerre nyilvánvalóvá vált, az a veszedelem kezdte fenyegetni a világot, hogy vége lesz az érdekes betegségeknek, s ezzel a betegségek divatjának is. Szerencsére maradt az orvostudománynak egy ága, amelyhez nem férhetett hozzá a baciluselmélet: az idegbetegségek tudománya. Az ideg még ma is titok, s azért divatos a neuraszténia.

Divatos, csak hogy nem kielégítő. Mert ez meg már kissé túlságosan is titokzatos, s az embernek valami testibb, hogy úgy mondjam, „emberibb”, kézzelfoghatóbb valami kell, mint az ideg. S ez a törekvés szülte meg a közelmúlt divatos nyavalyáját, a vakbélgyulladást. Senki sem tudja, hogy mire való, és hogy mitől gyullad be. Azt sem tudjuk, hogy miért nem bántotta évezredek óta az emberiséget, s miért követel most egyszerre annyi áldozatot. Keressük az okát az étkezésünk rendjében, a főzőedényeink anyagában, de egész bizonyossággal csak annyit tudunk kisütni, hogy igen nagy urak is megkapják, s hogy szanatóriumtulajdonosok meggazdagodnak tőle. Szóval teljesen alkalmas arra, hogy divatos legyen.

Pedig azt hiszem, hogy uralkodásának a napjai meg vannak számlálva. Nyugalomba vonulása küszöbön áll, mert új sztár tűnt fel: az ütőér-elmeszesedés. Gyönyörű neve van, s jövője is lesz, csak a gyógyítását kell még kitalálni. Mert a betegségek modern divatjában igen fontos momentum a gyógyíthatóság.

Az ütőér-elmeszesedéssel eljutottunk a betegségek divatja történetében a jövő küszöbéig. Hogy azon túl mi van, arról csak a beavatottak sejthetnek valamit. S azt suttoják, hogy az apenthysmenelithroptosis vagy az elythroperitonaeosyrinx fognak egymással versenyre kelni a jövő divatjért.

KI A BOLOND?

Mínta csakugyan valami örültségben telhetetlen rémregénnyé akarna átalakulni az egész világ, kezd folyton fontosabb, égetőbb és mind szélesebb köröket érdeklő lenni a kérdés, hogy: „ki a bolond?” Nem orvosi szakkörök foglalkoznak vele, nem pszichológusok, nem is a törvénytudósok jog- és orvostudósai, hanem újságok és kávéházak, közvélemény és felsőbb körök, interpellálni készülő politikusok és külön-különféle udvarmesteri hivatalok.

„Ki a bolond?” Ez a mélységes szociális fontosságú kérdés, amellyel mindeddig alig foglalkozott a közvélemény, most egyszerre kezd népszerűvé lenni, de - csodálatos konfúzió! - nem a bolondság kérdése, hanem a nem bolondság kérdése révén. A paralízis, mánia, hisztéria és neuraszténia mindig érdekelte az embereket, de eddig csak külön-külön; most kezdik egyszerre egyetemesen látni a lelki abnormitás problémáját. S nem kérdik többé, hogy beszámítható-e a neuraszténiás, szanatóriumba való-e a hisztériás, szabadon járhat-e a mániákus, feltétlen őrizet alatt kell-e állani az agyalágyultnak? Nem részletezi így ma már a közönség a kérdést, hanem jóformán teljesen készen van a generális ítéletével, amely kettős negatívum s valami „mégse bunda a bunda” logika szerint igazodva körülbelül ekként hangzik: Nem bolond az a nagyúr, akit a bolondokházába zártak, és nem bolond az a nagyúr, akit a börtön elől szaladni engednek. - Akik pedig egészen vörösen gondolkoznak, azok még megtoldják ezt a tételt egy fióktétellel, aminek ilyesvalami a magja: Nem bolond az a szegény ember, akit a bolondokházába zárnak, de igen sokszor bolond az a szegény ember, akit börtönbe zárnak, s mindig bolond az a szegény ember, akinek a számára a Lipótmezőn „nincs hely”. Szóval van elég mód a logika tótágast állítására és az egyéni vélemény megtámogatására vagy önálló gondolkodás meggabalyítására.

Pedig úgy áll a dolog, hogy a közvélemény ismeretes általánosító hajlandósága és kaptafaszeretete sehol olyan tévedésekre, akkora baklövésekre nem vezethet, mint éppen az orvosi tudományok, főképpen pedig az elmebetegségek problémájának a fene sík területén.

A jogtudomány legmodernebb fokán azt tanítja, hogy sutba való minden büntető törvénykönyv, és legfeljebb általános irányelvekkel kell ellátni a bírót, mert sohasem azt kell meg-

ítélni, hogy *mit* tettek, hanem azt is, hogy *ki* tette. Az orvostudomány, bár még sok dogmával és doktrínával küzd, ezt a tételt már a gyakorlatban is elfogadta, és többé nem a betegséget gyógyítja, hanem a beteget. Mert hiszen, lévén a betegség életfolyamat, bolondul vakmerő gondolat is volna a gyógyítására gondolni, ellenben érthető dolog a kiküszöbölése a beteg életéből. Csakhogy az ember életfolyamatai egyénenként változnak, millióféleképpen variálódnak, azért millióféle, vagyis mindig egyéntől függő a beteg gyógyítása is.

Mennyivel fokozottabb mértékben kell ennek az igazságnak érvényesülni ott, ahol - mondjuk - lelki betegségekről van szó. Ahol az agy és az idegrendszer s a kettőnek egymáshoz való viszonya, vagyis azok a faktorok, amelyek valóban az ént, az individuumot adják, jönnek számításba. Ahol a betegség teljes mivolta sem közelíthető meg - kivéve természetesen itt is a kivenni valókat - az *én* kivoltának csaknem teljes ismerete nélkül.

Pro primo, ezen a területen még az agy egészségnek a természetével sem vagyunk egészen tisztában, hogy lehetnének tisztában a száz betegségével. Nem tudjuk, hogy az egészséges - mondjuk - lelki funkciók bekövetkezésében melyiké a fontosabb szerep, az agyé-e, az ideg-e vagy a kettő között való viszony minéműségé-e. Nem tudjuk tisztán, hogy melyiké a döntő szerep, nem tudjuk, hogy mindig ugyanazé-e; biológia, fiziológia még nem haladt annyira, hogy határozott, peremptórikus feleletet adhatnának arra, hogy a két első közül melyik a másiknak az ura, sőt van egy új és egészen modern tudományos eszközökkel dolgozó filozófiai rendszer, amely a harmadikban, a két első között levő viszonyban valami felsőbb erő működését látja, tehát már ott van egészen a spiritualizmus határján.

Szóval a lelki egészség tereumán is botladozva mozgunk még, a lelki betegségekkel pedig úgy áll a dolog, hogy az orvos sohasem közelítheti meg őket az általánosításnak azon a vízszintes vonalán keresztül, amely összekapcsolja mindnyájunk agyát, hanem kénytelen azokon a függőlegesen keresztül indulni el, amelyek összefogják a pillangógyűjtemény egymáshoz annyira hasonló s egymástól mégis annyira különböző példányait.

És itt azután az orvosi praxis terén megszűnik minden elméleti tételezés, s legfeljebb csak mint beirányító jöhet tekintetbe. Itt a tények döntenek, s mellékes a szerzettség vagy terheltség kérdése, a cselekvés idegbeli vagy agybéli oka, a lelki zavar állandó volta vagy mulékonysága. Itt - tehát a kérdésnek éppen azon a pontján, amely a közvéleményt most annyira foglalkoztatja - körülbelül csak a beszámíthatóság esik a latba, az okai mellékesek, és hogy a világ mégiscsak őket keresi, ennek az a magyarázata, hogy az ember tömegben mindig bámulatos felületességgel és mégis csodálatos mélységgel gondolkodik.

Les présents sont toujours exceptés, azért idézzük példának itt egy olyan vendég esetét, aki már „elment”, Arenberg Proszper herceget. Ez a shakespeare-i nevű ember azt cselekedte, hogy a szerencsen szolgájának a halántékába puskavesszőt szúrt, és megkeverte vele az agyát. Vagyis kétségtelen és elvitathatatlan jelét adta annak, hogy bolond, hogy vagy az agya, vagy az idegrendszere nincs rendben, tehát beszámíthatatlan, szanatóriumba való. Egészen felesleges volt e ténnyel magával szemben a közvéleménynek azon esni gondolkozóba, hogy a herceg betegségét a régi és exkluzív családoknál olyan gyakori átöröklés vagy pedig a trópusi megdühödés okozta-e. Hogy ezt vitatták a lapok, egészen felesleges volt, ahogyan vitatták, az meg felületes volt - ezt a részét a kérdésnek rá kellett volna bízni a szaktudósokra.

S az eredménye az egész tárgyalásnak csak az lett, hogy a herceget börtönbe zárták, ami az ő esetében éppen olyan igazságtalan dolog volt, mint... nos, mintha valakit szanatóriumba zárnak, vagy ha nem akarják felvenni a bolondokházába.

Persze az Arenberg-tragédiának azért mégsem a tömeg az oka, mert hiszen a felületessége mellett kénytelen mélyen is gondolkozni és okokat keresni. A hiba csak ott van, hogy a mély-

ségekkel mindig apropó szerint foglalkozik, s okokat csak aktualitások révén keres. Vagyis igen szűk kereteket iparkodik igen nagyra tágítani, nagyon kevés esetből nagyon sokra következtetni.

Nem mentünk bele a „bolond esetek” részletes tárgyalásába itt, nem való, hogy pártot fogjunk akár ezen, akár amazon a részen.

De hercegnők, grófok, álláskereső inasok és egyéb nem bolondok és bolondok esetének a kapcsán is konstatálhatjuk az igazságot, hogy a hamar kész általánosítás és a gondolatok uniformizálása mindig veszedelmes és igazságtalan.

A RUAH

Kövezzenek meg érte, de én bizony nem hiszek az antialkoholisták mindenesetre tiszteletre-méltó törekvéseinek a sikerében. Igaz, hogy az emberiség mindössze csak néhány százezer esztendőös még, vagy talán annyi sincs, és mi ez ahhoz az örökkévalósághoz képest, amelynek számára Bacchus pápaszemes ellenségei dolgoznak? De ennek a rövid időcskének minden egyes szakasza arról tanúskodik, hogy az embernek, a homo sapiensnek mindig szüksége volt valami bódítószerre, különösen szüksége volt nagy harcok idején, és csak a visszaesések, eltespedések korszakaiban csökkent meg a narkotizáló szerek fogyasztása.

Így történeti szemszögelletből nézve tehát nem nagyon biztató az antialkoholizmus jövője. Bár annyit talán majd mégis elérhetnek, hogy a bort, sört és pálinkát, tehát a speciálisan alkoholos bódítékokat kiszoríthatják, és ezzel a sikerükkel azután - utat nyitnak az ópiumnak, esetleg a kender mérgének, a hasisnak vagy esetleg akár a légyölő galóca nevű gomba főzetének, amellyel most csak az eszkimó csinál magának egy-egy görbe napot.

De hiszen az antialkoholisták nem is történeti argumentumokkal dolgoznak, mert ami a narkotikumok históriáját illeti, itt még maga a főpróféta, Forel is kénytelen beismerni, hogy minden valószínűség szerint a félmajom ősember is használt bódítékokat, valószínűen valami bogyóféléknek a megerjedt levét. Az antialkoholisták okfejtése csaknem egészen fiziológiai meg biológiai és természetesen szociológiai téren mozog. És feltűnő, hogy mennyire felsőbb-ségesen elsikló módon kezelik az alkoholkérdésnek a pszichológiai, lélektani oldalát. Valószínűen azért, mert itt érzik a legnagyobb gyengeségüket, azt a logikai hibájukat, hogy összetévesztik az okot az okozattal. Mert szinte kétségtelen, hogy nem az alkohol vagy más egyéb bódíték okozta elsősorban a megzavart lelki egyensúlyokat, hanem éppen a megzavart lelki egyensúly kapatta rá a bódító mérgekre az embert. Ezt valahogyan Tolsztoj is érzi, de természetesen a maga sajátságos vallásfilozófiája szerint így fejezi ki: „Az emberek nem mulatságból részegednek le, hanem azért, hogy elaltassák a lelkifurdalásaikat.” Persze a baj és vélt gyógyítószere azután, amint folyton váltakoznak egymással, mégiscsak gyilkossá teszik előbb-utóbb a narkotikumot. De a pusztulás kezdőoka nem a narkotikumban van, hanem a reá kényszerülő lelki diszpozícióban, vagy ahogyan Tolsztoj mondja: „furdaló lelkiismeret”-ben.

Nagy nemzeti és népszerencsétlenségek idején, tragikus tehát hősi korszakaiban a világtörténetnek, az egyes ember is érzi a lelkében a szerencsétlenségeket, hánykolódik, viaskodik, fűrtatják a lelke - persze nem a Tolsztoj-féle valláserkölc értelmében -, és ilyenkor rettenetesen megnövekedik a narkotikus szereknek a fogyasztása. Dr. Hollós István, egyik kiváló tudósunk kimutatta, hogy Perzsiában Kambizesz uralkodása alatt, a zsidóknál Izsaiás próféta korában, Rómában a kereszténység első századaiban, egész Európában pedig a harmincéves

háború idején öltött irtózatossá az alkohol fogyasztása. Tehát a gondnak és kétségbeesésnek a korszakaiban.

Ami áll a népekre, az áll az egyénre is. Az angol klíma spleenszülő melankóliája az egyik oka az angolok, különösen pedig a skótok nagy alkoholfogyasztásának, az írek elnyomottsága a whisky tengerének. Még individualizáltabban: millió példát lehetne felsorolni rá, hogy előbb józan ember iszákossá lett, amint valami nagy szerencsétlenség érte, például a vagyonát vesztette el, vagy családi katasztrófa csapott le rá. A pusztulás tehát nem az alkoholnál kezdődik el, hanem a pusztulásnál kezdődik el leginkább az alkohol.

Ez természetes is, mert hiszen a gondolattól való menekülésnek és a gondot elcsillapító fantázia felébresztésének az eszköze éppen minden narkotikum. Az ópium, amellyel négyszázmillió ember él, csakúgy, mint a hasis, amelyet háromszázmillió ember használ, a betel, amelyet százmillió rág, csakúgy, mint a tízmillió ember által fogyasztott maté, azután a kava-kava, az alkohol, az agaricus muscarius leve. Ezen a tényen siklanak el az antialkoholisták, pedig alighanem ebből a nézőpontból is rá kellene tekinteni.

Sajátságos, de tagadhatatlan igazság, hogy a gondnak, a lelki fájdalomnak, de sokszor határozottan testi fájdalomnak is van egy specifikus, bár mindig mérges gyógyítószere: a ritmus. Ezt Nietzsche is megírja: „A művészet élettani feltétele a mámor, előidézésére pedig legjobb eszköz a ritmus.” Persze ez a megállapítás tisztán csak a művész elragadottságára, az alkotáshoz szükséges magafeledtségére szól, de az értéke kiterjeszhető minden egyes olyan emberi lélek helyzetre, amikor a saját énünk, gondunk, fájdalmunk elfeledésére van szükségünk. A gondtól terhelt ember ezért járkal ritmikusan egyforma lépésben fel s alá, ösztönszerűen, maga sem tudva, hogy most narkotizálja magát. A gyermeket a bölcső ritmikus ringása, a bölcsődal halk ritmusa, a vele fel s alá járó anya lépteinek a ritmusa csillapítja el, de kétségtelen, hogy a beteg vagy bántott gyerek ritmikusan halk sírásában maga is ösztönszerűen gyógyítószert keres, amivel talán álomba ring át majd a kicsiny, megkínzott, fájó lelke.

De nemcsak az álomnak, hanem a magunk feledése másik módjának, az extázisnak is a ritmus a megszerzője. Az indiai fakír, ha extatikus állapotba akar jutni, nemcsak bódító füstöt szí be, hanem rettenetes, erőszakos, de mégis ritmikus mozgással dobálja hol előre, hol hátra a felsőtestét, és a nyaka izmai segítségével még külön a fejét is. A návik pedig... De itt el kell mondani egy kicsit, hogy kik voltak azok a návik.

Az Ótestamentumnak több helyén történik említés a návikról. A magyar bibliafordítók „prófétá”-nak fordítják ezt a szót, pedig úgy látszik, nagyobb a hasonlóságuk a mohamedán dervisekhez, mint a régi zsidó prófétákhoz. Először Izrael országának a déli vidékén bukkant fel ez a csodálatos szerzet. Csapatokban jártak, a legszegényebb, legnyomorúságosabb néposztályból verődtek össze. Családtalan, rokontalan, züllött emberek, akik városról városra, tanyáról tanyára vándoroltak. Négy ember volt közöttük a zenész, az egyik a spanyol táncosnók dobjához hasonló hangszert hordott magával, a másik ércsípót, a harmadik a *kinnor*-t, amely hárfa alakú volt, a negyedik a *nebel*-t, amely apró cimbalomhoz volt hasonlatos. Ha emberekkel találkoztak, akkor megálltak, a négy zenész a csapat élére ment, és valami éktelen, harmóniátlan, de hullámozó ritmusú zenébe kezdett bele. Ez a zene megbabonázza a návikat, elkezdnek először csak vonaglni, a fejükkel, a karjukkal, derekukkal rángatózni, aztán hirtelen vad, őrjöngő táncba csapnak át. Ez a tánc olyan mágikus hatású, hogy a nézőket is magával ragadja. Azok is elkezdnek vonaglni, majd ugrálni, végre pedig együtt őrjöngeni a tomboló návikkal. Vad forgatag támad, végre a návik kimerülten, egymás után zuhannak le a földre: megszállta őket a *ruah Elohim* vagy *ruah Jahve*. Az örökkévaló ihlete. Szaggatott, földöntúli hangon mondtak zavaros jóságot.

Ezek voltak a návik, és ennek a ragadós lelki betegségnek a magyarázata kettős. Az egyik az, hogy a sémi ember alapján mind kevés szavú - az arab még ma is alig beszél -, a cselekvés az ő gondolatainak a kifejezője. Atavisztikus módon megvan ez a lelki sajátsága még ma is a zsidók jellemzően erős és szinte ingerültnek látszó gesztikulálásában. A magyarázat másik része az, hogy a návik, ha talán öntudatlanul is, de semmi esetre sem cél nélkül cselekednek. Mert vad zenéjükkel és lázító táncaikkal azért járták be Izraelt, hogy annak népét szabadságharcra gyűjtsák fel az elnyomó filiszteusok ellen. Az eltiportaknak, a kétségbeesetteknek az extázisa és az arra következő kábult önfeledése volt tehát a návik örjögő démonikus tánca, amely Sámuel könyve szerint reá ragadt Saul királyra is: „és a ruah Elohim, Isten szelleme rája ugrott, és ő is közöttük örjögött”.

A nagy elnyomásnak, a nagy nemzeti kétségbeesésnek, az egyénien is irtózatossá nyomorúságnak a napjai szülték meg Izrael országában ezt a lelki járványt, a narkózisnak ezt a minden alkoholnál diabolikusabb formáját. Sem az individuum, sem a nemzet, a nép nem bírt többé segíteni magán, a maga erejéből, kellett tehát valami segítség vagy legalább valami feledés emberen túl valóknak sejtett vidékekről. A ruah Elohim, a vergődő emberi lelket az isteni lélek nyugalomával befedő hatalmasság.

Az alkoholnak és egyáltalán minden narkotikumnak a szédületében is ott van a ritmus. A fej imbolygó kábulata, a fül ritmikus zúgása, a ringásnak az az érzése, amit múlhatatlanul mindenki érez például egy pezsgős vacsora után. És az ópiumszívó először az ágya vagy a vacska ringásának a ritmikus érzését érzi.

A návik eltűntek Izraelből, amint a nemzeti királyok alatt felszabadult az ország a zsarnokságtól, a kiraboltságtól. Tisztelem Forelt és a „Guttemplár”-okat, de - nem gondolnák-e, hogy előbb a gazdasági nyomorúságot kell megszüntetni, s akkor tűnik el az alkoholizmus is? Mert nem az alkohol az oka a nyomorúságnak, hanem a különféle nyomorúságok az alkoholizmusnak.

X.

Ez a nagy X, a Nagy Ismeretlennek e már közkeletűvé vált szimbóluma ezúttal nem az ismeretlent jelenti, hanem a tizediket. És mégis - habent sua fata autem litterae - az ismeretlent is jelenti. Azt a Nagy Ismeretlent, azt a világmegtréfálót, aki az üldözőit is képen neveti, és a géniusz humoros könnyedségével vezeti az orruknál fogva. Szóval a legközkeletűbb s mégis legtitokzatosabb mérget, az alkoholt.

Az antialkoholisták tizedik kongresszusáról, amit Budapesten tartottak, most jelent meg a beszámoló, Stein Fülöp doktornak érdekes és szorgalmas munkája; vaskos kötet. És valóban jó, hogy a homlokán a titok X betűjét hordja, mert a tiszteletreméltó és egészen becsületes indusztriával összeszerkesztett beszámoló a lényegében csak arról számol be, hogy nem tud semmiről sem beszámolni.

A statisztika a tudományok között az, ami az okszerű baromtenyésztésben a birka. A legkezesebb, legengedelmesebb, legszófogadóbb isten teremtése. Valószínűen ezért is tesznek az élére akadémiai nagytekintetűségeket. A statisztikával mindent be lehet bizonyítani. Még azt is, hogy az alkohol feltétlenül elirtani való, skartba vagy irattárba helyezendő valami, mert évente ennyi meg ennyi tót napszámosban gyullad meg a pálinka, ennyi meg ennyi segédtelekkönyvvezető jut a bolondokházába a helyes nyelvérzéssel „rézgörj”-nek ejtendő „rezgörj” okából.

Mondom, ezt mind be lehet bizonyítani a statisztikával, éppen olyan számszerűen és impozánsan, mint akár az ellenkezőjét. És a dolog gerebenje vagy ahogyan Shakespeare szabadon, Arany János után fordítva mondaná, bökkenője ott van, hogy a mai szociológia legforróbb, leginkább a körmünkre égett kérdéseit mind csupán a statisztika szemszögletéből, mégpedig a bal szemének a szögletéből látjuk. Valahogyan olyanok vagyunk, mint a Plautus miles gloriosus, a Héautimóreusz, akinek a nevéből nem lehet kiokoskodni, hogy olyan bátor-e, hogy önmagát is megijeszti, vagy pedig olyan gyáva, hogy saját magától is fél. Denikve: akár megijesztjük magunkat, akár félünk magunktól, a gondolkozásunkban benne van az auto-terrorizmusnak félreismerhetetlen lájtmotívuma, ami a „Vigyázz, mert jön a bacillus is”, a „Ne támaszkodjék” és „A fejet kidugni veszélyes” című kiáltásokban harsanik ki a mai életből legjobban.

Pedig a fejet kidugni nem veszedelmes, hanem hasznos, sőt szükséges is. A fejet ki kell dugni, még ha betörik is, mert a struccmadár akkor is csak két lábon járó barom marad, ha a fejét nem a kopott gondolkodás sarába, sem a kopó gondolatok iszapjába, hanem a majdan elkopandó világlátás homokjába fúrja bele. A smokkgyűlölésnek vannak a legveszedelmesebb smokkjai, a bornírtság ellen való küzdelem sokszor megdöbbenő bornírtságot szül, és ahogy a Sieyès harmadik rendjéből mára már kizsákmányoló burzsoá termett, úgy fog a jövő a mai gögös proletárból is óvatos, „fejet kidugni veszélyes” cockneyt nevelni.

A fejet kidugni nem veszedelmes, és a dogma csapózsínór marad, akár Pio nono állítja fel a maga csalatkozhatatlanságában, akár Forel a maga megcsalhatatlanságában. A fejet kidugni nem veszedelmes, és akinek a fejkidugásba véletlenül mégis beletörik valami távirópóznán a nyaka: annak a feje éppen csak annyit ért, hogy ilyen ostoba módon válják el a csigolyájától.

Dugd ki a fejedet te is, bánom is én, akár nyájas, akár nyájtalan olvasó, és a modernségnek nevezett avulat gyorsvonatának ablakán keresztül nézz rá arra a négyes szántófldkockára, amit ma a legintenzívebben művel az úgynevezett egészen mai humanizmus.

A négy kocka: világbéke, párbajellenesség, tudóvészlegyőzés és antialkoholizmus. Vagy nem is négyosztatú kocka ez, hanem jó, fickándozó négyes fogat, egészen friss hajtású vessző-paripákból fonva. Ha a Grabbe szatírája volna bennem, azt mondanám, hogy akkor fogom meginni az utolsó pohár bort, amikor megkötik a világbékét, ha olyan kardlegény volnék, mint D'Artagnan - ventre saint gris! -, megfogadnám, hogy az utolsó párbajomat az utolsó tudóvészbacilussal vívom meg.

Sajnos sem szatírám, sem kardom nincs (revolverrel szoktam dolgozni), ellenben van egy egészen jól nekiinduló tudóvészem és egy még jobb bort mérő vendéglősöm. Ettől a kettőtől tanultam meg, hogy a legokosabb emberek követik el a legnagyobb számárságokat.

A tudóvésszel - vizontszolgálat fejében - röviden végzek. Amióta Koch Róbert felfedezte, hogy a tuberkulózisnak baktériuma *is* van, tökéletesen elfelejtették, hogy nem az a baktérium a kor hogarthi gyilkosa, hanem az a szegénység, amiben megteremhet. És átutalták ezt a tisztán gazdasági bajt a doktorok köpöcsészejébe meg a társadalmi gondolkozóba esők agyvele-jének nyálkás leülepedésébe. Pedig - és itt most készakarva nagyot ugrok a gondolatomban - egyetlen bomba, ami Oroszországban felrobbanik, több tudóvészes embert gyógyít meg, mint száz szanatórium.

Bizonyára nehezebb és bizonyára nem általam oldódik meg az alkoholizmus kérdése. Nehezebb, mert az emberek a légyölő gomba levét ivó eszkimótól kezdve lefelé, klíma szerint gineverrel, ale-lel, rummal, árpasörrel, borral, pezsgővel állandóan élnek, egészen az asszony rágta rizskása erjedt levétől jókedvre derülő bántunégerig. Klímákon és korokon keresztül húzódik az örök sejtés arra, hogy itt a földön van a jobb világ is, és hogy ezt a jobbat a

mesterséges idegfelfokozás éri csak utol. Vallás ez, a *nincs tovább*-nak a vallása, az őserzés, amelyik a Pantheoszban találja meg a megnyugodást és a hetedik glóriát. Pozitívabb, őszintébb, ámítástalanabb, tehát józanabb minden vallásnál. Mert könnyű volt Mohammednek vallást alapítani, mikor már úgymint nyavalyatörős volt, tehát megvolt neki a pontosan, időre visszatérő transza, könnyű volt Nagy Péternek birodalmat alkotni, amikor monomaniakus rohamaiban látta háza dicsőségének a mennyországot.

De nehéz a segéd-telekkönyvvezetőnek és az aljárásbírónak meg a néptanítónak. Akikbe nem született bele, akik deciszám kénytelenek magukba szedni a Pantheoszt. A derűt, ami igaz, hogy ő, a nyugalmat, amire igaz, hogy idegzakolatás következik, a temetőfeledést, amire igaz, hogy a földfélelem szinte tűrhetetlen kínjai rohannak rájuk.

Vallás ez, a kicsiny embernek, a földhözragadtnak, a kanonoki stallum és bitbizomány nélkül szűkölködőnek a vallása, ennek a világnak, ennek az igazi, természetbeli Istennek hozott libáció. A Pantheosz adta mennyország. Amit nagyon nagyok vallottak, és ami régiebb Mózes kőtáblájánál, eget látóbb János evangéliumánál, és hatalmasabb Káled kardjánál.

Ez ellen a hiba és - ugye? - megjavítható társadalmi baj ellen gyülekeznek időközönként össze az antialkoholisták. Rossz lelkek azt mondják, hogy ilyenkor tetteleg is közreműködnek az alkohol leküzdésében: pusztítják ott, ahol érik. Nem ahol a szőlő érik, hanem ahol ők érik.

Bizonyos, hogy nem bizonyítottam be semmit a X-ik antialkoholista kongresszus nagy értékű adataival szemben. Nem is mertem volna erre vállalkozni. Csak úgy, arra a négyes vesszőparipára gondolva vakartam meg ekként a fejemet. És megvakarván, rágondolok most az én vesszőparipáimra, és elgondolkozom, hogy amíg halálbüntetés, börtön, házasság, munkabér van, miért alakulnak addig össze az emberek komoly képű kongresszusokká a háború, a párbaj, a tüdővész és az alkohol ellen... Két egyenlet, mindegyik négy ismeretlennel - ez megfejthetetlen. Stein Fülöp doktornak igaza volt, hogy rátette a könyvére a nagy X-et.

EBÉD UTÁN

(Nagyon előkelő szálló üvegfedelű étkezője. Délután négy óra, az ebéd ideje már elmúlt, az uzonnáé még nincs itt, az egész nagy átriumszerű, pálmától, szőnyegtől, hófehér terítéktől gazdag csarnokban egyetlenegy vendég ül: DÉNES. Negyvenöt esztendő, szomorú szemű ember. A bajusza még dohányszínű, de a gyér, finom Henri quatre-ját megszállta már a dér, amely fellopózkodott a halántéka mellé is, és ezüstzöld sugarakkal, gyéren simul a füle fölé. A kezét, ha nem reszketne, és nem nyughatatlankodna folyton apró babrálással, talán Canova faragta volna, a szája piros, hódító gyermekszáj, nemes hajlású orrán gondolatfinomsággal dereng a bronznak nem a színe, csak az ígérete. A ruhája készen vásárolt, gyűrődött szövet, a nadrágja térdes, a lábán pejcipő: húszforintos gumitalpú amerikai remek. A gallérja csak egy kicsit rojtos, alighogy észrevenni, a harminckrajcáros fehér piké nyakkendője brummeli tökéletességgel van La Vallière-re kötve. Finom, diszkrét aranylánc, rajta ötforintos oxidóra. A vajszerű, bágyadt virágos tapéták mellett két pincér unatkozik.)

DÉNES *(nagyon csendes, nyugodt hangon)*: Jani fiam, adjál csak egy pisztoly magyarádit.

JANI: Igenis. A kávé nem parancsolja még a nagyságos úr?

DÉNES: Még nem kérem. Majd szólok. Cigaretet adhattok.

JANI: Igenis, nagyságos úr. *(A pincértréning legfinomabb hangján, nem kiáltva, csak értesítve)* Mózes, cigarett bal kettő, vastag Dimitrino.

(Mózes viszi a cigarette, Dénes rágyújt, és belebámul a füstbe. A szemén látszik, hogy sokkal messzebb néz, mint amennyire lát. A terem oldalajtaja kinyílik, és belép rajta ENDRE. Frakkban van, és meglátszik rajta, hogy pezsgőt ivott. Orvos, országgyűlési képviselő, és meg van győződve mindkét foglalkozásának a komolyságáról, ámbar nagyon intelligens, mindent becsületesen megértő ember. Körültekint, és egyszerre rábukkanik Dénesre.)

ENDRE: Dénes! Szervusz, te itt vagy? Te látható vagy?

DÉNES *(a cigarették közt babráló keze rándul egyet, amint feltekint)*: Endre, te vagy az? Frakkban?

ENDRE *(leül)*: A vándorgyűlésünk bankettjéről jövök... Egy feketekávét adjon... Azt hiszem, tulajdonképpen nem is természetvizsgálók vagyunk, hanem antialkoholisták...

DÉNES: Ugyan?

ENDRE: Igen. Legalábbis olyan pusztítást vittünk véghez a szeszes italokban, hogy talán már a tót napszámosoknak sem maradt mit inni. Ez a gyakorlati antialkoholizmus.

DÉNES: Hm. *(Iszik. Janihoz.)* Adjál csak, fiam, még egy poharat.

ENDRE: Én nem iszom. A viláért sem iszom! Tudod, hogy egyáltalán nem szoktam, most meg éppen csak azért jöttem ide, hogy feketét igyak. Itt kapni a városban a legjobb feketét.

DÉNES: Meg a legjobb magyarádit. Sőt az Aubertinjük is igazi. Olyan ez a hely ebben a hamisságoctól hemzsegő városban, mint az Ain-szefra-i oázis a Szaharában. Délután megtalálod benne a nyugalmat, este a majmokat.

ENDRE *(elmosolyodik)*: Majmokat? Utriusque generis?

DÉNES: Igen, mindkét nembelieket. Ámbar mióta a nők nem hosszú szoknyát hordanak, azóta határozottan elveszítették hasonlatosságukat a majmokhoz.

ENDRE: Ez felfogás dolga. Nekem tetszett a hosszú szoknya.

DÉNES: Felfogás dolga? *(Iszik.)* Igen, a szoknyafelfogásé. Ó, barátom, zseniálisan szemérmes megoldás volt az: hosszúra szabatták a szoknyájukat, hogy rövidebbre foghassák.

ENDRE: Hagyd el az asszonyokat is, vén mizogin, és hagyd el a hasonlatodat is. Már nincs hurcos szoknya, és nincs állatkert. Letűnt nagyság mind a kettő.

DÉNES: Azért merek mind a kettőről beszélni. Csak bolondok és újságírók sértenek olyan királyt, amelyik még meleg. A királyokat és a divatokat előbb át kell adni a történelemnek, akkor meg lehet róluk mondani az igazat.

ENDRE *(azzal a gyanakvó pillantással néz rá, amellyel a félig becsípott ember konstatálja a nála józanabbról, hogy az is már ivott)*: Te Dénes?... Hányadik az a magyarádi?

DÉNES: Most felelhetnék neked Petőfivel, de nem teszem, mert inkább vagyok eredeti vakandtúrás, mint utánzott Csimborasszó. *(Endre karjára teszi a kezét nagyon csendes mozdulattal.)* Azt hiszed, hogy a bor megzavart, azért beszélek így. Nem cselekedte. Ellenben benned az a pezsgő, amit nem megittál, mert ti inni nem tudtok, hanem magadba öntöttél, talpra állította az alkoholban tapasztalatlan lélekből spirituózus hatásra mindig jelentkező hármast.

ENDRE *(issza a kávéját, nevet)*: Ez szépen volt mondva, de szeretném, ha megmagyaráznád.

DÉNES: A magyarázat rövid, és még csak veleje sincs. Mint orvos, diagnosztizálsz, hogy borhatás alatt beszélek, mint képviselő, irigyled tőlem, hogy ilyen nagy készségem van a számárságrakétákra, mint becsípett ember pedig egész komolyan szánsz, és azt gondolod magadban: „Ez a szegény Dénes megint be van csípve.” *(Tölt neki.)* Igyál, öcsém, ebből a magyarádiból, majd meglátod, hogy visszakapod tőle a jobbik eszedet.

ENDRE *(eltolja maga elől a poharat)*: Dehogyan iszom. A kávé kissé segített, kezdek kijózanodni.

DÉNES *(iszik)*: Azért vagy olyan fád, mint egy kanál szófabikarbóna vagy mint egy Musset-féle proverbe. Ez a szegény Musset egészen tűrhető verseket írt, amikor részeg volt, de amikor felkötötte a józanság gatyáját, hogy no, most ő egy felvonás erejéig higgadt lesz, akkor a világ legpitoyable-abb vígjátékait írta meg.

ENDRE: Honnan tudod, hogy Musset józan volt, amikor a proverbe-jeit írta?

DÉNES: Ez intuíció. Különböző nem is az. Logika. Ilyen ostobaságokat csak józan fejjel lehet írni. Az élet igazi nagy bölcsességeit a vagy így vagy amúgy mámoros agyak szülik. Mohamed például, amikor megtiltotta a borivást...

ENDRE *(közbevág)*: Bölcs intézkedés!

DÉNES *(folytatva)*: ...biztosan holtrészeg volt. Nem próféta az, édes barátom, aki vizet nem prédikál, és bort nem iszik. *(Kortyant.)*

ENDRE: A bor, a bor! Mindig csak a bor! Azt tudod védelmezni, azt tudod dicsérni, pedig az volt a megölő betűd. Az vágta ketté a karrieredet, az tett emberkerülővé...

DÉNES *(elmosolyodik)*: Hallod-e, te Endre, te olyan ügyetlen vagy, mint egy teáskanna.

ENDRE: Mi?

DÉNES: Mindig akkor lottyanik ki belőled a tartalom, amikor még nem vagy ott a csésze fölött. Én most éppen azon a ponton voltam, hogy bebizonyítsam neked, hogy a borivás milyen káros dolog.

ENDRE: Igen. Beismerem, hogy az ital, amit magunkba csöpögtetünk, abból a porból, amiből az Isten teremtett bennünket, sarat csinál. És azt is beismerem, hogy csak a disznónak van joga ahhoz, hogy belehemperedjék a sárba, és ott rőfögje: „a tisztának minden tiszta”. Aláírom az új kerekfejűeknek, a neopuritánoknak, a józanságtól megkőtyagosodottaknak minden argumentumát, ami a bor ellen szól. Megtámadja a gyomrot, a májat, az idegeket, a tüdőt, az agyvelőt. Sőt többet tesz, mert igazad van, a valódi borivó ember magánossá, emberkerülővé válik, és olyan paradox érzések támadnak benne, amelyeknek a külső megnyilvánulását aztán ti züllöttségnek nevezitek.

ENDRE: Igazad van, kopott a ruhád, rojtos a gallérod.

DÉNES *(kinyújtja a lábát)*: De húszforintos cipőt hordok.

ENDRE: Valahol a Tóbiás utcában lakol, odúban.

DÉNES *(iszik)*: De foglyot eszem, és Dimitrinót szívok rá.

ENDRE: Szóval valamiképpen olyan vagy, mint az az ember volna, aki az óráját úgy hordaná a zsebében, hogy az üveges lapja legyen kifelé.

DÉNES: Igaz. Impraktikus és rendetlen. De miért szabjam magamat az emberi rendhez, mikor kozmikus rendeket láthatok, és csillagokkal társalkodhatom? *(Besötétedik, a beszélgetők asztala felett kigyullad egy nagyon diszkrét, opálfényű láng, távolabb egyetlen ívlámpa, amely*

fehér fényt hint Dénes arcára.) Lásd, édes barátom, egyetlen szenvedély van, amely nem lealáz, hanem felemel. És ez az ivás. A kártya kapzsi állattá tesz, a szerelem...

ENDRE: Nos, a szerelem?

DÉNES: Ejh, édes barátom, a szerelem olyan ostoba dolog, hogy okos ember csak csinálja, de nem beszél róla. Ezt a középkorban még lovagiasságnak hívták, most sokkal gyakorlatibb neve van: diszkréció. Mondom, minden szenvedély lealáz, és a testi embert szolgálja benned. De a bor, az fölemel, lelkedet hatványozza meg, a gondolataidat szaporítja, és lehozza a földi sötétségekbe az égi fényt.

ENDRE: Lopott fény az, Dénes!

DÉNES: Ha Prometheusz volnék, azt felelném, hogy fényt még lopni is szabad. *(Iszik.)* Ó, hidd el nekem, Endre, hogy a bor mennyei harmatcseppje az üdvösségnek, a szőlő nemes vére, amely akkor csorog a legédesebben, amikor a fürt szíve, a bogyó megreped. Csodálatos új világot nyit, és ha emberkerülővé tesz, azért teszi, mert pogány istenekkel társaloghatsz.

ENDRE *(gyanakodva, tétován néz rá)*: Adjál egy pohár bort. De azért tudom ám, hogy most hazudtál!

DÉNES *(isznak)*: Hát persze hogy hazudtam. Hiszen az igazságról akarlak meggyőzni. Láttál te már igazságot, amely diadalmaskodott anélkül, hogy hazudtak volna az érdekében? Egyébiránt, ha nem tetszik ez a téma, beszéljünk másról.

ENDRE: Igen, másról, de miről?

DÉNES *(be van már kissé csípve)*: Nem bánom én, akármiről, ha a világ végéről is.

ENDRE: A világ végét megírta már Petőfi is, Flammarion is.

DÉNES: És az egyik egy dacos férfit, a másik pedig egy limonádézű szerelmespárt tett meg utolsó embernek. Pedig tudod, ki lesz az utolsó ember?

ENDRE: Ki?

DÉNES: Egy vénasszony.

ENDRE: Hahaha! *(Isznak.)*

DÉNES: No igen. Nézd csak meg a statisztikai füzeteket, és meg fogod látni, hogy a vénasszonyok élnek túl mindent és mindenkit. A világot is egy vénasszony fogja túlélni.

ENDRE: Te Dénes, te most már nagyon is... hogyan is mondtad?... kozmikusán beszélsz. Nem jó volna hazamennünk?

DÉNES: Igazad van. Mára elég bolondot beszéltem össze. Nem zavarom többé a fejedet, és befogom a szájamat. Nem jártatom tovább, mert tudom, hogy nem az az óra téveszt meg, amelyik áll, hanem amelyik rosszul jár. Jani, fizetek. *(Csöndes, döcögő, de egy cseppet sem tántorodó lépéssel indul meg, Endre némán ballag mellette.)*

DÉNES *(kint az utcán)*: No, Isten veled, most már kissé barátságosabb előttem a világ. Amíg nem ihatom egy kis bort, mindig olyan fene módon csüggedtnek érzem magamat. Tudod, valahogy úgy, mintha kisbetűvel kezdődne még a vezetéknevem is... Isten veled.

ENDRE: Isten veled.

A KÍSÉRTET

A kísértettel körülbelül úgy áll a dolog, mint ahogy az egyszerű ember mondta a pénzről: valami nincs ugyan, de lenni azért van.

Mert bolond ember ugyan, aki elhiszi, hogy a világot alkotó három dimenzióból kiment valami - nevezzük léleknek, intellektusnak vagy akárminek - visszatér oda, csak azért, hogy az embert rémítgesse, vagy jóra oktassa, de nem kevésbé bolond az is, aki tagadja, hogy vannak irtóztos egyéni rémületek, az érzékeknek szörnyű csalódásai vagy fenséges révületei, amelyek alkalmasak annak a hitnek a felkeltésére, hogy csakugyan a negyedik dimenzióból kerültek elénk. S így vagy a gyilkos eliszonyodás, vagy pedig a mennyei gyönyörűség és megnyugvás érzetét keltik fel bennünk.

Ha a kísértet fogalmát akarjuk meghatározni, végső analízisben erre a definícióra jutunk: kísértet minden olyan okozat, amelynek nincs világbeli oka. Vagyis, tekintetbe véve azt, hogy az okozat szóban már benne van az ok fogalma is, a kísértet gondolata a priori megköveteli, hogy a mindenséget két részre osszuk fel: világra és még valamire, ami kapcsolatos ugyan a világgal, de mégsem hozzá tartozó.

A hit nem tagadja, sőt egyenesen állítja a kísértetek meglétét, a tényekkel szemben a tudomány sem tagadhatja; nem is tagadja. Következés: úgy a hit, mint a tudomány bifurkálja a világot, mert ha nem tenné, akkor - sok minden egyéb között - tagadnia kellene a kísértetet is. A hitről tudjuk, hogy hogyan skatulyáz. Van földi világ, azután van mennyország, és van pokol. S mikor a két utóbbi közül egyiknek vagy másiknak az ajtaja megnyílik, és bebocsátja a lakóját a földi világba, akkor jelenik meg az ember rémülő szeme előtt a kísértet. Mert ne tessék elfelejteni, hogy logikának kell lenni a logikátlanságban is, a logika szerint pedig Szent Ferenc látomásai éppúgy kísértetek, mint a *Fauszt* Mefisztófelesze, a Soubirous Bernadette előtt megjelenő Szűzanya csakúgy kísértet, mint Hamlet apjának a szelleme.

A hitről tehát tudjuk, hogy honnan kelti erre a világra a kísérteteit, de vajon hol van az az ugratóskatulya, amelyből a tudomány véleménye szerint is előugorhatik a kísértet, hogy rémítsen vagy gyönyörködtessen bennünket.

Minden kornak és minden iránynak a szépirodalma foglalkozik a kísértettel, és szerepelteti. És abból, ahogyan szerepelteti, ahogyan az irodalmi kísértettechnika fejlődik, világosság derül arra is, hogy mi a különbség a régi, vallásosan stilizált kísértet és a mai, a tudományos, hogy úgy mondjam: modern kísértet között.

A legrégebbi kísértettechnika nagyon egyszerű és naiv volt. A gróf éjjel ráles boszorkányos hírben álló feleségére, s utána megy a temetőbe; ott aztán látja mind a kísérteteket. Hogy farkas vagy csontváz, avagy boszorkány képében-e, az tökéletesen mindegy. A hatás mindig csak egy, fokozni legfeljebb a kísértet alakjának a mentül szörnyűségesebb leírása tudja.

Ennek a boszorkányos grófnének a kaptafájára szabta hosszú időn keresztül az irodalom minden kísértetét. Az öreg Dumas, Gogol, a meseíró Hoffmann, Bulwer s a többi mind ezzel a technikával dolgozott, amelynek az a hibája, hogy abban a pillanatban csappantja le az érdeklődést, amikor a tetőpontra kellene emelnie. Mert a kísértet, amint megjelent, már nem érdekes többé. Sőt ellenkezően, mentül jobban fel tudja az író kelteni az érdeklődésünket a megjelenés előtt való dolgok leírásával, hangok, mozgó tárgyak, világossághatások csoportosításával, annál nagyobb lesz a csalódásunk a megjelenéskor, önkéntelenül a dajkamesék jutnak eszünkbe, amelyeknek a pointe-je bennünket már nem érdekel.

Az újabb technikának, azt hiszem, Dickens a szülőapja, azzal a mesteri elbeszéléssel, amelyben az esküdtszék elnöke nem képes összeolvasni az esküdteket. Nem jelenik meg ott a

kísértet, mégis rémülünk és borzadunk, mert érezzük, tudjuk, hogy az elnök azért nem képes összeolvasni az esküdteket, mert ott ül közöttük a meggyilkolt is, aki szintén ítélkezni akar a gyilkosán.

A modernebb kísértettörténetek már mind ezen a technikán épülnek fel: a kísértet ott van bennük, de meg nem jelenik. Egyik legjobban megkomponált ilyen történet a Maeterlinck *L'Intruse-e (A hívatlan vendég)*, ahol a halál láthatatlanul, de mégis folyton megérezkítve lép fel, megy keresztül a színen, és ragadja el a beteget.

A Dickens technikáján is nagy javításokat tett Guy de Maupassant és Rudyard Kipling. Az előbbi azzal ér el óriási hatást, hogy a történetének mindig van a kísérteties magyarázat mellett egy természetes magyarázata is, amivel azt éri el, hogy - feltétlenül a kísérteties magyarázatban hiszünk. Klasszikus példája ennek *A kar* című elbeszélése, ahol a csonka ember elmegy az ellenségéhez, aki levágta és mumifikálva őrzi a karját; éjjel behatol hozzá, megfojtja, s visszaveszi a karját. Az olvasó rendületlenül meg van győződve, hogy maga a kar fojtotta meg a történet hőst.

Más a Kipling technikája. Ő bizonyos hideg, felsőbbes, hitetlen hangon mondja el a kísérteti történetét. Úgy tesz, mint az az ember, aki félelmében füttyöl. S mivel művészien érezteti velünk, hogy csak affektálja a hitetlenséget, s a lelkében borzadozik, szuggesztív erővel sugározza ránk a borzalmát. Ezt az erejét érezzük az *Imry hazajáró lelke* című elbeszélésében, amelyben azonfelül még csodálatos, gyönyörűséges művészettel van feldolgozva az a néphit, hogy a kutya megéri a kísértetet.

A modernebb írók tehát - amint már talán tetszik érezni - mindjobban távolodnak el a vallásos kísértettől, és közelednek a tudományos kísértet felé. Egészen odáig azonban ma még csak a legmodernebb jutott el: Shakespeare.

Az ő technikája megint egészen új. És még nem vette át tőle senki. Úgy látszik, hogy még nem volt rá elég idő.

A Shakespeare kísérteti megjelennek. S a megjelenésükkel mégsem veszítik el az érdekességüket, hanem fokozzák, úgyhogy lélegzetfojtottan lessük a szavukat, minden mozdulatukat. Mert egészen tudományos kísértetek. Olyan okozatok, amelyeknek az oka nem a mennyországban vagy a pokolban van, hanem valami más világonkívüliségben. Hamlet apjának a lelkeről, akárhogy emlegeti is a poklot, tudjuk, hogy nem onnan jött, hanem a fia megbolygott agyvelejéből. Banquo szelleme sem a géhinnomot hagyta oda: a Macbeth büntudat zaklatta idegeinek a vibrációjából verődik össze a képe, éppúgy, mint a III. Richárd sátorában megjelenő szellemeké.

S esküszöm, hogy Shakespeare annak idején a maga színházában *Hamlet*-et úgy rendezte, hogy a lélek a Hamlet háta mögött bukkanjék fel, s ott szólaljon meg először. Mert Shakespeare nem tudta, de a világfelforgató nagy intuíciójával kétségtelenül mégis megérezte azt az igazságot, hogy a hallucináló ember mindig a háta mögött hallja a hangokat. A kísértettől féltő ember mindig hátrafelé kapkodja a fejét.

S ezekkel a tényekkel azután egészen ott vagyunk a tudományos kísértet fogalmánál. A tudományos kísértet az az okozat, amelynek az oka nem a mennyországban vagy a pokolban van, hanem magában az emberben, amely mint individuum kapcsolatos ugyan a világgal, de mégsem hozzá tartozó. Az az igazi, a meglevő, a reális kísértet, amelyet az agyvelőben támadó ok kivetít, bele a világba, hogy onnan látjuk magunk felé közeledni a magunkból valót, a látszólag ok nélkül való okozatot.

Az agyrém, az érzékcsalódás, a hallucináció az, amely felkeltette, ápolja és örökkévalóvá teszi az emberekben a kísértet hivését.

Ezzel a banális, szélesre taposott igazsággal kezdenem kellett volna az elmélkedésemet, nem pedig befejezni. De hova lett volna akkor belőle az egyetlen érdekesség, a kísértet? Érdekességnek pedig kell benne lenni, mert különben a manó sem olvassa el. És mi lesz akkor a tudomány úgynevezett „népszerűsítése”-vel?

A HALÁLÖSZTÖN

Amikor Brunetière kimondta a tudomány csődjéről szóló ismeretes mondását, mindnyájan összenéztünk, s valljuk meg, egy kicsit mindnyájan igazat adtunk neki. Az első percben nagy lett a lárma, a vitatkozás, de később a kavardásból kihiggadt a meggyőződés, hogy Brunetière-nek valahogyan mégis igaza van.

Elvitathatatlan tény, hogy a tudomány eddig való haladtában rendszeresen lerombolta mindazt, amit a vallás épített. Bebizonyította, hogy minden vallás csak fikció, mert természettudományos alap nélkül való vágykifejezés, érzelemnyilvánítás, ami nem azt hiszi, amit lát, hanem azt látja, amit hisz. Még a legtökéletesebben kidolgozott vallásrendszer sem egyéb, mint a pusztába elhangzó ismétlése az istenfogalom nélkül való vallás, a buddhizmus kétségbeesett, sóvár kiáltásának: Nirvána!

Bebizonyította a tudomány, hogy nincs célunk, nincs rendelésünk, e tekintetben túlhaladt már az ignorabimuson is, és kategorikusan kimondta, hogy nem is lehet célunk, mert az ember nem *valamire* született, hanem *valami miatt*; vagyis posztulátum, következés, olyasvalami, mint a salak, aminek nincs célja, nincs haszna, mégis itt van a világon, mert következése az elégs processzusának.

Így lerombolva mindent, a tudomány a legcsupaszabb, legkapósabb pesszimizmust állította szembe a vallások optimizmusával. A kérdés csak az volt, hogy diadalmasan-e. Úgy látszik, hogy igen, mert a Brunetière mondásában ennek a diadalnak az elismerése benne van. Brunetière körülbelül a következőket mondta:

- Sikerült lerombolnod mindent, tudomány. S most büszkén ráülsz a romokra, s hivalkodol a munkáddal, pedig hogy befejezted, sírnod kellene, mert nincs többé hivatásod, csődöt mondatsz, építeni *te* nem tudsz, az a vallás dolga. Mégiscsak az fogja megadni az embernek a boldogságot.

Tekintettel arra, hogy elvégre mégiscsak a boldogság az emberileg legfontosabb dolog a világon, tessék beismerni, hogy Brunetière-nek igaza van. A tudomány idáig tényleg nem épített semmi olyat, ami az embernek abszolúte becses lenne. Meggyarapította a kényelmünket, elősegítette a boldogulásunkat, de a boldogságnak még csak szürke felhőn átszűrődő, halavány sugarát sem ígérte idáig. Kérdés, nagy kérdés, hogy termékenységre fog-e fordulni ez a meddősége?

Mecsnikov Illés azt mondja, hogy igen. Ez a Franciaországban élő orosz tudós egész határozottsággal azt mondja, hogy a tudomány meg fogja adni az emberiségnek a teljes boldogságot, realizálni fogja azt a fikciót, amit a vallás ígér. Rendszere, amely megalapítója lesz a *természettudományos optimizmus* bölcséletének, szigorúan tudományos, bizonyítható, és könnyen áttekinthető.

Mecsnikov, aki bakteriológus és biológus, azt mondja, hogy az emberi testnek kitűnően szervezett rendőrsége van. Ennek a rendőrségnek a legénysége a fagocitózából áll, amelyek a vérben, nyirokban szabadon keringő, de a test szöveteibe befészkelődten is őrt álló, sajátságos sejtek. Azért nevezi őket fagocitózának, falósejteknek, mert a hivatásuk az, hogy a testbe behatoló apró kis szerves lényeket, baktériumokat elfogják és felemésszék. Példa rá: az orvosok eddig mint a természet bölcsességének hatalmas jelét szokták emlegetni a vérnek dezinficiáló képességét. Szerintük a vér, ez az alkálikus folyadék, amint seb esik az emberi testen, rögtön megjelenik, s hogy úgy mondjam, automatikusan fertőtleníti a seb széleit. Ha ez nem így volna, minden seb rég inficiálva volna, mire orvoshoz jut vele az ember. Az orvosoknak ez a feltevése azonban nem igaz; a vér magában véve nem dezinfektor, a sebre lecsapódó mikrobákat nem ő öli meg, hanem a vele együtt kibuggyanó fagocitózák, amelyek elvégezve munkájukat, s elhalva, jótékony védőkéreggel, a sebhellyel vonják be a sebet.

A fagocitózák tehát a test rendőrsége. Ha valamely államban a rendőrség nagyon elhatalmasodik, számában megszaporodik, munkája meg kevés akad, a polgárok rovására keres magának foglalkozást, hogy jogosultnak tüntesse fel a meglétét. S bekövetkezik a rendőrállam. Amit nálunk felesleges bővebben explikálni. Ha a fagocitózák nagyon elszaporodnak a testben, s különös kedvező körülményeknél fogva kevés dolguk akad: keresnek maguknak foglalkozást, s megtámadják magát a testet, az ember szervezetét. Munkájuk ekkor már természetesen romboló hatású, s megnyilvánulása: az öregedés. Felemésszik a test rugalmas, az életműködéshez szükséges szöveteit, s összegubózódva és elhalva velük együtt, a helyükre afféle holt és hasznavehetetlen anyagot raknak le, mint aminő a seb kérge. Ennek a következménye lesz a test megcsökkenése, a termet megrokkánása, az arc megráncosodása, szóval az öregedés. A legklatársabb bizonyíték Mecsnikov e tételére az öszülés. Hogy a hajnak a festőanyagát csakugyan a fagocitózák emésszik fel, azt ez a tudós már mikroszkóppal konstataálta. A hajban *már látta is*, hogy a rendőrállam nemcsak a polgári életben, hanem a természetben is veszedelmes.

Ennek a felfogásnak a nézőpontjára állva tehát kétségtelen, hogy az öregedés nem egyéb, mint betegség. Bizonyára tetszik tudni, hogy mi az a betegség, de azért nem árt, ha egy mondatban körülhatároljuk a fogalmát: a test fizikai vagy kémiai egyensúlyának a megbillenése.

Ha az orvos megcsinálta a diagnózist, az orvosság megtalálása már könnyű dolog. Ha tudjuk, hogy az öregedés betegség, akkor meg fogjuk találni az orvosságát is. Egészen bizonyosan meg fogjuk találni. Hiszen a jövő egyetlen gyógyítószerének, a sérumnak a készítésében szinte szédületesen haladunk. Ki hitte volna még csak egy évvel ezelőtt is, hogy rövid időn belül fel lesz fedezve a veseatrófiának a séruma, s a vérszegénység séruma, amely megakadályozza a vörösvérsejteknek a vérben való megcsökkenését. Ma már mind a kettőt készítik a párizsi Pasteur-intézetben. Nem Jules Verniáda, nem Flammarion-féle tudományos elábrándulás, nem hiú jóvendőmondás tehát, hanem szigorú bizonyosság, kétszer kettő négy, hogy meg fogjuk találni az öregedés sérumát is. Azt a gyógyítószeret, amely a fagocitózákat a kellő korlátok közé szorítja vissza, oda, ahol a működésük még szükséges. S ha ez megtörtént, akkor a megöregedés processzusa egészen másképpen fog lefolyni. Az ember friss agyvelővel, rugalmas testtel fog megérni olyan kort, amelyhez mérve Matuzsálem élete „arasnyi lét”, s amelynek vége nem erőszakos halál lesz, hanem a természetes elpihenés. Mert ma még minden halál erőszakos, még a végelgyengülés is, az is a fagocitózák romboló munkájának a következménye. Az ember visszakapja régi kincsét, amely, hogy valaha megvolt, a Biblia tanúsodik róla: a természetes meghalást.

A halhatatlanságot, természetesen, soha el nem fogjuk érni. A szérumokkal elérhetjük, hogy az organikus mérgek nem rombolhatják el a testünket, de az elkopást meg nem akadályozhatjuk. Vagyis a jövő emberének nem kell félni a teste kémiai felbomlásától, de ő sem kerülheti el a fizikai elfogyást, a természetes halált.

Ez a Mecsnikov elmélete.

Ezt olvasván, először is az a kérdés ötlük az eszünkbe, hogy van-e olyan teremtés a világon, amelyik természetes halállal hal meg? Egészen bizonyosan nem tudunk erre a kérdésre felelni, de a valószínűség amellett szól, hogy van. Mégpedig - csodálatos véletlennek látszik, pedig ha mélyebben nézzük a Mecsnikov elméletének az igazolását láthatjuk benne - azok a teremtések hálnak meg természetes halállal, amelyeket a múlandóságra, az élet rövidegére szoktunk közmondásos példának emlegetni: a kérészek, a tiszavirág.

A tiszavirág, amelynek az élete csak órákig tart, a legszimplább teremtések egyike a világon: kitűnő szeme, erős szárnya van, de az emésztőszerve egészen kezdetleges, úgyhogy semmiféle parazita meg nem élhet benne. Ezt a kezdetleges, egyszerű szervezetet meg nem támadhatja semmi mikroba, azért szinte végtelen nagy a valószínűség, hogy a tiszavirág halála a természetes halál.

A tiszavirág az élete egy részét mint hernyószerű lárva tölti el. S a lárvája nagyon félénk s nagyon gyors teremtés, a bogarásznak, ha meg akarja fogni, nagy ügyességgel kell rá vadászni. A kifejlett tiszavirág pedig, a szárnyas állat, nem fél semmi veszedelemtől. Minden védekezés, minden menekülő kísérlet nélkül engedi megfogni magát, nincs semmi ösztöne az élet iránt. A lárvája még fél a haláltól, a kifejlett állatból kiveszett a halálfélelem, a tiszavirág, amikor milliomodmagával ott rajzik tavaszi délutánon a Tisza felett, a halál örömeinek a táncát járja. Amikor levetette magáról rút burkát, felreppen a levegőbe, eleget tesz a fajfenntartás parancsának, aztán a még hátralevő párórányi életét azzal tölti, hogy diadalmas táncot jár, örvend, ujjong, hogy meghalhat.

Egészen bizonyos, hogy amint az ember visszakapja rég elvesztett kincsét, a természetes halált, fel fog benne ébredni a szintén kipusztult ösztön: a halál ösztöne. Amint most, amikor öntudatlanul érezzük, hogy mindnyájunkra idétlen, erőszakos, korai halál vár, az életösztön eltölt bennünket halálfélelemmel, úgy fogja a jövő emberében a halálösztön felkelteni az élet félelmét. A jövő emberét az élete felén végigkíséri az életösztön, amikor delelőre jut, felébred benne a halálösztön, s mindinkább erősödve, kívánatosá teszi neki a pihenést, a fájdalom és kínlás nélkül való elmúlást, az esztétikus halált, amely testvére az álomnak.

S az emberek, ha egészen kiélik az életüket, nyugodtan és boldogan fogják lehunyni a szemüket, hogy elmenjenek pihenni, hogy elkövetkezzék rájuk, amit az istenfogalom nélkül való vallás, a buddhizmus fejez ki legszabatosabban egy szóban: a Nirvána!

A KEGYES ÖLÉS

Arra a kérdésre, hogy szabad-e az orvosnak ölni, molière-i közelségben fekszik a pokoli ellenkérdés: hát miért kapta a diplomáját? Ölni, akaratlanul és a szándéka ellenére bizony szabad a dokornak, és Kínában volnánk, és nagy szerencsétlenség volna a társadalomra, ha büntetőpörbe lehetne fogni vagy akár csak fegyelmi úton is megrendszabályozni azt az orvost, aki - természetesen kizárva itt az ordító tudatlanság vagy lelkiismeretlenség eseteit - véletlenül halálát okozza a rábízott betegnek. Erre is volt már eset, de mivel a tudásunk korlátolt, és csak

az ostobaságnak nincs korlátja, felelősségre ezért az orvost belátó ember nem vonja, ellene ilyenkor csak az ostobaság ordíthat.

Azonban a téma, amelyet ezúttal a hét eseményeinek vegyes felvágottjából tollunk villahegyére akarunk szűrni, nem az orvos véletlen öleséről szólt, hanem a szándékosról. Amerikában, Ohio államban valami überhumanista törvényjavaslatot nyújtott be az iránt, hogy az orvosnak szabadsága - sőt talán kötelessége - legyen fájdalmat nem okozó vagy minimális fájdalmat okozó méreggel megölni azt a beteget, akinek a halála már biztos, a szenvedései pedig olyan mértéktelenül nagyok, hogy az élete, a bizonyosan kialvó élete már teher neki is meg a környezetének is.

Hát Ohio állama elég benn van Amerikában arra, hogy efféle törvényjavaslatot terjeszthesse nek a parlamentje elé, de annyira messze még sincs benn Amerikában, hogy a javaslatból törvény is válhassék.

Halálos betegség, amelyre az orvos hóttbizonyosan megjövendölheti, hogy elpusztulás lesz a vége, tudvalevően csak egy van a világon: az élet. Erről egyet bizonyosan tudunk, és körülbelül csak egyet tudunk bizonyosan, hogy halálos kimenetelű. Lethális bántalma az emberi szervezetnek. Minden más betegség csupáncsak egy vagy jó, vagy rossz jóslata kór. És a rossz kórjóslatú betegségeknek a száma egyre csökkenik. Tudvalevő dolog, hogy Jenner előtt a himlő több embert vitt el évenként, mint ma a tüdővész, tudvalevő az is, hogy körülbelül öt esztendő óta a tüdővész kezd behódolni a tudománynak, majdnem harminc százalékot visszahódítottunk már tőle a dezinfekció és a szabad levegő két hatalmas fegyverével. A kolera kezd eltűnni, a pestist minden kikötővárosban fülön lehet ma már fogni, az influenza csak egyszer tudott készületlenül rohanni meg bennünket, az egyiptomi szembetegség elszaladt a gálickő elől (Napoleon idejében a trachomások még elkülönített falvakban éltek), a lepra pedig, az ókornak ez az átka, keresett orvosi kuriózzummá vált.

Kénytelen vagyok úgy tenni, mint a Fauszt uszkárja, előbb nagy körökben kerülni meg célba vett témámat, és a ragadós betegségek vargabetűjén át kanyarodni oda az igazi témához. Mert a témám hullámgyűrűinek szűkítésével kell kifejeznem azt, hogy a különböző és eddig az orvostudomány által pontosan szétadagolt és külön-külön beskatulyázott betegségfélék meg egyre nagyobb és egészségesebb körökbe kezdenek összeolvadni. Lassankint két kör alakul ki: a fertőző betegségek és a szervi bajok két köre. S az utóbbi körnek az $r^2\Pi$ -je, a területe mindinkább kisebbedik. A szervi bajok osztályából mind több betegség utalódik át tudományos bizonyossággal. Éppen ezen a héten tartotta szenzációs érdekességű felolvasását Robertson arról, hogy az agylágyulás, a mai kornak ez a réme *nem* szervi baj, hanem infekciós, ugyanannak a természetes méreganyagnak (kurtábban baktériumnak) a pusztítása, amely a hátrincsorvadást okozza. Ez annyit jelent, hogy a paralízis és a tábesz éppúgy *gyógyítható* és teljesen jó kórjóslatú betegség lesz, mint amilyen ma már a diftéria, a tüdőgyulladás, bizonyos tekintetben a tífusz, és egészen bizonyosan az a betegség, amelyet a keresztes hadjáratoknak köszönünk, és amelynek specifikuma az eleven kéneső. Erről a betegségről Brioux elkésve írta meg a darabját, mert ma már nem tragikum, hanem csupáncsak energia és szanatóriumi kezelés dolga.

Még szűkebb kört. Ahogy eltűnt a kórházi üszök meg a gyermekági láz, úgy el fog tűnni sok más olyan betegség is, amelyet szervi hibának gondoltunk eddig. De amelyekről, mióta a Zsigmondy immerziós mikroszkópjával dolgoznak, kezd kiderülni, hogy infekciók. És - ezt tessék jól megjegyezni - ha a mai orvostudomány egy betegségről egész határozottsággal ki tudja mondani, hogy fertőző természetű, akkor egyúttal azt is kimondta róla, hogy *gyógyítható*. Mert a szérumterápia teljes kifejlődése már nem elméleti haladásnak, hanem csupán gyakorlati előrelépésnek a kérdése ma. A Rubikonon itt túlvagyunk.

Még szűkebb kört, és azzal magához a témához érünk. Ahhoz a nagy és modern igazsághoz, amely körülbelül ezerszázéves, és kifejeződött már ebben az egészen modern mondásban is: dum spiro, spero. Ezt körülbelül ezer esztendővel ezelőtt mondták, és ma is igaz. Ma igaz csak igazán...

Az úgynevezett halál abban a pillanatban áll be, amikor a szív megáll. Nem az izmok elbénulása, nem az izmok leszerelődése, nem is az agy munkabeszűntetése jelenti a halált, hanem az a pillanat, amelyben megáll az emberóra ketyegése. A halál, orvosi felfogással kifejezve, mindig csak szívbénulás, helyesebben szívszélütés. Még az agyszélütés is csak akkor válik halállá, amikor az agyvelőben vagy túlságosan felhalmozódott, vagy pedig a megrepedő éren át a szövetek közé utat találó vér olyan visszahatást gyakorol a szívre, hogy az vagy a belefeszülő vértömeg ellenállását nem bírja tovább a rugalmasságával, vagy pedig kiürül úgy, hogy nincs mit kilöknie többé, és megáll, mert nem lát munkát maga előtt többé. „Die Uhr steht still.”

És ezt a pillanatot, a szív megállásának a pillanatát nem láthatja előre semmi orvos. Ha kristálytisztá diagnózist állított is fel, ha számol minden emberi biztossággal, akkor sem tudja megjövendölni a pillanatot, amelyben a szív megáll. Legfeljebb retteg ettől a pillanattól, és étterrel, kámforral, kodeinnel akarja odább tolni.

És amíg a szív él, addig minden él. Amíg az óra ketyeg, addig időt is mutat, és a mutatója ráfordulhat a jövőre. *Őni* addig nem szabad, amíg a szív mozog - azontúl lehet, mert már lehetetlen. Halálos vagy a meghalásnál is rosszabb kínok nem jelentik még a halált, és a tudományos optimizmusnak ott kell a legerősebbnek lenni, ahol kitér a legcsikorgóbb ajtó, a halál ajtaja. Mert a húsz órán belül elmúló gyomorrontásnak a kínjai nagyobbak és halált kívántatottabbak, mint a tüdővész utolsó pillanatai, a fogfájás, sőt a tyúkszemfájás is viharosabb erővel kívántatja velünk az elmúlást, mint az aggkor nyugalmas és óhajtott elalvása.

Ohióban azonban azt gondolják, hogy az orvos meg tudja látni a vég kezdetét. Még ez sem igaz. A közelgő halálnak *nincs biztos* jele. A facies hippocratica és a tagok elmerevedése, kihűlése ma már Salernóba való jele az elmúlásnak. A kín, amelyet az úgynevezett haldokló szenved, lehet éppúgy életjelenség is, mint ahogy haláljelenség. És még ha haláljelenség is, és ha megváltásnak tetszik is az elmulasztása, akkor sem szabad az orvosnak megfeledezni arról, hogy a halálos ágyunkon mindnyájan, férfiak és nők egyaránt madame Dubarryvá válunk, és a lelkünkben üvöltve, kétségbeesett élettragaszkodással kiáltjuk:

- Hóhér úr, még egy percet!

MELANKÓLIA

(Délután négy óra Dénes agglegénylakásának az ebédlőjében. A hófehér terítékű asztal közepén nehéz, ötágú ezüstkandeláber áll, de ámbár az asztal felett az elektromos csillár is ott függ, csak egyetlenegy szál gyertya ég. Poharak, egy üveg rajnai bor, cognac, angosztura, cigarett, szivar, feketekávé. Az ablakon búsan szürke világosság szüremkedik be, és valami párázatos glóriával veszi körül a gyertyaláng sárga lángszáját. A szivarfüst olyan hosszú, szomorú kék fátyolfoszlányokban úszik a levegőben, mintha már fűtenének, pedig az ablakon tizennyolc fokot mutat a hőmérő. De ugyancsak az ablakon halk kopogás is hallatszik. Az ősz kinyújtotta karját, és egy teljes hónappal nyúlva át a Végtelenségen, már most kopogtat, sírva, patakozó szemmel kéri, hogy eresszék be a szobába is. Az asztalnál DÉNES és ENDRE egymással szemben ülnek. Dénes úgy tesz, mintha a szivarját venné a szájához, de ezzel a kézmozdulatával halk ásitást fojt el.)

ENDRE: Jó, jó, miattam ásíthatsz álorcáskodás nélkül is. Hiszen csak máig hittem, hogy te vagy a világon a legunalmasabb fráter. Most már tudom, hogy van nálad unalmasabb ember is.

DÉNES *(érdeklődve)*: Ugyan? Igazán? *(Nem minden irigység nélkül.)* És ki az az ember? *(Előrehajol a székén.)*

ENDRE: Szeptember.

DÉNES *(újból unottan hátrahanyatlik, és részben füstöt, részben megvetést fúj bele a levegőbe)*: Pff! Szójáték!

ENDRE: Az ám. Sőt még azt is bevallom neked róla, hogy rossz. Mert még szeptembernél is van egy unalmasabb ember.

DÉNES *(eltalálja)*: Hehehe. November...

ENDRE: Úgy van. *(Csend.)*

DÉNES: Te Endre. Nem gondolod te azt, hogy felnőtt emberekhez mégsem illik ilyen ostobaságokat beszélni össze?

ENDRE *(nyugodtan)*: Én bizony azt gondolom, de nem tehetek róla, mert ilyen ostoba időben csak ostobaságokat lehet összevissza beszélni.

DÉNES: Ez részben milieu-elmélet, részben azonban csakugyan ostobaság.

ENDRE: Engedj meg, de én bebizonyítom neked, hogy...

DÉNES: Megengedek neked mindent, de azért ne bizonyíts be semmit. Különösen azt ne, amit most be akartál volna bizonyítani: hogy ez az idéetlenül és hirtelenül támadt ősz elveszi az emberek lelkének a frissességét, nyirkosan nyúlóssá teszi a gondolkozás rugalmas szalagját, és feltétlenül az elmúlásnak, a halálnak a képét idézi fel.

ENDRE: Hogyan találtad el, hogy ezt akartam mondani?

DÉNES *(egypár szippantás után)*: Sok őszet láttam már... Nézd, ide a halántékomra rakódott le a derük... És tudom, hogy az emberek leginkább ősszel egyformák. Az ég szürke uniformisa egyenruhát húz a gondolatokra is. És ennek *(az ablakra mutat)* az egyhangú muzsikának a dominánsa mindig egy: a halálgondolat. Magamon kívül alig tudok még valakit, akit különösen ilyen időben elő nem vesz a meghalástól való rettegés, a... hogy is mondjam... thanatophobia. Az a hősiesség, amit valami német szerint minden ember szívében hord azzal, hogy élni mer, pedig tudja, hogy meg kell halnia, ilyenkor, amikor a nyári rövid kapca után először vagyunk kénytelenek hosszú harisnyát húzni, rendesen a lábunk szárába száll. Parancsolj egy pohár angoszturát. Ostobaság az egész dolog. Ez is csak ostobaság.

ENDRE: Látod? Ugye, hogy ostobaság... *(Egyszerre gondolatot változtat.)* Különben... ha jól meggondolom, nem is olyan nagy ostobaság, *(önmagával vitatkozva.)* A halál gondolata csak nem ostobaság? Sőt megfontolva mindent, a halál az egyetlen igazán komoly gondolat a világon. *(Hirtelen éles tekintettel néz Dénesre.)* Te nem félsz a haláltól?

DÉNES *(csendes, tempós mozdulatokkal teszi szípkába a szivarját, azután az abroszról kezd valami ott maradt morzsalékot lesöpörni, azt nézi nagy figyelemmel, és úgy felel)*: Nem.

ENDRE: Dénes, hazudsz. A haláltól mindenki fél, és te most csak azért nem mertél a szemembe nézni, mert tudod, hogy hazudtál. *(Az eső kétségbeesetten, könyörögve veri az ablak üvegét, hogy eresszék már be, mert nyugat felől még sűrűbb felhők tornyosulnak rá, és siettetik, hogy sírja ki magát hamar. A külső világosság szépia-fakóra válik, a gyertyaláng minden*

vörössége belefulladás ebbe a világításba, és csak a két kísértetszín, a sárga meg a zöldeskék marad meg belőle. Dénes lassan emeli fel a szemét az abroszról, azután merően néz rá Endrére.)

DÉNES: Nem félek a haláltól.

ENDRE: Dénes...

DÉNES: Nem félek a haláltól. Nem vagyok hős, ami körülbelül annyit jelent, hogy nem vagyok túlságosan együgyű ember. Tehát nem hősiességből, primitív gondolkodás folytán nem félek a haláltól, hanem, hogy úgy mondjam neked: előre megfontolt szándékkal nem félek tőle. De azért... *(Ő is begombolja a kabátja legfelsőbb gombját)* ...azért mégsem szeretem. *(A gyertya lángja sercegve lobbanik egyet.)* Undorodom tőle... *(Csend.)* Hideg van itt...

ENDRE: Tehát a halál...

DÉNES *(közbevág)*: Nem is a halál. Az a nyugalom, a tökéletes megpihenés, az életnek nevezett nagy betegségből való teljes kigyógyulás. Nem a halál, hanem a meghalás az, ami bánt. Mert tudod-e, hogy mi a világon a legundorítóbb négy processzus?

ENDRE: Több is van.

DÉNES *(idegesen)*: De a négy legrútább! *(Higgadtan.)* Az első a születés, a második az önfenntartás, a harmadik a fajfenntartás, a negyedik a meghalás. Mind a négy visszataszítóan esztétikátlan *(az öklét rövid mozdulattal belerázza a levegőbe, a homlokát ráncolja)*, felejteni való dolog. Igyál még egy pohárral abból az angoszturából. *(Isznak.)* Tudod? Nem a halál, hanem a meghalás procedúrája... Eh, Arbuez Péter csak nyomorult kis kocapuskás volt magához az úgynevezett élethez képest.

ENDRE: De hiszen vannak a meghalásnak szép módjai is. A szívszélütés, amely egy perc alatt végez az emberrel, avagy a sorvadásban elmúló fiatal leány...

DÉNES: Baktériumtelep! *(Kezd mind idegesebben beszélni.)* És látod, Endre, ez a mi korunknak a rémséges átka... talán az egyik magyarázója annak is, hogy olyan rettenetesen sok az idegbeteg és a tébolyodott ember. Igen, igen. Kezdem most már egészen világosan látni a dolgot... A kor betegsége az, hogy nem tudjuk többé a Halált perszonalifikálni. Eltűnt a klasszikus kor szép, szelíd arcú ifja, aki lefelé fordított fáklyájával suhant végig a világon, a nyugalom álomporát hintve szét, de eltűnt a középkor és kezdődő újkor jókedvű, vigyorgó Csontembere is, aki groteszk táncot járt palotában is, kunyhóban is, és akivel komázott író, festő és dárdás polgár egyaránt, azokban a... boldog időkben... a harmincéves háború alatt... a nagy járványok idején... amikor a halál olyan megszokott látvány volt, mint ma a fertőtlenítő intézet kocsija... Brr... Igazán hideg van itt, Endre, igyunk még ebből az angoszturából... *(Valami nagyon groteszk mozdulattal felemeli a poharát.)* Meghalt a Halál, és megszületett helyette a Meghalás.

(Kint kezd egészen besötétedni, a szemben levő házak ablakaiban itt-ott kigyullad egy-egy láng. A felhők a hajukat tépik kétségbeesésükben, és hosszú esőszálakban dobálják alá a földre. Endre nyughatatlanul mozog a széken, a gyertya lángja az elsötétedett szobában nagy erőre kap, és éles vonalúvá teszi a beszélgetők arcát.)

ENDRE: Hány óra van?

DÉNES *(olyan hangon, mint amikor az ára üt)*: Hat lesz. *(Az ablakra néz)*: És már egészen besötétedett... *(Hirtelen Endre felé fordul.)* Él még az apád?

ENDRE: Meghalt.

DÉNES: Akkor siess, és házasodjál meg, mert különben nem tudod igazán megsiratni az apádat.

ENDRE: Dénes!

DÉNES: Igen, igen. Csak az tudja igazán, hogy mit veszített el az édesapjában, akinek fia van.

ENDRE: De hiszen agglegény vagy.

DÉNES *(valami egészen különös módon elmosolyodik)*: Mit gondolsz, megakadályoz-e ez abban, hogy az apámat igazán sirassam? *(Csend.)* Ó, ha rá gondolok, hogy nem a szelíd Thanatosz jött érte, hogy kézen fogva vezesse el, nem is a Csontember, akivel életében annyit komázott, hanem a mai meghalás apró banditái, a mikrobák. Ó, Endre, láttam *(az öklével az asztalra üt)*, hogy az a gyönyörű szép ember hogyan esik lassankint össze, hogy veszik oda az ereje, az öntudata, a szépsége... Piha, Endre, a halál szép volt, de a meghalás borzalmas gondolat. *(A fejével bólogat, és a tenyerével a térdére csap.)* Elgondolni, hogy mindnyájan baktériumtelep vagyunk, hogy a halálod után huszonnégy órával, akkor, mikor még csak a pap beszél...

ENDRE *(felugrik, feltaszítja a székét)*: Hagyd abba... Elhallgass... *(Összeszedi magát, és az óráját nézi)*: Különben úgylis el kell mennem. *(Az ablakra néz.)* Még mindig szakad az eső.

DÉNES: Hiszen van vízálló köpönyeged.

ENDRE *(halk gúnyval)*: Szóval egyáltalán nem tartóztatsz. *(Felöltözködik és indul.)* Isten veled, Dénes.

DÉNES: Nem tartóztatlak. De nem én vagyok az oka, hanem, tudod... ez az ostoba idő... Igazad van. Isten veled, Endre. *(Endre elmegy, Dénes visszaül a helyére, kezébe veszi a szivarját, egy ideig mereven bámul maga elé, azután hirtelen az asztalon levő csengettyűgombot kezdi el nyomkodni, de türelmetlenségében már kiabál is.)*

DÉNES: Bromio, Bromio!

BROMIO *(a szolga, belép)*: Itt vagyok, uram. Csak nyugalom, nyugalom. *(Alacsony, kövér ember, a testén egybeszabott, hosszú, barna köntöst visel, a derekára kurta kis fehér kötény van kötve, a kopaszágtól üvegszerűen csillogó fején parafából készült kis házisapka. A régi, meghitt cseléd bizalmasságával.)* A szarvasbőrt, ugye? Megint csak idegeskedtünk. Ej, ej... No, hozom már.

DÉNES *(lehajtott fejjel ül, a szivarját félretette)*: Ez az idő teszi, Bromio.

BROMIO: Nem baj, nem baj. Majd lefekszünk szépen, azután aluszunk egy órácskát, és *(édesen fanyar mosolygással)* este nyolc órára már ott is leszünk azután a színházban. *(Kicsiny szarvasbőr vánkost tesz a chaise-longuera.)* No, jó lesz így?

DÉNES *(fáradtan fekszik le)*: Jó, jó. De attól félek, hogy nem tudok aludni.

BROMIO *(mosolyogva)*: Dehogynem, dehogynem. Majd a homlokára teszem egy kicsit a kezemet. Így.

DÉNES: Ah... *(Félálomban)*: Mért olyan jó elaludni, és miért oly rossz meghalni... *(Elalszik.)*

BROMIO *(halk dödögéssel)*: Hm... hm... még mindig nem tudja szegény, hogy azért, mert az egyik szép, a másik meg csúnya... *(Elfújja a gyertyát, és halk papucslépésekkel kimegy. A szoba elsötétedik.)*

A POGÁNYSÁG DERÚJE

A POGÁNYSÁG DERÚJE

Nem tudom, másban is ébredt-e ez az érzés, de engem a Halley éjszakája úgy, ahogy Budapesten és más nagyvárosban is lefolyt, Boccaccióra emlékeztetett. És azért gyönyörűséggel, mi több, komoly örömmel gondolok rá, hogy így történt a dolog. Mert Boccacciót nagyon szeretni kell, nem a malacságai miatt, amelyeket becsületes lelkű vagy épérzésű ember úgyszemint vesz észre benne, hanem a kifogyhatatlanul vidám forradalmisága, a minden póz nélkül való és szinte öntudatlan tekintélyrombolása, a szavaiból kiáradó szent szabad levegő miatt.

Boccaccio principessái és marcheséi elmenekülnek a Firenzét pusztító rettenetes dögvész, a pestis elől, amely a templomban szorongó, halálra rémült köznépet is halomra ölte, a város mellé, egy kis nyaralóba, és ott vidám lakomákon, jókedvű történetek elmondása mellett várják, hogy vége lesz-e vajon az egész világnak, ahogyan a komor jövendőmondók mondták, vagy pedig elmúlik a veszedelem, mint ahogy a babonában már akkor megingott lelkek, a visszatérő pogányság derújében már akkor bizakodóvá vált sejtelmek érezték. És ha még nem is a biztos tudás nyugalmával, de a már felszabaduló gondolkozás jókedvével várták a világ végét. Igen, igen, a reneszánsz! Boccaccio fullajtárja volt Keplernek és Galileinek.

Szinte lehetetlenség volt tehát a Halley-éjszakának a híre hallatára valami Boccaccio-hangulatot nem érezni. Mert ha szerencsére sem ciángázt, szerencsétlenségre sem újabb okulást a tudósok számára nem hozott a Halley, valamit mégis hozott. E percben még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy csakugyan itt járt-e, de ha még nem is volt itt, és ha már nem is jön el, egyvalamit, gondolom, minden okos embernek örvendetes valamit, mégis elhozott magával. Az új reneszánsz derűjét, a boccacciói pogány vidámságot. És Boccaccio Kepler és Galilei prodrómosza volt.

A Halley régi megjelenéseiről csupa komor dolgot jegyeznek fel a krónikák. Világrémület, járványossá váló vallásos tébolyodottság, embereknek egymás ellen való irtózatossá válása, háborúk, amelyekre mindkét ellenfél azért kelt, mert diadalmi jelnek gondolta a feltűnő üstökös - ez a Halley régi krónikája. Attila Catalaunum felett az Isten segítségül küldött kardjának mondta. Szolimán, a Villám Bajazid fia Nándorfejérvár alatt kardnak látta, amellyel meghódítja Nyugatot. Hunyadi buzogánynak, amellyel visszaveri a pogányt Ázsiába. És ami vigasztalás kelt a Halley feltűnése nyomán, az nem boccacciói pajkos jókedv volt, hanem vagy breugheli pokolorgia, vagy hogarthi vonaglású haláltánc.

1910. május 18-án este pedig, virradó hajnalig, a polgári mulatság éjszakáját ülte a világ. Ki melyik nép a maga szája íze szerint, Párisban mi-carême volt ez az éjszaka, Olaszországban carnevale, nálunk afféle Szilveszter-éjszaka, de a tavasz enyhességétől és egészségétől téve még vidámabbá. Valami fordul, valami kalendáriumi esemény készül, baj csakúgy nem lesz belőle, mint a húshagyókeddből vagy az újesztendőből, sőt még jobb a dolog, mert még borraivalót sem szednek másnap. A világ úgynevezett végét immár egészen helyes értékeléssel csupán kalendáriumi eseménynek látta a nép. És ha ki lehetett csinálni a tavaszi napéjegyzéltől visszafelé számítva, ünnepnapnak a húshagyót, ha lehetett a föld befejezett ellipsziséből vallásos ünnepet csinálni, hát csinált a nép magamagának ünnepet szintén a csillagokból.

Hogy ez az ünnep egyelőre jórészt sörízű volt, és veszedelmesen hasonlított, teszem fel azt, a gellérthegyi búcsúhoz, csak a felületesen sápiatózók szemében lehet baj, vagy azokéban a

dogmatikussá merevedett régimódi aufklaeristákéban, akik még mindig ragaszkodnak az elavult tantételhez, hogy *egyszerre* kell tökéletessé tenni a világot. Alapjában véve nem baj ez, mert magára a Halley-üstökösre esküszöm, hogy immár a közelgő teljes lelki nyugalom korának a jele az, amikor a mai nemzedék a részben vele született, atavisztikus, részben beléje nevelt félelmet és babonát nem csodatévő amulétumra, nem is kártyavető cigányasszony reszelt kígyómájára váltja át, hanem egy pár tormás virstlire, egy korsó sörre, egy csésze feketére.

Hiszen van ennek az éjszakának árnyékoldala is, de csodálatosképpen éppen ez az árnyék veti a legvigasztalóbb fényt a jókedvű halleyistákra. Volt most is rémület, irtózás, halálvonaglásos félelem a világ végétől. De hol? Bajorországból jött a híre, hogy ott a nép ezrével csődül a templomokba, asszonyokon, leányokon kitört a vallásos tébolyodottság, férfiak kiirtották az egész családjukat az üstököstől való félelmükben. Miért? Én nem mondom meg az okát, de ha megkérdezitek a „Simplicissimus”-t, bizonyosan kaptok feleletet reá. És hol még? Olaszországban, ahol még a nagyon műveltek is sűrített oxigént szereztek be, mert az tudvalevően a legbiztosabb és már tudományos színezetű amulétum a ciángáz mérge ellen. Hogy miért? Erre én megint nem felelek, de ha megkérdeznétek netán a római „Asino”-t, abban megint csak megtalálnátok a feleletet. És hol még? Oroszországban, ahol a parasztok eladták és vodkára váltották fel a birtokukat, vad, tompa kábultságban várták a világ végét. És miért? De erre már felelek, mert Oroszországban nincsen sajtószabadság, tehát kívülről kell megmondani, hogy azért, mert ott a kalugyer az úr, és a kalugyer ugyan hisz a világ végében is, de még biztosabban hisz abban, hogy a Pan Bog ezúttal még meg fog kegyelmezni, s ezért - üzletet csinál a világ végéből. Mert az eladott muzsikföld árából nemcsak a vodkára jut, hanem marad a perselybe is.

A Halley-éjszakának ez az avers oldala veti talán a legvigasztalóbb fényt a néposztön improvizálta budapesti Szilveszter-éjszaka igaz és becsületes és örvendetes voltára. Amit a legkritikusabbnak ígérkező pillanatokban senki sem ismert meg talán olyan higgadt és bölcs okossággal, mint Boda Dezső, aki ezúttal szinte még az ég legjobb főkapitányának is bizonyult. Nem adta tudtul előre, hogy ma éjjel szabad lesz fennmaradni - a Halleyből még ennyi csodát és ennyi előre való ijesztgetést sem szabad csinálni -, de szó nélkül, rendelet nélkül megengedte, hogy ez az éjszaka ne az elvonult rémületé, hanem a kíváncsi jókedvé legyen. És a kíváncsiság már fele - mégpedig alighanem a jobbik fele - a tudás kezdetének.

Nem igaz az, hogy ahol a babona elvégződik, ott mindjárt pont elkezdődik a tudás is. Van a kettő között átmenet, és ez - kövezzetek meg - a pogány derű. A középkor rémlátásait Boccaccio novellái vitték át a mai világlátás higgadtságába, nyugalmába, és azoknak az embereknek az unokái, akik a Halley-éjszakán még vagy már a Gellérthegyten tudtak vigadozni és tréfára venni mindent, azok unokái hetvenhat esztendő múlva, ha majd a Halley megtépett csóvával újra visszatér, olyan nyugodtan alusznak az ágyukban, mint ahogyan mi, öregek aludtuk keresztül a világverő éjszakát, és reggel éppen olyan pontosan és kellemetlenül zsörtölődve követeltük az orvos rendelte tejet és vajjas kenyeret, mintha a legmegszokottabb hétköz-éjszaka után ébredtünk volna fel.

Nem a babona, nem a vakhit ad igazi nyugalmat, hanem a tudás az, ami megszerzi a lelkek egyensúlyát. És nagyon szomorú volna, ha a szelíd örömök kora nem vigassággal kezdődne el. Keplernek és Galileinek a hírhozója Boccaccio volt.

VÁNDORMADARAK

A tudományt nem lehet népszerűsíteni, de talán lehet a félbelletrisztika ujjának is rámutatni a nagy, egyetemes élet olyan jelenségeire, amelyek mutató nélkül egész hétköznapiak, s csak akkor lesznek érdekessé, sokszor döbbenetessé, ha kipécézzük őket, ha megragadjuk, kissé ide-oda forgatjuk, azután megint eleresztjük, amikor kiadták magukból a gondolatokat, amelyeket minden végső következtetés nélkül kifacsarhatunk belőle. Vagyis: nem szabad ebben a cikkben semmit az elején kezdeni, és nem szabad a végső konzekvenciáig venni. Az a pápaszemes tudomány dolga, nem ezé a vékony ösvényé, amely a nagy tudás mélységei és az elszórakozás virágos mezei között halad mezsgye gyanánt. Itt csak a dolgok közepe a miénk; az elejét bízunk az olvasó iskolai tudására, a végét az olvasó iskolát, korlátot nem ismerő fantáziájára.

Az iskolában tanuljuk, hogy vannak madarak, amelyek nem évelnek ki egy helyen, hanem ahogy az évszak változik, változtatják a lakóhelyüket. A mindennapos megszokás egészen érthetővé teszi előttünk, hogy a fecske, a daru, a gólya ősszel útnak indul, tavasszal visszatér hozzánk. Sőt azt is tudjuk, hogy ennek a három népdalbéli madárnak az igazi hazája mégis csak nálunk van, mert Afrikába csak nyaralni, hogy úgy mondjam, „orvosi tanácsra” mennek, mint ahogy Kairóban és Asszuánban tel el a gazdag ember, ha Antwerpenben van is az üzlete. Hogy a fecske, a daru és a gólya is itt nálunk végzik el az üzleti ügyeiket, s Afrikába csak annyit visznek el magukkal a tőkájükből - ösztöneikből -, amennyi a telelésükre szükséges. A létért való küzdelmet, azt itt vívják meg nálunk, Afrikában csak a spleenes urat játsszák, aki válogat még a bogárcsemegében is, és nem épít magának házat, hanem lomb- és faághoteljében lakik.

De már kevesen érzékitik meg maguknak azt a tényt, hogy a vándormadár drágább áron veszi meg az egyiptomi telelést, mint mi, akik pár száz forint s még legfeljebb egy kis tengeribetegség révén hozzájuthatunk. A vándormadár a fajbeli összessége nagy százaléka árán jut csak ahhoz, hogy kitelelhessen. Azon a csodálatos úton, amely Európában sokszor 8000 méter magasságban vezet keresztül a levegőn Afrika zöld partjáig, százezrek esnek áldozatul a vándormadarak közül annak a csodálatos ösztönnek, amely készíteti őket, hogy az északnyugati szél első leheletére csoportba verődjenek, s elinduljanak tenger felett, levegőégben oda, ahol télen is van bogár, s ahol békával, hallal tele a Nílus zöld vize.

Mert például a fecskék vándorútja gyakran *nyolc kilométer magasságban* van fenn a levegőben. A fecske, amely míg itthon van Európában, ezer méter magasságra sem száll fel a levegőbe, amikor elindul nagy útjára, ilyen kietlen magasságban halad, ahol már dermesztő a hideg, s alig elég az oxigén a tüdő táplálására. Élőlény mozdulatlanul abban a régióban meg nem maradhatna. De a madár ösztöne kitalálta, hogy a mozgó - mégpedig a gyorsvonatnál sokkal nagyobb sebességgel mozgó - állati testnek az a magasság való. A levegő ritkasága megcsökkenti az ellenállást, amelyet le kell küzdeni, az enormis hidegség felemészti a kábító nagyságú mechanikai munka által előállított hőnek azt a feleslegét, amely ártalmas lehetne az élő organizmusra, az oxigén ritkasága pedig egyenesen az elégéstől menti meg az apró - csak abszolúte apró, relatíve óriási nagy - madártüdőket, amelyek sűrűbb oxigénbetódulásra egyenesen megfojtának a tulajdonosukat.

Nevezetes, és mással, mint az évezredek gyakorlattal meg nem magyarázható az az elhelyezkedés, amelyet a nehezebb súlyú madarak csoportja vesz a levegőben, amikor vándorútra kel. A darvak ismeretes V betűjét a repülőgép feltalálója sem számíthatná ki annyira a mechanika törvényei szerint, mint ahogy behelyezkednek az ösztön hajtására ezek az egyébként nem nagyon intelligens madarak. Sokáig azt hitték, hogy ennek a V betűnek az egyetlen magya-

rázata az, hogy mint ék fűrődik bele a levegőbe, s könnyebben szeli. Egy ausztriai ornitológus, Holewa Hugó mutatta ki, hogy a mechanika törvényének a legteljesebb kihasználása ez a V betű. A csapat élére a leghatalmasabb szárnyú madár áll, s elkezd verni a levegőt. A léghullámok, mint a hajó kielwasserje (nincs rá magyar szó), ék alakban terjednek tovább, emelkedő irányzattal, úgyhogy a vonalába helyezkedő madarak fele erejüknél többet elvonhatnak a maguk fenntartásától, és teljes mértékben az előrenyomulásra használhatják. *Egyetlen* madárnak a mozgása százaknak erőt ad a levegőben való megmaradásra. Ha emberi mechanika így tudna dolgozni, régen nem volna egy mechanikai probléma sem probléma.

Csak egyet, talán nem is a legérdekesebbet ragadtam ki a madárvándorlás sok csodálatossága közül. A többivel együtt ez is egyik magyarázata annak az irtózatosságnak, amellyel a vándormadár a helyét tudja változtatni. A fecske tizenkilenc óra alatt repül át Magyarországból Afrikába, a vadlúd Németországból húsz óra alatt teszi meg ugyanezt az utat. Kábító számok, ha elgondoljuk, hogy hasonló távolságot a postagalamb harminckilenc, a varjú pedig hatvanhat óra alatt repül át. Ellenben rendkívül idővesztések, ha tudjuk azt, hogy az albatrosz hat óra alatt, a sólyom pedig tizenegy óra alatt tudná megütni ezt a rekordot - ha vándormadár volna.

Itt kezdődik az olvasó fantáziájának a tér.

A TIZENEGYEDIK ESZTENDŐ

Miért forró az idej nyár?

Ámbár a német közmondás szerint az időjárás nyomban megváltozik, amint valaki iparkodik okát adni az állandóságának, mégis a valószínűségnek igen nagy hányadával beszélek, amikor megnyugtatom az olvasót, hogy ez az abnormis hőség és szárazság, amely már majd két hónapja bosszant bennünket, nem fog megenyhülni a nyár még hátralévő részében sem, kitart felhő nélkül s napsütéssel mindaddig, amíg el nem jön az ősz.

Hogy e feltevés valószínűségének okát adhassam, ehhez szükséges röviden megmagyarázni azt a fűtőrendszert, amellyel a természet Európa háztartását ellátta.

Európa általában tengeri karakterű világrész, aránylag kicsiny területe nem olyan kompakt egész, mint például Afrika, s nem mutat olyan nagy összefüggésű földterületeket, mint Ázsia. A széle mindenfelé csipkézett, a területét mélyen benyúló beltengerek s nagyobb-kisebb öblök szaggatják meg. Európában mindenütt otthon van a tenger - csak éppen mi, magyarok tudtuk még benne is olyan ügyesen megválasztani a lakóhelyünket, hogy mindenféle tengertől a lehetőséghez képest legmesszebb essünk. De még nekünk sem sikerült ez egészen, Fiumével mégiscsak ki kellett bukkannunk a tengerre, ami pedig az éghajlatunkat illeti, az tisztára tengeri, nem kontinentális, mint ahogy, leszámítva Oroszország legkeletibb részeit, egyáltalán nem kontinentális egész Európának a klímája.

Mert ezt a világrészt ellátja a tenger levegőjével, a tenger melegével s a tenger hűsességével, szóval a tenger minden áldásával az Atlanti-óceán, amelynek óriási víztükréhez hasonlítva, a mi szárazföldünk csak apró kis sziget számba megy. A mi telünk s a mi nyarunk mivoltát az Atlanti-óceán dönti el.

De míg a telünkre való befolyás - amennyire ismerjük a faktorait - nem nagyon komplikált, addig azok az eszközök, amelyekkel a nyarunkat kormányozza, meglehetősen bonyodalmasan dolgoznak össze, s fűtik meg számunkra a kellemetlenül esős nyarat, a váltakozó, kellemes időt vagy azt a periodikus poklot, amelyet az idej nyár zúdított a fejünkre.

Még nem nagyon régen is úgy állt a dolog, hogy ha egy-egy tudós valami új elméletet állított fel az Atlanti-óceán által Európára gyakorolt befolyást illetően, rögtön tábora akadt, amely aztán minden előbbi vagy utóbb keletkező elméletet a „nagy egyházi átokkal” sújtotta. Ma már azonban megegyezhetünk abban, hogy mindegyik elméletnek igaza van: nem egy faktor dönt az időjárásunkról, hanem többnek az összeműködése. S azért igaza van azoknak akik a Golf-áram szerepére hivatkoznak, igaza van - különösen a tavaszi időjárás tekintetében - azoknak, akik az óceán vizére kerülő jéghegyek mennyiségével s olvadása tempójával argumentálnak, de főképpen igaza van azoknak, akik az Atlanti-óceánt nem magának a fűtőszernek, hanem csak a kályhának tekintik, amelyen keresztül a fűtőszer működik. Ezek a napfolt-elmélet hívei.

Mert vajon olyan impozáns kályhának, mint a hatalmas óceán, amely két világrészt választ el egymástól, lehetne-e más fűtőszere, mint maga az arany Nap? A Nap a mi urunk, s az óceán temérdek vizével csak úgy szolgálja neki, mint a fűszál, amelyen harmatcsepp ragyog.

Aliquando dormitat bonus Homerus; a mi urunk is megengedi magának néha azt a kényelmet, hogy behunyja a fél szemét. Nem is a fél szemét, csak néhány ezret azokból a milliókból, amelyekkel alátekint az emberekre. A Napnak vannak foltjai, s néha, rendszeres időközökben, ezek a foltok megsokasodnak rajta. Mintha neki is pihenésre volna szüksége, néha-néha a föld felé fordított felületének egyes részein szünetet tartanak a kitörések, nagy területek elfeketednek, s velük arányosan csökkenik meg az a hőmennyiség, amelyet a napkorong földünkre alálövell.

A csillagászat nagyon régi tudomány, s így aránylag, más tudományhoz képest, óriási statisztikával rendelkezik. Olyan korán kifejtett egyes részeiben, megfigyeléseinek bizonyos köre olyan régi, hogy például még a modern tudomány is használ ptolemeuszi, sőt óegyiptomi adatokat is. S ezeknek az ősrégi adatoknak a mai megfigyelésekkel való kiegészítése tette lehetővé, hogy például a napfoltok visszatérésének a periódusait pontosan tudjuk. Hármass periódusban térnek vissza a napfoltok, az első 11 évig és 45 napig tart, a másik 111 évig és 3 hónapig, a harmadik 222 évig és 6 hónapig. Ezeknek az időköröknek a lefolyásával a Napnak időközben folyton változó arculata csaknem egészen ugyanolyanná változik vissza, aminő a kezdetükön volt.

Természetes tehát, hogy miután, apró mellékkörülményektől eltekintve, földünk időjárásának a minéműségét a Nap szabályozza, a napfoltperiódusok egyes esztendei nagyjából hasonlítani fognak egymáshoz, az időjárás tizenegy évenként mintegy visszatér. S valóban azt látjuk a meteorológia adatgyűjteményeiből, hogy 1892 és 1893 nyara száraz és forró volt, bár a hőség nem érte el azt a fokot, amelyet az idén ki kellett állnunk. S ugyancsak forró volt a nyár az 1882-1883., 1870-1871., 1857-1858. esztendőkből. Sőt a múlt századnak a legforróbb nyara - az egyetlen, amely az ideihez fogható - az 1826-iki is beleesik a tizenegyed periódusba. Régebbi feljegyzésekből felemlítem itt még ezeket a nyarakat, mint rendkívül forrókat: 1725., 1637., 1536-1540., 1470., 1303., 1138. 872. Akinek kedve van utánaszámítani, meg fogja látni, hogy vagy a 11-es, vagy a 111-es, vagy 222-es periódus mindegyikre beválik, az idéntől visszaszámítva.

Mindebből mi most már a konklúzió? Természetesen ugye az, hogy abban az esztendőben, amikor a Napon a legkevesebb a folt, amikor fénye legtöretlenebb, akkor fogja sugarait a leghevesebben alálőni a földre, akkor lesznek a legforróbb nyarak. Vagyis az idején - gondolja a tikkadt olvasó - nincs a Napon egyetlen szemernyi folt sem, tányéra olyan fényes, ragyogó, mint a jó szakácsné tányéra a falon.

Ellenkezőleg áll a dolog. A tizenegyes napfoltciklus az idén kulminál, a Nap most sötétebb, mint tavaly volt, s mint jövőre lesz, olyan sötét, aminő csak tizenegy esztendő múlva lesz megint. Ami pedig a forró és száraz nyarakat illeti, azok periodikusan éppen a napfoltokkal együtt térnek vissza, éppúgy, mint az esős nyarak (pl. 1896., 1897., 1784., 1675. stb.) a periódus másik kritikus pontján amikor a foltok csaknem egészen eltűnnek.

Ennek a megfordítottságnak magyarázata pedig nem valami kabbalisztikus titok, nem valami csoda, a megérthetősége abban a titokban rejlik, ahogy a Nap a földet fűti. Ami hőséget a Nap kisugárzik, azt a levegő egyszerűen áteresztí magán, s csak a föld meg a víz fogja fel. Ez a magyarázata annak, hogy magasán fekvő helyeken nyáron is hidegebb van, s a havasoknál nem olvad le a hó. A felső légréteg mindig hideg, az Ikárusz-legenda megfordítva igaz, az ember a felülről jövő hőt mindig alulról kapja. Valóban édesanyánk a föld, legdrágább táplálékunkat, a meleget máshonnan veszi, de nekünk ő maga adja.

Mármost ahhoz, hogy Európa csöppnyi kis szárazföldjét kohóvá melegítse át, untig elég volna a Nap felületének a fele is; vagyis a mi földünk csakúgy izzóvá melegszik a foltalan Naptól, mint az ideitől, amelynek a korongja sötétebb, kialudt helyektől tarka.

Hanem az Atlanti-óceán az nagy úr. Ez az irtózatosságtól kietlen mélységeivel képvisel akkora erőt, hogy harcra mer kelni a Nappal, amikor az teljes fényével, fegyverzete teljes ragyogásában veti rá magát, akkor kapitulál. Kebléből óriási gőztömegek szállnak fel, a párolgás okozta hősökkenés következtében felhővé sűrűsödnek, az alattuk lehülő levegő elkezd a felhevült kontinens forró, tehát ritka levegőjébe beleáradni: nyugati szél támad, amely esőt hoz.

De amikor a Nap fényében megtörve kel küzdelemre a vízzel, akkor az óceán magára borítja a télen magába szítt hideg páncélját, s nem ad vizet. Párolgása rettenetesen megcsökkenik, elmarad a nyomán kelő hideg is, a kevés gőz nem képes felhővé sűrűsödni, libeg egy ideig a levegőben, aztán visszahull a tengerbe. A kontinens pedig, amelyet átfűteni a gyenge Napnak is gyermekjáték, katlanná válik, az ég változatlan impertinenciájú kékséggel mosolyog le rá, a gazdák sírnak, a vendéglősök mosolyognak, mi pedig, poros földi halandók, égünk, fürdünk, panaszkodunk, de enyhülést nem találunk egyikben sem.

A napfoltperiódus tizenegyedik esztendejét éljük, ezért nyújtózkodnak olyan nagyot Reamur és Celsius üvegből vetett Prokrusztész-ágyukban, s ezért lehet megjövendőlni, hogy a nyár még hátralevő része sem hoz majd enyhülést.

Söt forró lesz a jövő nyár is; aki a hűs, esős nyarat szereti, feküdjék le aludni, s ne keljen fel előbb, csak 1909-ben, akkor lesz része szélben, esőben, hidegben.

NYÁR

(Szent Iván éjszakáján hajnali két óra van. Minden tisztességes évszakban ilyenkor az ég még sötét, a csillagok ragyognak, az egész világ fekete üvegharang alá van borítva, és jól, nyugodalmasan, álmosan érzi magát alatta. Most az ég már nem fekete, de még nem is kék, hanem olyan füstszínű, mint a fekete pápaszem üvege; az utcák felett a levegő nem sötét, kedvesen melegítő köpenyegnek látszik, hanem undorítóan szürke pornak. Még poríze is van. A kávéházak előtt rövid szénre égett villamos lámpák olykor-olykor nagyokat hunyorítanak, úgy látszik, mennykőnek álmodják magukat, de minden egyes lepislanásuk csak arra jó, hogy a szemtelenül előretolakodó idéetlen hajnal egy-egy lépéssel megtoldhassa az ólomkardját.

A Nagykörúton két unott alak bandukol, az egyik doktor - mindegy, akárminek a doktora -, a másik újságíró.

- Te - szól a doktor -, gyere, üljünk ide le egy kicsit még a kávéház elé. Hiszen ma Szent Iván éjszakája van. A midsummernight!

Az újságíró a vis inertiae folytán nem ellenkezik, és mindketten helyet foglalnak egy kávéház előtt, az ún. kertben. Szelet citromot rendelnek pohárban, szalmával. Az újságíró nagyot ásít.)

A DOKTOR: Igazán nem értelek. Te, aki fiatalabb korodban verseket is írtál, most ásítasz, Szent Iván éjszakáján? Te, aki most is hivatalból vendége vagy Oberon és Titánia lakodalmanak...

AZ ÚJSÁGÍRÓ: Ühüm! Látod, ez az. Ez a „hivatalból”. Ezért ásítok. És ezért vagyok kellemetlen, mint ahogy kellemetlen a mai éjszaka, mert szintén hivatalból jelenti a nyarat.

A DOKTOR: Kellemetlen! Miért látod minden dolognak, miért látod a mai éjszakának is csak a kellemetlen oldalát? *(Cigarette gyújt.)* Nézd, vannak ennek is kellemességei! Igaz, hogy a színhatásokban nem valami pompás ez a korán kelő szürkület, de belőle is lehet kicsiholni szépségeket. Itt, a szabad levegőn, nézd, milyen szép kéken száll fel a cigarettem füstje a levegőbe, ugyanaz a füst, amely a téli kávéház levegőjében mint sárgásszürke, otromba köd mérgezi meg a tudómet. És nem jobb-e ez a fagyaltszelet itt a poharamban, mint az őszi pikkoló, kapucíner vagy a téli fekete?

AZ ÚJSÁGÍRÓ: Tökéletesen igazad van - kávéházi nézőpontból. De én más gondolatszögletekből szeretem nézni a világot.

A DOKTOR: Hát nézd a midsummernight gondolatszögletéből! Gondolj Tezeuszra, Hippolitára, Puckra, Zubolyra, az athéni ligetekre...

AZ ÚJSÁGÍRÓ *(dühösen)*: Pukkadjon meg Puck, és hagyjál nekem békét az athéni ligetekkel. Az én nézőpontom a hálószoba! *(Más hangon.)* Édes barátom. Nekem Szent Iván éjszakája meg az egész nyári dicsőség csak arra jó, hogy megsirattassa velem a téli hálószobámat. Hónapos szobára kárhoztatott ember vagyok. De télen a hónapos szoba vágyott és áldott menedékhely, amelybe hazamenni jó, isteni sötétség vesz körül, amelyet barátságosan szakít félbe - nem is félbeszakít, csak úgy egyetlen, szelíd, reszkető ujjal félretol - a meggyújtott gyertya lángja. Az ágyad meleg, és mégis hűvös, a párnád hófehéren mosolyog feléd, és szinte élőszóval mondja: „gyere, én hűvös vagyok és felmelegítelek, lágy vagyok, de biztos támasztéka a fejednek”. És a paplan! Szelíd pirossága a kandalló enyhe tüze emlékeztet, tudod, hogy szellős melegséggel fog körülölelni... *(Eleszmél, egyszerre a valóra ébred, s nagyot üt öklével az asztalra, ami megint csak neki fáj, és nem az asztalnak.)* Míg most! Hah! Most! Hazamész, és a bezárt spalétán át rád vigyorog a reggel, tehát a valóság, a holnap, a kezdődés, a munka és a törődés gaz szimbóluma. Gyújthatsz gyertyát, szelíd mosolygását az ablaktábla hasadékain át is túlröhögi az a ma, amely már holnap, tehát egészen közvetlenül emlékeztet arra, hogy még egypár ilyen világosság, aztán jön az örök sötétség... És az ágyad! Dől belőle a hőség, átérted egyszerre, hogy tollból is lehet máglyát rakni. A vánkos fehér fogát vicsorítja rád, és érthető szóval mondja: „gyere, kutya, ha kell már életedben a purgatórium!” És a paplan! Dühödtt vörös ábrázata a lázban égő tifuszbeteg kínjaira emlékeztet, tudod, hogy alatta nem lesz nyugovásod, mert ki fekhettek parázs alatt, de azt is tudod, hogy le sem rúghatod magadról, mert a saját tested vérmezeje helyett azt kell odaadnod gyakorlótérül a...

(A körúton hosszú bottal járó emberek ezalatt eloltották a lámpásokat. Ugyanez alatt az idő alatt valaki az égből öntött, s annak a szürke csöppjei sűrűn hullottak alá a városra.)

Szürke és álmosan nehéz minden, a kávéházi kert asztalának fehér márványára a levegőből különféle bogarak kezdenek alápotyogni. Olyik fekete, kemény és pattanik, olyik sárgásbarna, szalad, és szarva van, olyik meg lágy, gyámoltalan, zöld, és egy helyben vonaglik.)

A DOKTOR: Pesszimizmus! A jó oldalait keresd a dolgoknak! Végre is nyár van! Értsd meg a nagy szót: nyár!

(A körút, amely egészen elvilágosodott, de egészen néptelen, kezdi felvenni az ainholfrai sivatag képét. Távolról oroszlán üvöltése hallatszik. Nem oroszlán: részeg ember; nem üvölt: bőg.)

AZ ÚJSÁGÍRÓ: Nyár! A nyár! Tudod, mi ez a mi nyarunk? Az a nagy hőség, ami teljesen vízzé olvasztja szét a csirizt, mely a télen legalább összetartja ezt a nagy kozmopoliszt. Az az egészen felesleges világosságtömeg, amely befurakodik hozzád, és életre kelti Mefisztó összes apró és soklábú barátait, az a fülledés, amely kinyitja veled az ablakot, és az utcára kibámuló fekete karikás szemeknek azt az egyetlen igazságot revelálja, hogy azok az ún. „stráfkocsik”, amelyek aludni nem hagynak, egyenesen a rezonáncbóden elvei szerint vannak építve. Négy keréken, tehát négy robogva zörgő hangszeren fekszik a négyszögletes deszkaskatulya, amely úgy sokszorozza meg és úgy teszi döngővé a hangot, hogy Guarneri vagy Stainer sem tudta volna jobban kigondolni. Tudod, mi a mi nyarunk? Az, hogy a cselédek az udvarodon - hahaha, a *te* udvarodon! - úgy ütik a pokrócot meg az ágyneműt, mintha rekontra kasszánál csapnák rá az adu kilencesre az alsót. Az, hogy a házmester reggel hat órakor már úgy ordít az udvaron, mint télen csak délután hat órakor, mert nincs tisztában azzal, hogy huszonnyolc fok Celsiusnál a pálinka eleven ereje éppen nyolcszor olyan erősen hat, mint mínusz három foknál. Ez a nyár Budapesten!

A DOKTOR: No jó, jó! Budapesten. De hiszen, ha már nem beszélek is Oberon birodalmáról, azt csak nem tagadhatod, hogy a mérsékelt égövről beszélhetek. És itt, a nagyvárost nem tekintve, elvégre a nyár mégiscsak...

AZ ÚJSÁGÍRÓ: No, most már aztán igazán eltaláltad! Ez a helyes szó, jó hogy a nyelvemre adtad. A mérsékelt égöv! Még van orcátlan geográfus, aki ezt meri mérsékelt égöveknek nevezni! A tél olyan hideg, hogy a jövedelmed fele szénre megy fel, vagy olyan meleg, hogy okvetlenül járványossá válik az influenza. A tavasz, a bűvös-bájos tavasz, a költői május, a majálisok ideje a legundorítóbb bacilustenyészde, a hidegnek és forró melegnek a legmegokolatlanabb változásperiódusa, a nyár pedig, azt hiszem, a nyárról eleget beszéltem. Az őszi nem mondhatok semmit. Lásd, ez mutatja, hogy az évszakok nők, hogy a svájci kártyának igaza van, s hogy az a legjobb asszony, akiről nem beszélnek semmit. Akkor kezdek el én élni, amikor jön a vénasszonyok nyara. Akkor megint magamhoz térek a nyári kábulatból, tavaszi ingerültségből és téli aluszékonyságból.

A DOKTOR: Lásd, most már egy kicsit megint kezdesz poéta lenni. Legalább azt félig-meddig beismered, hogy az őszenek van poézise.

AZ ÚJSÁGÍRÓ: Nézd, most látom *(elgondolkozik)*, hogy a nyárnak is van. Tudod-e, hogy Szent Iván éjszakáján a két nagy lélek találkozik: Shakespeare és Goethe. És cserélnek egymással. Szent Ivánért Valpurgiszt.

A DOKTOR: ???

AZ ÚJSÁGÍRÓ: No igen. Valpurgiszkor összegyülekeznek a boszorkányok a Gellért hegyén, Szent Iván után pedig szerteszaladnak mellőle. Ki a Balaton mellé, ki Marienbadba, ki meg Norderneybe vagy Ostendébe... ahogy a seprű bírja. *(Nagyot ásít.)* Menjünk haza.

(Hazamennek. „Ungeheures Getöse verkündet das Herannahen der Sonne.” Az „ungeheures Getöse”-t a seprőgépek okozzák.)

CANICULIS ORION...

...tristesque Hyades. Augusztusi csillagképekre billent az ég harangja, a peremén ott ragyognak a derék nyár csillagzatai, a Kiskutya, a Pásztorbot és a római költő által szomorúnak látott Fiastyúk képe. Réaumurnek, Celsiusnak, sőt a hideg és aprólékos osztatú Fahrenheitnek is most kellene legjobban feszülni a keskeny üvegcső prokruszeszi ágyában, most kellene jönni Amerikából, a határtalan lehetőségek és még határtalanabb hazugságok országából a híreknek, hogy akkora a hőség, hogy valamelyik milliárdos, mondjuk Van der Tartarin, külön napszúrás-szanatóriumot rendezett be szerencsétlen s ezúttal nem trösztben, hanem napsugárban szédelő honfitársai számára.

Itt a kánikula, és - a Vampeticsnél melegített tányért adnak a sült kacsa alá, nehogy megfagyjon rajta a zsír, Jaeger-ingbe bújtatják a kopasztott kovászos uborkát, nehogy reumát kapjon, melegítő kis vascsövet dugnak a spricbe, amit előbb jégbe hűtöttek, mert jegesen kívánja a magyar, amikor a kalendárium augusztust mutat.

Egészen bizonyosra veszem, nyájas vagy dühös olvasóm, hogy ezeket a sorokat tikkasztó melegben fogod olvasni, igazi, hamisítatlan mérsékelt égövi napdühöngésben. Mert időjárásról akarok beszélni, és nem termett még e világra időjós, akár Falbnak hívták légyen, akár tyúkszemnek hívják, akivel maga az időjárás el ne követte volna azt a tréfát, hogy meghazudtolja.

De mindegy. Akár a homlokodat törölöd, akár a kabátodat gombolod, jó olvasó, azt bizony velem együtt konstatálnod kell, hogy az idei nyár cudar rossz volt idáig, és bele kell nyugodnod abba, hogy „váltakozóan felhős idő várható, nyugatról zivataros esőkkel” továbbra is, egészen szeptember végéig és októberig, ezekig a drága szép napokig, amelyeket valami nagyon bájos, hervatagon kedves poézis nevezett el vénasszonyok nyarának.

Úgynevezett rossz nyarunk van. A hűselő fürdőhelyekről, az Északi- meg a Keleti-tenger partvidékeiről, úgy mondják a bús berlini táviratok, ezrével menekül a vendég hazafelé, a Táttra elnéptelenedik.

Mindenekelőtt konstatálnom kell azt a nem nagyon hazafias igazságot, hogy egész Európában nekünk, magyaroknak sikerült legjobban kiválasztanunk azt a részt, amely a legjobban el van zárva minden tengertől. Mi a világútnak, a tengernek vajmi kis hasznát élvezzük, velünk a tenger nem ott törődik, ahol jó volna, ha törődne, a föld és a víz érintkezőpontjain, hanem máshol: fenn a levegőben.

Európa olyan kicsiny és annyira tagolt, szakadozott partú világrész, hogy ha határain nem is mindenütt, a levegőjében mindenhol úr a tenger. Európa klímája egyáltalán nem kontinentális, hanem még a belsejében, a Duna-Tisza közén és a nagy orosz alföldön is tengeri klíma. Ami annyit jelent, hogy nekünk nem a föld az urunk, mint például a tagolatlan, kompakt Afrika Szaharájának vagy Közép-Ázsia Góbi-sivatagának, a rettenetes Sámónak. Itt, még itt, a tengertelen Magyarországon is az Átlaszi-óceán az úr. A mi világrészünket ő látja el a tenger melegével, a tenger párájával, a tenger hűségével. Telünknek, nyarunknak a mivoltát az Átlaszi-óceán határozza meg, az a nagy sós víz, amit egészen felesleges latinizmussal nevezünk Atlanti-óceánnak.

Persze időjárást nem pusztán egy úr dönt el, még akkor sem, ha azt az urat óceánnak hívják. De a mi időjárásunkat ha nem is kormányozza, feltétlen felhatalmazással közvetíti legalább az óceán. Telünk mivoltát a Golf-áram melege dönti el, tavaszunk attól függ, hogy mennyi jéghegy jut vagy nem jut alá felülről csaknem Erie zöld partjáig, nyáron pedig az óceán a

kályhánk. Nem a fűtőszerünk, csak a kályhánk, mert a fűtőszer maga az örök Nap, amely ura az óceánnak éppúgy, mint a fűszálon rezgő harmatcseppnek.

Beszéljünk a napról. Aliquando dormitat etiam bonus Homerus. Néha a nap is megengedi magának azt a kényelmet, hogy behunyja a fél szemét. Nem is a fél szemét, hanem csak néhány ezret abból a sokmillióból, amikkel alátekint ránk. A napnak vannak foltjai, s néha ezek a foltok megsokasodnak rajta. Neki is pihenőre van szüksége, a mérhetetlen nagyságú kitörések, amelyek a lángját adják, néha hol itt, hol ott szünetet tartanak arculatán. Nagy sötétségek támadnak a korongján, amely akkor azután nemcsak kevesebb fényt - annak a csökkenése még csak számításba sem jöhet, csak műszerekkel mérhető -, hanem kevesebb hőt is lövell felénk.

Mármost: ugye egészen logikus a feltevés, hogy a földön akkor meleg a nyár, amikor a napon nagyon kevés a folt, és akkor hideg, amikor a nap elfoltosodik, mint valami égi párdúc. Igen, ez a feltevés egészen logikus, tehát éppen az ellenkezője az igaz. És az igaz voltának a megfejtéséhez nem kell jártasnak lenni a kabbala titkaiban, sem az eleuziszi misztériumokban, csupán illik arról a hetedik gimnáziumi igazságról nem feledkezni meg, hogy amit a nap ránk alábocsát, az nem az úgynevezett *vezetett hő*, hanem *sugárzó hő*, amely - nagy a gyanúnk ma már erre - alapjában véve csak megnyilvánulásbeli modulációja a fénynek és az elektromosságának.

A sugárzó hőt pedig a levegő átveszi magán, csak a föld meg a víz fogja fel, és alakítja át vezetett hővé, tovább terjedő melegséggé. Az Ikárosz-rege megfordítva igaz, a levegőben mentül közelebb vagyunk a naphoz, annál hidegebb van, az ember a fölülről jövő hőt mindig alulról kapja. És a föld valóban szoptató édesanyánk: legdrágább táplálékunkat, a meleget ő maga máshonnan veszi, de nekünk ő maga adja.

És most menjünk vissza az óceánra. Ahhoz, hogy Európa csöppnyi kis szárazföldjét akár embergyilkos kohóvá melegítse át, elég volna a nap felületének valami kicsiny kis töredéke is. Ha csupán szárazföldről volna szó, akkor egészen fölösleges volna napfoltokról beszélni, mert nem is volna, aki beszéljen - a legkiválóbb meteorológusok is megsülnének elevenen.

Hanem az Átlászi-óceán az nagyúr. Ez az irtózatosságtól víztömeg, sós sivatagával és kietlen mélységeivel képvisel akkora erőt, hogy harcra mer kelni a nappal. Amikor a sugárzó hő teljes fegyverzetével veti rá magát, amikor folttalan fényvel küldi le hevét, akkor kapitulál. Kebléből, mintegy pajzsul, óriási gőztömegek szállnak fel, a párolgás okozta hőcsökkenéstől felhővé sűrűsödnek, a felhőréteg alatt lehülő levegő megsűrűsödik, elkezd a szárazföld melegebb, tehát ritkább levegőjébe áramlani: állandó lesz a nyugati szél, és esőt hoz. Rossz lesz a nyár.

De amikor a nap fényében és hevében foltoktól megtörve kel küzdelemre a vízzel, akkor az óceán feltölti a télen magába szítt hideg páncélját, és nem ad vizet. Párolgása megcsökkenik, elmarad a nyomán keletkező hideg is, a csöppnyi pára nem képes megmaradni, mozogni a levegőben, ha megsűrűsödik is, visszahull a tengerbe. A szárazföld igazán száraz és forró marad.

Az idén alig van napfolt, a sárga, csodálatos korong csaknem teljes erejével lövelli ránk alá sugarait. Tehát hideg és esős a nyarunk. Mintha az emberfölötti természetben is volna valami emberi: ő is szereti a paradoxonokat.

A HALDOKLÓ VEZÚV

Nem kell prófétaerő hozzá, nem kell misztikus jövőbe látás, hogy megjövedölhesünk: a Vezúv meg fog halni. Az európai szárazföld egyetlen még működő vulkánja, a nápolyi öböl csodálatosan pittoreszk kúpja, Olaszország egyik világhíres ismertetőjele utolsó napjait éli.

Persze, a hegyek napjai nem huszonnégy órából állnak, hanem évekből, talán évtizedekből. De bizonyos, hogy akármekkora darabokat hasított is ki magának Herculanium, Pompéji és Stabiae elpusztítója napokul az örökkévalóságból, mégiscsak utolsó napjait éli, és mostani pusztítása a haldokló óriás végvonaglásának a rettenetes látványa. Megdöbbenően nagyszerű párkép a lassan elomló, elporladó Velence mellé, amelyet a csendes, alattomos víz rág pilótáiban, míg a Vezúvot az erőszakos, banditatermesztű tűz, a saját heve fogja elpusztítani. Azahogy ezt is a víz.

Tudvalévő dolog, hogy ma már kétségtelen valóság az a - gondolom - Humboldt által felállított vulkánelmélet, amely szerint a tűzhányók kitörését tulajdonképpen a tenger vize okozza. Mélységes mély, föld és tenger alatt lévő hasadékokon keresztül beszivárog a víz egész addig, ahol a föld középponti tüze ég. Részben a földnek már kihűlt kérge vékonyabb egyes helyeken, részben a tenger vize talál leszivárgásra, sőt leözönlésre alkalmasabb részeket. Ilyen helyeken támadnak a tűzhányók - de kérem el nem felejtetni, hogy az a jelen idő, amelyben most beszélek, az időtlen időket, csaknem az örökkévalóságot jelenti.

A tenger vize tehát behatol a középponti tűzhöz, és ott rettenetes tusára kel vele, amelyben mindig ő a vesztes. A tűz árja elnyeli, és még a legmodernebb lokomotívumok túlhevített gőzénél is finomabb vízpárává forralja fel, rettenetes feszítőerőt adva neki. Amikor a túlhevült gőz nem fér el többé a titokzatos föld alatti üregekben, akkor aztán megtörténik az erupció. A két egymással viaskodó nagy hadsereg, a tűz és a víz kiszorítják, kitaszítják, kitúrják egymást a föld gyomrából, s felhajigálják, fel, egyenesen az égre. A bujkáló gőz feszítőereje feldobja a tüzet, a tenger vizétől félig már lehűlt - félig? még ez a fél is pokol! - izzó földméhe mint láva ömlik elő a kráterből, az egészen legyőzötteket pedig mint hamuesőt pöfögi ki magából a hegy gyomra. És az óriások harcából emberek pusztulása lesz.

Ennek az elméletnek a kétségtelenül helyes voltára vall az, hogy minden működésben lévő vulkán közvetlenül a tenger partján van. A szárazföld nem ismer vulkánokat. A Vezúv a nápolyi öböl mellett, Olaszország másik két nagy tűzhányója, az Etna és a Stromboli szigeten vannak, és a tenger partján van Izland örege is, a Hekla.

Dél-Amerika nyugati partját szintén a tenger mellett övezi végig a tűzhányók láncsora, Japánban és Jáva meg Szumátra szigetén szintén mint valami veszedelmes fogsor, egyenesen a tengerbe vicsorognak bele az egymás mellett emelkedő tűzkúpok.

És ahonnan a tenger visszavonul, ott egyszerre elnémulnak a tűzhányók. A Ság, a Somló és a magyar Tempe-völgyét körülölelő és Kisfaludy Sándor által klasszikussá tett vulkáni kúpok elhallgattak nyomban, amint Magyarország területéről visszavonult az a krétakori tenger, amelyből még hajdanabban, talán még a mammut előtt mint sziklasziget emelkedtek ki a Kárpátok, a Királyhágó, a Mátra és a Bakony.

De nemcsak a tenger visszahúzódása, hanem az önnönmaguk dühe is elpusztíthatja a vulkánokat. Hogy úgy mondjam, gutaütést kaphatnak, mint a nagyon vérmes, hirtelen haragú ember. Nincs még egy évtizede, hogy egy polinéziai szigetet - a nevére most nem emlékszem - rettenetes katasztrófa ért. Az egész sziget nem volt egyéb, mint egyetlen óriási vulkáni kúp. Ez a kráter évezredes dühöngésében annyira kiszórt már magából minden követ, hogy olyanná vált, mint egy belül csaknem egészen üres, vékony falú bomba. S amikor a tenger vize rajtaütött

megint, nem bírt többé ellenállani a gőz feszítőerejének, felrobbant. És az egész hegy, az egész sziget beleomlott legádázabb ellensége kebelébe: elnyelte a tenger.

A Vezúv mostani kitörésének jelenségei szintén arra engednek következtetést, hogy ez a hegy is elvénült. A föld mélyéből előtörő tűz- és gőztömegek meg a láva már annyit magával ragadt a hegy belső falából, hogy a Vezúvnak ma már úgyszólván csak a bőre vagy a héja van meg, a belsejét kiszórta magából. Erre több tünet vall, így az, hogy a mostani kitörés kritikussá fokozódásának második napján beomlott a főkráter északkeleti oldala. Már nem bírta meg a saját súlyát, úgy elvékonyodott az oldala. De még biztosabb jel az, hogy a hegyen nem kevesebb, mint négy új kráter támadt, s ezek közül három egészen bizonyosan, a negyedik is valószínűleg közvetlenül a hegy lábánál. Ami arra vall, hogy a Vezúv köpönyege már ott, ahol a legvastagabb, sem bír ellenállni a középponti tűz és a tengergőz nyomásának. Aláaknázza, kiürítette önmagát. Erre vall azonkívül a mostani kitörés rettenetes hevessége is. 1631 óta nem dühöngött így Európa szárazföldjének utolsó vulkánja, mert a föld belének még soha nem volt ilyen szabad útja benne.

Az a négy lávafolyam, amely elnyelte már Boscotrecaset és Ottojanot, és minden valószínűség szerint elpusztítja Torre Annunziat, Sarnot és Somma Vezuvianat is, csak kicsinyt képletesen beszélve a Vezúv halálhörgésének mondhatók. Azok a villámok, amelyek a kilövellt gőz- és hamutömeg súrlódásából keletkező elektromos feszültség vakító szülöttei, úgy koronázzák homlokát, mint a haldoklás töviskoronája, a hamueső pedig, amely szürkévé tette Lombardiát, sőt Svájctól Szicíliáig az eget: szemfedő, amelyet a haldokló borít magára. A Vezúv össze fog omlani.

A hegyek életének napjait nem huszonnégy órák mérik, hanem óriási kihatott darabjai a végtelenségnek. De prófétai ihlet nélkül megmondható, hogy a Vezúv sírját még a huszadik század meg fogja ásni. Az óriás meghal, büszke homlokát meg fogja hajtani diadalmas ellensége előtt: belesüllyed a tengerbe.

És az rettenetes temetkezés lesz, véresebb, gyilkosabb Attila zomotoránál is. Az óriást közülünk, törpéi közül talán százezrek fogják a sírjába kísérni, talán milliók. De száz vagy kétszáz esztendő múlva a mai vezúvi falvak helyén áldani fogja az olasz paraszt a bőtermő földet. Mert nincs áldottabb talaj a kihült, elporló lánál: Somló és Badacsony borát termi.

A FÖLDRENGÉSEKRŐL

Valamelyik francia földrajztudóstól származik az a kijelentés, hogy mi mindnyájan „örökös vulkánon táncolunk”. És nagy részben igaza is van, mert az a külső szilárd réteg, amelyen mi élünk, a föld óriási tömegéhez viszonyítva nagyon is csekély, alig több száz kilométernél. Ha alapul vesszük ugyanis, hogy a meleg a föld belsejében átlag harminchárom méterenként egy fokkal emelkedik, száz kilométernyire már a hőség 3000 fokra rúg. Ilyen melegben pedig már szilárd testek nincsenek, itt már minden cseppfolyóssá válik. Körülbelül bizonyos tehát, hogy földünk szilárd rétege nem több száz kilométernél.

Óriási vastagság ez is, de mégis szinte elenyésző a föld egész tömege mellett. A föld átmérője 12 000 kilométer, a szilárd réteg tehát alig 1/120 része. Az arány körülbelül ugyanaz, ami a tyúktojás héja és belső része között áll fenn.

A forrongó, izzó belső tömeg ezt a vékony réteget szüntelenül lökdösi, mozgatja, változtatja. Ennek a működésnek látható, általunk felérzékkelhető megnyilvánulásai a tűzhányók munkái és

a földrengések. A földrengések sokkal gyakoribbak, mint általában hiszik, de nagy részükről egyáltalán nem is veszünk tudomást. A hírlapok csak a nagy szerencsétlenségekkel járó földrengésekről közölnek tudósításokat, a kisebbekről vagy a szintén igen nagy számú tenger alatti földrengésekről egyáltalán nem értesülünk.

Hogy milyen óriási munkát végeznek a föld belső erői, legjobban mutatják a nagy hegységek, amelyek a külső földkéreg összegyűrődéséből származtak. Legnagyobb ilyen gyűrődés az Andesek vagy Kordillerák hegylánc, amely végig vonul egész Dél-Amerikán. Sok tízezer, sőt százezer év telt el, mióta ez a hegylánc képződött, de a belső tűz működése itt még mindig nem szűnt meg. Rendkívül gyakoriak itt a földrengések, és igen nagy a működésben levő tűzhányó hegyek száma. A föld másik oldalán a Szunda-szigettenger és Japán a tűzhányók és földrengések országa. Japánban átlag ötszáz földrengést jegyeznek fel évenként.

Ezen a két helyen kívül azonban a földön vonul végig még egy vonal, az úgynevezett földközi-tengeri mélyedés, amelynek mentén a külső kéreg szintén elég jelentékeny mozgásoknak van alávetve.

Földünket majdnem a közepén egy óriási mélyedés osztja két részre. Ez a mélyedés a Földközi-, Vörös-tengeren, a Szunda-szigeteken, a Csendes-óceánon, a Panama-szoroson és az Atlanti-óceán közepén vonul végig. Ha csak egy pillantást vetünk a térképre, láthatjuk, milyen sok tűzhányó esik erre a vonalra, és ha kissé ismerjük a legutóbbi évezredek földtani tüneményeit, tudjuk, hogy itt fordultak elő legnagyobb számban a földrengés okozta óriási szerencsétlenségek. A Földközi-tenger környékén különösen Portugália, Spanyolország, Algír, Szicília és a régi Hellasz azok a vidékek, amelyeket a földrengés gyakorta meglátogat. Itt volt a rettenetes 1755-iki lisszaboni földrengés, amely harmincezer ember életét oltotta ki. Fél századdal előbb, 1693-ban egy talán még nagyobb földrengés a Földközi-tenger medencéjének középső részében pusztított, és Szicíliában, Dél-Olaszországban, Görögországban állítólag hatvanezer embert ölt meg.

A földmozgások, amelyek ezeket a rettenetes pusztításokat előidézik, háromfélék. Legrettegetesebbek a merőleges lökések, amelyek felfelé irányulnak. Ezek a sziklákat, épületeket, hajókat a magasba vetik, és így döntik romba.

A vízszintes lökések oldalra döntenek mindent, ami útjukba kerül. Gyakran előfordul ilyenkor, hogy az épületek felső részei romba dőlnek, míg a földszint meglehetősen sértetlen marad.

Végül vannak még hullámszerű földrengések is. Ezek különösen Japánban gyakoriak, és ott például előfordult az 1891-iki nagy földrengés alkalmával, hogy a vasutak egészen kígyózó alakot öltöttek, és hatalmas vashidak a szó szoros értelmében összegörbültek.

Bárminők is legyenek azonban a földrengések, abban mind megegyeznek, hogy mindig több lökés követi egymást. Ezek a lökések nagyon különböző hosszúságúak. Némelyik alig tart negyed másodpercig, viszont vannak olyanok, mint az 1833-iki casanicciolai földrengés, amelynek lökései tizenhat másodpercig is eltartottak. Vannak olyan földrengések is, amelyeknél a lökések rövid időközökben heteken-hónapokon át ismétlődnek. Így például 1856-ban egy héten át 108 lökést jegyeztek fel. Hawai szigetén pedig 1860. március hónapjában ezernél többet. Japánban 1892-ben egy alkalommal tizenkét nap alatt 1368 lökést számoltak meg. A leghosszabb tartamú lökések közé tartozik, amely 1886-ban Nizza és Menton nagy részét romba döntötte. Ez másfél percig tartott.

Rendkívüli változó a földrengések kiterjedése. Némelyek óriási területekre terjednek ki, így az 1755-iki földrengés, amely Lisszabont romba döntötte, hárommillió négyszögkilométer területen volt érezhető. 1884-ben a nagy spanyolországi földrengés végső rengéseit északon Orleánsnál, keleten pedig Cattaróban érezték.

A gyorsaság, amellyel a földrengések lökései haladnak, szintén nagyon különböző, és másodpercenként 6000 és 500 méter között váltakozik. Megfigyelték azonban, hogy síkságokon, de különösen sivatagokon a földrengések mindig erősen veszítenek gyorsaságukból. A nagyobb sivatagok pedig valósággal útját állják a földrengéseknek.

A szárazföldi földrengéseknél nem kevésbé rettenetesek a tengerfenék rengései, különösen a partok közelében. A tenger néha pillanatok alatt messze visszavonul a partoktól, azután hirtelen előrohan, és egyetlen óriási hullám alakjában, amely néha harminc méternél is magasabb, mindent elpusztít, megsemmisít, ami útjába kerül. A perui Callaot a XVIII. század folyamán egy ilyen hatalmas hullám teljesen elsöpörte, és a hajókat négy kilométernyire hajította be a szárazföldre. Japán keleti partján egy ilyen földrengési hullám háromszáz kilométer hosszúságban pusztította el a partokat, és harmincezer embert ölt meg.

A földrengések, tűzhányók kitörései mind a föld belsejében működő örök tűz hatásai, amely a fölötte levő vékony réteget szaggatja, emelgeti. Azok az anyagok, amelyek a föld belsejének izzó tömegét alkotják, valószínűleg nagy mértékben vastartalmúak.

Éppen ezért minden vulkanikus kitörést, földrengést elsősorban a delejtűk éreznék meg.

Valahányszor egy-egy lökés megreszketteti a föld felületét, a csillagvizsgáló állomások delejtűi rögtön hatalmas ingásokat mutatnak. Ez a mágneses vihar. Lehetséges, hogy valamikor, a földrengések tüneteinek behatóbb megfigyelése után, amelyhez majd a legcsekélyebb lökések is feltűnő műszerek tökéletesítése is járul, valamikor előre is látjuk majd az ilyen szerencsétlenségeket. Sok jel azt is mutatja, hogy a földrengések a napfoltok szaporodásával vannak összefüggésben. Hanem ez még csak feltevés, és semmi bizonyosat sem tudunk.

Történelmileg bebizonyosított tény azonban, hogy a régi idők földrengései sokkal nagyobbak és rettenetesebbek voltak, mint a mostaniak. Tudomásunk van róla, hogy 526-ban olyan irtózatos földrengés rázta meg a Földközi-tenger környékét, hogy áldozatainak száma 120 000-200 000 között volt. Kína évkönyvei is regélnek nem egy rettenetes földrengésről. A Kr. u. VII. században egy olyan földrengés vonul végig délről északi irányban a mennyei birodalom területén, hogy számtalan várost romba döntött, a folyók irányát megváltoztatta, és egész vidékeket felismerhetetlenné tett. A krónikák szerint akkor egymillió ember pusztult el.

Van-e valami tudományos oka, hogy ilyen rettenetes földrengések manapság nem fordulnak elő? Bizonyára, de ezt az okot nem ismerjük, mert a belső tüztömeg hűlése egy évezred alatt olyan jelentéktelen, hogy az itt nem jöhet számba. Talán a tudomány haladása a jövőben erre is megadja a választ.

A VÁR

Mondják, hogy nagy események előrevetik árnyékukat. Ha ez igaz, akkor a „nagy esemény” fogalma nem egyez meg a „nagy szenzáció” fogalmával, mert tudvalevően a nagy szenzációk nem előrevetik az árnyékukat, hanem, hogy úgy mondjam, utóárnyékot vonszolnak maguk után. A párizsi Metropolitan balesete után egymást érték a rövidzárlat (a helyes magyar neve talán „réses áram” volna) okozta bajok, a Kerepesi úti áruház égése után pedig két hétig alig volt nyugta a főváros tűzoltóságának.

Ilyen utóármánykot rebesgetnek mostan Budapesten, s a hír arról szól, hogy a Mátyás-templom megmozdult, s kezd alácsúszni a Várhegy oldalán. Az olvasó eleve megnyugodhatik, a hírből egy szó sem igaz. Mátyás temploma áll, mint a Sion hegye, és nem hajlandó megfordítva játszani el a dunsinani erdő történetét. Az egész história csak nem nagyon önálló szárnyalású fantáziának a szüleménye, s arra a kaptafára van ráhúzva, amelyet egy nem nagyon régi szenzáció nyújtott a kitalálásra kényelmes hírharangok számára. Másfél éve tán, hogy Óbuda felett megindult a Táborhegy legfelső rétege, s kezdett csúszni - most is csúszik - lefelé a Dunának, s bizonyára nem is áll meg addig, amíg bele nem omlik.

Aki azonban ennek az elemi katasztrófának a példájára akarja megindítani lefelé való útra Budapest legszebb templomát, annak sejtelve sincs arról, hogy milyen nagy különbség van hegy és hegy között, s hogy főképpen milyen óriási a differencia a Táborhegy és a Várhegy alkotása között.

Ha megpróbáljuk megvilágítani ezt a különbséget, talán világosságot deríthetünk arra is, hogy milyen érdekesek éppen Budapestnek s közvetlen helyzetének a geológiai alakulatai.

A Táborhegy katasztrófáját tudvalévően a hármás rétegezettsége okozta. Ennek a hegynek a magva kő, erre simul rá egy réteg agyag, erre pedig televényföld, amely a hegy felszínét alkotja. A humuszon át az esővíz leszivárgott egész az agyagig, amely azonban vízálló léte-re felfogta, át nem eresztette, csak síkossá lett tőle, s alkalmas csúszófelületté a legfelső réteg számára. Valami - kétségtelenül elemi eredetű - erő azután egyszer csak megingatta a televényt, amely erre megmozdult, elkezdett csúszni lefelé, s csúszik ma is. A katasztrófa oka az volt, hogy a Táborhegy egyik rétegét agyag alkotja.

Álljunk meg ennél a szónál, hogy agyag.

Az agyagot a Természet a maga nagy háztartásában ugyanarra a célra használja, amire az ember: edénynek. A föld mélye tele van agyagrétegekkel, s ezek a rétegek fogják meg vagy gyűjtik össze óriási horpadásaikban mindazt az eső- vagy hóvizet, amelyet a föld felszínéről le enged szivárogni a laza talaj, a lösz vagy a lyukacsos kövek, a dolomit, a többi mészkő, a láva, de még sűrűbb összetételű kőzetek is. Ha nem így volna a dolog, Jules Verne egy kis neki-rugaszkodással megírhatná a világkatasztrófának azt a regényét, amely arról szólna, hogy a föld felszínéről az összes víz alászivárgott, le a középponti nagy katlanig, s ott egyszerre gőzzé válva, úgy rúgta szét a föld golyóbisát millió darabbá, mint ahogy a puskapor veti szét a bombát.

Ez a jótékony páncél, az agyag, amely tehát éppúgy védelmez meg bennünket az alattunk levő veszedelemtől, mint ahogy a levegő a földöntúli világ bombáitól, a meteoroktól, amelyeket porrá éget, mondom, az agyag csaknem mint egy egységes lepedő terül el Budának és Pestnek a talaja alatt. Csakhogy ez a lepedő éppenséggel nem sima. Víz nem issza léte-re az agyag a má-morig menő szeszélyességgel bukdácsol a föld felszíne alatt. Néhol a hegyek tetejére mászik fel, mint a Táborhegyen is, másutt alásüllyed kietlen mélységekig, s közben hullámosan, öblösen, rücskösen terjeng szanaszét. És nagy feladatot szab ezzel a kútfúróknak, akik kénytelenek mindenütt a futását keresni, mert míg a fúrójuk a rétegéig le nem ér, addig nem kapnak állandó vizet. Óriási agyagfazekak a víz tartóedényei a föld mélyében.

Nemrégiben az újságok jót nevettek azon a tényen, amit egy professzor konstatált; hogy Óbudán vannak öreg emberek, akik sohasem látták Pestet, és fogalmuk sincs aszfaltról, villamos lángról és tüköruveges kávéházról. Bátor vagyok az óbudai bennszülöttek védelmére kelni s a javukra argumentumul felhozni három olyan budai specialitást, amiről viszont a pestiek közül legalábbis igen kevés embernek van tudomása. Az egyik az, hogy a budai várban csak egyetlenegy kút van, a plébánia udvarán, de az is a legmegbízhatatlanabbak közé

tartozik a világon, a másik az, hogy ellenben mégis van több kút is a várban, csak hogy ez a többi mind a házak pincéjében van. A harmadik pedig az, hogy Óbudán minden árvíz kétszer van.

Első pillanatban ezek a dolgok meglehetősen érdekesnek, sőt rendkívülinek tűnnek fel, de az okuk megkeresése után - természetesen - természetessé válnak. S az okuk semmi egyéb, mint az agyag szeszélyessége.

Az a geológiai nevén kiscelli agyag, amely a budai hegyvidéken bujdokol, Budafoknál és Kelenföldnél még a hegytetőkön kalandoz, de a Gellérthegy előtt egyszerre fejeset ugrik, s lemegy az irdatlan mélységig, úgy bújik el a Gellérthegy és a Vár alatt, s csak a Császárfürdőnél kezdi megint emelni a fejét. Hogy milyen mélyen járhat éppen Buda alatt, annak koronatanúi a budai hévforrások. Ezek a vizek olyan mély agyagkatlanból buzognak fel, amelyet már a középponti tűz melege tesz forróvá.

Buda felsőbb rétegei alatt így vakondokmunkát végezve az agyag, mint említettem, Óbuda táján ismét feljebb emelkedik, sőt Óbudán felszalad a hegyek tetejére is. Ez magyarázza az óbudai kettős árvizet. Amikor a Duna dagadni kezd, a föld alatt behatol a vize az agyag fölé, alulról felhatolva elárasztja az óbudai pincéket, de egyszerre mind a közlekedőcsövek törvényénél fogva felszorítja a szintén az agyagszint táján mozgó talajvizet a hegyek lankájára. Amikor azonban elkezd az árja leszaladni, s kitakarodik a pincékből, felszabadul a nyomás alól a talajvíz, amely közben nagyon felgyülemlett, s szintén előbb stációt tart az óbudai pincékben, csak akkor takarodik el, amikor a Duna egészen lehiggadt. Ezért van Óbudán minden árvíz kétszer.

Az egyik rendkívüliség tehát meg volna magyarázva. A másik kettőnek a magyarázata szintén az agyag, illetve negatívuma, hogy az egész Várhegyben nincs agyag, ez a nagy dudorodás a teljes egészében merő dolomit, olyan kő, amely a vizet átereszt. Megmondhatója az alagút, amelynek szakadatlanul szakadó könnyzápóra siratja, hogy nincs agyagburka. S megmondhatója a legtöbbször tele levő várbeli alsópincék is, az úgynevezett sziklapincék. Mert föl kellett volna említenem a budai rendkívüliségek között azt a szintén kevésbé ismert dolgot is, hogy a várban temérdek sok, a sziklába vájt üreg van. Állítólag a török időkből való, mesterségesen vájt függőleges barlangok ezek, amelyek főként az Úri utca kövezetét aknázzák alá, de találhatóak másfelé is, sőt a Dísz téren is egy ilyen sziklapince beomlása okozta nemrég az ismeretes földszüllyedést. Mi több, a várban vannak kettős pincék is, a mesterségesen épített pince talaja alatt kezdődik a természetes kőbe vájt sziklapince - és az ilyen kettős pincék felsőbbikében vannak a várbeli unikumszámba menő pincekutak.

Mi ennek a magyarázata? Az, hogy a föld felszínéről alászivárgó víz meggyülemlik a dolomit falú sziklapincék üregeiben, de kikerüli a már oltott, tehát vízálló mésszel falazott mesterséges pincéket, és furakodik tovább lefelé. S ezért lehet a Várban csak a pincékben kutat csinálni, mert az égből aláhulló cseppeknek kell a föld mélyében rezervoár, hogy sokasággá gyülekezessenek. Vagyis a pincekút szivattyúja nem a föld mélyéből idéz fel vizeket, hanem csak megállít és visszaránt olyan vízárdatot, amely szakadatlanul törekszik lefelé a föld gyomrába, hogy ott, éppen a Vár alatt, a mélységes agyagfazékban kénes forrássá főhessen.

Hogy oda juthassak vissza, ahonnan elindultam, mindebből nyilvánvaló lesz, hogy a Mátyás-templom rendületlenül áll a helyén. Nincs alatta agyag, amely csúszófelületül szolgálhatna, kőbe rótt kő és kőhöz ragasztott kő ez a csodaépület. Ha megmozdulna, ha roskadozni kezdene, annak csak egy magyarázata lehetne. Az, hogy alatta vagy a környékén is volna beomlófélben levő sziklapince. Csak hogy ez a veszedelem sem félős, mert amikor 1883-ban a főváros mérnöki hivatala felvette a sziklapincék térképét, kétségtelenül konstataálta, hogy éppen a templom rayonjában sehol föld alatti üreg nincsen.

Szóval az agyag, ez a mi föld alatti jóbarátunk, aki önkénytelen ellenségünké lett a Tábor-hegyen, óvatos távolságban marad Magyarország földjének koronájától, a budai Várhegytől, s mint valami jótékony kobold, gyógyító erejű hévforrásokat fakaszt izzó katlana mélységes mélyéből.

A SZÉN

Ide, ebbe a szobába, ahol a mindennapi megírnivalók sorsa intéződik el, kétféle világításnak a vezetéke is szolgál. A mennyezetről elektromos fény körtéje világít, az asztalon gázlámpás ég. És sokszor örvendezve nézzük el - megfigyelésre hajlandóbb ember a kettős világítása kávéházakban is talán -, hogy íme, milyen felséges az emberi elme, a haladás, az a technika, amelyről ma már szerencsére mindenütt csiripelik még a verebek is, hogy „legújabb vívmányai” vannak: kétféle fényáradattal is pótolni tudjuk ma már az ősfényforrást, a napot, és este szinte nagyobb világosságeffektusokat tudunk produkálni, mint maga a divatból veszedelmesen kimenő Főbusz isten, aki nemcsak a poétáknak volt a fővezére, hanem a nappal csillagzatának is. Olyanok vagyunk, mint a fanatikus hívő mohamedán, aki két őrzőangyalt is hisz: fejünk felett Uriel, oldalunkon Izrafil. Fejünk felett az elektromos fény, oldalunkon a gázharisnya hófehér izzása.

Valóban igaza van Szofoklésznek: „sok nagyszerű van a földön, köztük az ember legnagyobb”. De mit szólnál hozzá, olvasóm, ha most azt mondanám, hogy igaza van egy másik drámaírónak is, annak, aki a holdat megpillantó Peturral így kiáltott fel: lopott fény! Mit szólnál hozzá, ha megderül előtted az igazság (vagy, hogy a tárgynál maradjunk: felmegy neked a gyertya), hogy ez a kétféle, egymástól egészen idegennek látszó világítás mind a kettő ugyanaz a prometeuszi hatalommal ellopott fény, mind a kettő csak a nap maga, szülöttje annak a csodálatosan mogorva, vaskos és rossz-szagúan kellemetlen legénynek, amelyiknek a hétköznapi neve kőszén, de az igazi, az ünnepi neve ez: beraktározott napsugár. Szén ég a gázfény lángjában is, szén az ősforrása és a közvetítője is az elektromos fényforrásnak.

A világítógáz maga közvetlenebb szülötte a szénnek, mint másik társa az éjszaka megderítésében. A kémiaiailag fontosabb alkotórésze ugyanaz a metángáz, amely Sármasznál önként fakad a földből, s amely egy atom korbóniumból és négy atom hidrogénből alakul össze erre a formára: CH_4 . Ez olyan engedelmes és kezes már, hogy csak meg kell gyújtani, és - holmi naftalinkalimitásokat nem számítva - ég, melegít, sőt robbanik is, különösen annak az iker-testvérének a formájában, amelyben már két atom a szén (C_2H_4), s amelynek acetilén a neve.

Az elektromos fény már körülményesebben kerül elő a szénből, de a kezdete is, a vége is csak szén. Azokat a nagy dinamógépeket, amelyek megindítják az elektromagnetikus áramot, a szén látja el hőségbeli energiával, s az a két kicsiny kis rúd, amelyik ott ragyog önmagát emésztve az ívlámpás tejüvege alatt, megint csak szén. Mert az élet nagy szimbólumának, a most hozzá leghasonlatosabb tüneménynek, a villamosságának is a kezdete is meg a vége is a szén.

A szén, a nap beraktározott ereje, földön túlról átsugárzott éltetője hőben, világosságban, táplálékban egyaránt minden szerves földi életnek. A ma, a kultúra, a haladás, az ember jövője elképzelhetetlen volna a szén nélkül, hiszen a gépeinkben szénrel fűtünk, hogy mozogjanak kattogva rajtuk azok a vasrészek, amelyeket szintén a hozzájuk vegyített szén edzett acéllá. A ceruzád grafitjában, ha írsz, a szén közvetíti a gondolatokat, a szénhidrátok és más szénvegyületek adják a táplálkozásunk dandárját. A kandalló melegéből regét mond a szén, és kettős világosságával glóriát fon az ember munkától izzadó homlokára.

Mert évtízezredek - ki beszél itt ezredévekről? -, évmilliók mély álmából, sötét sírjából az emberi munka hozta fel diadalra a szén. A legkeservebb emberi munka, mert a szén nemcsak jótét lélek, hanem gonosz fekete ördög is tud lenni. A szénbányák mélyén, mint lappangó bányalég, fojtogatásra les, mint viheder, felcsattanó lánggal támad rá az emberre, aki elég vakmerő, hogy ott évmilliók pihenésében zavarja meg a csákányával, és visszaerőltesse a napfényre, amelytől az ifjú föld méhén fogantatott.

Embert sokkal megelőző időkben, valamikor a harmadkor kezdetén, mammutoknak, maszodonoknak, őslajhároknak, azután félhüllő-félmadár őszállatoknak a menedékeként a mai Európa területén rengeteg, minden képzelmet megcsúfolóan nagy erdőség bujálkodott. Ott kezdődhetett el a mai Anglia területén, alább húzódott - akkor a tenger még nem szakította el szigetté Angliát a kontinenstől - a mai Franciaország északi részén, Belgiumon és Németországon keresztül le ide, egészen Európa közepére. Csodaerdő volt, amíg nem jött a diluvium, és azt mondta a fáknak: „csitt, most menjetek aludni”. A fák, tele napsugártól délceg fák, lefeküdtek, elárasztotta őket az iszap, és elkezdtek lent korhadni, megfeketedni. Vitték magukkal síri álmukban azt a napsugarat, amit fiatal szívük örök szerelemmel magához ölelt, így raktározódott be az égi lovag szerelme: a nap sugara és heve.

És most, ahol az őserdők hajdanának a helyén az ember megnyitja a földet, onnan visszaárad rá a nap aranyos sugara. Anglia hatalma a szénbányáitól függ. Belgium és északi Franciaország iparának a hatalmas lendületét az újból felszabadított napsugárnak köszöni, Németország mai világvitató nagysága pedig ott kezdődött, hogy a diadalmas háború ötmilliárdos hadisarca módot adott neki a Ruhr-vidék szénbányáinak a feltárására. Csehország ipara mintegy utolsó hullámverése ennek a föld alatti fényhullámnak.

És íme, nyomon vagyunk. Ahol a szén, ott az erő, ott a gazdagság, ott a hatalom. A nap nemcsak felülről szór aranyat kalászerlélő nyári hévnek, hanem még a föld poklából, a szénbányából is. És aki a szén felszabadította, az tette a világ urává a saját földjét és a saját országa népét. És most megint azt akarják mondani az őserdő fáinak, hogy: csitt, most aludjatok megint. Nem lesz szén. A szénbányamunkások leteszik a csákányt meg a lapátot, és megbénul az élet. Itt, már a küszöbön van ez a sztrájk, és még meglehetősen izgatott fantázia sem tudja elképzelni most sem, hogy mi lesz a következése. Hogyan bénul meg az ipar, hogyan paralizálódik a forgalom, hogyan kezd el egyszerre zokogni az együtt zokogás legbiztosabb értékmérője: a pénz.

Mammuti nagyságú sztrájk készül, a mammutok erdejének az elhallgattatásával. Még egyszer meg akarják fojtani a napfényt visszafordított prometeuszai az emberi munka, gondolat és erő kétségbeesettjei. Ki lesz itt a diadalmas? Milyen kort élünk? Beleszólhat-e az ember a természet adta lehetőségek folyamatosságába, vagy pedig megint a természet lesz erős, az erős ember felett? A perspektíva nagyszerű, de a végét, a határait és lehetőségeit még innen a meredek széléről sem lehet szédület nélkül végigtekinteni...

A HALOTTÉGETÉSRŐL

A magyar fővárosban megindult a komoly - és úgy látszik sikerre vezető - akció abban az irányban, hogy itt is állítsanak fel krematóriumot, amelyen a saját kedve szerint enyészthessék bele a szakadatlan múlttá váló jövőbe azt, akinek már úgyis mindegy, hogy mi történik a kadáverével. Lesz hullaégető házuk, és magyar gyártmányul is meg fognak jelenni azok az apró kis szelencék, amelyeknek a révén az ember összetévesztheti az anyósa kegyes hamvait a

szódabikarbónával. És le lesznek bagózva azok a pesszimisták, akik azt merték állítani, hogy Magyarországon nem úgy pusztulhat el mindenki, ahogyan akar.

A hullaeltakarítás kérdése azonban, bármennyire vegye is körül az emberi elenyészésnek nem jó illatú levegője, tulajdonképpen nem a halottak kérdése - azok már az „egy meg a fene” sztoikus álláspontján vannak -, hanem az élőké. És egyike a legkellemetlenebb kérdéseknek. A temetkezés hogyan való volta, elkezdve a polinéziai módszertől, amely függőágyforma vesszőszövedékre rakja a hullát, s az ég ragadozó madaraival emészteti el, egészen a főváros által engedélyezett dízsírhelyig és a palermói kapucinus-sírbolt kiszárító-módszeréig: még mindig nincsen teljesen megoldva. Igaz, hogy ez a megfjetetlen rébusz azért egyáltalán nem akadályozza meg az embereket abban, hogy továbbra is meghaljanak.

De - mondom - nem a halálnak, hanem az életnek kérdése a temetkezés. Nagy, logikus és emberséges áramlat az, amely úgy kívánja, hogy a feleslegessé vált embert ne a földbe temessük el, hanem nyolcszáz, uszkve ezerfokos hőnek az erejével bontsuk szét elemi alkotórészeire, s adjuk vissza további feldolgozásra az anorganon világának.

Megtaláltam a szót, amelyre apró Arkimédeszként rátámaszkodva megmozgathatom a krematóriumok téglafalát. A „további feldolgozás” ez a szó. És ebbe a szürke tónusú, gazdasági ízű kifejezésbe valahogyan belesiklik a halhatatlanság fogalma is. Nincs halál, mert a világnak, az életnek a halott emberre éppen olyan szüksége van, mint az elevenre. Hohó, atyámfiai, ne higgyétek azt a kényelmes feltevést, hogy az élet megszűnésével megszűnik a munka kötelessége is. Dolgozni muszáj még a halál után is.

1655-ben Dél-Németországban meg Csehország egyes részeiben kitűnő esztendeje volt a gazdáknak. Olyan kövér termést, mint akkor volt, nem hozott a föld évszázad óta. Hogy miért? Mert hét esztendő alatt, negyvennyolctól ötvenötig felbontották a sír úgynevezett férgői a harmincéves háború elesettjeinek tetemtömegét televénnyé. Abban a könnyen feledő, mert nagyon megviselt korban a sírkeretekből s csatateretekből hamarosan búzaföld és szőlőhegy vált. És bőségesen fizetett, mert a legjobb trágyával volt megtrágyázva: emberi hullákkal.

Van végzet, amely, ha megpukkadnak is, haszonra kényszerít bennünket, s amely akkor is minden kapucinusbeszédnél súlyosabb erővel kényszerítette haszontételre a leghaszontalanabb landsknechtet is: búzát nevelt belőle. Ez az úgynevezett természeti törvény, amely ellen nem lehet koalíciót csinálni.

De amely ellen küzdeni akar a halottégetés gondolata. A tisztaságnak, hogy úgy mondjam az „adrettség”-nek, az esztétikának és egészen félreértett gazdasági feltevéseknek a nevében küzd a temetők ellen.

Teret, kultúrára alkalmas nagy teret akar nyerni, és eközben elpazarolja az anyagot.

Az emberi értelemben vett világnak egyik legokosabb és legfontosabb alkotórésze a *nitrogén*. A levegőnek ez a körülbelül kétharmad része, a tiszta állapotban gyilkosságig életető oxigén óvatos felhígítója. Az emberi testnek a szén mellett a legfontosabb oszlopa, amely mellett jelentőségében kicsiny a vas, a foszfor, a mész (korrektebbül mondva kalcium), a nátron és minden más elem, amiből össze van téve a kétlábú, tollatlan állat.

És a nitrogénnek még öntudata is van. Teljes tudatában van az életre való fontosságának, és ezért gögös. Arisztokrata, aki igen kicsinyre szorítja a rokonsága körét. Csak nagyon kevés elemmel hajlandó összevegyülni, hogy - leginkább mint salétrom - a légneműségét szilárd halmazállapottal cserélje fel. És akkor is, aránylag kicsiny hő behatása alatt, tajtékozó dűhvel, robbanással menekül vissza a szilárd megkötöttség rabigájából a levegőig nietzschei magaslataiba.

Ha pedig ott van, onnan visszacsalogatni többé nem lehet. Nem vegyül meg mással, csak a bórral, a szilíciummal és a titánnal. Legfeljebb nagy elektromos erő kifejtésével lehet megint olyan halmozatba hozni, amelyben az ember praktikusán használhatja. Azaz csak használhatná, mert az ilyen módon való megkötésre szükséges munkabefektetés kamattalan, sőt deficités.

Ami nitrogén ma még a földgömbön kötött állapotban van, azt valami nagy, előttünk egészen ismeretlen elektromos erő vagy valami minden emberi fogalmat túlhaladó hő kötötte le a *mi* - hajh, micsoda emberi gög ez! - szolgálatunkra. És azzal takarékoskodni kell.

Ha az ősvilág csodalényeinek Jókai tollára való társadalmában, a mammutok, masztodonok, halgyíkok, őslajhárók és dinorniszok korában eszébe jutott volna az ursus spelaeusnak vagy a protopithecusnak, hogy halotthamvasztó kemencét csináljon, s azon szabadítsa gázzá az akkori mozgás sejtjeiből pihenőre térő nitrogénatomokat: ma nem volna petróleum, nem volna guanó, nem volna annyi a termőtelevény, hogy agrárpolitikát lehessen csinálni. Mondok még szörnyűbbet is: borostyán szipka sem volna. Mert mindez az őszállatok temetkezőhelyeiről maradt ránk.

Amíg az emberi kutatás meg nem találja annak a módját, hogy hogyan lehet visszacsalogatni a légneművé vált nitrogént megint a merevedés kötelékébe: addig a halottégetés a legoktalanabb luxus, ijesztően gazdaságtalan dolog. A Föld belepazarlása a levegőbe. Addig maradjunk meg a jövő nagy termőföldjei, a temetők mellett. És adjuk meg a lehetőséget az emberi test földien örök körforgására.

Ami pedig az egyéni ízlésemet illeti, jobbnak érzem, ha a megdermedésem után verbéna vagy tamariszkusz támad testemből a síromon, mint ha maroknyi porrá égetve skatulyába tesznek. Amikor megtörténhetik velem az a fatális akcidencia is, hogy valamelyik kegyeletes unokám égetett magnézia helyett engemet vesz be, amikor fel van fújódva, és böffenteni akar.

A BÁNYARÉM

Valamikor a mammutok idejében, amikor az örökké roncsoló, Angliát, Hollandiát és Franciaország északi partjait lassan befaló tenger még nem morzsolta le Európa testéről a világ legbüszkébb nemzetének kettős szigetországát, amikor még nem ette magát keresztül a La Manche-csatornán: óriási, ma már lehetetlen méretű erdőség húzódott végig keresztbe Európán, mint valami ragyogó virulású smaragdöv. Elkezdődött ez az öv fenn a mai Anglia területén, valahol a Devonshire hegyek között, és végighúzódva ott is, ahol ma a világ legviharosabb tengerfoltja van, keresztülágott Franciaország északi részén, a mai Belgium területén és harántosan le Németország földjén keresztül, Csehországon át egyetlen irtózatosságnak komplexumban húzódott egész addig a tengerig, amely akkor a mai Magyarország területéről már visszahúzódóban volt, s amelyből a Kárpátok, a Bakony és a Királyhágó még csak mint szigetek meredtek ki.

Az erdő állt, mert nem volt még emberi barbarizmus, amely pusztítani tudja. A mammut cserjetipró lépése, az őstapír fanyúvó dulakodása a masztodonnal, az óriáslajhár rőfös körme csak szálfákat tudott tönkretenni, az egész erdő arcukatát nem változtatta meg, mert ahhoz fejsze és emberi kapzsiság kellett volna.

És a végzet kegyelmes volt az erdők ez öregapjához: világfelforgató kataklizmával el-süllyesztette mélyen a föld alá, még mielőtt világra termett volna a legkártékonyabb féreg - az

ember. Képzeljétek el ezer Mont Palée és Krakatoua kitörését, képzeljétek el, hogy a mai Norvégia partjairól az öngyilkosság örületével kacagó, sistergő tenger óceáni tömegben ront rá a tűzben aláomló, önmagát felfaló föld tüzére, és még akkor sem lesz fogalmatok arról, hogy minő lehetett az a katasztrófa, amely megalkotta a ma fázó és gyámoltalan emberiség számára a beraktározott napsugarat, a kamarába eltett hőséget: a köszenet.

Devonshire-től a cseh hegységekig, sőt a Duna folyásáig széles sávban tele van a föld kőszénnel. A mammutok hazája, az elsüllyedt ösrengeteg elszenesedett rostjai adják ma az embernek a meleget, a világosságot, az erőt, a technika minden csodáját.

*

Nincs irtózatossabb bányá, mint a szénbányá. Minden bányá pokol, de a szénbányá a pokolnak az a legbensőbb, legirtózatossabb köre, amelyről Dante elfeledt énekelni. A szénbányász ridegebb aszkéta, mint a kartauzi barát, mert az esténként csak a saját koporsójába fekszik aludni, de amaz a saját sírjába megy minden reggel - dolgozni.

A normandiai halászfalvak temetőiben nincsenek férfisírok, mert a normandiai halász mind Izland mellett temetkezik a tengerbe, amikor a halvonulás idején elkapja dióhéj-hajójukat a fergeteg. De a normandiai halász mégis mindig az élet reményével kel útra, és tudja, hogy van a visszatérésnek lehetősége.

A szénbányász minden hajnalban a halálraitelt kétségbeesésével búcsúzik el családjától, mert tudja, hogy lenn, a pokol legbensőbb örvényében a bányarém két alakban is várakozik rá. Mint szénoxid lassan, alattomosan jön, és felkúszva a szájáig csendesen fojtja meg, mint bányalég irtózatossal dühvel robban fel, és tűzbe, omlásba, romhalomba öl bele mindent, ami élő.

És a bányalég ellen nincs orvosság, nincs védekezés. Hiába találta ki Davy drótszövedékes lámpását, amely kékre lobbanásával és lánggal való eltelésével jelzi a viheder közeledtét. Nincs szénbányá, amelyben vagy magától a föld melegétől, vagy véletlenül támadt tüztől ne fejlődnek a bányalég, amely előbb-utóbb alkalmat talál arra, hogy tüzet fogva robbanjon. A megterhelt lóré és a sín dörzsölésének a melegéből származó hő, a vontató ló patkójából vagy a véletlenül kőbe vágó bányászcsákányból kiugró szikra elég arra, hogy alattomos tüzet gyújtson, amelyet senki sem vesz észre.

A világ szénbányáinak felében állandó a tűzvész. Devonshire egyik bányája kétszáz esztendő óta ég, Courrières-ben pedig, ahol ezerháromszáz embert nyelt el a pokol, szintén évek óta ég az egyik tárna. A mérnökök csak úgy tudtak segíteni a dolgon, hogy az égő tárnát elfalaztatták.

*

De el lehet-e falazni a poklot, és lehet-e kőből meg vakolatból gátat emelni a kísérteteknek akkor, amikor - levegőből vannak? Kővön és malteren keresztülszivárgott a láthatatlan gyilkos, és tüzet fogva megszólalt.

Szavára összeomlottak a bányá kőszénoszlopai, beroskadtak a lejárók, lobogó lánggá és emésztő füstté vált a tárnák levegője. Courrières-ben ezerháromszáz család - egy egész mezőváros lakossága! - maradt férj és apa nélkül. A legpéldátlanabb, irtózatban, tömeggyilkosságban és rémhalálban eddig páratlan bányászserencsétlenség megtörtént.

...És ekkor megszólalt az őserdő. Mert az elsüllyedt rengetegnek nemcsak mérges lehelete és gyilkos gőze van, hanem őrzi még most is a lombok halk suttogásának hangját, a madárdal poézisét, az árnyék és menedékadás kötelességét. A drüádok a föld alatt sem hálnak meg, az erdő, még ha megkövesült is, a szeretet berkeinek és a megnyugvás nyomainak otthona marad.

Vesztfáliában, Németország széntermő vidékének a föld alatti mélyein megszólalt az erdő, és elfeketedett fatörzsei elmondták a német bányászoknak, hogy valahol messze, de *még abban az erdőben*, szerencsétlenül járt ezerháromszáz ember. Nem ember: testvér. Még ha francia is, akkor is testvér.

És Vesztfália bányáiból útra keltek a német bányászok, és Belgiumon keresztülutazva siettek Courrières-be, hogy tudásukat, tapasztalatukat, bátorságukat és halálmegvetésüket mind, mind odafordítsák a francia testvérek megmentésére...

*

A szenvedés, a nyomor és a halál tanít meg bennünket, embereket arra, hogy mindnyájan testvérek vagyunk. Courrières-ben ezerháromszáz vértanúnak kellett a láng és a fulladás irtózatossá halálát halni azért, hogy minden Algeziras ellenére, minden marokkói kérdéssel dacolva megbizonyosodjék, hogy a német nép testvéreinek érzi a franciát, és kilométerek százain keresztül is a segítségére siet.

Az az ezerháromszáz halott talán százezrek halálának volt a megakadályozója, a courrières-i rettenetes katasztrófa talán egy még rettenetesebb keservet hártott el rólunk: az európai háború nagy veszedelmét.

Mert az erdő, amely hajdan smaragdövével átölelte egész Közép-Európát, most is egybeöleli a népeket, és most is beszél. Szava nemcsak a széngáz fojtó hangja, nemcsak a viheder eget verő ordítása, hanem lombsuttogás, madárdal, szellőenyelgés is.

A drüádok még a föld alatt is élnek...

A HOLLÓ ÉS A SÁRKÁNY

A HOLLÓ ÉS A SÁRKÁNY

Hogy az ősember természetimádó volt, azon kételkedni nemigen lehet, de izgatóan érdekes a probléma, hogy a természetnek melyik jelensége volt rá legelőbb olyan hatással, hogy az istenség fogalmát érezte volna benne. Minden valószínűség arról beszél, hogy vagy a nap, vagy a hold volt tiszteletének első tárgya, vagy pedig a föld, és ha ezek közül egyik sem, akkor a legnagyobb a valószínűség, hogy az ősember a tüzet imádta istene gyanánt. Ezek szerint tehát kétségtelen, hogy az ősember vagy panteista volt, vagy pedig monoteista, de politeista semmi esetre sem. Ha a földet imádta, a természetnek, az egész természetnek a szimbólumát látta benne, és mindenben, fűben, fában, kőben ott érezte az istenség fogalmát. Ha pedig a napot vagy a holdat tekintette istenségnek, akkor a földfelettség fogalmát összetévesztve a természetfelettség fogalmával, megalkotta a dualisztikus világlátást, és az egy természettel szemben egy külön istent szimbolizált ki magának a napból. Kétségtelen, hogy csak ezek egyike lehetett az ősvallás.

A politeizmus, az már fejlődésfok, a sok isten imádása, az már analízisnek az eredménye. Fizikai fölismerésnek a következése. És a politeizmusra visszakövetkező új monoteizmus már megint újabb fejlődésfok, a természet még jobb, nagyobb koncepciója meglátásának az eredménye. Körülbelül ez a processzus: az ölbeli gyerek még csak az egészet látja, a részletek még nem domborodnak ki előtte, a beszélő gyermek már a részleteket is észreveszi, sőt főképpen azok érdeklik, azoktól nem látja az egészet. A felnőtt ember azután meglátja a részleteket is, s látja, hogyan alakul ki belőlük az egész.

Azonban a nap imponáló fényének a föld örök hasznú mivoltával szemben kifejleszthette az isten fogalmát egy más érzés is az ősemberben, a félelem érzése. Mert hiszen nagyjában igaz az a renani tétel, hogy nem imádnánk az istent, ha pokla nem volna, így tehát igen nagyfokú fejlettségű vallásokban is még mindig ott található a félelemérzés, mint kezdőmotívum. Mert nem lehetetlen, hogy az ősember éppen olyan természetes valaminek vette a nagy jelenségeket, mint például a gyerek az ételt, amelyet elfogad mindenféle gondolkozás vagy csírázó metafizikai érzés nélkül. A kezdő ember csakugyan annyira primitív volt, hogy a nagyobb rabságokat, a nagyobb kényszereket még nem vette észre, és így azt a félelemérzést, amelyből azután a vallás kicsírázott, először a kisebb ellenségek keltették fel benne.

És kik voltak ezek a kisebb ellenségek, akiktől az ősembernek félnie kellett? Ha végiglapozunk egy-egy geológiai munkát, amely illusztrálva is van, lehetetlen, hogy fel ne támadjon bennünk az a gondolat, hogy az ősvilág rettenetes szörnyetegei, azok az állatóriások, amelyek nemcsak az enormis nagyságukkal, hanem a borzalmas külsejükkel voltak a szó szoros értelmében akkor urai a világnak, hanem pozitíve is kártékonyak voltak az emberre nézve. Azok a négy lábúak, amelyek legyőzhetetlenek voltak az ősembernek és azok a rettenetes félhüllők-félmadarak, amelyek utolérhetetlenek voltak a számára, keltették fel benne legelőször a babonás félelem érzetét, tehát körülbelül a legelső vallási fogalmat. És ennek az első gondolatnak a megszületésétől már csak egy lépés van addig a másik gondolatig, hogy ezek a hatalmas állatok, amelyek annyira felette vannak az ember erejének, az okozói azoknak a nagy és pusztító tüneményeknek, amelyeket ember előidézni nem tudna. A krokodil, amelynek az alámerülése hullámmá töri szét a folyó tükrét, csinálja a vízáradást, az elefánt, amelynek léptére dübörög a föld, okozza a földrengést, a sas meg a keselyű a szélvihart, a jégesőt és a

villámcsapást. Tehát külön istene van íme a víznek, a földnek és a levegőnek, és ezek az istenek itt vannak közöttünk, és sokan vannak.

Hogy az istenfogalom tényleg előbb jelentkezett, mint az ártásnak a fogalma, és csak később úgy, mint a jóság fogalma, ez egészen kétségtelen. Ahrimán előbb volt, mint Ormuzd, és valóban, a görög mitológia istenei is mind többé-kevésbé rosszindulatúak az ember iránt. A „jó” isten fogalma már nagy elvonásnak, etikai gondolkodásnak az eredménye, amire a kezdetleges agyvelő nem volt képes, sőt még nála sokkal fejlettebb agyrendszerek sem. Mert az egyistenrendszerekben is előbb volt meg az isten, aki büntet irgalom nélkül, mint az, aki mindent megbocsát.

Bizonyítéka ennek például az amerikai indiánok vallása is. Az indiánok tudvalevően az absztrakcióban, az elvont gondolkodásban még a négernek és a pápuának is mögötte maradnak. Egész filozófiájuk kimerül valami igen silány kis lírában, amely agyoncsépelten virágossá teszi a leghétköznapibb beszédjüket is, de egyszersmind, hogy úgy mondjam, levezető szelep gondolkozásukra a nagyobb elmélyedés elől. Van valami igen kezdetleges fogalmuk a lélekről, amennyiben félnek a halottaktól, és rosszindulatúaknak hiszik őket. Azonkívül pedig a napot is tisztelik, de az a legendájuk, amely a világ teremtéséről szól, már egészen állati motívumon alapult fel, és így szól:

A nagy, fekete holló harcot vívott anyja testvérével, a sárkánnyal, és ekkor kiderült, hogy a holló megsebesíthetetlen, a sárkány pedig elpusztult. Ekkor a holló iszapból megcsinálta a földet, azután elrepült a tengeren túlra, ahol a nagy vízáradásból maradt még egynéhány ember. Onnan ezután elhozta az embereket, a napot, a holdat meg a tüzet, így született meg a világ.

Ez a legenda kétszeresen érdekes. Először azért, mert szintén tud a nagy vízözönről, amely tehát kétségtelenül Amerikát is elárasztotta, másodszer pedig azért, mert egy fejlettebb vallásban, a mexikói aztékok vallásában szintén ott van a tengeren túlról visszatérő isten fogalma. Ez a mexikói isten Kvecal-Koatl, aki egy nap eltűnt, elment a tengeren túlra. De nem fekete, mint a holló, hanem éppen ellenkezően, olyan fehér a bőre, mint amilyen fehér bőrű lény nincs is több a világon. És amikor Cortez spanyoljai megjelentek először Montezuma földjén, az aztékok gyáva és tehetetlen ellenállásának a legfőbb oka az volt, hogy a fehér bőrűekben a visszatérő Kvecal-Koatl istent és a kíséretét látták. Az indián emellett még egy állatnak tulajdonítja a nap és a hold megalkotását is, ami szintén nagyon figyelemre méltó momentum benne.

Az indián mitológia mondanivalói között azonban előfordul egy hősrege is, amely ugyanannak a gondolatbeigazodásnak a szülőtte, amely Herakleszt, Sámson, Rusztánt és Szigfridet megteremtette: az erő képzelme. És ennek a regének a hősét is úgy hívják, hogy a „holló”. Az istenből itt már hős lesz, éppen úgy, mint ahogyan az állatból isten lett.

A dél-amerikai indiánok vallásában szintén megtalálható ez az állatelem. Ezeknek egy része istenül „Mikáláró”-t imádja, és ez a szó annyit jelent, hogy „a nagy nyúl”. A xingók vallása szerint pedig úgy a jó istennek, mint a rossznak az apja egy jaguár volt.

Az egyiptomi mitológia szintén tele van állatelemekkel. Erre nézve nem is kell egyebet idézni, mint a szent tehenet, az ápiszt, az íbiszt és a skarabeuszt meg a farkasfejű Szebek istent. És Szebek isten farkasfejétől már azután egyetlenegy lépés odavezet bennünket Rómába, ahol Romuluszt és Rémuszt szintén farkas szoptatta.

Hogy a két nagy mai fővallásban - már tudniillik nekünk itt Európában aktuális fővallásban -, a két legtisztább monoteizmusban, úgy a zsidóban, mint a kereszténységben megvan az állatelem, az is tagadhatatlan. Csakhogy itt már nehezebb nyomon követni, mert amikor meg-

alakult az ápolására rendelt kaszt, a papság, ez a szent könyvekből és a legendákból könyörtelenül kiirtott mindent, ami ezeket a vonatkozásokat csak távolról is érinthette. De - hogy egy egészen déplacé felkiáltással éljek - mégis, mit tesz isten? A legszigorúbb kritika is benne felejtett a könyvekben mégis egyet s mást.

Egyikében a biblia legrégebbi könyveiben, Jób könyvében a negyvenedik fejezet tizedik versében így szól az isten Jóbhoz: „íme már lássad az elefántot, amelyet veled együtt teremtettem, amely szénát eszik, mint az ökör”, négy verssel odább pedig, szintén az elefántról beszélve, így folytatja: „ennek az erős istennek első alkotmányának az ő fegyverét megadta, aki őt teremtette”. Ami nem lehet már, mint az ősz masztodonimádásnak valami kietlenül késői nyoma.

Hogy az állatimádás tehát nyomon követhető az egész kultúrfejlődésben, az nemcsak kétségtelen. De mindegy az, hogy melyik nép miféle állatban látta hajdanában a maga istenségét. Hogy az egyiptomi az ápiszban, az indus a hollóban, a kínai a sárkányban, az ósugar talán a turulmadárban, az egészen mindegy. Mert ez a politeizmus már analízis szülötte, és ezt feltétlenül megelőzte a nagy és öntudatlan együttlátás. A világ teljes egyetemében csakis panteisztikusan magyarázható, minden más törekvés eltérés a természet valóságaitól.

BESZÉLŐ HEGYEK

A réges őskorban és a napfényes ókorban, amikor még a királyok is olyan boldogok voltak, hogy pásztorok is lehettek, az emberek értették a természet szavát. Nemcsak meghallották, hanem meg is értették azokat a hangokat, amelyekben beszél a fa, a patak, az erdő, a tenger, a völgy susogása és a hegy ékhója. Még talán a csillagok szavát is értették. Azért népesült be akkor istenségekkel az egész világ. A vízben nereidák és tritonok laktak, a sziklazátonyokon szirének, az erdőben drüádok, a hegyek lankáin meg fent, a magas hegyormokon az oreádok, a berkekben szatírok és nimfák. És megkoronázta ezt az istenvilágot az Olimposz napfénytől és villámtól sugáros teteje.

Aztán eltértek lassankint az emberek a természettől, és elsiketült a fülük a természet hangjai iránt. Ennek az első oka Róma volt, a disznóhúson táplálkozó őspuritánoknak ez a városa, melyből menekültek vagy száműzettek a költők, hogy helyet adjanak a természettől legtávolabb álló három mesterségnek, a politikának, a jogtudománynak és a katonai mesterségnek. Hellasz derűjét Róma ölte meg, az istenek a naiv hit szépségéből Rómában változtak át az állami célszerűségek dogmáinak a képviselőivé. Csak ami hellénizmus meg tudott még maradni, a görög kultúrán nagyra fejlődött, de azt elridegítő Rómában, az tartott meg a rómaiságban valami kapcsolatot a természettel. Így készítette elő az egész természettelen középkort Róma. A reneszánszban és a nagy fölfedező tengerre való vágyakozásában tűnt ki azután megint az az örökös sóvárgás, ami az embert a természethez vonzza. De jött a reformáció is, és mivel a vallás mindig politikai is, tehát jött vele együtt a háború. És az emberirtás kiölte a szívekből a természet szeretetét is, megértését is. Elsötétedett, elmesterségesedett megint a világ. Még a csillagokat is a horoszkóp kifundált, egészen mesterséges megszerkesztésére használták fel, műélet volt az emberek élete, eleven figurákkal való sakkozás az államtudomány és a verekedés művészetből és esztétikából stratégiává, arcolay-já, várépítéssé szürkült át. Még a fákat és bokrokat is nyírták, hogy glédában álljanak, hogy odavesszen róluk éppen az, ami a természet szerint való sajátjuk.

Ekkor aztán elhangzott végre Rousseau ajkáról a kiáltás; mert szinte kétségbeesett kiáltás volt az: „Retour au forêt!” Vissza az erdőbe. Sohasem az ember viszi előre a korát, hanem mindig

a lassan, lappangva előkészült, már meglévő, de még föl nem bukkant új korszak szült új embereket, új szavak megtalálói. A Rousseau szava is tehát csak kifejezője volt a kor gondolkodásának. Mert elkezdődött már akkor mindenütt a természethez való nagy visszatérés. Amiből megszületik aztán a modern természettudomány és vele együtt az új, egészen természet szerint való világlátás. Valami új, pogányosan derült érzése a világnak. Mert nem igaz, hogy a tudomány, a dolgok valóságának az igazi megismerése pesszimizmust szül. A természet rendjének a megértése és a beléje való nagy belenyugvás a földi megelégedettséget jelenti.

Mindez úgy jut most az eszembe, hogy beszélnek megint a hegyek, és mi megértjük újra a szavukat. Csodálatosan szép dolog elgondolkozni azon, hogy a legnaivabb régi hit és megérzés, az igazi intuíció egészen rokon az annyira ridegnek és legendatépőnek mondott mai természettudománnyal. A Jókai nagy és ezer följegyzésre érdemes jövőbe látása jut itt az eszembe: ő volt az, aki egyik elbeszélésében megjövendölte, hogy az Androméda ködében csillag fog feltűnni. És talán tíz esztendővel az ő jövőbe látása után csakugyan feltűnt a csillag ott, az égi ködfolt közepén.

És most megint beszélnek a hegyek is. És megértjük a szavukat. Lenn, a természetnek azon a klasszikus földjén, amelyet még a Catók, Cincinnatusok, Brutusok és egyéb hősei a mestersegesen kifundált emberi erkölcsstannak sem tudtak elridegíteni, ahonnan nem bírta elűzni az oreádokat és plutonikus haragú kis föld alatti istenségeket a pajzán Zeusból államistenséggé merevített Juppiter sem, lenn Itáliában az elmúlt héten két hegy beszélgetett egymással. Két még mindig élőszavú hegy: az Etna és a Vezúv.

Az Etna az öregebb, férfikorból már deresedésre hajlik a feje. Engedi már, hogy ezek a tegnap felcseperedett gyerekek, az emberek - a hegyek életében az emberiség földi léte csak egy tegnapot jelent - felszántsák a széles, lusta csípejét, s szőlőt ültessenek a bordáira, és száz faluval népesítsék be a hátát, a mellét. Még a vasutat is engedi felkanyarogni magára, az Antikrisztusnak ezt a csodáját, amit egy, a Jókaiéhoz olyan rokon poétalélek, Lagerlöf Zelma álmodott el a természet és az ember új összetalálkozása szimbólumának. A feje őszbe csavarodott, hóval fedett, a lélegzete, az érverése lassú, talán már ütőérelbazaltozódása is van.

A Vezúv, az fiatal legény. Hiszen csak a múlt héten, Krisztus után 79-ben rúgta ki a pompéji csárda oldalát, és verte be Herculánuban meg Stabiaeben az összes ablakokat. Ami annál nagyobb virtus volt tőle, mert akkor még nem is volt a világon ablaküveg. A feje nem hideg, hanem még mindig forró, éjszakánkint még mindig bevilágít a saját göndör fűrtjeinek a feketeségébe. És meg-megrázza sokszor hetykén az oldalát, és ilyenkor biztatja az öccsét, a Strombolit is, hogy csináljanak egy-egy görbe napot közösen. Valahányszor a Vezúv kitor, mindig megmozdul a Stromboli is.

És ez a pajkos, borág koronázta homlokú, fiatal legény, aki még a vérét is mint tűzitalt kínálja az oldalán lakóknak, az elmúlt héten meghallotta a szomszédságból, hogy morog az öreg nagybácsi, megszólalt az Etna. Mert azután néha a hegyek Moltkéje, a „nagy hallgató” is megszólal. De amikor megharagszik is valamiért, akkor is csak olyan öreges a haragja. Nem tüzet csóvál fel az égre, nem égő köveket szór az oldalán épült falvakra, talán már a dohányzásról is lemondott az öreg, mert hamuesőt sem szór bele abba a nagy hamutartóba, aminek Szicília a neve, hanem csak a fulladt mérgű, lassan, öregesen zsörtölődő lávát ontja magából. Még azt is úgy, hogy fontolva haladjon, és csak a szántóföldeket, a szőlőt, a kerteket büntesse meg azért, hogy felmáztak az oldalára, a városokat, falvakat csak megfenyegeesse, de el ne pusztítsa. Hanem a hangja, amivel az öreges mérgelődést kíséri, az azután rettenetes. Homérosz, a természet nagy hallója tudott csak ilyen üvöltést hallatni a hősei torkából. Ricco professzor, az etnai obszervatórium igazgatója kénytelen volt otthagyni a hegyét, nem azért,

mert a tűztől, a kénköves gázaktól vagy a lávától kellett volna félnie, hanem, mert beleőrült volna abba, ha még tovább is hallja és hallgatja az Etna szakadatlan dübörgését.

Az az irtózatosságot, amely megrázta Calabriát, túlharsogta a Tirrén-tenger hullámainak a zúgását, visszaverődött Policastro sziklapartjairól, és úgy jutott el Salerno felett a Vezúv figyelmes füléhez is. A Vezúv meghallotta, hogy beszélni kell. De vagy kevés volt a mellénye zsebében az aprópénz, vagy pedig fáradt még a minapi garázdálkodástól, amikor felrúgta Castelreale-t, nem tudott méltóan felelni az öregnek. De tisztelni kell a kort, tehát ő is cselekedett valamit, ami éppen tellett mostanában tőle: lerázta az oldaláról a funiculit.

„Andiamo”, mondta, és mivel ő igazán nápolyi ember, így jött ki a száján a szó: „Jammo, jammo”. Halljátok a hegyek szép Luigiját? Aki azonban ezúttal azt mondta, hogy ne „in coppa”, ne fölfelé menjünk, hanem egy kicsit lefelé is. És lezuhintotta a funiculát, az oldalába kapaszkodó kötélpályát, elküldött egypár embert hamarosan még a pompéjiek után, azután pedig odakacsintott lángszemével a haragvó nagybácsi felé: „ugye, tűz nélkül is tudok valamit?” És meg vagyok győződve róla, hogy elkezdte megint énekelni, csak úgy befelé, magába a „Jammo” pajkos dalát, hogy senki más nem hallotta meg, csak az Etna, és megelégedetten dörögött vissza rá.

Mert így beszélgetnek egymással a hegyek.

HARMATTAN

A *harmattan* az Afrika homlokának a szele. Testvére vagy talán csak unokaöccse a homlokon túl következő homok levegőbeli urának, a számumnak, de ő is ott kél a sivatagban, kiszárítja Ain-Széfra oázisának a kútját úgy, hogy Tripolisz városa víz nélkül marad, azután rohan tovább, a Szirtek tengere felett Észak felé korbácsolja vissza a habot, vad táncra pergetve az idegen hajót, és amikor sós könnyei elsírtán megérkezik Európa delére, még akkor is rettegett réme a tengernek és a levegőnek, pedig akkor már csak sirokkó a neve.

Kietlen és kiszámíthatatlan távolságokban ébred, és csak lassan dörzsöli ki álmai homokját szeméből a harmattan, de amikor felébred, és fergege teljes dühével csap le a tengerpartra, akkor pusztul előle az idegen, és új erőre kap a védekező Afrika, amely a saját leheletét érzi benne.

Nem az az Afrika, amelyet unott közhellyel a legsötétebb világrésznek nevezünk, hanem az a másik Afrika, amely busa homlokát nekiszegezve ennek a földrongynak, amelynek Európa a neve, nem fekete vadsággal és szerecsen brutalitással, hanem a miénknél sokkal évezredesebb kultúrával szereplője a világtörténelemnek. Az az Afrika, amely Egyiptom kultúráját Kréta szigetén át adta oda Hellasznak, az az Afrika, amely a pun kultúra legnagyobb áldalmát, Káthágót megszülte, hogy Cato minden retorikai bölcsességén diadalmaskodjék a Hannibál Alpeselek havait leolvasztó harmattani ereje. Az az Afrika, amelyre elérkezve még a vandál is államot tudott alkotni, hogy onnan azután visszaütközve, „előretörve merészen a déli szál alatt” visszatérjen, és Geizerikkal megostromoltassa és porig aláztassa Rómát, elhurcolva a kincseit. Az az Afrika, amelyik utat nyitott Atlasz bérceiig a mórnak, hogy Altarik meghódíthassa Ibériát, és aranykort derítve rá, új, csodás afrikai kultúrát adjon a világnak. Olyan kultúrát, amely nélkül el sem tudnád képzelni sem a mai algebrát, sem a mai alkémiát. Amely nélkül nem születhetett volna meg sem Bolyai, sem pedig Pasteur.

A harmattan. Ez az a szél, amelyik még Julius Caesar hajóit is visszaverte Alexandriából, ez az a szél, amelyik Abd-el-Kader lelke dühét szította, hogy Algéria még ma sem a franciáké, ez az a szél, amelyik kiharsogatta Arábi basával, hogy „Egyiptom az egyiptomiaké”. Az őrző máhdi lelke ez a szél, vagy talán a Menelik tébolygó lelkének a lehelete?

...Az elmúlt hét egyik napján villamos vihar szaggatta meg fölöttünk az eget, fergeteg tépte meg az őszi levegő csendjét, és vad zápor paskolta tavaszi ujjongással Budapest utcáit. Ez a zivatar délről jött, sirokkó hozta, de harmattan szülte időrokkánás volt az a nap - ma még nem tudom a kuszált hírekből bizonyosra venni, de a lelkem ama dróttalan távirója, amelyet le nem srófolhat semmi Marconi, megmondja, hogy ez volt az a nap, amelyiken Afrika beszélt megint, és visszaüzte az idegent. Ezen a napon verték ki a védekező Afrika védelmezői a támadót meghódítottak vélt erődeiből. Tripolisz déli erődeit visszafoglalta az ottomán sereg, mert a harmattan segítségével kiapasztathatta a városnak azt a vizét, amelyet az Ain-Széfra oázisának a kútja ad, és mert a bennszülött haragos afrikai szél úgy verte el az olasz hadihajókat a partok alól, hogy ágyúik nem fedhették többé az olasz sereg szárazföldi operációját. Tripoliszt visszahódította a harmattan.

A BALATON NYARA

Ez a nyár, ez az idei nyár, ez a Balaton igazi nyara. Ez az idő, ez az övé, most, ilyen nyarakon látszik meg, hogy ki a Balaton, és hogy mennyire egyedül való vize a világnak. Amikor gyilkolhat, és azután elmosolyodhatik rajta. Amikor mindennap feltámadhat délutánra a haragosan zöld szenvedélye, és szétküldheti szürke-sárga egyenruhás, kakastaréjos sbirtjeit, a hullámokat emberért, enivalóért, a verekedő agyagparttól le egész az engedelmes, ijedten simuló homokig, a vízverésre csattogva visszafeleselő tihanyi sziklától a hátát hullámszántásra melegtől aléltan odaadó veszprémi és felső-zalai partokig. Amikor estére jóllakva - ó, világ egyetlen szép emésztője! - a romantika kék virágjánál is szelídebb, öntudatlanabb kék mosolygást ölthet, hogy „én ártatlan vagyok”, és másnapra, napfeljöttére ezüstkoporsót fedhet a halottja fölé, ezüstkoporsót bronzverettel.

Ez a nyár a Balaton nyara. Ezek a hirtelen támadó északnyugati zivatarok, ezek az ő igazi cinkosai, akik az északi dombkorona mögül váratlanul, lesből törve elő, egyetlen ordítással keltik ékhóra a mélységeket, hogy az előbb még néma, lusta víz szempillantás alatt harsan vissza az égre, és éhségének a fogkoronája ott csattog minden hullámának a fehér taraján. A született gyilkos, a vizek e degeneráltja, aki nem ostoba fenevad módjára öl, mint a telhetetlen, állatnak született tenger, hanem mint a bűnt kikacagó, öntudatosan élvező lángelme: a gyönyörűség és örültség hatalmas együttjelensége.

Figyeljétek csak meg, hogy nyári, álmos, fürdőre hívó délutánon vagy vízi sétára csalogató naphajlaskor hogy játszik össze a Balaton a két cinkosával, a földdel meg a levegővel. Szinte azt hinnéd, hogy asszony ez a víz, ha így magába tud bolondítani a közös bűnig két másik elemet is. De nem, nem asszony ez, sekély testének nincsen melle, csak emésztőrészei, szűk csípején Tihany nem fűző, hanem kifordult borda, csontmutogatás, minden asszonyi húsfogalomnak a haragos cáfolata. Férfi, elfinomult lángelméje a gyilkosságnak, és vigyázzátok meg, hogyan játszik össze a bűntársaival.

Álmoszölden fekszik, sütteti magát a nappal, mint a gyík, és mint a gyík páncélján, tarka az ő hátán is itt-ott a bőr, valami rózsaszín, egy kis fehér, sávvá foszló narancsszálak: mind arról beszél, hogy ez a víz most alszik, lusta még egész színeket álmodni is. A nap pedig, az ostoba

nap, amelyik csak az eget meg a rögöt tudja pörkölni, bambán néz reá alá, és mászás helyett már esésre hajlóan fordul a szemhatár fölé, látszik, hogy ő maga is unja ezt a szakadatlanul, amerre nézel, mindenfelé kék eget. A domb hallgat, a levegő olyan sűrű a mozdulatlanságtól és a hőségtől, hogy a parti mocsár szitakötője kétszer is nekivág, amíg berregő repülésével keresztül tudja vágni rajta magát. Ekkor az álmos nap egy pillanatra behunyja a szemét. Valami felhő keveredett eléje; honnan jött ez ide, a kábítóan fehérkék égre? De ezt a pillanatot használja fel a Balaton arra, hogy ő is megmozdítsa a szemét. Gyorsan, jeladásul ő is leereszti a pilláját, hogy egészen szürke lesz az arca tőle, hanem amire a nap kisüt, már megint a régi, ártatlan szemével mosolyog vissza raja. Mikor ezt a játékot látjátok, akkor ne menjetek a Balatonra, mert a víz most hunyorított oda a büntársainak, hogy: „kezdjétek csak!”

És elkezdik. A lassan árnyékba boruló hegy megnyúlik, feketébb és nagyobb lesz, hogy még jobban el tudja rejteni a háta mögött az északnyugati égen feltolngó, felverekedő viharfelhőket. A levegő pedig lassan, hangtalanul megmozdul, még nem szél, nem is szellő, csak lassú rengés, és csak egy sóhajtásnyival lesz hűvösebbé. De előtte lent, a parti réten már fut a fű, megrebbennek és elindulnak a kis gyávák - a kemény útifű még semmit sem tud -, egymást taszigálva le gyors borzongással a vízpartig, hírül adni, hogy: „már jön, már jön!” Bolondok, mintha nem tudná azt jobban a Balaton! Hát nem látjátok, hogy már behúzza a mellét ordításra? A partjáról visszahúzódik a víz, üresen hagyja a kavicsot, a nád törekcsutáit, a hosszú lábú vízibogarak meg a bőrt ellepő csúnya dobrucbetegség sekély, iszapszagú tanyáit. Most mindjárt kurjantani fog. A lovát úsztató paraszt hirtelen visszafordul, amikor látja, hogy a ló szügye alól fogyik a víz, és felrántva a csizmáját, üget hazafelé, mert a fű meg ő már tudják, hogy mit akar a Balaton.

A nap, akinek pedig mindent kellene látni, még nem tudja. És az arca füstös barnára pirul a dühös meglepetéstől, amikor egyszerre csak belepottyanik a felnyomakodó tintakék felhő első gomolyulatába. Még csak vitatkozni sincs ideje, még csak szét sem üthet még egyszer maga körül: ki kell aludnia, idétlenül nyugovóra kell térnie, mert most szükséges itt a szín más világításra. Anélkül hogy előbb morgott volna, vagy dörömbölt volna, egyszerre akkorát csattanik az ég, hogy maguk a cinkosok is megriadnak tőle, a domb dübörögve jajgatja vissza a hangot, a felhő pedig sírva fakad. És csak azután jön a szél, és még akkor is csak úgy, hogy először csak látod. A ház előtt a magas szilfa nagyot bókol, a fűzfa pedig hirtelen lekapja a zöld süvegét, és alázatosan a szürke haját mutogatja: kifordult a levele. Azután lecsap az északnyugati roham, a rettenetes balatoni „fölszél”. Sivítva csap le a víz színére, a Balaton, a már mámortól zöld Balaton részeg jókedvvel harsan vissza rá, kacag minden foga fehérével, és csak úgy öleli magába a levegőt, csak úgy harsog a bugyborékolása, amelyet teleszített már a pajtása leheletével.

Az eső, merthogy sokat aludt a hegyek alján, az álomtól még egy kicsit merev lábon jár. Kipkop, kövér cseppekkel lépked, de a negyedik-ötödik lépés után kienged hirtelen a lába: egyszerre elkezd szaporázni, az első rohamban olyan súllyal, hogy függőlegesen vág keresztül még a rohanó levegőn is, de azután meghajlik, hosszan szertefoszlik a levegőben, és mint a sörét kezdi el paskolni a Balaton vizét. És ekkor azután jön az a jelenet, amely páratlan az egész természetben, amely csak a Balaton felső hajlásán látható. A tó vize egy pillanatra összeborzad, lúdbőrössé lett a beléje hulló esőtől, azután feldobja a mellét, és dühösen hörög fel:

- Víz vagy! Te nem kellesz! Én elég vagyok magamnak!

A szél bődülésből visítássá részegült hangon mond rá igazat, a villám pedig egymás után hármát, nagyot hunyorít, s mind a három nyilát a Balatonba ereszti bele, megmutatni, hogy annak most tűz és levegő kell csak. És az eső megrettenik, a felhő megtorpan. Látod, amint

egyszerre kanyarulóra fordítja a fejét, a part fölé szegi a szárnyát, és ámbár a szél nyílegyenesen sívít keresztül a tó tükre felett, az eső valami más, nem megérthető hatalom eredőjén vágat tovább a part fölött. Látod, amint már Alsóörsöt borítja el, azután eltűnnek oszlopvastag szálai a hegy mögött egy pillanatra, de feltűnnek megint a kanyarulónál, az aligai agyagpartok fölött, megdőlve, oldalra hajolva, úgy kerülve tovább, mint a gyorsan kanyarodó bicikli váza. Azután mind rövidebb lesz a lába, már csak a felhő feje látszik, végre Siófok fölött az is eltűnik, hogy bele vesszen a Mezőföld mindig szomjas humuszába. Az eső megkerülte a Balatont.

És a vele és a mögötte és a szemébe táncoló fürgeteg összetereli ebből a rettenetes halálsarlóból mindazokat, akik ilyenkor a vízen vesztek - még nem bele, csak rajta -, az éhség torkába, a Balaton közepére. A csónak fel nem tud borulni, úgy vágat vele a víz, az úszó meg sem tud fulladni, úgy ad neki mindig újabb levegőt a hullám kaján gödre, mert mindenki oda kell, egy helyre, a legmélyebbre, és minden halálhörgésnek csak akkor szabad elhangzani, amikor már maga a Balaton is hallja.

Mert amint elbukott Siófok fölött a sárban a menekülő cinkos, az eső, egyszerre akadozóvá válik a szél süvöltése is, a mennydörgés messziről már csak akkordokat játszik, a faág felegyenesedik, és halk, érchangú kopogással rázza le magáról a felesleges esővizet, a Balaton pedig bögésből, harsogásból leselkedésre tompítja a hangját. Most gyilkol. Most már csak akkora a hullám, hogy belefut az úszó, most már csak olyan taszigáló a járása, hogy felfordul benne a csónak. Azután lassan bezáródik a víz torka, a nagy tükör fölé odaemeli fejét - ki az első? - Vénusz, az esthajnali csillag, felcsillan az égen a Cassiopeia meg a szomorú Fiastyúk, és a Balaton egyszerre elneveti magát. Az elcsituló hullámverés már csak nevetésnek hallatszik, azután az is letompul mosolygássá. A nagy degenerált, a perverzus gyilkos olyan ártatlan csillagszemmel néz vissza az égre, mint aminővel az hajlik le rája. Most emészt - ó, egyetlen szép emésztő! -, és majd csak holnap, holnapután fogják ki a déli part fövényein itt is, ott is a felpukkadt, elkékvált hullákat...

Ez a nyár, ez az idei nyár, ez a Balaton nyara.

LES DIEUX S'EN VONT

Valami asszony csinálta regényt olvastam az este, ami tele volt francia, angol meg olasz citátumokkal, azok közül maradt meg egyik a fejemben: „Les dieux s'en vont.” „Az istenek elvonulnak.” Nem ment ki egész este a fejemből ez az idézet, mint a kísértet, úgy üldözött.

Vacsorára egy nagy darab ramsteaket ettem, kellő mennyiségű bort ittam hozzá, aztán lefeküdtem. Ezeknek a körülményeknek köszönhettem aztán az éjszakai álmaimat.

*

Álmomban Füreden voltam, a parton, körülbelül félórával a *Baross* indulása előtt. Kíváncsi néptömeg tömte meg a partot. Az istenek elvonulását várták! Úgy volt ti. a dolog, hogy az istenek meguntán az Olymp forróságát, nyárra bérbe vették egyik megyei lovagunk kastélyszerű nyaralóját, és ott akarták a Balaton hús levegőjét élvezni. El is töltöttek ott vagy négy-öt hetet - nagy exkluzivitásban -, ekkor azonban a belügyminisztérium egy rendelete folytán az országból „magasabb állami szempontok miatt” kiutasították. Nem volt mást mit tenniük, mint a legközelebbi hajóval Siófokra, onnan pedig Fiuméba menni a gyorsvonattal, onnan aztán hajón utazni tovább őshazájuk partjáiig.

Indulandó volt a hajó, és egymás után érkeztek az érdekes vendégek. Elsőnek érkezett persze Minerva, a tudományok rideg pontosságával. Azonban milyen lett ez a híres szép Minerva! Orrán cvikkert hordott, toalettje tudományos elhanyagoltságot mutatott, keblét pedig páncél helyett mider szorította össze úgy-hogy. Hóna alatt Geöcze Sarolta és Torma Zsófia könyveit szorongatta, mögötte pedig inasa, kire feltűnő nagy orra tett különösen figyelmessé, egy kalapskatulyában vitte a baglyot.

Másodiknak érkezett Aeskuláp, ennek nem volt inasa. Jobbjában egy üveg szérumot vitt, baljában pedig a Molière által annyiszor megénekelte és Argan által olyan nagy becsben tartott műszert tartotta. „Ki az ördög látott ilyen bolondot?” Ekként dűnnyögött. „Most itt minden ok nélkül kikergetnek bennünket! Hiszen nincs köztünk a belügyminiszter által rendeletileg meghatározott ragályos betegek közül egy sem. Egyikünknek sincs sem trachomája, sem kolerája, sem pedig... ámbár nem tudom, hogy ez a Juppiter nem-e... »Magasabb állami szempontok!« Bolond beszéd! No, de legalább viszek magammal szérumot, és otthon a Pegazusból mindjárt csinálhatok bacilustenyésztő intézetet, úgysem igen használhatjuk egyébire, mióta az írók naturalisták meg dekadensek meg Apolló tudja, mik lettek!” Így morogva ment fel a hajóra.

Juppiter és Juno jöttek. Juppiter középen kiborotvált állal, a „Stefania yacht-club” sötétkék ruhájában, felgyűrt nadrággal, meglehetősen embonpoint-jával és arisztokratikus lábhúzó menésével idősebb főúrnak nézett ki, neje pedig, ki bal karjára támaszkodva hanyag eleganciával ment mellette, és hunyorogva, néha-néha lorgnonját szeméihez emelve nézte le az őket bámuló publikumot: valóságos mágnáshölgy volt.

Nagyon megbámulhattam őket, mert Juno férjéhez fordulva így szólt:

- Qu'est ce qu'est un bête?

- Ah, laissez faire - felelt férje -, he is a reporter!

- Ah so! - És továbbtipegtek.

A híd bejárásánál egy virágáru slányka álldogált. Juppiter előrebocsátotta feleségét, és így szólt a kis leánykához: „Jöjj csak ide, kicsikém, hehehe, be szép virágaid vannak, magad is csinos vagy. Hehehe, mindig itt lakol?” Ezzel megcsippentette az arcát, pénzt csúsztatott a kezébe, és továbbsietett neje után. Utánuk a bőröndöknek, ládáknak és kalapskatulyáknak óriási tömege özönlötte el a hidat.

Ruganyos léptekkel, csörgő karddal jött Mars. Persze Vénuszt kísérte. Vénusz à l'empire ruhában, hosszú nyelű elegáns napernyővel jött, és finom szíjon egy kis olasz agarat vezetett. Fejét kacéran féloldalra hajtotta, mosolygó apró szájacskájában hófehér fogai voltak láthatók. Sokáig elveszettek hitt karjait megtalálta, és igazán sokat talált meg velük! Mint említém, mellette Mars ment, mögötte pedig egy nagy csomó fiatalember.

Mars huszár főhadnagyi egyenruhájában, pejacsevicsben, lakkcipőben, szemén monoklival, homlokát elegáns redőkbe húzva, az elismert házibarát szótlanságával és unottságával haladt mellette. Így ment be a hajóra a tüneményes pár, honnan Vénusz kendőjével intett búcsút a parton maradt ifjúságnak.

Nemsokára utánuk érkezett a férj, Vulkán. De milyen más fogalmaim voltak erről az istenről. Piros arcával, barna körszakállával és kissé erőltetett eleganciájával, mely alól a munka embere kirítt, nagyon emlékeztetett az Ohnet Derblay-jára a *Vasgyáros*-ban. Aggodalmas arccal sietett a hajóra, azt véltem, hogy Mars miatt aggódik, azonban, mint később értesültem, aggodalmi üzleti természetűek voltak. Vashámorát ugyanis „Aetna, hengervas és gépgyár részvénytársaság limited” cég alatt részvénytársasággá alakította át, és most e társaságnál László-malomféle dolgok nyomaira jöttek. Innen volt aggodalma.

Diana Gérardnak, az afrikai oroszlánvadásznak a kíséretében érkezett; előtte szaladt egy finom, hosszú szőrű vizsla. A málhát egy csinosan öltöztetett vadászfiú vitte utána. Gérard valami érdekes dolgot mesélt az istennőnek, melyből csak e szavak jutottak füleimhez: chokebored, lekaptam, egész csapat fogoly, hajtógyerekek, vérzett a füle - de melyek az isten-nőt nagyon érdekelni látszottak.

A hídnál búcsúztak:

- Csókolom a kezét, nagyságos asszonyom, legyen szerencsénk az őszi pürsökre.

- Isten önnel, Gérard, nem tudom, jöhetek-e, mert Görgénybe ígérkeztem medvevadászatra!
Komm Rentsch!

Jött Vesta. Gondosan felöltözködve, mint jó háziasszonyhoz illik, jobb kezében a cekkert vitte. Abban volt a házipatika meg egy kis pogácsa meg egy kis narancspálinka, hogy semmibe szüksége ne legyen az úton. Alig győzött búcsúzni a barátnéitól. „Isten veled, kedves Milcsim, majd elküldöm a piskóta receptjét. Lelkem, Marim, te is megkapod a csipkemin-tákat. Csak ne felejtsd el, édes Milikém, hogy abba a szöszba sok kápri kell. Isten veletek, gyerekek, majd a »Divat Salon«-ban aztán levelezünk. Csókoltatom az Emmát meg a Tónikát meg a Lillát meg mindet!”

Nagy ujjongatás hangzott a felső sétány felől. Hárman jöttek összeölelkezve: Apolló, Bacchus meg Bizay, a nemzet bárója. Be voltak csipve mind a hárman, de különösen Bacchus. Folyton azt a nótát énekelte:

*Sárgarigó, darázsfészek,
Fáj a szívem, ha rád nézek...*

Meg azt, hogy:

*A lámpába' ecet ég,
Hadd mulasson a vendég...*

És vígan hengerbuckázott középen. Szájába lógó bajusza alól virzsiniacsutak szúrt előre, és nagy, gömbölyű arca gyönyörűségtől ragyogott. Rövid, kövér lábain kockás nadrág volt, sészlis kaputja hátsó zsebéből kikandikált a vörös boros flaskó.

Apollo az elborultság stádiumában volt. Szép arcán a szakáll összekuszálva, bajsza bortól vizenyős, fűrtjei ziláltan lógnak költői homlokára. Rekedt hangon szavalta: „Költő hazája széles-e világ... oh, Lenke, Lenke! Bébé Lenke, mivé tettél te engemet! Hát ezt érdemeltem én tőled? Felruháztalak egyik legdicsőbb adományommal, megtanítottalak táncolni úgy, mint senki nem táncolt ez országban! És Te?... te felvetted Marsyas lehullott hangszerét, és azon akartál játszani! Szeretni akartalak, de te »tévesztett utakra« léptél! Te vagy az oka annak, hogy most is ilyen állapotban vagyok, mert az „Erdei lak” meg „Házsmár és társai” örök akadályok, melyek minden közlekedést megszüntetnek köztünk... Te Bacchus, add ide azt a... mff... flaskót... uff... Forró szeretettel akartalak keblemre ölelni, de most még Makai Emilt, sőt Ignost is inkább ölelném oda, bár azok számára Ábrahám kebele is nyitva van... mff... hallod-e?”

Bacchus nagy készséggel adta oda neki, aztán mind a hárman összebruderkodtak. Bizay 10 forintot kért kölcsön Apollótól, ez a lüszterkabátja zsebébe nyúlt, de hamar visszahúzta a kezét és Bacchustól kért kölcsön 20 forintot. Ez adott neki 30-at. Ebből Apolló Bizaynak adott ötöt.

Még egyszer ittak egyet, aztán befurakodtak a hídra, mely szűk volt a három cimborának.

„Íme - gondoltam magamban -, ismét egy szép tehetség, amely agyonissza magát!”

A hajón harmadikat csengettek. Ekkor érkezett nagy sietve még egy utas! Kockás ruhájáról, göndör fürtjeiről, cvikkeréről és kis lapos kézitáskájáról százmérföldnyire megismerte benne az ember a vigéctet. „Ez ugyan előkelő társaságban fog utazni”, gondoltam magamban, azonban pillantásom lábára esett, és szemem észrevette az apró szárnyakat. Merkur volt!

- Halálos vétek itthagyni ezt a Füredet, mikor olyan pompásan beüt mindig a ferbli! Mennyit nyertem volna még! De hiszen vissza is jövök! Mire való volna a vigéctoalett! - Ezzel sűrűen szaporázott lépésekkel sietett be a hajóra.

Már-már indulni kezdett a hajó, mikor egy öreg, kecskeszakállú úr sietett a hidat elérni.

- Hát maga kicsoda? - riadt rá a hajdú.

- Én, kérem, Pán vagyok, a nagy Pán - magyarázá.

- Hiszen az már meghalt!

- Dehogy, kérem! Azt csak a Reviczky úr fogta rám! Élek biz én, élni is fogok, míg a világ világ lesz! *Ne higgyék, hogy Pán valaha megfog halni!*

Ezzel bekecskebókázott a hajóra.

Egy hosszú füttyentés, fellocsan a víz, zúgnak a habok, és a *Baross* majesztétikusan indul neki a nagy víztükörnek. Az istenek elmentek!

Hát Neptun? - kérdezik olvasóim. Neptun már előtte való napon fiakkert fogadott, és Kenesének, a parton ment le Siófokra, mert ő nem utazhatik vízen, tengeribetegséget kap tőle.

AZ ORTVEIN

I.

Huszonöt évvel ezelőtt a Balaton még csupán csak magyar volt. Akkor még mindig csak Szigliget, Badacsony regéje, Tihanyak riadó leánya meg a népdal kóválygott sokszínű tükre fölött. Akkortájt lehetett az is, hogy az alsóörsi virágos rét és csereklyés nádas elmosolyogta, elzizegte Endrődi Sándornak a *Tücsökdalok*-at.

Hajó, nem számítva a halászok tuskóból vágott vagy lapos fából összeeszkábált és kóccal, szurokkal úgy-ahogy vízállóvá tett ladikjait, csak egy hasította meg a tükrét, az öreg és fehérre meszelt *Kisfaludy*, amelyik éppen olyan otromba alkotmánya volt a hajóácsi művészetnek, mint amilyen bronzsoda volt az a másik, kopasz fejű Kisfaludy ott fenn a sétatéren; a napóra mellett. A vizet kerekeivel haragosan túró Kisfaludynak az öreg Keöd Józsi volt a kapitánya. Isten nyugtassa szegényt, sok rossz tréfát kellett elhallgatnia a neve miatt. Nemcsak a miatt a köd miatt, ami a Balatonra száll, hanem a másik, nemesebb miatt is, amit az öreg, rokotalan agglegény rokonul szeretett a fejébe szedni. Az is volt talán egyetlen kvalifikációja ennek a komposzesszorra született embernek a hajóskapitányságra, hogy veres volt az arca. Mert mi, szárazföldi patkányok még Ruytert és Tegethoffot sem tudjuk elképzelni, hogy az orrukat egy kicsit meg ne verte volna a vihar. Az a fölséges káromkodás, amit az öreg Keöd Józsi hallatni tudott, már nem vele született tulajdonság volt, hanem szerzett vagyon. Ambicionálta az öreg, hogy megszerzi magának a tengerészeti ismereteket, elkezdte a stúdiumot a szitkozódáson, és

nem is ment tovább. Hiába, öreg volt. És a história feljegyzi Szokratészról, hogy vénségére kezdett hegedűt tanulni, de azt, hogy nem tanulta meg a hegedülést, bölcsen elhallgatja.

Táncolt azonban a Balaton barázdából laposra gördülő hullámain a *Kisfaludy*-n meg a halászbárkákon kívül még két vízi járómű, két otromba bádogcsónak, a *Tihany* meg a *Füred*, amikbe életveszedelem volt a beleülés.

Ez volt a balatoni flotta huszonöt esztendővel ezelőtt.

A Balaton menti paraszt abban az időben még szintén egészen zárt egyéniség volt, akinek sehol sincsen mása. Egy hold, másfél hold szőlőből úri módon megélt; amit nyáron az úri villák körül levő szőlőkben vincelléreskedésből meg gyümölcsápolásból megkeresett, az már olyan égből pottyant mellékjövedelem volt neki, mint például a betűszedőnek a sorcsinálás.

A Balaton? A Rothschild bizonyára sohasem eszmél a millióira, az Esterházy gróf nem tartja valami különös virtusnak, ha főispánná lesz, a balatoni paraszt pedig véghetetlenül lenézi a Balatont. Legfeljebb ha a lovát úsztatja meg benne. Fürdeni csak addig fürdik meg benne, amíg gyerek. Aztán megcsömörlik tőle. A pástétomsütő is úgy nevel magának nemlopom legényeket, hogy még inaskorukban torkig szabadítja őket az édes süteményre. Később aztán nem kell nekik még a marcipán sem.

Az az Ortvein, akiről beszélni akarok, az én gyerekkoromban már túl volt a fürdés idején. Sőt a suhancságon is túl volt. Hosszú, sodratlan, vörösbarna bajuszt viselt, a képét szinte szattyánvörösre égette a szőlőkapálást mosolyogva néző nap. A haja hátul csimbókosan lógott a gallérjáig, elől azonban kerekre volt nyírva csinosan. Az anyja szokta nyírni úgy, hogy fazekat borított a fejére. Ami aztán a fazék alól kilógott a homlokára meg a halántékára, azt lenyisszantotta gondosan, de hátul nem bántotta a haját. A férfikonty szent dolog a magyar parasztnak, és szent volt a nyilván svábból hozzánk magyarosodon Ortvein családnak is.

Mondom, Ortvein János túl volt már a fürdés korán, amikor először találkoztam vele. Az apámmal mentem fürdeni a Balatonra, ő meg onnan jött, pőrén, pőre lovon ülve. Az apám ráintett a fejével, és megkérdezte tőle:

- Milyen a víz, János?

- Nem tudom, tekintetes uram - felelte Ortvein, a kalapjához nyúlva -, nem déványos nekem a víz, én bele nem megyek!

Még ma is titok előttem ez a *déványos* szó. Nem tudom, a dívány kényelmességének fogalmából vált-e melléknévvé, vagy a kívánatosnak a kívánatosan keresztül való tovább koptatása, avagy a két szónak népetimológiai összeértése, de annyi bizonyos, hogy kedveset, jólesőt jelent.

Szóval Ortvein Jánosnak nem volt sehogyan sem déványos a Balaton, nem kellett az a nagy darab víz sem a lelkének, sem a testének. Főleg annak nem.

II.

Egyszer lent Füreden... dehogyis Füreden, elhibáztam. Füred az a falu, ahova csak nagy por nyelésével lehet fölvergődni a Balaton mellől. A fürdőt magát, azt Savanyúvíznek hívják.

Tehát egyszer lent Savanyúvízen, a nagy eszplanád mögött, aminek a jegenyéit éppen egy évvel előbb döntötte ki az árvíz, körülbelül szemben azzal a hellyel, ahol ma a primás nyaralója áll, idegen, kevés szavú emberek valami csüfjélét kezdtek el építeni fából. De nem oszlophoz, gerendához szegeztek deszkát, mint ahogyan a téglaszárító vagy a falusi temetőben

a halottasház épül, hanem valami különös furfanggal. Hosszú, vékony, keskeny és sárgára itatott, hajlékony lécekből rakták össze a gömbölyű tetejű hombárt, a ragyogó vörösréz szegek végére, amikkel keresztülverték a léceket, piciny, lyukas tetejű kis rézsapkát dugtak, annak lyukján hajlították keresztül a szeg végét. Ajtót is hagytak az építményen, és csak szürke, durva vászonnal akasztották be.

Ez volt a hajógyár kezdete Balatonfüreden. A kezdője pedig angol ember volt: a neve szerint Young Rikárd.

Ahol egy kis víz van, különösen ha hajóval megnyergelhető, oda mindig eljut egy kis angol is. Ez a két hideg, sokáig nyugalmas és mindig impozáns elem, amely a földgömbnek a nagyobb, fontosabb és praktikusabb részét jelenti, híz egymáshoz. Vagy az egyik megy a másikhoz, vagy a másik jön az egyikhez. Britannia keleti partjait folyton ostromolja, folyton emészti, szakadatlanul nyeli a szerelmes tenger, ott már városokat, csaknem egész grófságokat magába nyelt mohó vágyakozásában, az angol pedig otthagyja a hazáját és a ködét, ha valahol új, szerelmes öleléssel meghódítható vizet neszel meg.

A Duna két angolt csalt le hozzánk, Clark Ádámot és Clarke Williamot, akiket mi ma testvéreknek tudunk, pedig még a nevük sem rokon, csak egyformán kezdődik. A Balaton pedig már az ötvenes években csalogatta, hívogatta az angolokat. A Theasdae-ek, a Masjonok, a Hamiltonok a sziderikus vonzódás erejével kerültek le mind a Balaton mellé, és vegyültek el itt a magyarsággal...

Young Rikárd nem az a football-angol volt, aminőnek ma ismerjük Magyarországon az albionitákat. Nem volt nagy, erős, csodásan fejlődött testű, nem volt beretvált képű és szög-hajú. Young Rikárd az az angol volt, akit a Fliegendéből vágtak ki. Égővörös a haja, vörös a nem kotletnek, hanem egyenesen függő vonalnak hagyott pofaszakálla, vörös a bajsza is. A szeme pedig egészen a sablon és az Ouida-regények szerint szürke, és valóban aranykeretű pápaszemmel ellátott.

Csak két fullajtárja volt rajta a mai angolságnak: a rövidre à la Methuen nyírt bajsza meg a fapipája.

Én, bámész gyerek, sokszor elnéztem, amint ott dolgozott a hombárjában. És el nem tudtam képzelni, álomnak gondoltam, hogy valaki aranykeretű pápaszemmel az orrán ver bele kalapáccsal vörösréz szeget a csónak bordájába. Széles és vastag talpú sárga cipője, nehéznek látszó és mégis különös könnyedséggel a testéhez simuló sötétkék kabátja, soha ki nem alvó fapipája folyton bámulatomra volt. Véghetetlenül irigyeltem, és kezdtem utánozni. A csöndes, nyugodt, talán évszázados idegkialakulás szerezte eleganciájú mozdulatait, a kissé lomha és mégis rugalmas járását. Szegény jó édesapám abban az időben kezdte mondogatni anyámnak, hogy valami birkaszerűséget vesz észre rajtam. Az én fejletlen izmaim így verték vissza akkor torztükörként a Young angol fejlődöttségét.

A legnagyobb titok azonban előttem mindig az angol hajóács fehér flannelnadrágja volt. Ha nekem tintára kellett kapnom, hogy iskolai feladatul megírjam a tíz ablativus absolutus-os latin mondatot: az ötödik mondatnál már tintás volt a hajam és a nyelvem, a tizediknél pedig a fülem és a mellényem is. Young Rikárd pedig a fehér flannelnadrágban ácsolta a csónakbordákat, abban járt a gyaluforgács között, abban öntötte a lécek közé, széles szájú bádognakannákból a kátrányt. És amikor feljött ebédelni a Rabschhoz, csak a kezével simította le a kabátjáról a forgácsot, mégis olyan tiszta volt, mint amikor vasárnap bement Falufüredre imádkozni a református templomba. Két hétig gyötörtem szegény apámat, hogy csináltasson nekem flannelnadrágot, és taníttasson angolul. Mind a kettő meglett. A nadrág elkopott, Shakespeare örökké tart.

III.

Young Rikárdnak az ördögi szuggesztív ereje nemcsak a műhelye, hanem a templomba járása révén is kezdett dolgozni a füredi parasztság között. Ez az ember sugározta ki magából a nyugodt munkakedvet, a természetes tisztaságot és azt a nagy virtust, ami a zalai virtussal szemben éppen a nem legénykedésből áll.

Közben pedig népesítette be a Balatont csónakokkal, yawlokkal és yachtokkal. Az emberek kezdtek ámulva venni észre, hogy Füreden nemcsak savanyúvíz van, nemcsak cigányzene, nemcsak berbécsbank, nemcsak uszoda, hanem Balaton is. És amikor Young megépítette Gosling Andrew-nek, az akkori angol nagykövetnek a csodálatos, kétárbocos yachtját, amelynek a gyomrában nemcsak két különszoba, hanem még konyha is volt, akkor egyszerre fehér szárnyak kezdtek kinőni a Balaton zöld vizéből, s addig nőttek, addig nőttek, míg megszületett a yacht-klub. Amikor aztán lejöttek Füredre, Jenő herceg meg Stefánia, a trónörökös felesége, akkor ennek a szépséges asszonynak a nevéből nevezték el a klubot.

Mindezt egy szem angol csinálta.

De csinált nagyobb csodákat is. Mert könnyű a felsőket megmozdítani, de nehéz az Akeront. Youngnak, a vörös Neptunnak arra is volt a szigonyán ág.

Másodszor ebben az időben találkoztam Ortvein Jánossal. A sok hajóhoz sok ember kellett, és Ortveinen sötétkék ruha volt, dupla gombos, sárga pitykés kabát, alatta jerseying, a fején matrósapka. A bajusza pedig, a hosszú és sodratlan bajusza, amibe szerelmes volt a Tormási Lujza meg a Berta Lidi, kurtára, szájba lógóra volt vágva. Ennek az embernek már nem kellett akkor sem a Lujza, sem a Lidi, mert új szeretőre talált: megismerte a Balatont. Harminc évig élt mellette idegenül, a harmincegyedikben vette észre, hogy nem is lehet szeretni mást, csak azt. Mindent, ami a magyar lomhaság köpönyege alatt ott melegedik, a természet szeretetét, a mesterkedéshez való kedvre kapást, a nagy víz megértését és megimádását életre kapatta a vörös angol a Balaton menti Ortveinokban.

Szigliget és Badacsony talán ekkor merült bele a távolság kék ködébe, a mesék elhalványodtak, Tihany leánya turisztikai érdekességgé fakult, a nép pedig aranyhalról szóló dal helyett hozzászokott az „ahoi”, „sail on” és „ship in left” dallamához.

Mert ahova angol teszi a lábát, onnan elmegy a romantika, de oda megjön a megelégedettség, a kedv és a munka.

IV.

A Balatont senki sem ismeri. Mindenki tudja, hogy milyen, de senki még átérezni nem tudta, hogy miféle. A másik magyar víz, a Tisza, már megtalálta a maga lelkét Petőfiben, a Balaton öntudata még szunnyadozik. Ez a nagy víztükör nekünk még mindig csak dadog, artikulátlanul beszél, mert még mindig nem született meg a poétája, aki megtanítsa beszélni. „Az Úrnak lelke táplálja vala a vizeket” - és az Úr lelkének a földre hullott részei, a költők vannak megbízva azzal, hogy megszólaltassák a vizeket.

A Balatont még senki sem ismeri. Talán azért olyan hihetetlen színű és minden palétát kicsúfoló színösszerakottságú a tükre. Ezek a színek még megmagyarázhatatlanok, és azért ma még elhihetetlenek. Szivárványos biztosítékai annak, hogy elhihetetlen dolgok existálnak a világon, de lehetetlenek nincsenek. A Balaton tükre lehetségre, sőt meglevésre váltja azt a képtelenséget, hogy a siófoki, zamárdi kék partszegély fehéressárga csíknak tükröződjék

vissza benne, kelet felé meg, Kenesének, az akarattjai agyagpartoknál megcseréli a színeket. Ami a part éretlen kövében sárga, arra kéken mosolyog vissza, ami meg levegőtől kékké tompult zöld, azt asszonyi vállnál fehérebb ragyogásban taszítja vissza magától. Visszaszítja, mert a Balaton nőgyűlölő. Soha még asszonyi hullát a Balatonból ki nem fogtak, ebbe a vízbe csak férfiak fulladnak bele. Asszonyt nem ölel, fehér húst nem eszik.

A színeiről beszéltem. Napfeljöttkor sziporkázó, rideg és dacos gyémántdarab, amelynek a szemvakító fényét csak a föléje boruló, vékony, foszladékos ködfátyol tompítja meg. Szűz, fehér, hideg és kiállhatatlan. Felágaskodik, a sarkára áll, a szemhatár apró felhői felé föltörekvő üveghegygé válik, rideg ne-nyúlj-hozzám-má - imádni való és eltaszító egyben, mint minden, ami szűz. Napszálltakor elkezdi csendesesen, széles, piros ajakkal mosolyogni. Buján végighever az ágyában, és színesnek is a legizgatóbb, vérrel legteltebb tintáit mutogatja oda a Péterhegy mögé lebukó Napnak. Megcsúfolja az optikát, amely azt tanítja, hogy mindegy, hogy egy adott víztükörre a nappali fényforrás, a Nap, kelet felől vagy nyugot felől küldi-e oda sugarait ugyanabban a szögben. A negyvenöt fokos sugárhajlás egészen más effektust hoz ki a Balatonból hajnalban, mint alkonyat felé.

A színeiről beszéltem. Ennek a sekély, kapriciózus és mindig megokolás nélkül cselekvő, asszonyi víznek, aki hajnali szüzességéből estére hetérává tud válni: ezer lesz a színe, mire a Nap leszáll. De az ezer közt nincs meg az ezeregyedik, az a komor, az az ellenvéleményt nem tűrő, az az unalmas, de változatlan és kenyérkereső szürkeség, ami a tengeré. A H₂O-nak e komor, sótól keserű férfialakulatáé. Aki eltúri hátán a játszó yachtot is, de aki biztos gerendája a kenyérhordó hajónak.

A Balatont mindenki ismeri, és senki sem ismeri. Három vármegyének e mosogatóleánya kiismerhetetlenebb, mint a legselymesebb Bourbon bal kéz, Jókai is csak akkor tudta meglesni, lefesteni, amikor a tél egy pillanatára mozdulatlaná tette a fagy, merev akttá dermesztette a jég.

V.

Ezt a Balatont ismerték meg az Ortveinok akkor, amikor a vörös szakála és vizes szemű Young kinyitotta a szemüket, hogy lássanak. Amikorra benépesedett a Balaton vitorlákkel és apró vagy dióhéj méretű vagy a szivar formáját mímelő csónakokkal, akkorra a balatoni paraszt is tudta már, hogy mi az a Balaton.

Egészen átalakult a tó mellett minden. Igaz, hogy a szőlők pusztulása is segített hozzá. A nem hajós és csak ritkán, kényszerűségből halász parasztnép szárazföldi ridegségéből átalakult vízen járó, jókedvű és praktikus fajtává. Ami praktikum addig csak mint szilvalopás nyilvánult meg benne, az most átalakult lélekjelenlétté, találékonysággá és nyugodt biztonsággá.

Mert a víz jobb tanító, mint a föld. A föld, ha kövér, tunyává, ha sovány, koldussá és kéregetővé teszi a fiait. A víz nagy szász éberséget, tempótartást és nagy koncepciólátást nevel beléje, vagy normann vállalkozó kedvet, hódító ösztönt és erőt, vagy pedig olasz életbiztonságot, lélekderűt és harmóniává fakadó, fantázia okozta, antik nembánomságot.

Az arácsi parasztokban a tengerré vált Balaton vegyesen gyűjtotta meg ezeket az ösztönöket. Ekkor találkoztam Ortveinnal harmadszor, és - akkor már megcsökkent a mesekeresésem, de felemelte bennem hideg és kopasz fejét az ítélni tudás, szóval akkor nem voltam már gyermek - meglepett benne az, hogy nemcsak angol volt, hanem olasz is. Honnan vette az olasz voná-

sait? Hogy angollá lett, Youngot majmolva: értem. De honnan lopózkodott beléje a tőle teljesen idegen, semmi előzménnyel meg nem okolt déltengerész?

Ortvein ekkor már a deprői dohányt nem makrapipából, hanem a makránál is kurtább fapipából szítta, esténként a Kisfaludy vendéglőben ült, a tarka teríték mellett, a körme alól mindennap kitisztította a feketeséget, a haja pedig egészen kurtára volt nyírva.

És csodálatos. Ha egymagában ült ott a vendéglőben, akkor néma volt, hallgatag, mennyezet-néző, bajuszrángató és barátságatlan. De ha odaült melléje egy-két másik arácsi parasztból eljerseyingosedett volt paraszt, nyomban beszédessé, sőt bőbeszédűvé, élénk taglejtésűvé, vitatkozóvá vált. Még a szeme is villogott, még a csopaki vörös bor is, ami előtte volt, sűrű és nehéz dalmatínóvá változott át. Az angollá lett magyar egyszerre olaszra vált át, adriai olaszra. Példa nélkül, a nagy, hajóval megjárható víz révén, amire az angol nyitotta ki a szemét.

És akkor azután elkövetkezett a Balaton harmadik korszaka. Young Rikárd hazament - nem Angliába, hanem valamelyik svájci tóra, ahol még nem volt hajó, ott építette tovább a vékony bordájú vízi állatjait, a Balaton mellett pedig megjelentek a dalmaták. Fekete, magas, erős és rosszlelkű legények. Valami praktikus yachttulajdonos hozatta őket oda először, aki ki tudta számítani, hogy a személydíjszabás Raguzától meg Kattarótól sokkal csekélyebb, mint Walesből vagy suffolki partokról.

Ezek az emberek azután hamar megöltek minden angolságot a partvidéken. Nem olasz orgyilokkal, nem is a felsőbb gondolkozásnak az alsóbbat megsemmisítő hatásával, hanem a csizmájuk talpával. Az angol azzal hódítja meg a víz hullámául táncoló hajót, hogy még a teste hajlásával is hozzáalkalmazkodik a ringásához, a dalmata a széles és nagy lábával egyszerűen eltiporja, palacsintaszerűen simává teszi a habokat. Rálép a nimfák képére, és kásává tiporja szét a tritonokat. Kásás lesz tőle a víz is.

...Még egyszer, elszakadóban a Balatontól, találkoztam Ortveinnal. Akkor már részeges volt, dicsekedő, hitvány és megvetésreméltóan ügyes. A vitorla, a boom-raa, a kormány rúdja, minden kis kötélszál undorodásig a kezéhez állt már. Elvégzett mindent pontosan, szeretet nélkül, szinte reflexmozgásokkal. Benne volt az idegeiben akkor már a megszokás, a rutin, a biztosság, de kiveszett a lelkéből az az angolos, minuciózus, szorgalmas szeretete a munkának, amely mindennap újabb vesződést, de újabb izgalmas, gyönyörűséges kis szenzációkat is ad.

Ortvein, ez a parasztkaméleon, teljesen érdektelenné vált, de a másik kaméleon, a Balaton, megmaradt tovább is annak a titoknak, ami előbb volt. Mindent látunk rajta, és semmit nem tudunk belőle. Az az egy bizonyos csak, hogy ez a sekély testű, a derekán Tihany övével átkötött, szeszélyes, lágy ölelésű, hirtelen haragú, de hirtelen le is csillapodó, hol rideg, hol szilaj, hol pedig buján hívogató víztükör: asszony. A vizek nagy nősténye, aki éppoly hűséges, mint amilyen állhatatlan. Makacs szeretettel kapaszkodik bele Ortveinba, és nem engedi meg neki, hogy ne szeresse, de mindegy a számára, hogy ez az Ortvein magyar-e, angol-e vagy pedig dalmata-e.

Sőt talán akarja is. Kitalálta az asszonyi gondolkozás hitványságának a megvalósítását, és valósággá kényszerítette a képtelenséget: a szeretője mindig egy, és mégis mindig más. Az Ortvein.

PANNONIZMUS

(Tikkasztó nyári délután a Balaton tükrén. Csopak alatt valamelyik kis nádas rejtette, nagyon sekély, tehát nemcsak planktonban, hanem dobrucban is nagyon gazdag vizű öböl színén lomhán fekszik egy nagy, világos bordájú csónak. Benne még melegebb van, mint a tónak már délibábossá rekedt felszínén, mert itt nemcsak kétfelől fűtenek - felülről a nap, alulról a sugarat dacosan visszaverő víztükör -, hanem harmadik valaki is. Apró, de gilisztacsövű, épp pöfögő szerszám, amelyik hol búzt pöfög bele a halszagtól és iszaprothadástól amúgy sem kellemetes levegőbe, hol meg pattanik-pöffenik egyet bele a Balaton nyári rekkenő délutánjának a sikekre, álmosra vált csendjébe. Ez az első motoros csónak a Balatonon. Benzinre jár - amikor jár. Most csak egy ember ül benne. Helyesebben guggol benne: Ortvein, az arácsi parasztból előbb dalmatává, azután angollá átváltozott tengerész. A csöveken babrál.)

ORTVEIN: Hejnye, aki ki is talált... Bizonyosan német volt... *(A fejét vakarja.)* Pedig most már szót fogadjál, mert *(árnyékot vet a szemére a tenyerével)* ott jönnek már a rozs között az urak, majd megint csak én kapok ki érted... *(A benzinmotor nagyot puffanik, és kilöki az azbeszt-tömítést.)* Hejnye, hogy a Millei, az a nádi betyár vinne el téged is meg azt is, aki kitalált...

(A motor fölé hajlik, azzal bajlódik tovább, miközben a két utas, akit várt, már elhagyja a szőlőhegyek lankája alatt a partig terülő rozsföldet és lucernást is, és a lépésük alatt már a nád csereklyéje recseg. Egészen a parton vannak, most már a simára köszörülődött kvarckavics csikorog a lábuk alatt, és akkor, amikor megállnak a parton, egyikük odakiált Ortveinnak.)

DÉNES: Hejhó, Ortvein!

ORTVEIN *(felkapja a fejét, az öklével meg nagyot üt a motor vörösréz kazánjára. Őszinte dühvel):* Mondtam, ugye, kutya? *(A part felé kiált):* Ott van a ladik a bódé hídja mellett. Tessék beszállni a tekintetes uraknak.

(Dénes és Kálmán - ők a jövevények - beleülnek a ladikba. Kálmán, az ifjúbbik eltaszítja az evezővel a régimódi, tönkből vágott, halász csinálta járóművet a motorcsónak felé. Egy percnek a negyedrésze alatt ott vannak, és az ősladik odakanyarodik a mai csónak oldala mellé. Az utasok beszállanak.)

DÉNES: No, mi baj van, Ortvein? A tömítés, ugye? Az azbeszt?

ORTVEIN *(a homlokát törli):* Az, az, hogy a fene egye meg azt az áspist... kilökte a petróleum megint...

KÁLMÁN: A benzin.

ORTVEIN: Egy kutya az, tekintetes uram.

DÉNES *(már a gép mellett guggol, de most hirtelen felemelkedik, és ránéz a matrózra):* Honnan tudja maga azt, Ortvein?

ORTVEIN: Hogy honnan? Az isten a megmondhatója. Talán az egy akkurátus szagukról vagy másvalamiről, de egy pokol fajzatja ez a kettő.

DÉNES *(megigazította a motort):* No, most már mehet. *(Felemelkedik, és a csónak hátuljába megy. Most, fölemelkedve, látszik meg rajta, hogy dalia. A szónak a legszebb, legmaibb értelmében. Idősebb ember már, talán az ötvenen is túl van, de minden izma olyan rugalmas, mint az örökké fiatal bükkfának az ágamozgása. A válla nem túlságosan széles, de a dereka antinouszi módra karcsú - a föld embere ő -, a savós színű bajusza a szájába lóg, a szeme a természet legigazibb színének, a földnek színével mindent látó. A lába pedig az iksz betű, amely predesztinálja az embert a globetrotterságra. Ez az a láb, amelyiknek a hajlása a*

rugalmasságával kiegyensúlyozza még az Indiai-óceán sapkaszelei táncoltatta hajó tengeri-betegségét is, és éppen úgy megy fel a dolomitszikla omló törmelékén, mint ahogyan nem süllyed bele a kínai lősz alattomosan ropogó félrecsuszamlásaiba se.) Már jó az a masina; induljunk, Ortvein.

KÁLMÁN: Nem csinál bajt ez az ember ott a motor körül?

DÉNES *(leül Kálmán mellé a hajó farába)*: Nem. *(Halk, igen rövid kacagással.)* Csodálatos az, hogy ti, balatoni, túladunai emberek nem bíztok egymásban.

KÁLMÁN: Mert mi innen a közelről jobban ismerjük egymást, mint ahogyan te ismersz bennünket onnan messziről, Arad vármegyéből. *(Bizonyos halk góggel és szatírával.)* Hiszen ha tégedet a Balaton nem hitt volna, akkor soha nem is jöttél volna ide miközénk. Csak a kutatásra való szenvedelméd hozott ide, mert...

DÉNES: Igazad van. *(A csónak elindul.)* Igazad van, öcsém, Kálmán. *(A kormányrúdhhoz ül.)* Mert nézd, hogy most, ezt a kicsiny kis öblöt szeljük át, csak azért, hogy Tihanyba jussunk keresztül, bizony alighanem, talán bizonyosra is találok én itt neked is új igazságokat is. Pedig te idevaló ember vagy.

KÁLMÁN *(szivarra gyújt)*: Az ám, de látod-e, hogy ott a hőmérő a padon negyvenhárom fokot mutat? Ilyen melegben nehéz gondolkozni.

DÉNES *(cigaretet vesz elő)*: Nemo est propheta... ez az igazság áll rátok, pannon emberekre is. Mi, onnan messziről megértünk benneteket. Ti itt a saját magatok embarras de richesse-jében vagytok. Pedig nektek beszél igazán csak a föld, meg a víz. *(A nadrágszíja mellől hosszú nyelvű geológuskalapácsot húz elő, azzal mutat a most már, hajó haladtán, Füredet ölelő dombok felé.)* Nézd csak, az a Péterhegy meg az a Tamáshegy... Hát nem hallod te, hogy azok mit beszélnek?

KÁLMÁN *(az autochton ember megszokásának félgőggjével, félcinizmusával)*: Neked még mondhatnak valamit, valami ismeretlenséget, nekem csak arról beszélnek, hogy ez az a vidék, ahol a leghíresebb gyümölcslopó paraszt és a legjelesebb musttolvajok laknak.

DÉNES: De édes barátom, megbocsáss, lopnak ezek mást is...

KÁLMÁN *(most már egész szatírával vág közbe)*: Igen, néha. Néha ellopják a Brumen zsidó boltjának a hátsó szobájából az üvegre fojtott sört is. Az apám meg azért nem tudott stakétán nevelni őszibarackot, mert a vincellér éretlenül lopta le őket, hogy bevigye Savanyúvízre a piacra.

DÉNES: De lopnak még mást is.

KÁLMÁN *(unottan)*: Ugyan mit?

DÉNES: Például azt, hogy ez az Ortvein ott a maga paraszt eszével meglopja a kémiát, és ösztönszerűen találja el, hogy mi hajtja ezt a csónakot. És azután, amikor még csak Endrődi Sándor meg Jánosi Gusztáv - két nagyszerűen sóvárgó lelkű veszprémi ember - szegtek neki szárnyas hajót a Balatonnak, akkor az arácsi paraszt, aki előbb még a lovát is csak nem déványosra úsztatta a Balatonban, egyszerre matrózzá lett. Persze... olasz matrózzá... afféle féldalmatává... Mert hiszen Jánosi Ariostóval érzett együtt, Endrődi meg Torquato Tassót vallotta még a külsejében is az ideáljának. És ők csinálták meg, hogy a balatoni szárazparaszt matrózzá lett. Vízi paraszttá.

KÁLMÁN: Mert hogy azután a víz igazi megértőjévé is legyen, ahhoz kellett jönni az angolnak. Ismertem. Young Richard volt a neve. Hosszú lécekből sárgaréz szeggel eszkabálta össze a jachtokat.

DÉNES: És az arácsi meg a csopaki paraszt ellopta először az olasz, egyetlen latin vitorlára járó tudományt, azután meg a boomraa-tól topsail-ig terjedő angol hajósmesterségét is. Most pedig itt, ez az ember *(az Ortveinra mutat)* lásd, már azt is tudja, hogy nemcsak a „főszél” meg az „alszél” rokona egymásnak, hanem a petróleum meg a benzin is.

KÁLMÁN *(elgondolkozva)*: Ebben van valamelyes igazad... És csakugyan... nem értem meg, hogy honnan tanulta ez a paraszt a tudományát.

DÉNES *(hátradől a kormányrúd mellé, fordít egyet rajta, és egyenesen Tihanynak fordítja a csónak orrát)*: Onnan, hogy itt nemcsak víz van, nemcsak domb, hanem hegy és völgy is. Ó, istenem, milyen szörnyű dolog is a megszokás. Hát te nem is hallod már? *(Igen halkán énekelni kezd)*: Fel Tihanynak riadó leánya, szállj ki szent bércid közül... *(A csónak Aszófő alá ér a kanyarodóba, Dénes várja már a visszhangot, de ahelyett Kálmán felel.)*

KÁLMÁN: Tudom a másik, kínai strófát is:

*Fan-fan jangcseu
Csat sir csai fatt'
Ki kian, kiun eve
Nao szin cse hieu.*

Erre vársz te visszhangot Tihanytól.

DÉNES: Erre... *(A motor nagyot puffanik, kilökte megint az azbesztet. A csónak megáll a zalai partok alatt, a nap teljes dühvel tombolja alá a sugarait.)*

ORTVEIN *(felszakad a hévverte félálamból)*: Ejnye, hogy az a jóságban telhetetlen isten el ne hagyja tűzálló áspiskígyót. Ha még egy kicsit kitart, most már megkerültük volna a klastromot is, és talán ott volnánk valahol Badacsony alatt.

DÉNES *(folytatva)*: ...és itt most már lefordítom neked ezt a verset is. Hallgasd csak: „ott vitorlázik a könnyű csónak, hol alatta, hol felette a haboknak; hallottam a fejedelmi bölcset, és lelkem érzelmei megnyugodtanak”...

KÁLMÁN *(új szivarra gyújt)*: És a tömítést kilövellték úgy, hogy most itt állunk a kecske-körmök előrevetett árnyékában, és te soha el nem jutsz Tihanyba, te *(bizonyos megvetéssel)*, te polihisztor, te, sem az András király porfirprizmájának a meglátására, sem pedig a tihanyi apróvulkánok konstatálására. *(Nagyot, szatirikusat szí a szivarjából.)* Most beszélj már, messziről jött, naiv ember.

DÉNES *(elengedi a hasznavehetetlenné vált timonrudat, feláll, egy lépést tesz előre a nagy, modern mozgatómotor felé, ott megáll, és kinyújtja a jobb kezét a partperemező hegyek felé)*: Ott, nézd, te szokásunta ember, ott túl a dombokon van a Tapolca völgye. A magyar Tempe...

KÁLMÁN: Ideszakadt emberről beszélsz, hiszen Csokonai nem közülünk való volt.

DÉNES *(most már egészen biztosan áll a földjáró lábán ott a csónak közepén, és úgy beszél)*: És éppen azért van igazam. Mert engemet is Pannónia húzott ide, idegenből, kietlenül más fajták közül, azért értem én meg a ti világokat jobban, mint ti saját magatok. *(Szokatlanul meleg gesztust csinál a két karjával.)* Hát csakugyan nem érted meg azt, te Kálmán, hogy a ti világotok egy egészen különös világ? Nagyszerű, felséges és mindenünnen páratlanul álló zárt, arisztokratikus világ... Hiszen igaz, hogy a „Lust zum Fabulieren” fogalmát germánul

felsőleges elme találta ki, de ti, örök mesemondó vágyúak egészen idegenek vagytok a germán gondolatvilágtól...

KÁLMÁN: Ühüm. A márkói sváb meg a Vas megyei vend meg a soproni páncihter...

DÉNES: Hallgass! Mert nem én beszélek most, hanem a hegyek és a vizek beszélnek. Azt mondják rólam, hogy ismerem a hegyek mélyét és a vizek járását... lehet. Nem vagyok bizonyos róla. De azt az egyet bizonyosan tudom, hogy az az emberfajta, ami itt alakult ki, sehol máshol nem születhetett volna meg, csak ebben a ti Pannoniátokban... A legszerencsésebb része vagytok az egész európai kontinensnek.

KÁLMÁN: Lásd 1526 vagy 1849...

DÉNES (*kacagva*): Átmeneti jelenségek. Mi ez mind a bazalt megszületéséhez vagy a levegő porának a lerakódásához mérten? Nem látod, te rövidlátásra született ember, hogy Pannoniát nem Mohácsról és nem Komáromról kell látni? Hanem arról az óriási szerencséről, hogy itt keveredett bele két világhódító fajnak a másodika az autochton és Európát már többé tartani nem bíró fajba, a keltába? Angliában a normann, Pannoniában a magyar. És most vigyázz! Mind a kettő az őseurópaikat, a gaélt hódította meg, és mind a kettő a természet törvényének örökké igaz szabálya szerint. Nem *elnyomta* a meghódítottakat, hanem *megértette* őket... Mert a természet beszél... A hegy meg a víz... Így kelt azután nagy kultúrára az Ázsiából jött éppen itt, az őseurópa földjén. És így lett, hogy valami egészen új, sajátos arisztokrácia, a haddal való hódításnak meg a gondolattal való hódításnak az arisztokráciája szökken itt szárba.

(*Halk felhő borul a nap elé és ekkor bátortalanul megszólal*):

KÁLMÁN: De azután jött a török...

DÉNES: És ti, pannonok, túléltek hegynek, víznek a kegyelméből a törököt is. Mit beszélsz nekem az ozmánról? Hiszen a kanizsai basa jobban tudott magyarul, mint törökül, és jobb magyar tyátót tartott, mint a felvidéki kuruc vitézek közül akármelyik is. És beszéltek ti, beszéltek ti, pannonok, olthatatlan beszédvággyal, amiben benne van a hős faj epikus elmondó ösztöne s a kelta félleigázottságának a szatírája is. Vigyázz, vigyázz! (*A Balaton szíve halkan mozdul egyet, a csónak bókol a hegyek felé.*) Ott... ott a hegyek mögött, akik az új magyar kultúrát csinálták, a pannon emberek mind a legjobb, legsikerültebb fajkeverékből valók voltak. Félmágnások. (*Elmosolyodik*) Nehogy félreértsél. Nem fertályok, hanem egészen tökéletesen felek. Mert a ti Pannoniátok olyan hely, hogy egészé teszi a törtet is...

KÁLMÁN: Aha, tehát a dzsenti...

DÉNES (*szánalommal*): Kopott fény, lopott szó. Sem Berzsenyi, sem Vörösmarty nem érezték még a maguk magyar ugaros öntudatát, hanem beszéltek, énekeltek, mert mondanivalót adott nekik az Isten. A *Zalán futása* egészen a szemnón elmondásvágy széles epikuma, Jókai örök beszélő instinktusa ugyanaz a pannon jelenség, ami ott ragyog Deák Ferenc örökké elmondásra, anekdotázásra beigazodott kivoltában, Kisfaludy Sándor pedig új, egészen pannon versformát talált az elbeszélésre...

ORTVEIN (*felkel a gép mellől*): Tekintetes uram, a nap már nyugovóra száll ott a tagyoni hegyek mögött. A gép meg rossz. Mikor jutunk el Tihanyba?

DÉNES: Igaza van, Ortvein. Mindjárt megyünk tovább. Csak azt a motort igazítom majd még meg. Gyere, Kálmán (*felkel, odamegy a benzinmotorhoz, onnan szól még egyszer Kálmán-nak*): Ülj ide a kandallóhoz... (*A motor elindul, Dénes az Ortvein felé*): Látod, számár, megint kétségbeestél, pedig ez a benzin egészen jó fűtőanyag, csak hogy ti nem tudtok vele bánni, mert nektek nagyon közel ez a Pannónia. Ha én onnan, Aradból, az oláhok közül nemcsak a

világkeresés vágyát hoztam volna el, hanem a magunk igazi megkeresését is, akkor talán már előbb megtaláltam volna a Balatont... Pannoniát... Ahová új ihletre jött Petőfi is, ahol valami egészen különös magyar világ virágozik... *(A csónak nagyot zökkenik a tihanyi meredek parton, az Ortvein kiköt, a két utas kiszáll.)*

DÉNES: Nohát, én akkor most felmegyek a klostomba, onnan meg a kiapadt iszapvulkánok vidékére. Jössz te is velem?

KÁLMÁN: Nem. Én majd megvárlak itt lent a Fogasban, mert szép a geológia, és szép a história, de látod, még szebb a Rótfiserné fokhagymás rostélyosa. Majd én megvárlak itt lent. Az Ortveinnak is fizetek egy meszely bort.

ORTVEIN: Köszönöm alássan, tekintetes úr, ha megengedi, én azt a bort majd csak ott valahol a part meredekén, a fűben hemperegve iszom meg. Ott, ahol a lábammal megtaszíthatom egy kicsit a kavicsot.

DÉNES, KÁLMÁN *(együtt)*: Miért? Mi az?

ORTVEIN: Mert hogy jó szaga van a benzinek, és nem rossz ez a bor sem, de azért mégiscsak legjobb, ha én a véletlenre kinyújtott lábammal is kecskekörmöt rúgok...

ELVESZETT PARADICSOMOK

A valparaisói katasztrófa olvastára valami olyant érzek, mintha nemcsak az angolszász Milton, hanem Dél fia, Camoens is írt volna valami örök nagyot az elveszett paradicsomról. Nemcsak észak hideg paradicsoma, San Francisco, hanem Dél éden völgye, Valparaiso is összeomlott és - legalább a régi mivoltában - elveszett.

És valamint az ősparadicsommal szemben egyetlenegy, a föld alól felbukkanó ellenség megmozdulása elégséges volt a pusztulás teljessé tételéhez, azon a módon San Franciscoi is, Valparaisót is, a kietlen távolságú, de a Csendes-óceánban mégis rokon városokat is ugyanaz az egy föld alatti ellenség ölte meg.

Nincs még kiderülve és hivatalosan, higgadtan megvizsgálva, de azért száz az egyhez a tudományos valószínűsége annak már ma is, hogy Valparaiso pusztulásának ugyanaz az oka, ami San Francisco vesztéé volt. Sőt hogy a két katasztrófa között természettörvénybeli összefüggés van. Ha csak egy kicsit akarnál beletévedni a Jules Verne vagy Wells tudományosan fegyelmezett fantáziájának útjába, szinte azt ajánlanám az enyémnél áldottabb fantáziájú íróembereknek, hogy írják meg, hogy a jövőben hogyan fogja az Egyesült Államok meteorológiai minisztériuma nyomban kilakoltatni egész San Franciscót, amint Dél-Amerikából híre jön majd, hogy az új és még virulóbb Valparaisót elpusztította az újabb földrengés.

Mondom, száz az egyhez a bizonyosság, hogy Valparaiso vesztét sem Héfaisztosz, a tűzokádás sánta lábú istene okozta, hanem maga a Kegyes Anya, Déméter, a Föld. Amint nem vulkánikus oka volt az észak-amerikai Pacific-metropolis pusztulásának, úgy nem vulkánikus mozgás pusztította el Dél-Amerika nyugati partján sem Paradicsom Völgyét, portugál nyelven Val Paraisót.

Földcsuszamlás, rétegmozdulás okozta mind a két katasztrófát, és a déli szükségszerű következménye volt az északinak, mert az amerikai nyugati, Pacific menti réteghegységek föld alatti, titokzatos, de átérthetően szükséges egyensúlya így állhatott csak helyre.

Azt hiszem, harmadik vagy negyedik gimnazista lehettem, amikor kimentünk egyszer a Püspök-kert mögé, „éretlen követ” vagdalni ki az agyagpartból. Felmásztam a pázsitos parttetőre, és mivel az agyagnak még kevesebb esze volt, mint nekem, hát lecsúszott velem a kétöles gödörbe. A pajtásaim a lábamnál fogva húztak ki a sárga és nyirkos szagú hanttömeg alól. (N. B. Elég marhák voltak. Mennyivel jobb volna most ott lenni.) Az agyagpart pedig meghajolt, és amint a fű meghasadozott a púpján, láthatóan mutogatta, hogy olyan rétegekből áll, amelyek igen nagy hajlandóságot mutatnak az egymáson való alácsúszásra.

Ilyen, folyton csúszásra kész rétegekből áll Amerika egész nyugati partvidéke. Azt hiszem, San Francisco katasztrófája alkalmával beszéltem el a föld gerincének az anatómiáját. A csontváz egyik fővonala az úgynevezett eurázsiai vonal, amely Amerika gyomrából kiindulva, az Antillákon keresztül, az Átlászi-óceán alatt húzódik át Európába, itt pedig azután a Pireneusz, Jura, Alpések, Kárpátok vonalában éri el Ázsiát a Kaukázusban. Onnan továbbhúzódva Turkesztánon keresztül, a Himalájában emeli legmagasabbra az ormát, s Kína partvidékénél veszik bele a tengerbe. Ez a kietlenül földet ölelően hosszú vonal mind törmelék hegység, zsurmolódás okozta kupac, amelynek nagy ember előtti százezer évek omláskatasztrófái már elvették a rétegkarakterét. Itt-ott, kicsinyben, legfeljebb egy-egy Mont Blancnyi magasságban - és mi a Mont Blanc ehhez az irtózatossághoz képest - tartogatta meg még a milliárdéves rétegyűrődést.

De a másik vonal, az fiatal, az nem nyugatról keletnek tart, hanem északról délnek. Japán keleti partjának, Polinézia szigeteinek és Amerika nyugati partjainak a hegységóriásai mind még csak réteghegyek, amelyek most kezdenek porrá, törmelékké omlani. Szakadatlan csúszásban vannak egymáson. És ez a rétegzettség a kettős katasztrófa oka.

Húzzál ki, olvasóm, a könyvtárad valamelyik polcán három kötetet a könyveid közül, öt vagy hat utána fog dőlni, és még egy kis port is felver: ez San Francisco pusztulása. Most várj egy kissé. Kocsi megy el az ablakod alatt, és megrázza szobád vastraverzeit. És egyszerre azt veszed észre, hogy a többi könyv is lassan, szép sorjában elkezd ledülni, míg végre tompa zuhanással lefekszik a legszélső, a legvastagabb is, és két deciméternyire felveri a port: elpusztult Valparaiso. Mert az egyensúlynak helyre kell állani, és a por por marad akkor is, ha csak két deciméterre száll is fel, és a szobalány megtörli, vagy ha háromezer torok halálüvöltésével együtt ostromolja meg a csillagokat.

Ez a rétegelcsuszamlás, ez a földmegmozdulás magyarázata a San Francisco pusztulásának éppúgy, mint Valparaiso omlásának. A két eset összefügg és a jövő tudósai már száz esztendő múlva előre fogják látni, tudni ezeket a tényeket.

...De elveszett a harmadik paradicsom is. Ugyanabból az okból, amiből megemelkedett a föld Chile partvidéke alatt, összecsapott a tenger Juan Fernandez közeli szigete felett. A rétegek harca úgy simul el, hogy a nagy Pacific lenyelje Robinson szigetét. És vele együtt száz esztendőnél nagyobb idő ifjúságának paradicsomi fantáziaálmát. Én még jártam kecskebőr ruhában, csiholtam tüzet a kőből, beszélgettem Péntekkel, és lőttem halomra az emberevőket... A fiam elől elnyelte már ezt az oktalantul okos, de paradicsomi, mert gyermeki nekibuzdulást a tenger.

ÖRÖK FIATALSÁG

MIKES KELEMEN UTOLSÓ LEVELE

Póla téti, édes néném, hazamegyünk. Hogy az Isten die octavo aprili 1735. árvaságra téve bennünket és kivéve közülünk a mi édes urunkat, a nagyságos fejedelmet nagypénteken - lassanta beletörődénk abba, hogy úgy a földi, mint a mennyei atyánknak halálát egy napon kell siratnunk. Az Isten nagypéntek napjára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemeivel, aki e napon meghalt érettünk.

De ne szomorkodjék kend, édes néném, nem akarnám a szívét elfacsarni azzal, hogy megint elmondjam a halálát a mi urunknak. Hiszen tudja, hogy úgy halt meg, mint a gyermek, és mi csak a könnye hullásának az elmúlásából meg a szemének a felnyílásából vettük észre, hogy általmene, és árvaságra hagyott bennünket. Ne szomorkodjék most már kend, édes néném: hazamegyünk. Az elmúlás szomorú nagypéntekje után ím hogy megjött a feltámadás nagyszombatja is.

Üssék meg a dobot, fújják meg a készülőt, édes néném, már mi készen vagyunk. A gálya meg a kocsi, aki urunkat fogja vinni, itt van. Mi is vele költözködünk, és az én kialudt szemem is meglátja megint az én édes nénémet. És ahogyan ezt érzem, és amikor ennek örülök, csodálatosan más érzések is elfogják, összeszorongatják az én hűségem szívemet.

De Rodostó datálom ezt a levelet, mert Rodostó fejezi ki a mi keserőségünket legjobban, de Nikomedia földjétől és az isztambuli barátok kriptájából fogom hazáig kíséreni az én nagyságos uramat. És el nem hinné, édes néném, összeszorítja szívemet valami ismeretlen keserőség, fájás azért, hogy el kell hagynunk Rodostó vityillóit és Nikomedia fővényes földjét. Az ember hozzászokik még ahhoz a földhöz is, amit gyűlölt, a kényszeredettség idő múltán kellemetlenséggé válik, ha a hideg vacokban meleg ronggyal ágyat terítettünk magunknak, fáj, hogy elvisznek bennünket a jól fűtött palotába. Pogány az, aki felébreszti az alvót csupán azért, hogy jobb helyen altassa el. Nincsen édes néném, jobb hely, mint az, ahol alhatunk.

A pogány a maga kutyaembersége szerint bánt velünk, de bánódott velünk mégis, és hosszú bujdosásunkban adott bár sárkunyhót. Ennek a melegéből kell most átfeküdnünk a kassai szentegyház kőkriptájának a hidegébe. Hazamegyünk, édes néném, és azt érzem, ha merném kendnek mondani, hogy a haza is csak addig boldogság, amíg verekedhetünk érte, vagy pedig amíg sóvárgunk rá.

Úgy-e néném, azt gondolja most kend, hogy szép dolog a hálátlanság meg a restség. Még az urunk is jobban szereti a jenikői barátágyat, meg én is ezt a megszokott agyaggödöröt, akinek a süket falán keresztül hallok a Marmora halkán való zúgását. Háládatlanok vagyunk, hogy nem kell a felkelés, és restek vagyunk, hogy teher a hazamenés.

Pedig úgy van. Higgye el nekem kend, hogy mi is megöregedtünk, és itt öregedtünk meg. És az embernek jó az a hely, ahol megöregszik, egyre megy, hogy hazának, számkivetettségnek, tömlöcnek, avagy sírnak nevezik-e. Láttam én itt sárga madarakat - messze szigetországból hozták őket tunéziai kalózok -, akik megdöglöttek, ha kieresztették őket a rácsos farekesztékükből. A szokott rabság áldásától való megfosztásuk haláluk lett. Nem héja kapta el őket, nem is macska leste le a faágról, hanem maga a levegőég, amitől elszoktak, az lett a gyilkosuk.

Édes néném, attól félek, hogy mi, a bujdosók, hazatérve, a szabadult madár rabságára fogunk jutni. Olyan nagy ez a ránk való emlékezés, hogy hamar kell jönni a feledésnek is. Míg itt voltunk, sóvárogtak ránk, és óhajtottak utánunk, ha otthon leszünk, az emlékezés nevében elfelejtenek majd mindnyájunkat. Kifizetett cselédjévé lesz a mi édes urunk az országának. Mert háládatlan lélek a magyar. Aki kint él, azt becsüli, a hazatérőt eltemeti, elfeledi.

Édes néném, utolsó ez a levelem. Otthon leszek, hazamegyek az én édes urammal, akinek még a csontjaim is hűségesek. De hazatértem nagyon elszomorodik az én halhatatlan részem. Elvették Magyarországtól a második kálváriát is, az örökké serkentőt, tőlünk pedig elveszik a halálos örömléte, a hazagondolást, az epekedést, a mi nagy elégtételű szomorúságunkat. Minden ember annyit ér, amennyit szenvedett. A nagyságos úr hazatér - ó, milyen nagy ember, és bárhogy hűséges leszek én hozzá tovább is, örökké.

CSOKONAI

Vitéz Mihály, az őszinteségnek és nemszámításnak a kollégiummal való összeveszésig és csavargásig hűséges híve, ravasz volt egyszer mégis, és számító. Akkor, amikor harmincegy éves korában meghalt. Mert ravaszkodott és számított ezzel, debreceni agyafúrtsággal kieszelte, hogy így lesz nemcsak halhatatlanná, hanem örökre fiatalra is. Becsukta maga előtt a férfikor ajtaját, mert sehogy sem akaródzott belépni neki oda, ahol véget ér a múlt és a jövő, amiből összeszüremkedik mindnyájunkban a fiatalság, s elkezdődik az a nagy szürkeség, aminek jelen a neve, s ami a gondot jelenti, azt a levirágzottságot, melynek a magyar nyelv Tacitusnál tömörebb kifejezőül adta meg a kettős értelmű aggság szót.

Éppen ezért kissé paradox dolog, hogy Csokonai halálának a százéves fordulóját alkalomnak használják arra, hogy beszéljenek róla. Nála csakúgy nem tudom elképzelni kapcsolódva a száz év fogalmát, mint ahogy nem tudnám megjeleníteni magamnak a nagy Napóleont ősz hajjal és kihullott foggal. Mind a kettő par excellence a fiatalság kifejezője a gondolkodásban és a cselekvésben, törvényszerű engedelmesség tehát az időtől is, hogy a kettőjük jubileuma úgy összeesik. Az egyik „tavaly” lépett trónra, a másik pedig az „idén” ment bele a halhatatlanságba, amely - tudvalevően - a meghalásnál kezdődik.

Más hasonlatosság nincs is közöttük, sem kvalitásban, sem pedig kvantitásban. Amennyire tisztán olasz és zsarnok az egyik, annyira teljesen Európa-közi és forradalmár a másik.

Mert - és azt hiszem, ezt kellene a legjobban hangsúlyozni akkor, amikor Vitéz Mihályról beszélünk - Csokonai volt az első, aki mint poéta tette európaivá a magyarságot. A politikánkban akkor már rég jelentkezett az internacionalizmus, a Pálffy-féle németes, a Rákóczi-féle franciás és a Thököly-féle törökös gondolkozást felváltotta a Martinovics egyetemes európaisága, de az irodalmunk, az más országai előzményekből kiokoskodott kaptafákhoz ragaszkodott. Virág Benedek latin volt, Kazinczy és Kölcsey német, Kisfaludy Sándor olasz, a mondolatosok magyarok. Csokonai írt először egyetemes európai nyelven - márhogy gondolatnyelven -, s bizonyos, hogy amint a magyar nyelv ismeretesebb és barátságosabb lesz Európa előtt, Petőfi után őt fogják leginkább fordítani.

Oka ennek az is, hogy egészen „modern”. És modern is marad az idők végéig, mert mindig azok a gondolatok háborgatják, amelyek folyton újnak tűnnek fel előttünk, mivel folyton régiek, és a felemlítésükhöz csak az a bátorság kell, amely egyúttal azután a forradalmiság vádjába is belekeveri a konstatálójukat.

Csokonai maga is tudja - dehogyan tudja, csak érzi -, hogy hatásának köre nem pusztán Magyarország, hanem egész Európa. A gondolatvilága teljességét állítja elének, amikor az időméretes verset összehasonlítva a népies lüktetésével, azt írja: „Nem láthatom által, miért lehetne a magyar nyelvnek gyalázatjára az, hogy mind a régi, dicsőségesen elhunyt, mind *a mai, felette igen csinos Európának* mértékét, harmóniáját és ízlését egyedül ő, aki követheti.” Ez a mondat a teljes Csokonai: imádja a hazája nyelvét, híve és növendéke a klasszikus világnak, de tudja és megmondja, hogy a mai Európa „felette igen csinos”.

Abban a taktusra és iskolára gondolkozó, irodalmi dogmákat valló korban nem volt szabadabb szellem Magyarországon az övénél. De az ő szelleme nem is az enciklopédisták által propagált szabadságfogalom szerint volt szabad - bár vallani természetesen aszerint vallotta magát -, hanem egészen modern értelemben. Mintha már Lassalle és Renan, Darwin és Haeckel, sőt Nietzsche után élt volna. Szinte érzik az írásaiból, hogy csak meg kellett volna neki mondani ezt a szót: „ideális anarkizmus”, hogy egyszerre átértse saját magát, és megderüljön a lelkében, hogy egy elkövetkezendő új világrendnek a messze előreküldött prófétája. Lilláért való kesergésében csodálatos természetességgel - mint ahogy abban a mesterkelt korban egyáltalán minden sorában csodálatos a természetessége - kiált fel: „Jaj, Lillám is a tiránn törvénynek s a szokásnak meghódolt.” Neki már fájt az, és annyira fájt, hogy axiomás kerekességgel tudta kifejezni, ami egy későbbi kor gondolata: milyen barbár és igazságtalan bilincs néha az emberi törvény és a nyárspolgári rend.

A tekintélyt egyáltalán nem ismerte sem magában, sem másban. Mint professzor összeült beszélgetni a diákjaival, és amikor ezért a tekintélyértéért megfeddették, a szemébe kacagott a vaskalaposoknak, s elhagyva a katedráját, elment - szabad embernek. Kisfaludy Sándort imádta; „ő az, aki engem mindannyiszor arra kényszerített, hogy scytha származásommal kevélykedjem”; de még őt sem ismeri el tekintélynek, és keményen és frappánsul igazságosan megbírálja a Himfy-strófákat. „Az elme ráunatkozik az egyforma tenzióra, ráunatkozik arra, hogy a strófának tagsoraiból, a ritmusnak fordulásából előre tudja, mikor lesz kénytelen a poéta érezni megszűnni.” Petrarca, a tizenkilencedik században szinte isteninek tartott Petrarca ellen is megvan a kifogása, amely csak sokkal később lett általános értékűvé: nem tartja igazi poétának azt az író, aki száz és száz szonettben mindig az utolsó sorban tudja epigrammá pattantani az érzését.

A fantáziája is egészen modern. Valami szecessziós tárlatról való képnek a hatásával hat, ahogy alig pár szóval lefesti az Időt: „Ah! Egy vén tölgynek aljában, Láttam a sápadt Időt, Sereg szű pezsgett markában.”

Érezte, hogy a korabeli magyar nyelv nem elég a gondolatai kifejezésére, érezte a nyelvbővítés szükségét, s mégis a leghevesebb ellenzője volt a Kazinczyék irányának. S velük szemben is megtalálta a modern álláspontot: „úgy kell új szavakat csinálni, hogy a nyelvnek szokott rendi és országos törvényei szerint származzanak”, vagyis nem idegen nyelv törvényeit kell ráalkalmazni a magyarra, hanem a saját törvényeit használni olyan helyeken, ahol még használva nem voltak. Szavai, amelyeket csinált, kifogástalanok is.

Költészete, hogy végre a költőről is beszéljek, azért véghetetlenül kedves és folyton friss, mert sehol semmi erőltettség nincs benne. Amiért költőtársai lenézték, és afféle Árkádiába tolakodott parasztnak nézték, hogy soha nem fűrt-faragott, soha nem csiszolt, hanem úgy írt, ahogyan beszélt és gondolkozott: ez az, ami soha el nem avulóvá teszi. Kazinczy kötetéből dől a veritékszag, Berzsenyin is megérik az erőlködés, a csinálás nehézsége; ő az Istentől megáldott, egyszerre szülte meg a gondolatot a formával, az érzést a rímmel és a szavak lejtésével. Akkor ezt parlagiasságnak mondták, ma mint természetességben, mint rászületettségben, benne látjuk a költő igazi lényét.

A debreceni togátus diák, a korhely professzor, a világszavargó így csinálta meg az idő csodáját. Ma, száz évvel a halála után egészen fiatal, a korában pedig, amikor harmincegy esztendőskorában elhallgattatta a tüdőgyulladás, nagyon öreg volt, száz évvel öregebb a társainál.

Valami nagyon együgyű virágokból, kankalinból, kakukkfűből, harangvirágból való koszorút kellene letenni a sírjára...

A NAPOLEON-MÍTOSZ

1904 a századik évforduló zománcával vont be a XIX. század egyik legnagyobb eseményét: Nagy Napoleon trónra lépését.

Száz esztendő már akkora távolság, hogy köde kioltja a kisebb fényforrásokat, a nagyobbaknak fényét pedig fantasztikus, irreális körvonalakra veti szét; misztikus, mitologikus fátyolt borít az eseményekre és a hősökre.

Nem tudom, hogy a Lombroso-féle zsenielméletnek - amely szerint a lángelme nem egyéb, mint eltorzult agyvelő - a titokzatos és megmagyarázhatatlan cáfolata-e, vagy pedig csak az ember gyarlóságának és stilizáló mivoltának a bizonyítéka, hogy az igazán nagy ember körül csakhamar megterem a mítosz. Az igazi hőöket az utókor mindig kapcsolatba hozza az istenfogalommal, leginkább a pantheisztikus világnézet szerint valami természeti erő vagy jelenség megszemélyesítőjének tekinti, s a cselekedetei rendkívüliségét az emberfelettségével magyarázza.

Nagy Napoleont már a kortársai körülvették misztikus, szimbolikus jelentőségű dolgokkal, mitológiája már az életében megkezdődött. A nevéhez fűződő sok kabbala közül egyike a legérdekesebbeknek és a legkevésbé ismerteknek ez az un. „mágikus háromszög”:

1. NAPOLEON
2. APOLEON
3. POLEON
4. OLEON
5. LEON
6. EON
7. ON
8. N

Ha ennek a háromszögnek a sorait az 1., 7., 5., 4., 2., 6., 3. sorrendjében összerakjuk, ez jön ki: Napoleon on leon oleon, apoleon eon poleon - ami hibátlan görög mondat, s ez az értelme: Napóleon oroszlánja volt a népeknek, s feldúlta városaikat.

De a Herodotosza Napoleonnak csak a halála után született meg. A múlt század negyvenes éveiben élt valami Pérez abbé, aki rendszerbe foglalta a császár mitológiáját, s valóságosan megdöbbentő logikával és világossággal bizonyította, hogy Napoleon nem volt más, mint Apollónak, a napistennek újból való megtestesülése, az Új Apolló.

Ezt bizonyítja úgy a vezetékneve, mint a keresztnéve. Ez utóbbi nem egyéb, mint a görög Neo-Apolleon (új Apolló-istenség) szónak az összevonása, míg vezetékneve nyilván a nappalt jelenti. A nap ugyanis két részből áll: a jó részből (olaszul buona parte), amely a nappal, s a rossz részből (mala parte), amely az éjszaka. Tudjuk, hogy a Bonaparték neve eredetileg csakugyan Buonaparte volt.

Napoleonnak minden családi vonatkozása is beleillik a Nap mitológiájába. Anyjának, Ramolini Leticianak a keresztnéve vigasságot, örömet jelent. Minden nép hitregéjében ez a neve a napot szülő hajnalnak. Negyedmagával volt fitestvér Napoleon, mindegyikük az esztendő egy-egy szakát jelenti: ő maga a nyár, amikor a nap császári fényvel diadalmaskodik. Két testvéréből király lett, ezek az ős és a tavasz, amikor a nap még hatalmas ugyan, de fénye mégis csökkentebb. Legifjabb testvérenek ez volt a címe: Canino hercege. A caninus szó, amely egy gyökből ered a candidusszal, az ólatin nyelvben annyit jelentett: féhéren csillogó. Vajon lehet-e szebb, mitológikusabb nevet adni ennél a télnek?

Napoleon története pontról pontra megegyezik a nap életével. Mint első konzul és mint császár összesen tizenkét évig volt Franciaország ura: ez a napév tizenkét hónapját jelenti. A tengerből merült fel, Korzikán, mint a nap, s a tengerbe süllyedt alá, Elbán, Szent Ilonán, mint a nap.

Délen, ahol a nap ereje hatalmas, mindig diadalmaskodott, Egyiptomban, Olaszországban vereség nem érte, de elhagyta a szerencséje északon, a Berezínánál, Waterloonál, ahol a nap hatalma is megtörik.

Még a „száz nap”-nak is megvan az analógiája a nap életében. Amikor nyári alkonyatot nézünk, egyszerre azt vesszük észre, hogy a lángoló, sziporkázó tűzgomolyag, amint odaért a szemhatár peremének széléhez, egyszerre vörös fényű, erősen körülhatárolt gömbbé lesz, amely lassan csúszik alá. Ez a vörös gömb az úgynevezett napfantóm; nem a nap maga többé, csak a képe, amely a lég tükröződésének a szárnyán még egyszer visszatér tengeren túlról.

Ilyen volt a Napoleon visszatérése Elba szigetéről, ilyen fantóm a száznapos uralkodás, amelyet azután az igazi alkonyat követett Szent Ilonán.

Ezek a Napoleonnak a legmeglepőbb, legfrappánsabb adatai. De nem kevésbé érdekesek azok a részei sem, amelyekben Pérez valóságos statisztikai kimutatásokat ad egyes pogány vallások napisteneiről, s ezeket az adatokat hasonlítja össze a Napóleon családja tagjainak a számával, csatáival, élete korával s a többivel. Az egybehangzás itt olyan bámulatos, hogy az olvasó szinte kábultan teszi le a könyvet, s nem tudja, hogy higgye-e, hogy Napóleon csakugyan sohasem élt a világon, vagy pedig azt, hogy valóban mitológiai hős, a nap megtestesülése volt.

Száz esztendő nagy távolság, köde a nagyok fényét fantasztikus, irreális körvonalakká veti szét, misztikus, mitológikus fátyolt borít az eseményekre és a hősökre. De Napóleont már harminc esztendővel a halála után besorozta a hitregés hősök közé az emberi képzelet. Nem annak a tanúsága-e ez, hogy óriás voltában háromszorta távolabb állt tőlünk a többinél, hogy felhők közé érő alakja háromszoros gyorsasággal tűnt el oda, ahol már csak fantáziánk szeme képes utolérni?

A REICHSTADTI HERCEG

Ennek a történetnek, mint minden igazán szomorú történetnek, két kezdete és két vége van. És a kezdet látszik végnek, és a vég látszik kezdetnek. Mert az egyik kezdet a párizsi invalidusok templomának a koporsós csarnokában van, a másik a bécsi kapucinusok szentegyházának a kriptájában. A végzések pedig - no, majd a végről a végén beszéljünk.

A reichstadti herceget, másképpen, sőt igazabban római királyt, de a chantecleri ízléssel sasfióknak is nevezett II. Napóleont most a franciák visszakívánják. A kicsiny és kétségtelenül nagyon degenerált kis herceg vagy király vagy sasfiók - as you please - tudniillik éppen úgy

osztrák főherceggé is lett, mint Rákóczi fiai, tehát korán hunyt el ugyan, de a bécsi kapucinusok kriptájában, a Habsburgok temetkezési helyén van a koporsója. A másik Napoleonivadék, a III. Napoleon fia, a Lulu, az Dél-Afrikában esett el szintén gyerekfővel, még csak annyi idős sem volt, mint Petőfi Sándor, mert a kozák dzsida lassabban jár, mint a zulu harcosnak az asszagája, amelyik Izlandlhvána mellett járta át a kis felesleges herceg szívét. De ez az angol rendszer, ez tehát most nem tartozik ide.

Ámbár mégis idetartozik. Mert nemcsak Lajos Fülöpnek, a polgárkirálynak a népszerűségkeresése okozta, hogy a Nagy Napoleonnak is koporsója, vörös kőből faragott koporsója van az invalidusok templomában, hanem hozzájárult ennek az ügynek az elősegítéséhez valamelyest az angol Hudson Lowe is.

(Inter parenthesim: én már többször értesültem a magyar Párizs-vándoroktól és múmontmártélyosoktól arról, hogy a Quatz'arts-ban vagy pedig a Folies Machloicában milyen abszinttől böfög a conférencier, de azt még egytől sem voltam képes megtudni, hogy milyen kőből van faragva a Napoleonnak, a Nagy Napoleonnak a síremléke, porfirból-e vagy pedig vörös márványból.)

Az angol rendszerű és az osztrák rendszerű Napoleonok tehát most valami sajtáságos módon egymáshoz kíváncsoztak. Az a brutálisan nagy és jellemzően aránytalan hosszúságú karon függő kéz, amelyik még Borodinónál is véresre tudta festeni az orosz hó halotti fehérségét, most úgy rémlik, kinyúl a koporsójából is, és visszakívánja, oda, maga mellé kívánja a fiát. Mert csak a kiirthatatlan és soha el nem múló napoleoni tradíciók - nem paradoxon a Napoleon név említése a tradíció szóval kapcsolatosan, mert ő maga sóhajtotta egyszer, hogy önmagának az őse szeretne lenni -, tehát csak az ő még mindig járó lelke tehette azt, hogy az immár befejezetten, kétségtelenül és végérvényesen republikánus francia közvélemény most a császár koporsója mellé kívánja a római király porait is. Azt akarják kérni a bécsi főudvarmesteri hivataltól - gondolom, Montenuovo herceg most a főudvarmester -, hogy adják oda azt a koporsót, azt az egyetlen kis koporsót a sok közül onnan a kapucinusok kriptájából Franciaországnak.

No. Azért nem kell mindjárt elérékenyedni, mert nemcsak a Napoleon lelke él még, hanem a Metternich Kelemené is kelepel még most is. A francia kívánságra hamar megjött az osztrák felelet. Tessék elolvasni azt az idevágó és feltétlenül félhivatalos bécsi közlést, amelyik kereken és illetékes szájából mondja el, hogy a reichstadti hercegnek a porait nem adják oda Franciaországnak. Mert a fia az anyja révén (gondolom, Montenuovo most a főudvarmester) osztrák főherceg is volt, és nagy szeretettel viselte az osztrák hadsereg egyenruháját. És - mert néha az az úgynevezett illetékes forrás sem zárkózik el az irónia elől, még hozzáteszik azt is, hogy: a reichstadti herceg a bécsi kapucinusok sírboltjában is egészen jó társaságban fekszik. Szórol szóra így van.

Valóban jó társaságban van a reichstadti herceg. Egészen közel fekszik Károly főherceghez, a nagybátyjához, aki az egyetlen igazi katonalángelme volt Wallenstein óta az osztrák hadseregben, aki előbb verte meg annak a mellette fekvő koporsónak az apját, mint Wellington és Blücher, aki az igazi és becsületesen szent meggyőződéssel volt ellensége Napoleonnak, és akit éppen ezért visszarendeltek Asperntől, mert attól féltek, hogy azt a császári koronát, amit ő ütött le tulajdonképpen a korzikai vérebe is nevezett ügyvédivadéknak a fejéről, majd most már azután olyan nagyon jól meg tudja fogni, hogy éhsége támad a másik császári koronára is.

Azután ott fekszik a kriptában a reichstadti herceg édesanyja is, Mária Lujza. De a viláért sem mint császárné - gondolom, Montenuovo most a főudvarmester -, hanem mint páрмаi

hercegnő és osztrák főhercegasszony. De azután ott fekszik a mi sasfiókunk is, Rudolf, akinek még a száradó csontjaiban is ott van az az egy csepp Árpád-vér, amely „zeng hadat álmaihoz” a szomszédos koporsó halottjának. Valóban jó társaságban van a reichstadti herceg, és a franciáknak nincsen igazuk, hogy hazakívánják.

Mert hiszen valószínű, hogy maga Napoleon is így akarta és azért írta a bukása után Józsefnek, az öccsének, a nápolyi királynak ezt: „Jobban szeretném, ha fiamat megfojtanák, semhogy azt tudjam róla, hogy Bécsben van, és osztrák főhercegnek nevelik. A császárnéről van olyan jó véleményem, hogy ő is így gondolkodik.”

A császárné Mária Lujza volt, és gondolom, Montenuovo most a főudvarmester, és a nemzetközi viszonylatok nem érzelmi dolgok, és a főudvarmesteri hivatalnak semmiféle hivatalos tudomása arról nem lehet, hogy az agyonzaklatott apa csak akkor tud azután igazán és végsőképpen megpihenni, amikor a fia mellett feküdhetik.

A TISZA LÁTÓJA

Lehet, hogy kabbalisztikus elábrándulás, lehet, hogy a kalendáriumhoz való hozzászokottság tőlem, de az sem lehetetlen, hogy márciusnak a lehelete az, amelyik mindig fölébreszti bennem a tavasz e hetében az emlékezést a magyar tavasz két legnagyobb félreértettjére. Mind a kettő magyar az eredetében, mind a kettő magyar az élete folyamatában, és mind a kettő gyönyörűen, szépen magyar az elvégződésében is. Az egyik a Tisza, a másik az ő Petőfin túl való egyetlen igazi megértője, látója: Vásárhelyi Pál. És a kabbalisztikus számbabonának még a legreálisabban alkalmazott matematikában is igaza van, mert a Tisza legnagyobb cselekedetét, Szeged elpusztítását szinte az egyenlet első tagjának lehet tekinteni, közvetlenül a tavaszi napéjegyenlőség egyenlítővonalára előtt. Vásárhelyi Pál pedig, ennek az örökre megfejthetetlené tett egyenletnek a második része, csaknem matematikai pontossággal született meg a tavasz napját betetőző március huszonötödikén. A magyar tavasznak a szülöttje mind a kettő, és annak a meg nem értése áldozatává vált mind a kettő. Mert Vásárhelyi Pál sorsa kétségtelenül tragikus, de tragikus a Tisza sorsa is. Megpróbálom elmondani, hogy hogyan.

Vásárhelyi Pál a tizennyolcadik századnak a végén született, ezerhétszázkilencvenötben. Akkor nálunk még csak jogászok és költők születtek, de - gyönyörű gondolata az utolsó igazi Habsburgnak, Mária Teréziának - nálunk akkor a költők sem születhettek másnak, csak a legszebb asszony testőrének.

És Vásárhelyi Pál elkövette azt a hibát, hogy magyar nemescsaládból született, de mégsem lett belőle sem jogász, sem költő, sem katona, hanem kiválasztotta magának a legszürkébb és legfurcsább foglalkozást. Mintha az ő prófétaelke megsejtette volna már akkor, a pályája megválasztásakor a Jókai szép, nagyszerű hőseit: Garanvölgyi Aladárt, Fehér Gyulát, Berend Ivánt, Tatrangi Dávidot, akik mind mérnökök - rosszul mondom -, a legjobb esetben indzsellérek, de valószínűen inkább földkóstolók vagy körvágók voltak nevezet szerint abban az időben.

Ilyen indzsellér lett Vásárhelyi Pál is. És akkor hagyományoktól való elrugaszkodás volt egy magyar nemesembertől, ha így eltévesztette a pályáját, amit a diéták, a sedriák, a testőrruha eleganciája jelöltek ki a számára komponensekként, mint eredőt. Lenézték, és csak egy ember értette meg. Széchenyi István gróf. Akivel pedig csak az élete delén - alkonyat volt az már - hozta össze nem a véletlen, mert az nincsen, hanem a kongenialitás kényszerítő ereje.

Ezernyolcszázharminckettőben tudvalévően a legnagyobb magyart „közlekedési és hajózási biztossá” nevezték ki. Vásárhelyi ekkor a Duna térképezésének a vezető mérnöke volt, s a kettőjük hivatalos érintkezéséből támadt a Vaskapu szabályozásának az akkori technikai tudás szerint gigantikus terve. Valósággá váltani nem tudták ezt a gondolatot, de Vásárhelyi megcsinálta a bal parti vontatóutat, ráhagyva a Vaskapu teljes megnyitását a mi nemzedékünkre.

A másik nagy és Széchenyivel együtt dobogó gondolata a Lánchíd. Ennek a gondolatát is Vásárhelyi intuitív lelke adta át megvalósításra Széchenyinek, hogy kibontakozhassak a meddő tervezés kódéből. Ő írt először: „A Buda-Pesti állóhíd tárgyában”.

Mind a Vaskapu áttörése, mind Budának Pesttel való egybeölelése gondolatból valósággá vált, és Vásárhelyinek mégsem ezek voltak a legnagyobb gondolatai, hanem az, ami nem lett valósággá: a Tisza teljes megértés szerint való szabályozása.

A Tisza!

Ez a nagy titok, amit csak két ember tudott meg teljesen, amelynek a csodálatos kanyargása, fent a tokaji hegyek között való sietős rohanása s lent az Alföldön lassú örvénylése csak két lélekben revelálódott meg úgy, ahogyan igazán igazság. A Petőfi Sándoréban és a Vásárhelyi Páléban. És mind a kettő megmondta nemcsak azt, hogy mi, hanem azt is, hogy „ki” az a Tisza. De Petőfi leírása örök kincs, szakadatlan gyönyörűség, míg a Vásárhelyi Pál meglátását csak sirathatjuk, mert - elveszett örökre.

A Tiszának a vizek között körülbelül csak két rokona van. Egy kis öccse, a lombardiai Po, meg egy nagyon öreg nagybátyja, a kínai Sárga-folyó, a rettenetes víztömeget cipelő Hoanghó. Ez a három folyó egy sorsra termett. Magas hegyek szülik mind a hármat, és a felső folyása mind a háromnak sebes, ragadó. Olyan erőszakos, hogy a követ is előbb homokká, azután iszappá zúzza össze. A középső folyásában pedig mind a három csaknem átmenet nélkül alföldre ér.

Ellustul, szinte eséstelen mederben lassan siklik tovább, és amit a hegyek közül törmeléknek szakított le a zúdulása, azt lent a völgyben a lomha víz lerakja iszapnak. Mind a három folyó folyton emeli, gyarapítja a saját medrének a fenekét. Ez a három vízkígyó lassan, következetesen és szinte öntudatosan emeli a saját maga tükrét. Folyton feljebb, folyton magasabbra, hogy följeje kerekedhessék a partjain levő emberi kultúrának.

És ez irtózatos veszedelem. A Hoanghó, amikor ezernyolcszázötvenkettőben lerombolt mindent, amit emberi mesterkedés tudott emelni az árja ellen, egész Magyarországnál nagyobb területet árasztott el diluviummal, és új medret vágva magának, olyan távolságban, mint Budapest Berlinton van, egy egész nemzedéket kiirtott.

A Tisza nem hord huszadnyi vizet sem, mint a Sárga-folyó, de ő is „le fogja tépni láncát”. A Tisza, éppen azért mert nem Vásárhelyi gondolata és tervei szerint szabályozták meg, örökös és elkerülhetetlen és múlhatatlan veszedelme a magyar Alföldnek. A Damoklesz kardja, amely folyton följebb és följebb emelkedik, hogy annál rettenetesebb rontással zuhanhasson azután alá. Tigris, amely ma már megszélidítetlen, pedig háziállattá tudta volna kezésíteni.

A Tisza árterülete, vagyis az a föld, amit a vize árja a szabályozása előtt járt, majdnem kétszáz négyszögmérföld volt. Voltak területek, amelyeken a Tisza árvize idején hetven kilométernyi szélességben az ő vize volt az úr. Tavasz kezdetétől nyár végéig, mert a Tisza, e nagyszerű hadvezér őrszemeket is hagyott hátra, fél vármegyényi pocsolyákat, amelyek elvették az ember elől a termőföldet. Ott hagyta őket örnek, hogy vigyázzanak a birtokára, mert - tavaszra majd ő maga is visszajön.

Rengeteg mennyiségű és őseréjű termőföld volt hasznavehetetlen a Tisza mindenéves árvize miatt. Természetes tehát, hogy abban az időben minden tanult mérnöknek, ha a Tisza szabályozásába botlott volna bele az esze, feltétlenül csak ez az óriási terület lebegett volna a fantáziája előtt, és hamar meg is találta volna rá a módot: árvízgátakat emelni. Nagy pénzzel, de mérhetetlenül nagyobb vagyon megmentéséért. Oly nyilvánvaló volt a dolog: a Tiszát rakoncába kell fogni, nagy töltések gátlójával.

Mert nem értették meg, csak Vásárhelyi Pál értette meg az ő prófétaelkével, hogy a Tisza vize fölött már akkor is ott imbolygott a Petőfi Sándor kóbor, kongeniálisan rakoncátlan lelke. Ő látta meg az igazságot, ezt a magyar tavaszi igazságot úgy, hogy megértette! Ha a Tiszát szélesen épített gátakkal veszik körül, amelyek közé odaesik minden kanyarulata, akkor csak jobb módot nyújtanak neki a saját maga feliszapolására. És mivel a töltéseket elvégre mégsem lehet egészen a felhőkig emelni, tehát nyilvánvaló, hogy az árvízkatasztrófának előbb-utóbb be kell állania. És mentül később áll be, annál szörnyűbb lesz, mert az önmagát emelő víztükör helyzeti energiája évről évre, napról napra jobban feszül. A Tisza szabályozásának a legfőbb feladata nem az ármentesítés, hanem az, hogy az ár vizének gyors lefolyást kell adni, hogy magával sodorja az iszapot is. Tehát a Tiszát nem a gátak, hanem csupán szűk töltések közé kell fogni, és a kanyarulatait átvágásokkal győzni le. Ami a folyót megrövidíti, tehát a folyását gyorsabbá, meredekebbé teszi.

Vásárhelyi így készítette el a szabályozás tervét. Szűk gátakkal és százegy átvágással, amivel a Tisza mai hosszát a kétharmadára csökkenthette volna vissza. És úgy tervezte, hogy a töltéseket felülről lefelé kezdjék el, az átvágásokat meg alulról fölfelé. És teljesen készen volt a terve, és ezernyolcszáznegyvenhat április nyolcadikán eléje terjesztette a Tiszavölgyi Társulat értekezletének. És magyarázta a tervét, és az asztalra kiterített tervezeteire szenvedelmes erővel ütött rá az öklével, aztán pedig arccal borult rá a rajzaira, és ott halt meg, prófétához illő nagyszerűséggel, mint ahogyan Illés költözött a mennybe - vagy az izgatottságtól túlbuzgó szíve, vagy a gondolattól túlfeszült agya ölte meg szerencsésen pillanatnyi halállal.

Miért nem támadt még Shakespeare, aki ezt a tragédiát is megírhatná? És megírhatná, hogy Vásárhelyi halála után jött a sírásó. A Tisza sírásója. El ne felejtsetek: Pietro Paleocapa volt a neve. Teljes olasz akadémiai műveltséggel bíró és felsőbbbséggel való úr volt, hivatalos tudós, mert hiszen ő volt az akkor még osztrák Lombardiának a császári főépítési igazgatója. Aki tudott mindent, amit csak iskolában meg lehet tanulni, de távol állott lelkétől minden úgynevezett ostoba, poétái intuíció. És aki fölője szabályozta a Pót az egész Lombardiának.

Jött a Paleocapa, reá bízták a Tisza-szabályozást, és ő nagy elismeréssel nyilatkozott a Vásárhelyi terveiről. Csupán csak kettőt kifogásolt bennük: a szűk árvízgátakat meg az átvágásokat. És megszabályozta ő a Tiszát. Így, ahogyan most van, és ahogyan évről évre növekedik a hatalma mindaddig, amíg újabb katasztrófában nem csendesítheti le a kedvét. Mert a Tisza, ez egészen bizonyos, új, nagyobb pusztítást okoz majd nemsokára.

Egyik olyan tavaszon, amelyiken elvitte Szegedet, de amelyik szülte Vásárhelyi Pált, revelálta Petőfi Sándort - bolond az ember így tavasz kezdetén, ebben a márciusi levegőben, hogy így egyszerre és együtt látja a magyar tavasz három nagy szimbólumát...

ÖRÖK FIATALSÁG

Kérdeztük, hogy visszajön-e Szibéria hómezőiről, ólombörtöneiből, mert nem hittük, mert nem igaz nekünk, Jókainak sem volt igaz, még ő sem hitte, hogy kozákdárda elég erős és elég szilaj volna csillagot kioltani. Nem hittünk a halálában és - ó, a mi prófétalelkünk! - úgy van az igazság, ahogyan éreztük: Petőfi Sándor visszatért, fiatalsága teljes pompájában, ősz, telet nem ismerve, halált, föld hidegét felülbírva, és beszél hozzánk újra.

Hozzánk beszél. Mert kegyes sorsa, amely minden ostorcsapásával úgy igazgatta, hogy gyöngyöt teremjen, megfogta a kezét akkor, amikor ezernyolcszáznegyvenhétben megírta előszavát összes költeményeihez, és azt mondta neki: „Ezt ne add ki most, ezt nem érti meg a te századod, ez új, álmaidban eljövendő nemzedéknek szól.” És megszólal most, és beszél úgy, hogy a ma hangján cseng a szava - egészen bizonyos volt, hogy ezt a kéziratát meg kell találni és most kell megtalálni.

Az iskola és az az ügyefogyott magyarázgatás, amely folyton hozzá akar férni a megmagyarázhatatlanhoz, már unottá, sablonossá tette előttünk a szertelenségében hitvány jelzót, hogy: Petőfi óriás. Micsoda kénköves pokollángja a gúnynak kacagna ki a keskeny szájából most, ha ezzel a silány szélsőséggel dicsérenk szembe? Csak óriás? Valamivel több annál: ma, nyolcvanöt esztendőskorában is huszonnégy éves, bár huszonnégy éves korában is nyolcvanöt esztendőskor volt. Mert a lángelmének nincs kor és nincs idő, neki csak örökkévalóság van.

Huszonnégy éves volt, amikor megírta ezt az előszót. A magyar stílusnak, amely előtte Pázmány és Mikes óta nem volt, ezt a csodáját, a lelkének ezt a kristálytükkrét, amely annyira felségesen ment minden torzítástól, hogy inkább szerez magának száz ellenséget az őszinteségével, mint tíz barátot képmutatással.

Huszonnégy esztendőskor volt. Hát ki ez a kísértetiesen nagy ember, ez a félgyerek, ez a gögös, recsegő hangú tünemény, abból a fajtából, a genus irritabile vatumból? Ki ez? Eltökéletlenkedte az egész életét, a barátságban tűrhetetlen, a szerelemben élhetetlen volt, és szinte vak ügyetlenséggel, gyámoltalan színpadiassággal rohant neki a fehéregyházai síkon a korai dárdának, amely átsegítette az örökkévalóságba.

Ki volt ez? Aki huszonnégy esztendőskorában, amikor más a bajusza kötésével meg a nadrágja vasalásával törődik, odakiáltja a harsogó csatakiáltását az egész világnak, a reá hajigált Ossa és Pelion alatt, és kifeszíti a mellét, keresztüllátja a korát, érzi, a lelke méhében viseli az egész századot, és nem „csak halaványabb a szokottnál”, hanem mint vulkánfény világít előre? Ki ez, aki öt sorban mondja meg a jövendőt megint olyan igazán, mint ahogyan megmondta a szeptember végén, vagy amikor megírta, hogy az álmok nem hazudnak, s amikor meglátta a csatamezőt? Ki ez, aki a magyar mértéket és rímet még nem tudja, de „van sejtése, és az ösztöne vezeti”, hogy ahol a legnagyobb hanyagsággal vádolják, ott jár legközelebb a tökéletes, az igazi magyar versformához. Ki ez a más világról való, aki annyira öntudatos, hogy még a maga öntudatlanságát is teljesen átérti, és már tudja mindazt, amit még nem tud? Ki ez?... Hozzákapok az őszülő halántékomhoz, és szeretnék eltépni mindent, ami nem így van írva, mert ő tépett le előlünk minden virágot, és csak azt hagyta meg, ami nem kellett neki. Huszonnégy éves korában, hónapokkal számítható idővel a halála előtt, a gyerek, a próféta, a nem a maga idejébe való és tőle mégis elválaszthatatlan.

„A költészet nem nagyúri szalon, ahova csak fölpiperézve járnak, hanem szentegyház, melybe bocskorban, sőt mezítláb is beléphetni.” Lehet programot egy évszázadra így előre és így egy mondatban megparancsolni? Szabad az Istentől az, hogy huszonnégy éves ember így végrendelkezzék? Hiszen lehetetlen volt az, hogy valaki ezernyolcszáznegyvenhétben írt volna így, lehetetlen volt, hogy ez a hang akkor szóljon, ennek hozzánk kellett beszélni.

TÜRR TÁBORNOK

A Szent Szövetség hatalmas borjúbőr lábtyűt tudott rákanyarítani Európa rugdalódszóra kapott alsó végtagjaira, de még Metternich Kelemen sem volt az a nagy varga, hogy kitalálta volna azt a csizmát, amelyik örökké tart. Állta a munkája egy darabig, de (vagy három évtized múlva) szétvásította nem az a hibája, amit már munka közben minden varga tud, hogy majd meglazul a varrása, kihull a szege, hanem az a másik, amelyikről olyan szívesen feledkeznek meg minden emberi szabad mozgásnak a tokkészítője: hogy megnövekedik alatta a tyúkszem. És ha a csizmát Metternich meg Sándor cár szabják: olyan jó munkát végeznek, hogy a nyomása alatt a tyúkszemből tűzhányó kúpja dagad.

A tizenkilencedik század középső harmadára szétfeszített a Napoleon után összetákolott új rend, és kikapván azok, akik mindig elsőül kaptak ki, a Bourbonok, elindult a jobb szó híján forradalomnak nevezett valami, hogy lánghangon hirdesse mindannak a szükségét, jöttét és nagy boldogságígérését, amiről mi ma már nem is beszélünk, nemhogy kiabálnánk, mert érezzük a szűkösségét, ittlétét és nagy ígéretszegését. A Szabadságot, amely csak addig van, amíg nincsen, amelyért tehát - beszéljek iróniával? - ontanunk kell utolsó csepp vérünket, amelyért - beszéljek a legszentebb szent igazság szerint? - pimasz vagy beteg, aki ha kell, rabszolgává lenni nem tud. Kortársam a mai, immáron kivívott szabadságban, sőt az előre látott és megremélt szabadságban is: te Eleutheria istenasszony oltárát csak kétféleképpen tudod látni, vagy úgy, hogy az utolsó csepp vér, vagy pedig úgy, hogy az utolsó garas munkabér hever ott rajta véres áldozatnak.

De: - még az istenasszony is megöregszik, tehát Eleutheria is volt hajdan fiatal. Nem vonzott feleslegesség, nem lényegszűnt pusztá formá, csak takarításra és zsörtölődésre való, hanem kardnak, cselszövésnek, izmok és elmék gyilkosan vakmerő játékának bére, jutalma, glóriája. Eleutheria is volt fiatal...

Amikor még nem volt *itt* a Szabadság úgy, mint ahogyan most közibénk öregedett már, akkor a szertefoszló aranyruhájáért, amely fényes röptében szakadozott le róla: daliák verekedtek. Ki a ruhájáért, ki az aranyáért, ki meg a teste valóságos mivoltának a sóvárgott megláthatásáért. A tizenkilencedik század középső harmada egy egészen speciális katonatípust termelt: a szabadságharcosét. És ez a tizenkilencedik századbeli szabadságharcos nemcsak külsőségekben, nemcsak formákban különbözött más idők, más korok szabadságharcosaitól, hanem esszenciális vonásokban is. Nem csupán a kor és nem pusztán a mellékcélok különbözősége választja el ezt a típust más idők szabadsághőseitől, hanem még másvalami is, az, amit jobb szó híján kénytelen vagyok „öntudatosság”-nak nevezni, mert cinizmusnak nem nevezhetem. A legújabb kor szabadságharcosainak - egy szál levelet sem akarok elvenni a koszorújukból - az önámítás nagy és nagy alkotásokra alkalmas tehetsége mellett kellett bírni azzal a másikkal, hidegebb kvalitással is, hogy ne csak érezzék, hanem tudják is, hogy „mitől döglük a légy”. Brutusnak, Cassiusnak lehetett a szabadságharc még tisztább „szent ügy”, hiszek még a Casca naivitásában is, de a condottierek megtanították a világot arra, hogy a háború üzlet is, Vauban és Napoleon pedig papirosra meg emberbőrre pingálták le, hogy a hadviselés mesterség, amihez nem elég az úgynevezett szív és az izom, hanem kell hozzá az érték, a tanulás és a gyakorlás is.

Utánuk tehát a szabadsághős foglalkozása is pusztá alkalom szülte, avagy diszpozíció okozta állapotból mesterséggé finomodott fel, vagy közönségesedett - válassza magának ki-ki azt a szót, amelyik jobban tetszik neki. Lehetetlen a múlt század szabadságharcosain észre nem venni az üzletszerűség vonását, az egy Krapotkin kivételével. Verekszenek Görögországért is, Moldváért is a török ellen, megtalálhatók Lengyelországban, a cserkeszek között, az olaszok-

nál, Magyarországon, a délnémet forradalomban, mindenütt. És kétségtelenül mindenütt hevíti őket a világszabadság szent ideálképe, de éppolyan kétségtelenül melengeti őket a megélhetés gondolata is. Egy hajszálnyi hiba ezért nem esik a történelmi nagyságukon. Bem nagy katona, ha először Lengyelországot, azután Magyarországot, végre pedig Törökországot harcolt is. Guyon ideális szabadsághősi mivoltából nem von le egy iótát sem, hogy nem értett a szövöszékhez vagy a rovincsoláshoz, és azért mindig ott volt, ahol a mestersége folyt: a háború.

Ezen a perspektíván kell meglátni Türr István tábornokot, és akkor az igazságnak ezen a látótávolságán keresztül mindjárt nyilvánvalóvá lesz, hogy felette állott az átlag szabadsághősök színvonalának. Katonának nevelkedett nem intézetben, hanem abban az iskolában, amely a legegyszerűbb: az életben. Semmi másnak nem szánta a sorsa, csak katonának. Olaszországban, a légióban, Badenban, Argentínában, a krími félszigeten és Garibaldi mellett, mindenütt a katona munkájára volt utalva, és mégis tudott diplomatává is fejlődni, technikai gondolatok kigondolójává és megalkotójává is erősödni. „Nem sors, nem eset” vitte csupán, mint annyi más társát: Türr vitte magamagát is, olyan értékekkel, amelyek minden más helyzetben is, minden körülmények között értékek maradtak volna, és érvényesültek volna is.

Hideg, de igaz és nem tisztességrontó mértékkel mérve nagyobb volt magánál Garibaldinál is abban, hogy még ez hitt saját magának is, és pózolása nem színészkedés volt, hanem fanatizmus, addig Türrnek le kellett győznie a saját maga kétségeit is, és érteni ahhoz a művészethez, hogy hitet keltsen olyan eszme iránt, ami őt természetszerűen nem járhatta át a hitnek minden erejével. Ez a megőrzött és rejtett hidegsége tette a marsaliai diplomatajává, a számítóképeségnek ezzel a Garibaldiból hiányzó kvalitásával tudja az irbitellói parancsnoktól megszerezni a fegyvereket, amelyek nélkül a marsalai partraszállás operetté vált volna. Palermónál, Meszinánál a győzelmet az olaszok csak kiverekedték, a terv Türré volt, amikor pedig Garibaldi kinevezte Nápoly kormányzójává, egyszerre revelálódott benne a kormányzó tehetség, a politikus.

Ha hatvanhatban Bismarcknak a szemhatáron is túllátó kegyetlenségén és minden felesleges érzélgést, hálát s effélét kizárni tudó lángelméjén meg nem bukik a magyar felkelés ügye, akkor érkezett volna meg Türr a nagysága tetőpontjára, ott szánt neki sorsa olyan nagy szerepet, ami talán túlragyogta volna a magyar történelemnek sok más ragyogó nevét. De itt a szerencse - minden szabadsághősnek múlhatatlan kelléke - cserbenhagyta, a viszonyok megtagadták tőle az érvényesülésnek azt a lehetőségét, amelyre talán egész életében vágyott - igazán vágyott. Ha tetszik, lehet ezt tragikumnak is tekinteni: hogyan állítja meg a jégember útjában a tűzembert, hogyan kell a számítani mindig tudó Türrnek akkor bukni el, amikor a cél feledtetni vele talán még a számítást is, és amikor elébe lép a minden számító legnagyobbja: Bismarck.

De nem. Türr életében még ez sem lehet tragikum, mert a tábornok nem a tragikus hősök nemes, de valljuk be, meglehetősen élhetetlen fajtájából való volt. Erős és munkakereső lélek, aki csalódásait talán őrizgeti bús emlékekkel a szívében, de nem csinál belőlük káoszt. A kudarc után új munkát keresett, s annak a munkának az eszközét csakolyan keményen megfogta, mint a kardot, amely az ő kezében nemcsak fegyver, hanem szerszám is volt. A munkaszeretet és a kötelességtudás pótolta benne azt, ami talán hiányzott belőle meggyőződéses hévben és lelkesedni tudásban.

Egybevetve élete külsőségeit a belső mivoltával: egyénisége ott áll valahol Garibaldi és III. Napoleon között. Hogy nagyságukat nem érte el, nem rajta múlt, hogy okosabb és hasznosabbban kiélt életet élt.

Negyvennyolc évvel ezelőtt, 1860. május hónap 6-án indult el Genua mellől az a kis hajóhad, amely vitte Garibaldi ezernégy emberét Marsala felé. Amikor megérkeztek, Türr István volt az első, aki partra szállt. És most, negyvennyolc esztendő után, megint május hatodikára érkezett meg egy kicsiny, fekete hajó ismeretlen partokhoz. Vajon várták-e ott a vörösingesek, és felriadt-e az evviva, amikor megérkezett Türr tábornok? Oda, ahonnan emléke megint sugározni fog felénk.

JULES VERNE

Vannak kiválóságok, amelyeknek az a csodálatos sorsa, hogy hamarosan közfőnévvé, locus communis-szá alakuljanak át az emberiség gondolkozásában. Egyéniségek, amelyeket el-egyéntelenítünk, egy emberi bőrrel körülhatárolt valakik, akiket nem vagyunk képesek ilyen külön, a többitől való elváltságban látni, hanem csak szinte felolvadva, kisbetűvel íródó fogalomjelzővé alakulva át.

Persze ezek nem a legnagyobbak közül valók, de azért mégis nagyobbak, semhogy részolgnának erre a bizonyos tekintetben hálátlanságszamba menő eláltalánosításra. A Jules Verne is, aki most ott van az elmúlás küszöbén, azok közül való volt, akiket semmivel jobban és közzelférhetőbben definiálni nem lehetett, mint a saját nevükkel. Ki volt Jules Verne? Hát a Jules Verne volt. Felesleges egy szót is többet hozzámondani. De nem azért, amiért Shakespeare-nek is elég ez a definíció, amelyik benne van a maga nevében, hanem valami egészen más okból. Körülbelül ugyanabból, ami miatt példabeszéddé - közismert valakivé - lett az a vak tyúk, amelyik búzaszemet talált.

A Verne neve már adaptálódva van minden szájhoz, anélkül hogy a kiejtésével az eszmék valami megmozdításának a pretenzióját is együtt hordaná. Név, amelyet tudunk, s amelyet nem tudni nevetlenség, de amelyen gondolkozóba mégiscsak akkor esünk, amikor a tulajdonosa valami életszenzációval szolgál. Mint most, hogy itt az elmúlása.

Jules Verne a prototípusa annak az emberfajtának, amelyet talán csakugyan lehetne közmondásembereknek nevezni. Semmi komoly intelligenciabeli okom s belső meggyőződési szükségességem nincs arra, hogy kimondjam: „aki másnak vermet ás, maga esik bele”, vagy „ki korán kel, aranyat lel” - s mégis a számban van, s értelmezés nélkül elfogadódik általam mind a két mondás. Semmi olyan kvalitás Jules Vernében nem volt, amely íróvá tette volna - valamelyes stíluskésztséget kivéve -, s mégis világot megjárt a neve, s amit leírt, azt faltuk, élveztük, azon okultunk mindnyájan. Mert ő volt az a vak tyúk, amely megtalálta a búzaszemet.

S ennél a csodálatos egyéniségénél fogva a Jules Verne most elomló alakja csupa ellentétet mutat. Csupa paradoxonokat. Iskolát csinált a regényírásban, de olyan iskolát, amelyben csak tanár van, tanítványok nincsenek. A fantasztikus regény egy új irányának a bámulatosan bőmondhatnékos megalapítója, és - két krajcár ára fantáziája sincs. Soha nem játszik írásaiban az intuíció, de mindenütt ott van teljes vonalon érvényesülve a töménytelen tudás. Valahogyan a megfordított magyar ember ő: temérdek a vágott dohánya, de nagyon kicsiny a pipája.

A földön vetette meg a lábát, úgy - nem megostromolta - spekulálta ki, mindig az öreg kétszer kettőből indulva útra, az eget. Cyrano a holdból hullt alá a földre, s holdas maradt itt lenn is, Verne Texasból indul neki a holdnak, de oda is magával viszi a föld porát. Sem szárnya, sem szíve, sem pedig epéje nincsen a gondolkozásának. Tréfás alakjai - Maston John, Tom Passe-

partout, Benedek úr, Paganel, Pencrofft, Ardan Mihály, Kin-Fo, Clawbouny doktor - tulajdonképpen mind csak szájalmas sablonok, s mégis mind annyi gyönyörűséget szerez az olvasójának.

Amikor pedig neki akarja indítani gondolatai menetét a mogorvább képeknek, nem tud mást alkotni, mint Nemo kapitányt, Ayrton, Negorót és Hakabut Izsákot. Mert soha az agyában semmi igazi izgalom meg nem mozdult, soha az írásnak nem érezte a kényszerét, mindig csak a kellemes és hasznos mivoltát. El nem borult az esze sohasem, idegvonaglást nem érzett alkotásának egy pillanatában sem. A legjellemzőbb paralellát - természetesen öntudatlanul - Jókai vonta meg mellette, amikor „Jules Verne utasításai nyomán” megírta azt a regényét, amelyet az örültségtől csak az a lépés választ el, amely a sublime-et a ridicule-től: a *Mi lett tovább a Tegethoffal* címűt. Galiba Peti naplója, amelynek a formájában ez a regény meg van írva, csodája a tudomány kohóján fehérre izzott fantáziának, és - a legfényesebb útbaigazítás Vernének. Akinek az „utasításai nyomán” írta Jókai.

Lehet, hogy igazságtalanok ezek a sorok. De hiszen igazságtalan maga a természettudomány is, amely csak szinte pár esztendő alatt nőtt a fejünkre. Ilyen gyorsan még tőle is igazságtalanság ilyen nagyra növekedni. De a tény maga megvan: akik a természetről való mai tudásunkat mesélő formában adják oda az emberiségnek, régen a fejére nőttek Jules Vernének. Wells, Doyle - a nem detektív elbeszéléseiben -, Hans Dominik, sőt Kipling is már más régiókat s más nézőpontokat mutatnak, de mindig a reális tudás alapján. Talán úgy lehetne itt közte és köztük a kvalitás különbségének határát megvonni, hogy ezek a természetnek már az értelmét látják s fejezik ki, a bölcselmet, amely belénk szűrődött a megismeréseken keresztül, Verne meg csak a tényeket, a már tudott dolgok igazságait alkalmazza rá bizonyos csinált helyzetekre, amelyek még nem is nagyon jól vannak megcsinálva.

És mégis nagy, és mégis közfőnévvé koptattuk a nevét. Mert ő az a vak tyúk, amelyik megtalálta nem is a búzaszemet, hanem az igazgyöngyöt. Írói hivatottság nélkül, rossz és csak rutinban kifejlődő ellentmondó-képességgel, polgári lendületi fantáziával, egyetlen új gondolat önálló megszülése nélkül újat talált: a természettudományos regényt.

És ezért nagy, és ezért kicsiny. Tudta, hogy talál valamit, de nem érezte soha, hogy nagyot talált. Amikor a holdba való utazást írta meg, csakúgy nem segített bennünket közelebb a holdhoz, mint ahogy semmi képét nem adta az amerikai folyamóriások csodás világának a Jangadában. Ellenben pontosan összeszedte minden tudásunkat az Északi-sarkról Hatteras kapitányban, és egészen korrektek az információk, amelyeket a *Három orosz, három angol kalandjai*-ban kapunk.

És hogy még a legutolsó ellentétet is felemlítsem, ami ez írásain keresztül idelátszik a lelkéből hozzánk: nem volt még francia sem, hanem a végső, vagyis inkább a legelső ellentét egy emberben: német alaposság francia semmitmondásban és francia szépirodalomra vágyás német szobatudás kereteiben.

Hibridum és ellentétek egy körön belül valósága Jules Verne. Nem kicsiny, de nem is nagy, s éppen ezért a köznek nívóján álló. Az, akinek a neve és tehetsége önként közhellyé válik, mert a mindennapi hasznavehetősége, a kurrens okossága olyanná teszi, mint a lexikon: egyikünk sem kap belőle új gondolatra, de azért mégis mindnyájan forgatjuk. Hiszen kell valaki, akiben nyomtatásban is lássuk mindazt, amit úgyszólván tudunk - különben magunk sem hinnénk el.

VÁMBÉRY

Vámbéry Ármin megírta az élete történetét, és *Küzdelmeim* címen könyvbe foglalva kiadta.

Kissé melankólikus, a szomorúság visszacsendülő hangját keltő levegő lengi körül ezt a könyvet, nemcsak azért, mert valóban nagy küzdelmeknek, szenvedéseknek és kitartásnak (amely mindig az önkínzás egy neme, tehát mindig fájdalmas hatást kelt a szemlélésre) a rajzát adja, nem is azért, mert memoárszerűségével azt a hangulatot ébreszti, mintha Vámbéry arra gondolna, hogy befejezi a monumentumot, odateszi ezt a könyvet a többiek díszes sorai mögé, hanem azért is, mert egészen, az elejétől a legvégéig lírikus, szubjektív. Látszik rajta, hogy az írója, annyi objektív tudásnak, ismeretnek és értesülésnek a tárgyhoz szigorúan ragaszkodó leírója, most azt a fájó - de szívesen fájó - luxust engedte meg magának, hogy mindent a maga szubjektuma nézőpontjából lásson és mutasson meg, mindent az *én* arkimédeszi, világot magunkhoz mozdító pontjából tekintsen. Pedig mindig szomorú láng gyullad ki akkor, amikor a múltnak emlékeiből a magunk lelkének a lángján rakunk autodafét.

Mondom, szomorú levegő lengi körül ezt a könyvet, és az olvasó lelkében is lírikus hatást kelt. A dunaszerdahelyi piócakereskedő mostohafiának, a sánta és vézna kis zsidó fiúnak átalakulása Hadsi Abdul Resid effendivé, abból meg európai hírű tudóssá, fejedelmek barátjává és - ami a legtöbb - hatalmas példaadójává: tulajdonképpen diadalmas pályafutás és elnyert pályabérnek a története, és mégis, amikor az olvasó leteszi a könyvet, nem kielégítő, hanem valami - de éppen nem leverő - szomorúság fogja el. Mert egy életnek a külső története mellett meglátja a belső folyamatot is, és tudatára ébred, hogy ami, tárgyiasan nézve az eseményeket, nagy sikereket, pompás eredményeket, kevés példájú jutalmazást jelent, az magának a történet első személyének a lelke szerint csekély kis kielégülés, csak cseppnyi víz az ambíció égető szomjúságára. És jön a szomorú tanulság: az elért vágy hajítófát sem ér, a jövő egészen természetes, magától értetődő valami, amint jelenné vált, akinek igazán van lelke, az soha azért a lélekért eléggé megjutalmazva nem érzi magát. Közlélek vagy pedig a negyedik dimenzió alpesi jéghideg magaslatáig emelkedett Übermensch az, aki meglegegett.

Hírnév, kitüntetés, ünneplés, elismerés és jólét, mind nem elégitették ki Vámbéryt. Egészen a szubjektívvül felfogott élettörténet írójára vall, hogy nem veszi észre, hogy még másvalamit is adott neki a kegyes sors: példaadóvá tette, amit én Vámbéry minden érdeme között a legnagyobbra tartok.

Tizenöt vagy húsz éve a mi diákszobánknak is Resid effendinek, a sánta dervisnek útleírásai voltak egyik rugója annak, hogy egyikünknek - lám, hogy árad ide is át a líra és a visszaemlékezés abból a könyvből! - a fantáziája úgy idegződött be, hogy a távolságot, az exotikumot keresse, a másikat meg a testével is utánamozdult a vágyakozásának, és a mongol sivatag sárga homokjáiig vitte el Körösi Csoma Sándort Vámbéry meg Lóczy Lajos.

Mert szinte az elsők közül való Vámbéry Ármin, aki a tudományt beleigazította abba az irányba, amelyet ma már bizvást és igazán mindenféle nemzetiszínűség nélkül lehet, legalábbis a Földről szóló tudományokban *magyar irány*nak nevezni. Ezen itthon lehet mosolyogni - mi könnyen mosolygunk mindenre, ami komoly siker -, a külföldön nem mosolyognak rajta, hanem nagyon komolyan veszik. Tanúm rá Németországban Richthofen báró, a világhírű Ázsia-utazó, aki a földrajzi tudomány egyik legfeltűnőbb jelenségének mondta, hogy a múlt században Ázsiából csaknem a legjelentősebb eredményeket magyar utazók hozták haza, tanúm a Meyer-lexikon új kiadása, amely külön foglalkozik a magyar Ázsia-utazókkal. De tanúskodnak erről a tényről itthon is külföldről jött tanúk - külföldiek, tehát lehet nekik hinni, hazámfia -, Hedin Szven doktor és Stein Aurél, akik a Magyar Földrajzi Társaságot tartották a legérdemesebbnek arra, hogy otthon való beszámolásuk után elsőben tiszteljék meg a láto-

gatásukkal. Sőt Hedint Vámbéry bocsátotta szárnyra; ő, mint ismeretlen senki, ide jött el Budapestre, hogy tőle kérjen tanácsot, ajánlást, akiről példát vett. De ezt a dolgot magának Vámbérynek kellene megírni.

Az a magyar irány, amelyről fentebb szóltam, egészen különös és egészen új jelenség a tudományban. Valahogyan triviálisan úgy lehetne kifejezni a mivoltát, hogy a láb sokkal fontosabb része a tudósnak, mint a kéz. A kéz összefogat nyolc könyvet, és ír belőle egy kilencediket. A láb mint eleven és öntudattal bíró cirkalom felmér területeket, új szemléletek elé állítja a szemet, új impressziók elé a lelket, s így a közvetlen természet leírásának a képességét adja meg. Ezeknek a mi rendszerünk szerint való tudósoknak nem görbe a háta a könyvtárbújástól, hanem acél az izma a természet meghódításától, a szemükön nem a fliegen-dei pápaszem ül, a fejükön nem a kopaszságot takargató mommseni hosszú fürtök sarjadoznak - a látásuk megerősödött a nézéstől, a hajuk sörté a rövidre nyírtságtól. Ha töredékenyek látszik is a testük, acélból van. Lóczy Lajos, ha sietős az útja - pedig mindig az -, gyalog megy le Csopakról Keszthelyre, hogy hamarabb érjen, Francé Rezső olyan égető napfényben figyeli meg a Balaton planktonjait, amiben bennünket, elpuhult szibarita vázakat múlhatatlanul vagy napszúrás, vagy gutaütés érne.

Ezt az erőt és ezt a kitartást szinte első lökésként a szentgyörgyi zsidó fiú adta meg a magyar tudományosságnak. És minden érdemén túl ez a legnagyobb érdeme. Egészen természetes tehát, hogy ezt ő maga nem veszi észre, és hogy erről egyáltalán nem ad számot magának a könyvében. A „longus post me idem petentium ordo” egészen a figyelmén kívül marad, nem látja, hogy ő csinált példát vagy tradíciót Széchenyi Bélának, Lóczy Lajosnak, Kreitnernek, Zichy Jenőnek, Cholnoky Jenőnek, Bíró Lajosnak, Almásy Györgynek és egy sereg külföldi utazónak is.

Ha ezt is meglátta volna Vámbéry a maga életében, akkor talán jobban meg volna elégedve vele. És könyve nem keltené azt a melankolikus hatást az olvasóban is, amit így kelt. Igaz, hogy ez az elszomorodás egyáltalán nem leverő hatású, hanem inkább valahogyan jóleső és megnyugtató akkordban végződik. Mint ahogy Vámbéry is végzi, úgy érezzük: „küzdelmes nap volt, de szép nap volt!”

CURIE PÉTER

Curie Péter valóban megérdemelt volna a tudomány géniuszától annyit, hogy legalább tragikus módon halhasson meg, és ne olyan ostoba szórakozottság és véletlenség okán, mint aminőt - de ártatlanabb formában - a fliegendebeli hosszú hajú tudósokkal szokott elkövetni az elmerültségük és az a kétségtelen tény, hogy az agyvelőember még az utcán is gondolkodik, ott, ahol mi, szememberek csak nézünk, és nem belülről kifelé, hanem kívülről befelé szedjük az érzéseinket, impresszióinkat. Vajda Jánost, az utca nagy monológusát egyszer a hajdani Csigavendéglő előtt ütötte el egy társzekér, Beöthy Ákost pedig, az utca másik nagy magánbeszélőjét a szemem láttára mentette meg egy hordár ébersége és galléron ragadása az Erzsébet körúton a villamos-elgázolástól.

Curie Péter szerencsétlenebb volt ezeknél a még utcán is gondolkozó elmetársainál. Őt a Dauphin utcában, amely Párizs egyik legforgalmasabb, de egyúttal legszűkebb utcája is, a Pont Neuf közelében leütötte lábáról a társzekér, és keresztülment - milyen gaz iróniája a sorsnak - éppen az agyavelején.

Ostobán, tragédiátlanul, szinte karikatúraszerűen mállott így egy kásával a párizsi utca fekete sarával a huszadik század eddig legnagyobb tudományos feltalálójának az a része, amiben a gondolat lakik. Curie Péter meghalt úgy, ahogy a napszámban dolgozástól és pálinkaivástól kimerültek az agyvelőtelenek szoktak meghalni.

Pedig, mondom, a huszadik század első legnagyobb találmánya, az a kitalálás, amely a fizikát kiforgatta eddigi sarkaiból, a Curie nevéhez van fűzve, mert az ő agyaveleijéből kelt. Sőt ami még különállóbb az egész tudomány történetében, nagy felfedezésével megcáfolta a legnagyobb embert is: Shakespeare-t. „Ó, mért nem születhetik ember, hogy félig asszony is ne segítsen hozzá” - kiáltja a Lándzsarázó, a világnak Schopenhauer mellett legnagyobb asszonylenézője, és ekkor megéri a világ, hogy a fizika öröknek vélt tételeit, a megingathatatlanak látszókat felforgatja Curie Péter a - felesége, Szklodovszki Mária segítségével. Mert Curie-né, ez a második legintelligensebb szláv fajból, a lengyelből származó Szklodovszki Mária segítette hozzá az urát a radioaktív anyagok dönthetetlen bizonyítékának, a rádiumnak a felfedezéséhez.

A radioaktivitás új, felforgató, sőt forradalmi fogalma a Curie házaspár nevével függ össze. A Pont Neufnél szerteloccsant koponya és a Sorbonne vidékének egyik, nem tudom, milyen nevű utcájában gyászoló özvegyasszony tudása és invenciója vitték el a fizikát megint addig, ameddig egy szerencsétlen, a bidermájerek és dárdás polgárok által örültek, féleszünek nevezett neuraszténiás, ingerült idegzetű, szédelgő fejű és lombrosói külső típusú alak emelte, akit úgy hívtak, hogy Newton.

Newton, aki nem mert kocsira ülni, akinek a gyomra felémelyedett, ha a partról nézte is a tenger hullámain, és aki aszerint pofozta fel naponta a gazdaasszonyát - húszévi szenvedésének sorstársát -, ahogy a beleiben többé vagy kevésbé gyülemlettek meg a gázok, mondom, Newton felállította az emanáció elméletét. Azt vallotta, hogy a hő és a fény: kisugárzás, az okozójuk anyagának milliárdnál több apró részre való oszlása, tehát folytonos energiacsökkenés vagy legalábbis energia-átváltozás.

Ekkor jött a másik nagy angol, Huyghens, a hideg, az okos és számító. És ő, némileg Bernouilli Dániel segítségével bebizonyította, hogy az anyag örök, az energia is örök, és hogy a hő meg a fény nem emanáció, nem anyagkisugárzás, hanem éterrezgés. Diagnosztizálta újból a természetet, felállította újból a kórképét, és úgy konstataálta, hogy Bernouillinek igaza van, az anyag is, az energia is örök, és mindig megmaradó.

Dogmájává lett ez a fizikának, és amikor az elektromos felfedezések révén némi aggodalmas jelenségek kezdtek mutatkozni, akkor is inkább a tényeket nyalták simára a hivatalos tudósok, semhogy a tételek merev négyszögeiből engedtek volna valamit. Ezek a keretek csak akkor reccsentek meg az összeomlás végzetes és félreérthetetlen hangján, amikor egy magyar embernek, Lénárdnak az észlelése nyomán Röntgen megállapította, hogy a villamos áram mínusz sarkán olyan sugarak is jelentkeznek, amelyek nem világítanak és nem melegítenek, de azért mégis keresztülhatolnak addig sugártól áthatolhatatlannak vélt rétegeken keresztül is.

Szinte egyidős és egészen bizonyosan kongeniális volt ezzel a felfedezéssel Becquerel észlelete, hogy a laboratóriumában őrzött matériák egyike olyan sugarakat lövellt ki magából, amelyek anyagiak, amelyek tehát az anyag és energia szoros elkülönítésének az elméletét megdöntik, és arról tesznek tanúságot, hogy az anyag átalakulhat energiává is, az energia pedig alkalomadtán anyaggá. Ezzel feldőlt a szigorúan monisztikus világnézet, mert - még monisztikusabbá vált. Úgy derültek meg az élet nagy rejtelmének dolgai, hogy a világ még a meglévő kettességében sem kettő, hanem csak egy. Az energia és az anyag azonos, és csak megjelenésbeli különbség.

És ekkor következett ehhez az új világnézethez a döntő bizonyíték - a rádium. Ami Huyghensszel szemben tökéletesen Newtonnak ad igazat. Ami, az éter feltevésével, de be nem igazoltságával és megtapasztalatlanságával szemben szinte prófétája, új hirdetője annak a newtoni elméletnek, hogy csak anyag van a világon, s hogy az úgynevezett energia sem egyéb, mint az anyag megnyilatkozása. A teljes monizmus, a világ egységének és egyetlenségének a koronatanúja.

És ezt a koronatanút a tudomány ítélőszéke elé Curie Péter és Szklodovszki Mária, a felesége idézték. A szurokfémből ők állították elő a héliumot, a polóniumot és az aktíviumot, amelyekről csakhamar kiderült, hogy mind a három egy: rádium.

Az új, titokzatos elem meg volt találva, a fizika régi törvényei halomra dőltek, a Bernouillinek anyagmegmaradásról szóló törvénye tarthatatlanná vált, a tudomány - csak pár éve még ennek - rászorult arra, hogy új világnézetet kutasson ki magának.

Ma még nem találta meg a világnak ezt az új látását, ma a legnagyobb zavarban van még. És amikor a legnagyobb szüksége lett volna arra, hogy minden hozzáértő munkása teljes erejével álljon munkába, akkor jött egy ostoba kocsi, és elgázolta az e dologban legbeigazodottabb, legelmélyedtebb agyvelőt. Curie Péter ostobán, tragédia nélkül, utcai balesetnek lett az áldozatává.

Pedig annyit legalább elvárhatott volna a rádiumtól, hogy az tegye a mártírjává. Ahogy Richman az elektromosságnak, Zambecari a levegőnek, Müller orvos pedig a pestis bacillusainak lett az áldozatává, úgy Curie-nek is megtehetette volna ezt a szívességet a rádium, hogy ő ölje meg.

De a rádium hálátlan, mint minden igazi nagyság. Odaadta a felfedezőjét az utca teherkocsijának.

És Curie tragikuma az, hogy nincs a halálában semmi tragédia.

HŐSCSINÁLÁS

HŐSCSINÁLÁS

Hogy aki egy regényt vagy novellát, sőt csak egy kis novelletet vagy humoreszket is ír, annak hősré, illetve hősnőre van szüksége, azzal mindenki tisztában szokott lenni, aki az írás művészetéhez szegődött vagy szegődni akar; de a nehézségekkel, amelyekkel egy ilyen használható hősnak a felkutatása és megfelelő átalakítása össze van kötve, csak igen kevesen vannak mindjárt eleinte tisztában.

Persze, a laikus azt hiszi, hogy minden ember lehet szükség esetében hős, és mint ilyen, alkalmazható is. De a szakember tudja, hogy még egy, a hősségre szembeszökőleg alkalmas ember sem nélkülözhet bizonyos preparálást, és hogy a hős megteremtése olyan elővigyázati szabályokat és tekinteteket igényel, melyről a beavatatlannak fogalma sincs.

Mindjárt először is, ami a hősnak külső körülményeit illeti, őrizkedjék a kezdő író azt egy nagyon sok gyermekkel megáldott családból kiválasztani. Egy fél tucat gyereket ugyanazon regényben elpusztítani csaknem olyan nehéz, mint azon gyerekeket világra szülni és felnevelni. De minek is vegyen az ember magára ilyen felesleges terhet! A sok hiábavaló gyerek mindig csak a lába közé akad a hősnak, és a szerző még annak a kellemetlenségnek is kiteheti magát, hogy a története folyamán egyik vagy másik könnyelműen életre keltett gyermekét az olvasó rettenetes bámulatára egészen elfelejti.

Szóló-fiúk és egyetlen leányok tehát már régóta igen kedveltek ezen a téren. Csak angol regényeknél tanácsos egypár idősebb testvért kézügyben tartani. Ezeknek azonban nincs egyéb dolguk, mint az, hogy midőn a hős a nyomornak immár minden kínját átszenvedte, egész szabályszerűen kétségbe akar esni, a történet háttérében minden lárma és feltűnés nélkül valami módon nyakukat szegjék, és a hőst általánosan örvendetes meglepetésül minden címeik és vagyonuk örökösévé tegyék.

Ami a hős egyéb körülményeit illeti: kerüljön az író minden félig-meddig való dolgot. Ha alávalónak és obskúrusnak kell lennie, legyen az teljes mértékben. Sue Jenő és Zola, kik hőseiket és hősnőiket nagy kedvteléssel húzzák elő a legközelebbi sárcsatornából vagy a mosóteknő mögül, ebben a tekintetben igen jó példát mutatnak; de ha gazdagnak és tekintélyesnek akarjuk hősünket, ne legyünk itt se tartózkodók.

Minek szorítsunk egy hőst százezer tallérra, mikor csak egy nullába kerül neki egymilliót adni? Egy ismert párizsi lap egy még ismertebb nevű írónak oly megjegyzés mellett küldte vissza beküldött regényét, hogy nem használhatja, mert a hősnőnek csak ötezer frank évi jövedelme van, a lap olvasói pedig megkívánnak legalább ötvenezret.

Hiszen mind az olvasóra, mind a szerzőre nézve egyformán kellemes, ha a pénzt, mellyel a köznap életben, fájdalom, úgylis oly takarékosan kell bánni, egyszer telt marokkal szórhatja.

Tanácsos azonban a hősnak vagyoni kimutatását valami különös pénznemben fejezni ki. Pl. tallérokban, livres-ekben, avagy maravedikben, amikről senki sincs tisztában, legkevésbé a szerző maga, hogy tulajdonképpen mennyit is érnek. Ennek az a jó oldala, hogy nem csíphetik olyan könnyen a hőst vagyonának túlságos, esetleg két-három ízben való elköltésén, mert senki sem tud utána számolni. Id. Dumas pistolokban fizeti a hőseit, egy más író meg legszívesebben doublonokban. Legokosabb Ponson: ő rendes évjáradékot ad neki.

Hogy a hősöknek meg a hősnőknek nem szabad olyannak lenni, mint más közönséges halandóknak, az magától értetődik. Szépség és csúnyaság - nemcsak csúnya hősök, hanem csúf hősnők is voltak már szépirodalmilag alkalmazva, de ezen utóbbi kísérlet kezdőknek nemigen ajánlható - mindig kivételes mértékben legyen a hősnőknél jelen. Ha szép, ha nagyon szép valaki, az még nem elég: kell rajta valami különösnek, valami nem rendesnek lenni, hogy az bizonyos pikáns mellékízt adjon.

A haj és a szemek itt a legkorlátlanabb tért nyújtják a képzeletnek.

Olvastam egy novellát, melyben egy leány jön elő, kinek barna hajában éppen homloka felett, egy fehér fürt van: ez igazán hősnőies! Vacano a szép lotharingiai Margitról azt mondja, hogy almavirágszínű haja volt. Mivel az almavirág, köztudomás szerint rózsaszín és fehér szokott lenni, tessék elképzelni lotharingiai Margitot. Laube osztrigaszínű szemeket ír hősnének, Jókai pedig a férfiszépség ideáljaként egy ifjút ír le „savószínű bajusszal, mely a sötét arcbőrön krétavonal gyanánt látszik”.

A szem és haj különösségeinek komplikációja aztán Falbenheim Pompeia *Az élet komédiásai*-ban, kinek nem elég a neve, hanem még a haja ezüstfehér hozzá, és az egyik szeme kék, a másik meg fekete.

Midőn Jókai *Szeretve mind a vérpadig* című regényében az ördögien szép Osmondáról egy és ugyanazon fejezetben azt mondja, hogy gyönyörű haja éppen térdéig ért, azután pedig azt, hogy mikor állt, haja a földön gyűrűzött végig, ebben nem kell egyebet látnunk az olvasó érdeklődésének egy kis ártatlan felcsigázásánál.

Jókai különben bő leltárral rendelkezik zöld bőrű, homlokukon vörös szívvvel megáldott stb. stb. hősnőkkel.

Ami a hősnő alakját illeti, legyen az vagy gyengéd és finom, mint egy szilfid, vagy nagy és telt, mint Junó. Középmínőségek kevésbé kedveltek. Mindkét esetben gondoskodják azonban a szerző arról, hogy hősnője egyik legfőbb kötelességének eleget tegyen, ti. „könnyű legyen, mint a rózsalevél”.

Ezt már a hősrre való tekintetből is megkövetelhetjük, mert hiszen nem szabad vonakodnia szíve hölgyét órák hosszat hordozni árkon-bokron keresztül, és pedig tout gracieuse karjai közt, nem pedig a hátán, ha mégoly könnyebbségére szolgálna is ez neki.

A hősnő csak akkor viheti a hőst, ha ez halott vagy sebesült; egy olyan hős, aki egészséges állapotban, bármily égető körülmények által kényszerítve is, magát a hősnő által hordatná, ugyanazon pillanatban megszűnnék hős lenni.

Ha a szerző hősnének vagy hősnőjének külsejével szerencsésen végzett, akkor, mint ahogy a gondos háziasszony nem ad használatba mérköletlen ruhadarabot, ő sem bocsátja ki addig kezéből, míg valami ismertetőjellel el nem látta.

Egy kis anyajegy a fül mögött, a nyakon, a felső karon (Hackländer ezt egyik regényében a hősnő szíve fölé helyezi, ami azonban a felfedezés kényes volta miatt nemigen tanácsolható) mindez elkerülhetetlen a mai regényekben, ahol végre is mindenki mássá lesz, és senki sem ő maga, hanem valaki más. Csak szükség esetén helyettesíthető egy medalionnal, egy régi láncsal, egy fél gyűrűvel vagy ilyesvalamivel.

Igen jó szolgálatokat tehet egy sebhely mindazon esetekben, ha a hős felismerése nehézségekkel jár, valamint sokszor egy sebhely elégséges arra nézve, hogy valakit még közvetlen környezetére nézve is felismerhetetlenné tegyen. Így „East Lynn”-ben, hol egy seb, egy szemüveg

és bő ruházat lehetővé teszik a nőnek, hogy éveken keresztül férje házában lakják anélkül, hogy felismernék.

Saphir azt mondja, hogy inkább tíz asszonyt táplál, mint egyet ruház; így a regényíró is inkább teremt tíz hősnőt, mint hogy egyet divatosan öltöztessen. Egy író alapjában véve mégiscsak férfi, és mint ilyen, még azt sem tudja, hogy a felesége hogyan fészülködik, nemhogy öltözködésének titkait ismerné. Azért legjobb, ha a részleteket kikerüli.

Praktikus a hősnőt mindig fátyolban járattatni, mert ez esetleg álarcul is szolgálhat. Eckstein meséli el, hogyan udvarolt egykor párizsi útja alkalmával életre-halálra szemben ülő útitársnőjének, kinek fátyla alatt egy tizennyolc éves szépséget sejtett, mígnem a fátyol alól egy ötvenéves matróna arca tűnt elő. Egy másik író pláne szerelmet vallat a vővel saját napának. Olyan gondolat, melytől lúdbőrössé lesz az ember háta.

Hogy a modern fátyolok nemigen felelnek meg az ilyen céloknak, és ha megfelelnek, viselőjüket az orra bukás folytonos veszélyének tennék ki: az ne aggassa az írókat. Ha ilyen csekélységek fennakad, akkor csak vágja inkább földhöz a tollat azonnal.

A hősnek a külső ellátása már közel sem ütközik annyi nehézségbe, mint a hősnőé.

Jó, ha mindig van nála tartalékban egypár erszény, mert ki lévén téve minden pillanatban a nagylelkűség eshetőségének, pénzét mindig erszényestől kell odaajándékoznia, tehát egy erszénnyel bizony nehezen érne be. Ha csak valamit is ad magára, mindig arannyal fizet, és vagy nem várja be, míg visszaadnak neki, vagy pedig a visszajáró aprópénzt előkelő kézmozdulattal könnyedén visszatolja.

A hősnőtől nem kívántatik ilyen messzemenő nagylelkűség, de neki is jól áll erszényét hordani magával, melynek selyemrecéin keresztül az aranyak átvillognak. De az erszényt a világért sem teszi soha „zsebébe”, hanem mindig „ruhájának redői közt tünteti el”, leveleit pedig és egyéb értékes irományait keblébe rejti.

Jól szem előtt tartsa a szerző azt is, hogy a hősnő, ha mégoly élettől duzzadó vagy naiv is, evés-ivás dolgában a lehető legnagyobb fokban mértékletes legyen. Mint némely férfi, illúzióját megőrzendő, nem nézheti ideálját evés közben, úgy az olvasó is elvesztené szimpátiáját oly hősnő iránt, aki jó étvággal ennék. Egy csésze tea és egy darabka kétszersült, ha elájul, akkor pár csepp bor, kirándulások alkalmával frissen fejt tej, aranysárga vaj, egy kis méz; ez tulajdonképpen minden, amit egy óvatos író hősnőjének megengedhet.

De úgy látszik, nem is kíván egy igazi hősnő többet, mert e vékony koszt mellett is mindig jól érzi magát. Vagy legalábbis olyan prózai kisebb bajoktól, mint gyomorgörcsök vagy nátha, mindig ment. Komolyabb bajokat, sorvadást, szívbajt stb. kap ugyan néha, de aztán az utolsó stádiumban, valami örvendetes esemény beálltával - pl. ha szerelmesét viszontlátja - hirtelen szerencsés fordulat áll be, amikor is aztán a teljes felgyógyulás csodálatos gyorsasággal következik be.

Valóban bámulatos némely hősnek szívós élete. Amit egy ilyen kiáll, anélkül hogy szenvedne, az valóban meglepő.

De ahogy a bűvészt, aki óránkat szemünk előtt összezúzza, pisztolyba tömi, és a levegőbe kilövi, a legnagyobb léleknyugalommal nézzük, mert tudjuk, hogy az órát sértetlenül vissza fogja adni, úgy a szerző is összelöveheti, leszúráthatja, elégettetheti, kerékbe töretheti, sőt fel is négyeltetheti előttünk hősét anélkül, hogy ez alterálna bennünket. Csak bizonyos óvatosságot ne tévesszen szem elől a kifejezésekben.

Ha azt mondja: „a hős szíven találva, mozdulatlanul, keresztülszúrva, élettelenül rogyott a földre”, ez még nem akadályozza abban, hogy a következő fejezetben ismét épségben a publikum elé ne vezethesse. De ha azt mondja, hogy „halálosan találva”, vagy „holtan rogyott össze”, aztán mégis új életre hozza, az már - még szenzációsabb.

Ha meg nem is ölheti mindig hősét, eltemetheti, ahányszor csak akarja. Csak könnyen ki nyitható sírboltba temesse, vagy szelelőlyukakkal ellátott koporsóba vagy úgy, mint ahogy egy regényben olvastuk, melyben egy tetszhalott gróf koporsójába egypár palack forró homokot tesznek, és úgy mentik meg Szibériától. De ne temessük el a hőst előbb, mintsem megkereszteltük volna. Ez a keresztelés azonban a legnagyobb dolog, mert valamint könnyebb egy könyvet megírni, mint helyes címet találni neki, úgy könnyebb egy hőst életre hozni, mint egy új, csinos és megfelelő nevet találni neki.

Ha már a szerző utasításaink nyomán egy hőst vagy hősnőt kigondolt, helyes körülmények közé helyezett, megfelelő külsőt adott neki, kellő ruházattal, elpusztíthatatlan, áldott egészséggel és hangzatos névvel ellátta őt, akkor már nem nagy baj, ha a belső dolgokról el is felejtkeznek.

Hisz annyi ezer regényhős és hősnő keresztülvágja magát az életen, minden komolyabb szellemi tulajdonság nélkül! - Eggyel több vagy kevesebb már nem határoz. Csak rajta, rázzuk bátran a kaleidoszkópot, míg csak a tarka üvegdarabkák, szerelem, féltékenység, gyűlölet, harag, bosszú, nemeslelkűség, lemondás és több efféle megint új alakulatot nem adnak.

Mentül sűrűbben tódulnak össze egy helyre az üvegdarabkák, annál jobb; tömör cselekmény, némi valószínűtlenség, sőt egy kis lehetetlenség: íme ez a kedvelt haut-goût-ja a mai regényeknek.

Sok esemény, kevés színezés, hatás, de semmi visszahatás, sok szenvedély, kevés érzelem, bonyodalom, kifejlődés nélkül. Ez a használható recept a tésztahoz, melybe a mai író a hőst és hősnőt csakúgy belenyomkodja, mint a szakács a szarvasgombát a pástétomba.

HISTÓRIAI ANEKDOTÁK

A napokban egyszer a kezembe került egy könyv, melynek a címe ez volt: *Történeti adomák, a világtörténet legnevezetesebb szereplőiről, különös tekintettel Magyarországra*. Átolvastam a könyvet, és tartalma valóban meglepett. Beláttam, hogy a történelem nagy alakjainak jellemzésére semmi sem alkalmasabb, mint egy-egy rövid kis csattanós anekdota, amely a villámfény frappáns árnyékhatásával domborítja ki egy jellemnek a legkiemelkedőbb részeit.

Mondom, a könyv tartalma meglepett, de egyúttal egy elhatározást is megérlelt bennem. Sokat foglalkozom történeti dolgokkal, és sok olyasmit tudok, ami a nagyközönség előtt ismeretlen, s átkutatva emlékezetem tárházát, arra a meggyőződésre jutottam, hogy tudok én sok kiadatlan történeti anekdotát is. A fent említett könyv érlelte meg bennem az elhatározást, hogy ezen adomákat egy kötetbe gyűjtve ki fogom adni. A legközelebb megjelenő műből egyelőre mutatóba közlöm a következő történetkéket.

*

Temisztoklesznek, folytonos tanulmányai folytán, megvolt az a képessége, hogy az emberek gondolatait el tudja találni. - Egyszer Athén egyik utcáján menve vele szembe jött egy ember, aki amint őt meglátta, botját felemelte, és fenyegető szavakkal feléje rohant. Temisztoklesz rögtön belelátott ez ember belsejébe, és így szólt hozzá: „Te meg akarsz verni!” Az elmeél ily

csodálatos nyilvánulásán elbámuló botos ember ámulva ejtette el fütykösét. Temisztoklesz pedig hidegvérrel, de futó lépésekkel odébbállt.

*

Midőn Mátyás király egy napon vadászni lement Palotára, a kirendelt hajtók közt észrevett egy öreg hajmáskéri parasztot, akit már régebről is ismert. „No öreg, megint itt vagy?” - kérdezte a király nyájasan. „Hát persze”, hebegte a megijedt paraszt, s lekapta süvegét. A király aztán nyájasan megveregette a vállát, és még sok éven át uralkodott.

*

Szókratesz igen bölcs ember volt. Felette bölcs volt. Egyszer ki akart menni sétálni, de Xantippe eldugta a szandáljait. „Akkor mezítláb fogok kimenni” - szolt a bölcsészek apja, és otthon maradt.

*

Arkimédesz tudvalevőleg egy csavart talált ki, és nem hagyta megzavarni a köreit. Mikor egyszer a fürdőkádban ült, felfedezte, hogy mennyit veszít minden test a súlyából a vízben. Kiugrott a kádból, és lepedőjét is ottfelejtve, hazaszaladt. Ezzel ugyan nagy hasznot tett a tudománynak, de másnap a megfigyelőosztályba szállították, s mikor kiderült, hogy nem elmebeteg, a rendőrség érzékenyen megbüntette kihágásért.

*

Simonyi óbester, a legvitézebb huszár igen szigorú rendet tartott az ezredében. Különösen meg volt tiltva a legénységnek, hogy pipáját a tölténytartóban tartsa. Egyszer egy fiatal, leányos képű rekruta mégis megszegte a parancsot. A káplár rajtacsípte, és raportra vitte az óbester elé. Nagyon remegett a szegény fiú a raporton, mert tudta, hogy szigorú tömlöcbüntetés várja.

Azonban csalódott! Simonyi előbb ötven botot veretett rá, és csak aztán küldte az áristomba.

*

Mátyás király egyszer eltévedt a vadászaton, és egy szegény szénégető kunyhójába volt kénytelen a zápor elől bemenekülni. A szénégető szívesen látta a királyt, megvendégelte vadhússal, tejjel, tojással, és szénából pompás nyugvóhelyet rögtönzött neki. - Mikor másnap a király meg akarta jutalmazni egypár arannyal a szénégető vendégszeretetét, akkor vette észre, hogy nincs nála pénz. „Jótéteményeidért meg foglak jutalmazni. Jöjj fel majd Budára, én a király vagyok.” - „Az mindenki elmondhatja magáról” - felelt a szénégető, és lehúzta a királyról az ujjast.

*

A hetvenes évek elején, tehát nem sokkal a kiegyezés után, Deák Ferenc egyszer éppen a Nemzeti Casino kapuja alatt találkozott Andrássy Gyula gróffal. „A Casinóba mégy?” - kérdezte Andrássy a haza bölcsét. „Oda - felelte Deák, szokott csendes humorával -, te meg onnan jössz, ugye?” „Igen” - szolt a nemes gróf, és ruganyos léptekkel távozott a Kerepesi út felé.

AZ ASSZONY ÉS A PÉNZ

Csávolszky Lajos nem az irgalmas szívű emberek közé tartozott, a jószívűség és emberszeretet nem voltak elsősorban való erényei. Szegény Pöschl Béla doktortól kezdve, akinek a pénzen megindult az Egyetértés, s aki azután vagyonilag teljesen tönkretéve az örültekházában halt meg, egészen a talán még ma is nyögő váltózsiránsokig sokan beszélhetnének erről. Csávolszky Lajosnak tehát nemigen lett volna joga ahhoz sem, hogy másoktól valami különös irgalmasszívűséget, jóságot vagy emberszeretet-produkciót várhasson el. És ámbár nem hiszek abban, hogy az élet is él a költői igazságszolgáltatás magasztos kiegyenlítésével, nem hiszek a minden bűn megbűnhődésének az elméletében sem, azért mégis, ha néha az életben is véletlenül éppen úgy fordulnak a dolgok, mint Hoffmann Ferenc erkölcsös történeteiben vagy a *Tamás bátya kunyhójá*-ban, avagy a *Vékfildi lelkész*-ben, és mindenki, jó, gonosz egyaránt elveszi a jutalmát, bizony, valami meglepődésfélét érzek, sőt néha talán kárörömet is, és gondolom, minden hipokrita ember ilyesvalamit érez.

De a Csávolszky Lajos esete már nem ezzel a cinikus meglepődöttségfélével tölt el, hanem megborzással, lúdbőrző kényelmetlenségérzettel. Mert Csávolszkyknak talán senkitől e világon nem volt joga hálát vagy szeretetet várni, csupán csak egy embertől, de attól aztán mind a kettőt és a legnagyobb mértékben: a feleségétől. És éppen ez az egy ember volt az, aki végigjárta vele a vezeklés minden kálváriáját, és a Csávolszky tortúrája csak azért nem volt a legnagyobb kínszenvedés a világon, mert ő maga nem tudta, hogy tulajdonképpen mit is cselekszenek vele. Vagy talán megfordítva van a dolog. Ha megtudta volna hirtelenül Csávolszky a felesége titkát, talán nem lett volna olyan hosszú és nagy a szenvedése, mert belehalt volna a rémületbe.

A hajdan milliókkal rendelkező ember, a politikai, zurnalisztikai és pénzügyi hatalmasság a feleségét a semmiből vette magához, és az ambícióinak - pedig kegyetlenül nagy ambíciói voltak - talán egyik legnagyobbja az volt, hogy az asszonynak meglegyen mindene, a fényűzéstől kezdve a tisztességig, a gyönyörűségtől kezdve az ünneplésig. Még amikor összetört, és elvesztek a milliók, és megjött a betegség, akkor is csak az asszonynak - most már csak - a kényelme és a vigasztalódása volt a gondja. Megkezdődtek a nagy nyomorúság napjai, Csávolszky visszavonult a Zuglóban arra a kis skvárkájára, amije a milliók vigyorgó omladékául megmaradt még, és élt abból, amit nagy társszeretetével, de hajh, a szíve szándékához elenyészően kicsiny erejével adhat beteg és öreg újságíróknak a kollegiális segítség.

Nem, azt nem szabad mondani, hogy kegyelemkenyéren éltek Csávolszkyék, mert újságíró újságíróknak nem kegyelemből ad, hanem kegyeletből. De ennek a kegyeletnek a kenyereből bizony csak apró karajok telnek, és a Zuglóba félrehúzódt házaspár az utolsó esztendőben a szó szoros értelmében abból a retekéből, kalarábéból, miegymásból élt önkénytelen vegetáriánus életet, amit a ház mellett a kis kert földje termelt. És Csávolszky betegsége folyton haladt előre, és Csávolszkyknak megmondták ezt az orvosok, és megmondták neki azt is, hogy nincs segítség, mert a beteg életét csak valami nagy kényelem, csak százazrekkel elérhető lelki nyugalom, állandó kezelés, talán drága szanatórium, talán még drágább délvidéki tartózkodás hosszabbíthatná meg. Az orvosok ezt megmondták az asszonynak kötelességszerűen, és az asszony talán még sírt is.

Mialatt pedig mindezek történtek, azalatt két bécsi bankban kamatozott, kamatos kamatokat halmozott egymásra háromszáznyolcvanezer korona. A Csávolszkykné félredugdosott pénze. Amit a régi jó időkben rakosgatott el, s amihez nem nyúlt hozzá, amiről nem beszélt még a fekete retek, a haldoklásra forduló betegség idején sem. Mártírként, világ szármalmára tartott ki a koldus és beteg férje mellett, és elvette tőle még a kalarábé felét is.

Ki láthat bele ebbe a lady Macbethénél sötétebb asszonyi léleknek a rejtelmébe? Azért tette-e, mert várta és a nyomorúsággal siettetta a betegtől és vele együtt a koldusélettől való szabadulást, vagy pedig csupán csak az ő asszonyi pénzösztöntől vezetve? Mert az asszony az, aki a pénz szélsőségeibe a legkönnyebben beleesik, vagy oktalanul tékozlóvá, vagy megfoghatatlanul nagy mértékben fukarrá válik.

A százezrek szaporodtak, a beteg ember mindjobban hajlott a sír felé, az asszony pedig várt. Várta a halált. És a Halál csakugyan megjelent. De nem úgy, ahogyan talán mind a ketten reménykedtek benne ott künn a Zuglóban. Nem szép, szabadító, kincset osztó, görögösen ifjúra stilizált fáklialefordító személyében, nem is fájdalomkat elcsillapító, éhséget, álmatlanságot megszüntető bölcs öreg homokember alakjában, hanem az igazi formájában. A kajánul vonagló csontoknak és a pokol kénkövétől bűzhödt koponyavicsorgásnak abban a formájában, amelyben legnagyobb papja, legigazabb meglátója, Hogarth ismerte meg.

Milyen kicsiny a Maeterlinck L'intruse-jának a borzalma ahhoz az iszonyúsághoz képest, amit a Halál ott kint a Zuglóban mutatott meg. Belépett a kicsiny villába, megpendítette a kaszáját, s amikor elment megint, akkor - az asszonyt vitte el magával. Az akronitikusan beteg, Létheváró férj életben maradt, az életre sóvárgó, új életre pénzt halmozó asszony meghalt váratlanul, hirtelen támadt betegségben, amit talán - nem, bizonyosan - az a nyomorúság szerzett meg neki, amelytől a férje halálát várta. És Csávolszky elsiratta a feleségét, a hűséges hitestársát, aki kitartott vele a nyomorúságban, és el nem hagyta a betegségében. És rövid időn utána is halt. Így szokott ez történni régi házastársakkal, egymást a sírig szerető hitvesekkel. A bécsi bankokban pedig a százezrek kamatoztak tovább.

A történet vége azután már egészen természetes. Ahogyan Hamlet hagyatékát Fortinbras likvidálja, ahogyan Richárd birodalmát, amely már egy lóért is eladó lett volna, Richmond még olcsóbban, egy halálért is megkapja, úgy jutott az eltitkolt vagyon a régi hitelezők kezére, akik mindent tudnak, és semmit sem felejtnek el.

Most kommentálni is kellene valahogyan ezt a történetet. De ahogyan a való élet legkomikusabb eseményei - kérdezzétek csak meg a hivatásos humoristákat - a legalkalmatlanabbak arra, hogy eltréfálkozzék rajtuk a toll, úgy a valóságnak ezek az egészen kész, már magától az élettől teljesen kidolgozott történetei nem tűnnek kommentárt. Mert nincs, aki jobban tudná magyarázni őket, mint ahogyan ők saját maguk magyarázzák magukat, és ezek azok az egészen világos és minden ítékezéshez hozzáférhető esetek, amelyekben senkinek a véleményét külön és a nyomdafesték szuggesztív erejét bíró véleménnyel befolyásolni nem szabad.

Alusznak már mind. Aluszik Pöschl Béla, aluszik Csávolszky Klementina, aluszik Csávolszky Lajos. Ki bolygatná a sír nyugalma, ahol minden millió egyre megy?

A NAGY IGNÁC

Elsősorban is azt köszönöm meg neked, ó, Ignác, hogy megtanítottál, hogy a sokféle polgári és katonai becsület mellett minden úgynevezett becsületekhez hasonlóan többnemű a zsványbecsület is. Van az egyik, s mi, poros földi halandók eddig csak ezt ismertük: a prédán való osztozkodás igazsága és az árulkodásnak akasztófa alatt is tilalmas mivolta. Ez a zsványbecsület *befelé*, hogy úgy mondjam, a polgári becsület Zsványországban. De te, ó, Strassnoff Ignác, megtanítottál arra, hogy van egy másik zsványbecsület is, ami *kifelé* szól, s ami a ti világotokban a culeur-becsületet vagy a Standesehret jelenti. És amelynek jelrikkantása, hasonlóan a másik kettőhöz, ez: kivágni a rezet!

Mert a zágrábi tragikomédia genezise és pszichológiája egészen világos, megérthető és meg is magyarázható az emberben, az ambiciózus emberben benne rejlő ama nemes vetélkedő-vágyból, amely nemcsak nagy dolgokban, hanem kicsinyekben is előbbre viszi a világot.

Köpenickiben Voigt, ez a pancser, ez a fuser fél óra hosszára el tudta hitetni a polgármesterrel, hogy ő porosz katonatiszt, és durván, porosz módon elvitt a kasszájából egypár ezer márkát - a nagy pénzekhez már sem ideje, sem módja nem volt nyúlni, amint ma már látjuk, a saját ügyetlensége miatt. A világ azonban elámult az ügyességén, mint a faggyúgyertyák világában az első petróleumlángon, és szinte egyhangúan kiáltotta utána zsványságokba beavatott, hogy ne mondjam, zsványságból élő rendőri riportereknek:

- Ez csak Strassnoff lehetett!

Strassnoff pedig, a nagy Ignác, hogyan fölöttünk van! Valószínűen valami kényelmes kávéházban olvasta a köpenicki esetet, és elvben leköpenickte az álkapitányt, aki csak ilyen trükköt tudott kivágni. Mi hanyatt estünk, Ignác megvető kézmozdulatot tett.

Elemeztük azonban az esetet, és beláttuk, hogy a köpenicki ügy tulajdonképpen nem is olyan csodálkozni való ügy Poroszországban, ahol a gárdakapitány ura a polgárnak és a polgármesternek is. És ekkor mi csináltunk megvető kézmozdulatot Strassnoff vélt csínyje felett, de Ignác kezdett dühében hanyatt esni.

- Micsoda? - dühöngött magában. - Rám fogják ezt a fuser munkát? No hát majd megmutatom én, hogy ki vagyok!

S azzal felöltve zekéjét és a Waldenegg nevet, lement Zágrábba. Nem erőszakoskodott és nem brutáliskodott, hanem elegáns volt, fellépni tudó és sima, mint egy osztrák diplomata. Ettől a zseniális embertől kitelik, hogy talán még olyan ostobának is tudta tettetni magát. Szóval a teljes valóságosságának, az imponáló bizonyosságának a levegőjét vitte magával Zágrábba, és lakójává, szívesen látott vendégévé lett az érseki palotának akkor, amikor a köpenicki eset nyomán nemcsak minden idegen ember volt gyanús, hanem mindenki, aki él. És tárgyalt - micsoda pokoli mulatság lehetett neki, és esténként hogy húzhatta fejére a vánkost, hogy a hangos kacagása ki ne hallassék az érseki palota visszhangos folyosóira -, tárgyalt, mondom, komoly és magyar politikusok által ráncolt homlok alól nézett szembe horvát ellenzéki vezérférfiakkal, igyekezett kapacitálni őket, tárgyalt lila szín hasú kanonokokkal, és tárgyalt magával az érsekkel. És közben szedte ki belőlük, mindnyájukból a jó, finom kis pénzeket. Nem egypár rongyos százast, mert akkor gyanússá vált volna, hanem ezreket, hogy bámulva futott körül a legemberibb sottogások egyike: „Ennek az embernek nagyon sok pénze lehet, mert nagyon sokat kér kölcsön.”

És Ignác, a csodálatos, hetekig ura volt Zágrábnak. Csodálatos eleganciájával és könnyedségével elbűvölt mindenkit, vak bizalmat keltett. Ugyanakkor, amikor Czikann báró (aki mint pekingi követ a boxerlázadás idején egyedül tudott megszökni) nem tudta ráerőszakolni Szerbiára a Skoda-ágyúkat, és visszahívják, és amikor Hengelmüller nem képes Amerikában képviselni a Monarchia érdekeit, és ad audiendum verbum hívják...

A hetvenes években Filadelfiában nagy világkiállítás volt, amelynek - talán először - külön magyar osztálya is volt. Egy nap az akkor még csodaszép brazíliai császárné elment meglátogatni váratlanul a magyar kiállítást is. Lett nagy lótás-futás, sottogás, sőt kiabálás: „Hol a konzul? Hol a konzul?”

A konzul természetesen nem volt sehol. Nem azért volt osztrák konzul, hogy ott legyen, ahol kell. De ekkor előlépett egy frakkba öltözött, rendkívül elegáns magyar ember, aki angolul és portugálul is úgy beszélt, mint a született beszélő. És bemutatva magát a császárnénak,

körülvezette a magyar kiállításon; és a beszélgetése olyan vonzó volt, a felvilágosításai olyan érdekesek, hogy a szépséges császárné általános bámulatra a magyar kiállítást *kétszer* járta körül. A zseniális ciceronétól az udvarmester elkérte a névjegyét. Ez az akkor még szerény név állt rajta: Somoskeőy Géza. És Somoskeőy kis idő múltán megkapta a braziliai császártól a vicomte de Veusy címet, amelyet ma is joggal visel, meg valami nagy érdemrendet, azt hiszem, a Pettyes Onkamacska középoltját.

És most jön az applikáció meg a tanulság. Ha a mi diplomatáink olyan zseniálisak tudnának lenni, mint a gazembereink, talán még érdemes volna milliókat áldozni a nagy hatalmi állásra és viszont, ha a mi gazembereink olyan élehetetlenek volnának, mint a mi diplomatáink - nos, akkor Somoskeőyből nem lett volna vicomte, Strassnoff pedig nem főzte volna le a köpenicki kapitányt, és nem hozta volna haza a jó öreg ezreket Zágrárból.

De mint minden tragikomédiának, a Strassnoff tragikomédiájának is két eleme van. A tragikum és a komikum.

A tragikum elég komikus, és abból áll, hogy Strassnoff kifejejtett valamit a számításból: az orrát. Abba botlott bele. Bejutott a bánhoz, és a bán előtt gyanúsnak tűnt fel az orra. Más-képpen: a bánnak jó orra volt, Strassnoffnak pedig rossz orra.

A komikum ellenben egészen tragikus. A nagy Ignácot hazahozták Budapestre, de mivel a szemérmes kanonokok és a vendégszerető érsek nem emeltek vádat ellene, valamelyest érthető okokból, csalásért, ami csak magánvádra üldözhető, tehát Ignácot nem lehetett más-képpen dutyiba dugni, csak *tiltott visszatérés* címén, hat kemény hétre. Ez a tragikum elég komikus. Mert Ignácnak úgy kell. Miért jött vissza Budapestre? Hiszen a rendőrség, amikor megtiltotta neki a visszatérést, megmagyarázta neki azt, hogy „jobb neked, fiam, Náci, Zágrábban”.

És Nácinak jobb is lett volna Zágrábban, ha az a fatális orra nincs. De abba belebotlott. Ez a tragikuma és az a komédiája.

KACAGÓ SZÉLHÁMOSOK

Húsz, de talán huszonöt esztendeje is van már annak, hogy Budapesten, egymással csaknem egy időben két zseniális tolvajcsíny követek el. Az egyiknek a szerzője még ma is „ismeretlen tettes” - ami szintén a zsenialitása mellett bizonyít -, a másiké azonban nem kisebb ember, mint a híres nevezetes Somoskeőy Géza, hajdan legendás hőse a legagyafúrta szélhámosságoknak, törvényt kijátszó csínyeknek és valóságos humoristája a B. T. K. paragrafusaival való zsonglőrügyességű játéknak, ma pedig milliomos úr Párisban, jogosult viselője a vicomte de Veusy portugál főrangú címnek, tulajdonosa a Lebel-fegyvergyárnak, s egyike a - legjótékonyabb embereknek.

De tartsunk sorrendet, és mondjuk el először azt, hogy mit csinált ama nevezetes „ismeretlen tettes”, aki - ha ugyan még él - bizonyára ma is a legszívesebben marad az ismeretlenség homályában.

Ennek a dolga az Egyetemi Könyvtárban történt. Bizonyára kevés ember van Budapesten, aki ezt az épületet, amely gömbölyű kupolájával ott áll a Ferenciek tere és a Reáltanoda utca sarkán, kívülről legalább ne ismerné. Akik belülről is ismerik, azok tudják, hogy az üveges ajtókon keresztül először széles és ékes csarnokba jut az ember, amelynek egyik sarkában ott áll a portás páholya, benne pedig ül maga a portás, aki szigorúan őrködik a kis bejárókra,

minden belépőnek elveszi a kalapját, botját, felsőruháját, és bádogtáblára kivert számot ad neki helyette. Anélkül nem lehet feljutni a reneszánsz hajtással kecses lépcsőházon felfelé az első emeletre, a nagy olvasóterembe.

Ez az olvasóterem is gyönyörű szép. Óriási csarnok, amelyet a világosság teljesen átjár. A falai föl, emeletmagasságban egész a mennyezetig karzatos könyvállványokkal vannak borítva, rajtuk tízezerszámra a könyv. A terem közepén kétoldalt hatalmas nagy asztalok, mellettük komoly, nagy, kényelmes székek az olvasók számára. Az asztalok között azonban széles út van hagyva, és ezen az úton keresztül lehet odajutni a könyvtár trónusához, ahhoz a magas pulpitusra állított katedraszerű alkotmányhoz, amelyben középen maga a főőr ül, mellette pedig a segítségére rendelt tisztviselők.

A katedra előtt még egy hosszú asztal is áll, ott vannak a katalógusok, itt történik meg a könyvek kiváltása.

És ebben az egész óriási nagy teremben, ahol pedig rendszeren sok ember ül együtt, bámulatos csend uralkodik. A tudomány és tanulás csendje. Mindenki zavartalanul akar dolgozni, s ezért mindenki tiszteli a mások zavartalanságát is. Itt még a légy se dong, a villamos lámpás sem berreg.

Elképzelhető tehát, hogy milyen szenzációt csinált egy napon ebben a teremben az, hogy valaki egyszerre csak elkezdett - dörömbölni a bejáró nagy ajtón. Nem is kézzel zörgetett, nem is a lábával rugdalta kívülről az ajtót, hanem - úgy lehetett már a hangjából is kiérezni - valami nehéz tárggyal döfötte. Mintha faltörő kossal akarná bezúzni.

A teremszolgák, ezek a tisztos, öreg csoszogók, riadtan szaladtak oda, és szinte félve nyitották ki az ajtót, hiszen egyiknek-másiknak a fejében még az a gondolat is megfordulhatott, hogy talán ugyanaz a Bajazet szultán jön itt a pogányjaival, aki a világhíres alexandriai könyvtárat is porrá égette. Nem Bajazet jött. Nem: egy simléderes sapkát viselő ember, akinek a válla ormóttan nagy létra súlya alatt görnyedezett. Annak a végével döfötte az ajtót. A szolgák bámulva néztek rá, kérdő tekintettel.

- Az óráért jöttem - felelt a simléderes ember a néma kérdésekre unott, szinte türelmetlen hangon, s azzal nyomakodott be a terembe a létrájával együtt.

Az egyik szolga ekkorra már megvitte a hírt a főőrnek, a tisztos, sárgásan fehér szakállú aggastyánnak, aki szintén aggodalmas és bosszús arccal nézett az ajtó felé.

- Az óráért jöttek - magyarázta a szolga.

- Ah úgy, az óráért jöttek? - szólt a megkönnyebbülés sóhajával a főőr, és feltekintett a feje fölött függő pompás, remekműű nagy bronzórára.

És a termen is végigszaladt a nyughatatlankodó olvasók között a megnyugvás mormogása:

- Csak az óráért jöttek - és mindenki visszamerült az olvasnivalójába.

A simléderes ember pedig csizmakongású léptekkel kopogott végig a termen, létráját odátámasztotta a katedra fölött ahhoz a falhoz, amelyen az óra függött, és elkezdett mászni felfelé. A főőr leszállt a helyéről, nehogy még utóbb a fejére essék az az ügyetlen ember, és azután hátratéve a két kezét, elnézte szép csendesen, hogy hogyan fessegeti le a sok szeggel megerősített órát a falról a simléderes.

Az jó ideig bajlódott, de végre mégiscsak leszedte az órát, és a hóna alá véve, lemászott vele, a vállára emelte a létrát is, és elindult kifelé. Még csak a sapkáját sem billentette meg, amit a főőr egy kicsit rossz néven is vett tőle. A szolgák siettek az ajtóhoz, kinyitották neki, hogy azzal is kevesebb legyen a lárma, a simléderes pedig kiment, és eltűnt - örökre.

Mert tolvaj volt, zseniális tolvaj, nem pedig valami órásmesternek a boltiszolgálója, aminek pedig gondolta mindenki. Lángeszű, hogy úgy mondjam „lélektanilag” dolgozó tolvaj volt, aki tudta, hogy ha éjnek évadján lopózkodott volna be oda a könyvtárépületbe, hogy elcsenje az órát, bizonyosan lefülelték volna. Jött tehát nappal, rettenetes lárma között, kényelmesen csinálta a dolgát, és számításának diadalmas eredménye az lett, hogy maguk a szolgák nyitottak neki ajtót befelé is, de meg kifelé is, akkor, amikor vitte az órát.

Más eset a Somoskeőy esete.

A budapesti rendőrség, amelynek abban az időben Thaisz Elek volt a feje, kereste, kutatta kétségbeesetten Somoskeőyt, isten tudja, miféle gaztette miatt. De nem tudták sehol megtalálni, csak annyit tudtak róla biztosan, hogy Budapesten van. Csakugyan itt is volt a bűn e humoristája, és ő maga mulatott a legjobban azon, hogy mennyire tűvé tesz érte mindent a rendőrség, mikor pedig ő maga mindennap délben ott sétált a Hatvani utcában a hajdani Grassalkovich-palota előtt, amely akkor a főkapitányság épülete volt, s amelynek a helyén most a Dréher-palota áll.

Végre azután egyszer elhatározta, hogy teljessé teszi a tréfát, és maga fog jelentkezni a rendőrségen. Ismert egy detektívet - a titkosrendőröknek abban az időben Budapesten mindenki ismerte -, és tudta, hogy délutánonként a Kerepesi úton a Makkhetesbe szokott járni egy-egy spriccerre. Beállított tehát egy napon, alkalmas időben ő maga is a Makkhetesbe.

Egyenesen odament a detektív asztalához, leült melléje, és maga is spriccet kérve, megszólította:

- Biztos úr, tartóztasson le, én Somoskeőy Géza vagyok.

A detektív először nagyot nézett, aztán elfogta szívét a legnagyobb - düh. Meg volt győződve, hogy ez az ember belőle gúnyt űz - hiszen akkor már mindenki Somoskeőyvel csúfolta a rendőrséget -, és egy pillanatra talán még az is megfordult a fejében, hogy ezt az embert csakugyan le fogja tartóztatni, de nem azért, mintha Somoskeőy volna, hanem azért, mert szemtelenkedik vele. Hátha el lehet ítélni, például hatóság elleni erőszak miatt. De azután mégiscsak meggondolta a dolgot, és letartóztatás helyett ráförmedt Somoskeőyre:

- Eltakarodjál innen, ecsém, ha jót akarsz, mert úgy talállak képen törülni, hogy csakugyan ott esel le, ahol az az istenverte gazember bujkál!

Somoskeőy azonban nem mozdult, hanem így felelt:

- De biztos úr, én biztosítom önt, hogy én vagyok a Somoskeőy. Meguntam már az örökös bujkálást, belefáradtam, a pénzem is elfogyott, legjobb nekem most már a börtön. Ha nem hisz szavamnak, nézze, itt van a személyleírásom.

S azzal előhúzza a zsebéből a saját, hivatalosan kiadott személyleírását, és átadta a detektívnek. Az elvette tőle, összehasonlította a nála levő példánnyal, azután pedig mind a két példányt magával Somoskeőyvel. Csakugyan passzolt a dolog az utolsó hajszálig.

- Tyhűj, az áldóját, ez csakugyan Somoskeőy! Letartóztatom az urat! - kiáltotta. - Hanem ennek az örömére még hamarosan megiszunk egy-egy spriccet. Igya csak ki, öcsém, hamarosan a borát, majd hoz helyette a Makkhetes bácsi mindjárt másikat.

Megitták az újabb spriccereket is, és ezalatt Somoskeöy arra kérte a detektívet, hogy ne gyalog kísérje be a főkapitányságra, mert azt maga is restellene, hanem majd fogad ő kocsit, azon menjenek. Úgy is lett. Kocsira ültek, és elindultak a főkapitányság felé. Amikor már közel jártak a Múzeum körúthoz, akkor a Szikszay előtt megszólalt Somoskeöy:

- Nem megyünk be egy spriccerre?

- Dehogynem! - szólt a detektív, akinek a már előbb elfogyasztott italokból úgyis viszketős volt a torka.

Bementek, és az egy spriccerből több spriccer lett, úgyhogy a detektív végre is feketekávé szükséges voltát kezdte el érezni.

- Sebaj - mondta Somoskeöy. - Itt van szemben a Zrínyi, bemegyünk oda feketére; a kocsi majd utánunk jön.

Átbandukoltak a Zrínyi kávéházba, és ott elkezdtek először feketekávéét inni rummal, azután rumot feketekávé nélkül. Somoskeöy úgy bírta az italt, mintha vashoz lett volna a feje, a detektívet azonban, mire beesteledett az idő, úgy kellett beemelni a kocsiba, ahol tüstént el is aludt. Erre Somoskeöy odaszólt a kocsisnak:

- A főkapitányságra!

Pár perc múlva ott voltak, és Somoskeöy becsöngetett a zárt kapun. A kapu aljában megjelent a portás meg egy pár órségen levő rendőr.

- Ki az? Mit akar? - kérdezték.

- Somoskeöy Géza van itt - mondotta Somoskeöy. - Tessék letartóztatni.

A rendőrök kíváncsian rohantak oda a kocsihoz, és benéztek az ablakán. Kacagva ismerték fel a detektívet, akinek az ital iránt való hajlandóságát régtől fogva ismerték.

- Hohó, megvan a Somoskeöy! - kacagtak. - Gyere csak, öreg, majd letartóztatunk!

Azzal kihúzták a detektívet a kocsiból, és nevetve vitték be az őrszobába - ott szokta rendszeresen kialudni a spriccereket. Somoskeöy pedig beleült a kocsiba, és elhajtott.

Azt hiszem, ez a két történet mindenfelé jobban megadja a magyarázatát az elmúlt hét kétségtelenül legnagyobb szenzációjának, a Váci utcai postalopásnak, és talán kissé a mentségét is annak, hogy a rendőrség ezúttal megint hamis nyomot ütött a botjával, és miközben gyanakodott Hima Sámuelre meg a feleségére - sőt a férfit le is tartóztatta, a feleségét azonban nagy ravaszul szabadlábon hagyta, hogy talán majd ő elárulja magát -, egerutat engedett a valóságos tolvajoknak, akikről azonban utólag kiderítette, hogy „nemzetközi” tolvajok. Valószínűen azért, mert, amint kiderült, sem franciául, sem angolul nem tudott egyikük sem, és amikor ezen a nyelven szólították meg őket, sietve odábbálltak.

Mondom, a fentebb megírt két kis történet magyarázza azt is, hogy miért sikerült a harmincöt ezer koronás arany zacskó eltulajdonítása. Mert a tolvajok olyan nyíltan és olyan határtalan szemtelenséggel léptek fel, amiben és amennyiben a rendes járású emberi elme nem is képes hinni. Lám, Hima Sámuel, ámbár egészen a bőrére ment a dolog, ámbár az állása elvesztése, a szabadsága, a becsülete, mindene függött azon, hogy emlékezzék, mégsem bírt visszaemlékezni arra, hogy ő egy idegennek aznap megmutatta az utat a Magyar utca felé. Mert ne tessék ám azt hinni, hogy Hima ijedtében nem vallott arról, hogy ő a lopás napján útbaigazított egy idegen embert. Ezt a rendőri kommuniké, amely az esetről szól, tévesen állítja. Dehogy! Hiszen Hima Sámuel teljesen ártatlan volt, érezte is az ártatlanságát, tehát

neki nem volt semmiféle oka eltitkolni semmit. Nem azért nem emlékezett. Hanem azért, mert a tolvajok olyan hétköznapivá, olyan természetessé tudták tenni a munkájukat, hogy a maga dolgával is eléggé elfoglalt ember éppúgy nem volt képes visszaemlékezni a teljesen eljelen-téktelenített részletekre, mint ahogy például nem emlékszik hirtelenében arra, hogy egy bizonyos, kérdéses napon lencsefőzeléket evett-e vagy pedig édeskáposztát. Mert fura dolog az az emlékezés! Ha láttok valakit, aki a munkájában nagyon el van foglalva, és közben kihúzza az óráját, hogy megnézzé az időt, kísérletet tehetek erre nézve. Kérdezzétek meg attól az embertől a következő félpercben, hogy hány óra van, és ő ismét elő fogja venni az óráját, és ismét megnézi. Mert a rendes elfoglaltságában fél perc alatt nemcsak azt felejtette már el, hogy hány óra van, hanem azt is, hogy megnézte az óráját.

Így járt Hima Sámuel is, és abba, hogy nem emlékezett már olyan csaknem mindennapos dologra, hogy a postán valaki megkérdezi, hogy merre kell ide vagy amoda menni, csaknem beleveszítette mindenét. Ez a nem emlékezés egészen természetes dolog, mindnyájunkkal közös, és azért az az ügyes gazember, aki az ilyen apró lélektani részletekkel tud számolni, dolgozni.

Ami persze a világért sem akar tanítás vagy útbaigazítás lenni a t. gazember urak számára, de amiből a rendőrség mégis levonhat magának egy kis tapasztalatot. Azt, hogy néha dobbal lehet legjobban verebet fogni, néha létrával is lopnak órát, és néha el lehet hinni Somoskeőy Gézának is azt, hogy ő csakugyan Somoskeőy - még ha maga mondja is. Mert vannak hihetetlen dolgok, de lehetetlenek nincsenek, és olykor éppen az a legnagyobb tévedés, ami a legszentebb igazságnak látszik.

Lám, a lehetetlen és mégis kényszerűen elhinni való dolgok közé tartozik az is, hogy a huszadik században, ugyanabban a hónapban, sőt talán ugyanazon a héten is, amelyen Blériot gyönyörű igazságnak revelálta előttünk azt, hogy az ember többé nem kétlábú tollatlan állat, hanem ura immár a legfelségesebb technikai gondolatnak, a repülésnek is - megújul a középkor, és Hima Sámuel, az ártatlant, a gyámoltalant, kízással vallatják. Hogy ugyanakkor, amikor az emberi elme elűzte már a levegő boszorkányait is, itt lenni a földön, a sárban még mindig boszorkánypererekhez hasonlatos rettenetességek történhetnek.

Mert amikor a Himát meggyötört detektívek szörnyű megtévedéseit olvassuk, a középkor jut eszünkbe, sőt az annál is rosszabb, a Recsky Bandi és Ráday Gedeon vallatómódjának a korszaka. És azok a rettenetes fertelmek, amikkel az ötvenes években akarta az osztrák „rend-szeretet” és „kulturácsinálás” kiirtani a nagy nyomorúság és országhizsarltság következtében jelentkező haramiavilágot, betyáréletet, zsványgazdálkodást.

Ebben az időben történt Veszprémben - ahol szintén katonai statáriális bíróság ítélkezett -, hogy egy litéri vagy sólyi botospánt (gondolom, a Kopácsyak embere volt) az a vérbíróság, amely rendcsinálásra volt kiküldve, minden kigondolható pokol legsötétebb kínszenvedésére ítélte el. Mivel a hozzája tévedt és puskával fenyegetődöz szegénylegénynek szalonnát meg idei karcost adott, tehát elítélték: *a halálfélelem minden kínjának az elszenvetésére.*

Természetesen az ítéletet titokban hozta meg a bíróság, és a vádlott előtt úgy hirdette ki, hogy: akasztófát kapott. Nem holnap - mert az rövid idő lett volna -, hanem holnapután fel fogják akasztani a veszprémi Kílátóhegyen, ahol akkor az akasztófa állt. És bevitték két napra a siralomházba, és harmadnap hajnalban kivitték az akasztófa alá. Akkor már félig holt volt. És akkor fel kellett neki mászni a létrán, és a cigány hóhér a nyakába akasztotta a hurkot. És akkor azután, amikor már csak a létrát kellett volna eltaszítani a lába alól, felkelt az exekucionál is ott levő katonai bíróság elnöke, egy őrnagy, és kijelentette, hogy - a büntetés végre van

hajtva. A bűnös elszenvedte a halálfélelem minden kínját, most már szabad, és mehet, ahova akar.

A cigány levette az elgyötört ember nyakáról a kötelet, a „kiszabadult bűnös” pedig leesett a létráról, mint a zsák, egy ideig a gyöpön rángatózott, azután az ereje utolsó megfeszítésével talpra ugrott, és elkezdett szaladni, szaladni, irtózatosan szaladni - hazafelé. Keresztül a tarlón, a sziklás kopáron eljutott a friss szántásig, és ott azután a negyedik vagy ötödik barázdában elbukott. Nem is kelt fel többé. Csak a száján lévő véres tajték beszélt égis kiáltó néma váddal arról, hogy meghalt...

Ez az Úr Születése tizenkilencedik évszázadának a derekán, az ötvenes éveiben történt. Akkor még nem volt bicikli sem, automobil sem, nemhogy repülőgép lett volna. És visszagondolva a postakocsi, a nyergesújfalusi paraszt, a cigányposta amaz idejére, még a toll végén jéggé fagyó tintacsepp is azt kérdezi, ismeri-e Boda Dezső főkapitány ezt a történetet?

Mert ha nem ismerné még, jó, ha megismeri a Hima Sámuel megkínzott detektívek fölött való ítéletmondás előtt. Mert ma már repülünk, és ma már a bicikli meg a nyergesújfalusi paraszt múzeumba való elöregedettséggel. Meg kell tehát találni a modern Torquemadák és Karaffák számára is az őket egészen jól megillető helyet.

TAKÁCS ZOLTÁN

Takács Zoltán doktor megint pénzt hamisított. De a büntetőjogászok szemében ez tőle csak a kisebb gazság, a nagyobb bűntény tőle az, hogy már megint nem illeszkedett bele a mai büntetőjog elméletének a keretébe. Vigyázzunk: nem paragrafusokat mondtam, hanem elméleteket. És ez a distinkció itt nagyon lényeges, mert éppen azt mondtam, hogy Takács Zoltánnak ez idő szerint csak a kisebbik bűne az, hogy pénzt hamisítván, vétett a paragrafusok ellen, a nagyobbik az, hogy börtönviselt ember létére is visszaesvén - tetszik érezni ebben a mondatban az abszurdumot? -, kirugaszkodott az elmélet ellen is. Mert az elmélet szerint a börtön javít, a büntetőstatisztika feldolgozott adatai szerint pedig Takács Zoltánnak semmi esetre sem lett volna szabad „visszaesni”, mert a balassagyarmati Châtelet-ben olyan kitűnően, sőt példásan viselte magát, hogy onnan mint feltétlenül „megjavult”-nak kellett neki visszatérni a világba. Mivel pedig a mai büntetőjog és mai börtönrendszer feltétlenül jó, tehát csak Takács Zoltán lehet rossz, de nem paragrafusilag rossz, hanem hogy egészen érthetően fejezzem ki magamat: „büntetőjog-elméletileg teljesen hasznavehetetlen anyag”. Nem passzol bele egyik skatulyába sem, és lehamisítja még a szürkeséget is a teóriákról.

Van a jövőmondásnak egy meglehetősen könnyű, kedvelt és mégis csaknem mindig hatásos módja. Ez az, amikor az ember utólag „már előre megmond” valamit. Irodalmi formája ennek a jövőbe látásnak az, hogy teszem fel Jókai egy 1870-ben írt regényében, ami 1792-ben játszik, egy vén cigányasszonnyal megjövendőlteti az 1848-iki szabadságharcot. A módszer jó és kényelmes, de mehercule nem ezt akarom használni most, hogy eszembe jut a nyolcvanas évek végéről valami emlékezés. Abban az időben Takács Zoltán már nagy portentum volt az egyetemen. Kitűnő, valóban elsőrendű jegyzeteket készített egyik-másik professzornak az előadásairól, s azután - mivelhogy még a bankóhamisítás is előreveti az árnyékát - kövön sokszorosította, litografáltatta őket, nagy és igazi hasznot szerezve vele a jogászoknak is, a professzoroknak is, a saját zsebének is. Ugyanebben az időben volt azonban egy egészen fiatal magántanár is - ma egyike a legkitűnőbb nevű jogászaiknak -, akinek kezdetben négy, mondd, négy hallgatója volt. Ez a négy hallgató délutánonként a Fiumében szokott ferblizni,

és félév végén a fiatal professzor is ellátogatott közéljük, hogy amikor egy-egy cukassza engedi, aláírja az indexüket.

Takács Zoltán aztán elkezdett szemlátomást nőni. Ifjúsági vezérré lett, s hamarosan nóta is készült róla, amelyben lebecsültük Tisztát, Csákyt, Fejérváryt, Török főkapitányt, s aztán a végére odaropogtattuk, hogy: „éljen doktor Takács Zoltán!” És tüntettünk, és megdobáltuk a Múzeum körúton a huszárokat koksszal, és a fülére húztuk a rendőröknek a Nemzeti Színház előtt a téli kucsmát. Mert gyönyörű idők voltak azok, a huszárok mulattak a lehangosabban azon, hogy hogyan ütik a rendőröket.

Egy ilyen tüntető napon, talán ugyanazon, amikor az öreg báró a Kálvin téren a kocsikakján állva szórta bele a véghetetlenül becsületes lelke, izzó temperamentuma és a naivság szent meggyőződése tűzcsóváit a tömegbe, a Múzeum lépcsőjén pedig a költő szavalt, aki azután most már Amerikában alapítja az új Regnum Marianumot - tehát egy minden fiatal hévtől izzó napon az a fiatal magántanár a négy tanítványával együtt ott állt a Fiume ablakában. És akkor vonult arra egyetemi polgártársak vállán diadalmenetben Takács Zoltán, és akkor szólalt meg szép, csendes hangon az a professzor:

- Gyerekek! Ez az ember tíz esztendő múlva vagy váltót hamisít, vagy hamis pénzt ver.

Ez a prófécia azonban - és ezért hihetitek el nekem, hogy igazat mondom - nem vált be, nem fordult olyan pontosan valóra, mint ahogyan a regényekben szokott. Mert Takács Zoltán már öt év múlva kollízióba keveredett a büntető törvénykönyvvel, később pedig a hamis pénzt nem úgy verte, hanem fotográfiával vagy litográfiával - hiszen bárcsak tudnám pontosan, hogy mivel - gyártotta.

Akkor még Lombrosót nemigen ismerték, és még ott járt jobban, ahol nem ismerték, mert ahol ismerték, ott le is nézték. És az a fiatal professzor mégis felismerte ott a háborgó utca forgatagában is, hogy ez az ember, ez a Takács Zoltán a félzseniknek abból a fajtájából való, amelyik szükségszerűen, kényszer alatt bűnre vetemedik. Pedig kitűnő és szorgalmas diák volt, látszólag erős akaratú, munkára mindig kész ember, ötletes, és nem mindennapi agitatív erővel rendelkező.

Az a kérdés merül fel tehát itt okvetlenül, hogy melyek azok a belső és külső okok, amelyek Takács Zoltánt bűnös emberré tették. Megint vigyázzunk: nem egyszer bünt elkövetővé, hanem olyan valakivé, aki az élete alaprendszerévé teszi a bűnt, akinél pályává és célá válik az a - nehéz! - munka, hogy mindig úgy iparkodik kivenni magának az életéből azt a részt, azt a jót, amelyről azt hiszi, hogy joga és illetékessége van rá, hogy szemben álljon, vagy alája ravaszkodják azoknak a paragrafusoknak, amelyek azt mondják magukról, hogy ők őrzik a büntetett és a vétség definícióit. Mert ha pusztán a nyereségnek vagy a jólétnek, avagy az emlegetett névnek a vágya vezette volna Takács Zoltánt, akkor mindezt elérhette volna a becsület útján is, mert nem mindennapi élességű elme, nagy tudás, sőt ennél több, eleven tudásvágy és erős munkakedv egyesült benne. A világeért se tessék gondolni róla azt, hogy a munkakerülés vágya, a könnyű jólét sóvárgása vezette a paragrafusok mögé. Hiszen ez az ember, ámbár jogász volt, mégis nagyobb szorgalommal dolgozott a pályája nekiindultán, mint a legárva-megyeibb éhes tót filozofus, aki képes az egész ifjúságát, mindazt a kis napsütést, ami az emberi életet érinti, feláldozni azért, hogy azután az élete végéig ludimagister lehessen négyszáz forint fizetéssel, Sklebovicán. Ez az ember tele volt hétköznapin felül való kvalitásokkal, polgárilag is megbecsülendő emberi értékekkel. Nyitott pálya állt előtte és biztos jövő. Miért lett mégis gazember?

Aliquando dormitat autem bonus Homerus. Homérosz is bóbiskol néha és Shakespeare is mondott egyszer, talán egyetlenegyszer nem igazat. Akkor, amikor Rikárddal azt mondatja:

„elvégezém, hogy gazember leszek!” Ez nem igaz. Senki sem végzi el magában, hogy gazember lesz, még Spanga Pál is becsületes ember volt a saját lelke ítélőszéke előtt, és a töredelmesen valló bűnös a bíró előtt nem a bűnről, az elvetemedettségéről tesz vallomást, hanem tulajdonképpen ilyesvalamit mond: „Beismerem, hogy szamárvoltam, mert rosszat tenni nem erkölcstelenség - hiszen én csak nem vagyok erkölcstelen ember -, hanem ostobaság.”

Az igazán bűnös ember, az elvégezettség szerint - de nem a saját elvégezettsége szerint - való gazember sohasem érez magában lelki vádat, mindig csak katzenjammert. A lelkipurdalást csak azok a bicskások érzik, akik paragrafusba nem ütköző gazságokat követnek el. Akik elkártyázzák a házbért, megcsalják a feleségüket, váltózsiróba rántják bele a barátjukat, vagy megisszák és elmuzsikáltatják a megyebálon háromszáz birkájukat. Ezek azután meg is javulnak, és most csaknem hozzá akartam írni azt, hogy azért, mert nem csukják be őket.

De azért mégis igaz, hogy a börtön javít, és a büntetésnek erkölcsi ereje van. Mert lám, Takács Zoltán, mióta kitanult a börtönben, azóta még jobb bankókat csinált, s amióta a rovott múltja miatt nem vette vissza magába a társadalom, azóta rákényszerült ennek a tudománynak a gyakorlati értékesítésére is.

Amikor az öreg Dacsó Istvánt ötödször vitték be a pandúrok a megyeházára, a várnagy azt mondta neki:

- Ejnye, Dacsó, maga megint itt van? Azt hittem, hogy már megjavult.

Amire Dacsó a kalapját forgatva azt felelte neki, hogy:

- Tekintetes várnagy úr, én *még jobb* akarok lenni. Igaza volt.

A BESZTERCEI CSODARABBI

Az az Ájzik nevű csodarabbi, aki ez idő szerint Besztercebányán gyakorolja mesterségét vagy tudományát vagy művészetét, nagy gyanúm szerint nemsokára szerencsétlenül fogja Budapestet is a látogatásával. Sőt mivel sohasem szoktam fogadni, tehát ezennel fogadást ajánlok rá, hogy a jövő héten már itt lesz, és valahol a Teleki tér, avagy esetleg a Vasvári utca vidékén fogja még nagyobb tömegek ámulatára gyakorolni a jóstehetségét.

Ezt a meggyőződést, sőt bizonyosságot elsősorban az érlelte meg bennem, hogy Ájzik már Besztercebányára való érkezése előtt olyan kitűnő reklámmal dolgozott, mint az a nemtudomkiszka kisasszony, aki sztárja volt az orosz balettnek, és akiről tüstént tudtam, hogy Pestre fog érkezni, amint olvastam róla, hogy Párisban is, Szamárkandban is elloptak tőle negyvenezer platinarubel értékű ékszer meg egy orosz nagyherceget. Ájzik nagyszerűen érti a mesterségét, megérdemli azt az egypár tízezer forintot, azaz bocsánat, ma már csak koronában szabad beszélni, tehát azt az egypár harmincezer koronát, amit összeszedett Besztercebánya és vidékétől. A csodarabbikról, csodadoktorokról és jövendőmondó madame Thébesekről tudniillik ma már bebizonyosodott valóság, hogy a mesterségüknek két alapfogantyúja van. Sajátságosképpen és nem fészekpiszkolásképpen veszem itt észre, hogy mind a kettő rokonságban van az újságírással. Mert az egyik a report, a másik a reklám.

A reklámrésze a dolognak az, ami a legnaivabb és legkészfizetőbb publikum előtt is érthető legalább úgy nagyjában ma már. Ha a Donnerwetterstein doktor nem kapott volna hajba a maga tudománya igaza miatt másokkal úgy, hogy nyíltterezés, sajtópör, tárgyalás, törvényszéki tudósítás és egyéb reklám keletkezett belőle, akkor senki neki bele nem ment volna eleven bacilusokat köpő csészének a kámforszagú szanatóriumába. Ha a „quaeckophosphoratomtote-

citogennek” a hirdetése nem szúrná ki mindennap minden újságban a szemét, talán még magad sem hinnéd el magadról, hogy neuraszténiás vagy, és nem adnál öt koronát olyan üvegért, amelynek a csomagolása testvérek között is megér nyolc krajcárt, a gumiszalag árát nem is számítva. És ha Rothwell James, a trapézcarnegie ki nem törné pontosan mindig egy etappal a megérkezése előtt a nyakát, akkor elnéptelenednének az orfeumok, konganának a varieték.

Ez tehát az ügynek a reklámrésze. És ezt Ájzik már Besztercebányáról is kitűnően gyakorolja Budapest felé már most is, és ezt meg kell neki bocsátani. Mert a reklám hasznos, sőt szükséges, sőt bölcs eszköz, hiszen még a jó Isten is harangoztat magának. Az Ájzik művészetének a másik és már titkosabb rugókra járó kallantúnya ellenben a report.

Szerintem, mivel félig-meddig belőle is élek, természetesen szintén felettébb szükséges és becses kiegészítő része - mit mondjak? - a modern élet forgatagának. És Ájzokra éppen azért haragszom, mert a mesterségünknek, az „épater le bourgeois” felségesen mulatságos mesterségének ezt a titkát meglehetősen otrombán árulta el. Esetlenül, sőt olyan otrombán, hogy szinte nem is sajnálnám, ha számkivetnök ezt a füsert, magyarul charlatant a céhből. Abból a nagy mesterdalnokságból, amibe beletartozik a csodarabbi hókuszpókusza és az a nyomdafesték, amit szent hittel vesz be reklámnak is, reportnak is a publikum.

Mert mit csinált ez a szerencsétlen Ájzik? Leleplezte a nagy titkot, hogy minden olyan modern próféta, aki a jövőbe látás tehetségével dicsekszik, a valóság szerint nem a jövőt mondja el, hanem csak a múltadat konstruálja eléd újból, de olyan formában, ami neked tetszetős, sőt a legtetszetősebb. Ájziknak az a legfőbb trükkje, hogy nem is a jövődjével épátálja a bourgeois-t, ami kevésbé csattanós, mert hiszen ellenőrizhetetlen, hanem a - múltját leplezi le. Ez a kitűnően informált modern Futtaki előreküldött reporterei nyomán pontosan vissza-jövendőli a besztercei menyecskének, hogy már nyolc gyereke van, sőt - miraculum! - azt is megjövendőli neki, hogy két hónap múlva a kilencedik is bekövetkezik. A másik hölgy-páciensnek megmagyarázta a csodarabbi, hogy már nem hajadon, ami egészen tűrhető világot vet a besztercei ifjúságról beszerzett tudósításaira.

A harmadiknak pedig... de felesleges folytatni, mert ezekből is megderül, hogy a besztercei csodarabbi elárulta a jövőmondás titkát. Aki a múlttól egészen jól van informálva, az kitűnően mondhat jövőt is. Mert az esek (bocsánat a török szóért, de nem merem az olasz-magyar „somaro” szót leírni), aki jövőmondóhoz megy, tulajdonképpen sohasem valami objektív igazságra kíváncsi, no mert akkor azután volna csak igazán csacsi, hanem a maga szubjektíve is áttapasztalt igazságainak a mástól és betekintélyezett valakitől való konstatálására.

Csakhogy ezt nemcsak a gyóntató pap, nemcsak a gyónás szentségét tudományossá átemelt Freud tudja, hanem tudja a falu végén is a cigányasszony. Meg azután a legnagyobb falunak, Párisnak a végén is madame Thébes. Az és *csak az* a legérdekesebb előttünk, amit már úgyis tudtunk, de csak akkor, ha kellő prosopopeiával és megfelelő miliőben más is megállapítja, hogy a magunk szubjektív életigazságai csakugyan valóságok voltak. És a magunk élményeinek az újból való elmondásáért fizetünk a csodarabbinak is, a novellistának is, a drámaírónak is, szóval: mindenféle népbolondítónak.

És most, cikk végeztén egyszerre kemény szög ütközik bele a fejembe. Hátha? Hátha az igazi prófétáknak is ez volt a módszere? Azért látták meg előre a népek jövődjét, mert ismerték a népek múltját? Én nem tudom. De mindegy. A jövő héten már úgyis itt lesz az Ájzik, és én elmegyek hozzá, hogy megkérdézzem tőle ezt a titkot is.

NEBOGATOV SAMU

Samu, vagy ellenkartelle tájszólás szerint Soma, körülbelül gyűjtőneve ma a budapesti újságíróvilágban azoknak a névtelen fiúknak, akik a legnagyobb publicitás számára dolgoznak - és mennyit dolgoznak! -, mindent hírül adnak a publikumnak, csak a saját maguk mivoltát nem, mindenről értesítik az olvasót, csak arról nem, hogy ők is vannak a világon, és az utolsó, tépéssé foszlott kis idegszálukkal is kábító szenzációnak érznek meg hétköznapi eseményeket csupán csak azért, hogy az első nagy átérzésnek nyomtatásban úgyszólván elhalványuló éklát-jából valami frisseséget, valami idegizgalmat bele tudjanak vinni abba az emberbe is, aki ólmon, papíron és a pusztuló agyvelő láthatatlan rothadásán keresztülment újságlapon olvassa mérsékelt unalommal a reggeli kávé mellé az előző nap eseményeit.

Samu, az ellenszargon Somája a névtelen újságíró. Aki nem tárcát ír, és nem vezércikkeket ír, és akire a szerkesztői üzenetekben a kutya sem kíváncsi. Mert nem tárcát ír, és nem vezércikket, sőt rovatbeli elmebajosságokat sem, hanem csak újságot. Azt az „új”-ságot, ami az újságot valóban új-sággá teszi. Szóval riportot, akár politikait, akár társadalmi, akár rendőrségit. Soma vagy Samu az az újságíró, akinek örök munka, örök lehetetlenség a sorsa, és aki el van ütve már a priori az írónak attól az egyetlen jutalmától, amiért érdemes e világon tollat venni a kézbe: az olvasó elismerésétől. A Samu, az újságírás e közlegénye mindig csak mint egyenruha jelentkezik, mégpedig mint a legszürkébb egyenruha, a sűrű ólom nyomta fekete betű. És azt ugye tudjátok, hogy a közlegénynek nincsen arca? Minden baka egyforma, én nem tudom egyiket sem megkülönböztetni a másiktól, és hogy van közöttük mégis néminemű különbség, azt csak a másik pária tudja, a szolgáltató. Az újságíró emellett még eleven és két lábon járó kikacagása a magyar grammatikának is. Összetett főnév, amely fejtetőre állítja a nyelv logikáját. A kertajtó nem kert, hanem ajtó, az újságíró ellenben nem író, hanem maga az újság. E természetrajzi elmélkedések után térjünk át a tárgyra.

Nebogatov, a volt orosz admirális, a csuzimai ellenhős hazatért most japáni fogságából Oroszországba, és miután a cár nem lövette fejbe, hanem csak elcsapta a tengerészeti kötelékéből, tehát kijelentette egy interjúban, hogy újságíróvá lesz.

Valóban, ez jobb vicc, mint maga az öreg Blowitz volt. Elcsapnak valakit, mert nem ért ahhoz a foglalkozásához, amivel a kenyerét keresi, sőt mert a nem értéke mellé még kedvetlen és hűtlen is a kötelességéhez. Elcsapják, kenyér nélkül marad, mi lesz tehát belőle? Újságíró. Hiszen az újságírás minden pályatévészett egzisztenciának a melegedőhelye és vagyoni felvirradása. Aki a maga foglalkozásában hullónek - oly rokon ez a szó a hülyével - bizonyult, az eljön közénk, reptiliák közé.

Nebogatovot megmérlegelte a Sárga-tengeren Tógó, és könnyűnek találta. Hitványnak és silánynak arra, hogy a gondjára bízott négy vagy öt hajóval bánni tudjon, és hogy tudja az értéke szerint becsülni annak a másfél vagy kétezer embernek az életét, akikért felelős volt. Vagy az életükért, vagy a haláluk nem dicstelen voltáért. Hitványnak, lelkiismeretlennek és munkakerülőnek találtatott. És elcsapván elmegy kenyeret keresni oda, ahol mindenki gazember, aki nem folytonos résenállással, sem nappalt, sem éjszakát nem ismerő lelkiismeretességgel, hivatalos órához és sablonhoz, blankettához nem kötött munkássággal szolgál rá arra, hogy havonként legalább kétszáz forintot megkeressen, és hogy kiérdemelje magának a - Samu nevet. Az anonimitásnak ezt a kollektívumát.

Hát hiszen igaz, hogy egy újság sokféle fából van faragva, és az is igaz, hogy az „újságíró” többféle, mint a pattanás. Sőt ha továbbmegyünk, és komolyan gondolkozóba esünk a dolgon, csakhamar azt látjuk, hogy például Magyarországon egészen jól áll az újságírás dolga. Nem is olyan nagy vakmerőség kimondani, hogy Magyarországon ma mindenki újságíró, talán az egy

Gárdonyi Géza kivételével. Mert valóban csak Gárdonyi Géza az, aki nem tartozik egy „lap kötelékébe” sem. Mi, többiek az egész haza és az egész nemzet újságírói vagyunk.

Újságíró nálunk a publicista, de újságíró a belletrista is. Mert sem esszék kiadásából, sem pedig regénynek vagy novellának könyvben való lenyomatásából megélni nem lehet. De újságíró az is, aki nem tollal, hanem ostyával és ollóval dolgozik, raggatván éjszakákon keresztül a külföldi táviratokat, újságíró a kávéházi elménc is, aki kitaposott elmélkedéseket naponta még egyszer szélesebbre tipor, újságíró az a szerencsétlen humorista is, aki a vére verejtékével izzad ki naponta vagy kroit, vagy pedig olyan ötletes pletykákat, amik ma már ebben a pletykátlan világban egyáltalán nincsenek, vagy pedig ha vannak, nem kötődnek az újságok orrára. Újságíró a kevés ügyű vagy egy-ügyű vagy ügyefogyott, avagy ügyetlen ügyvéd is, aki az irodája miatt ráér arra, hogy a napilapok törvényszéki rovatában fújja fel reklámmá a tyúkperét, újságíró a doktor, akinek a tudománya éppen csak arra elég, hogy az ún. „tudományrovat”-ot vezesse, és az Innen-onnanok közt meg a szerkesztői üzenetekben adjon hajmeresztő tanácsokat a hajhullás ellen, kezdvén igéit így: „Kenje be a hajzatos fejbőrt stb.” Újságíró a bankfiú is, aki mohó étvággal emészti fel azokat a szabadjegyeket, amelyek már igazán az ördögnek sem kellenek, újságíró a magánhivatalnok, mert belekönyörgi a rokonai eljegyzési hírére a lapokba, újságíró az egyetemi polgártárs is, mert behozza a bálókából a jelenvoltak névsorát.

Akinek épkézláb a stílusa, az már ex offo újságíró, mert hivatalban, híján a stilus curialisnak nem tudják használni, de akinek teljesen megemészthetetlen a stílusa, az szintén újságíró, mert a szerkesztőségben megteszik neki a szívességet, amit a hivatalban nem: a szerkesztő kijavítja neki a keze írását. És végül újságíró az az ökör is, aki Blaháné nevét ch-val írja. Újságíró, mert ha a megpukkadásig írja is a céháit, a szedő mindig csak szimpla h-val fogja szedni a Blaháné nevét.

Szóval újságíró mindenki, és mentül tovább haladok elmélkedésem füzésében, annál jobban látom, hogy tárgyam tévesztette vagyok a Nebogatov leszólása dolgában. Nebogatovnak igaza van, ő is újságíró. A tévedése mindössze csak annyi, hogy ezt a mivoltát nem kellett volna annyi osztentációval, olyan eltökélésszerűen bízni rá a nagyharangra. Mert vagy egészen természetes, hogy újságíró, és akkor még a kutya is megugatja, vagy pedig teljesen természetellenes elhatározás tőle, hogy újságíróvá lesz, és akkor sohasem lesz belőle - Samu.

Mert a fentebb, sokszoros rubrikában agyontisztelt újságírókon túl azután itt vagyunk mi is, a szegény kis Samu-gyerekek, akiket az ördögön kívül csak az ellenkartell ismer, és Somának csúfol. Akiket nem a névkolportálás, nem a közgazdasági haszon, nem a szabadjegy élvezése, nem a havi kétszáz forintos éhenhalás és nem a kollektív névtelenség dicsősége visz rá az újságírásra. Hanem valami lombrosói módon perverzus, epileptikus éhezése a szenzáció friss sütetének, valami ellenállhatatlan „Lust zum Fabulieren”, szakadatlan idegrezgés, vágya a tanulásnak és a megtudásunk azonnal való továbbadásának - aminél nagyobb gyönyörűség nincs - és főképpen és mindent agyonnyomóan imádása annak az isteni képű fekete ördögnek, aminek éjszaka a neve. Annak a villámmal, gázzal kendőzött képű, auerharisnyában járó bestiának, akibe beleszeretve elfeledjük mindnyájan a mindnyájunk törvényes hitvesét, a nyugodt, becsületes, de szürke és nyárspolgári nappalt.

...Nem tudom, hogy melyik irányban akar nekilódulni Nebogatov ennek az újságírásnak. Nem tudom, hogy a nagy kaleidoszkóp melyik üvegcserepébe akar belebotlani. De azt tudom, hogy ha igazán és becsületesen bebotlik a mi szivárványos üvegcserepeink közé, akkor megvérzi a lábát, és szerencséről beszélhet, ha csak a lábát.

Sötét, szomorú, elgyötört és beteg sereg jár egy szomorú kálváriát, amelynek első stációja a borgisz, második a garmond, feszülete pedig az önkéntes feláldozottság dicsősége, a ciceró. Ebből a csoportból világosság, jókedv, rugalmasság és egészség árad ki, hogy megváltsa a rabvilágot. Ez a csapat a Samuk serege. A folytonosan diadalmaskodó agyonverték serege. A Gáspár apó rongyosai, akik mindig elsők ott, ahol győzni kell.

Ezek közé akar jönni Nebogatov? A csuzimai? Samunak?